

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

III. Murad'ın Siyaseti ve Veziriazam Ferhad Paşa

Doktora Tezi

Mehmet Barman

Temmuz 2025

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

III. Murad'ın Siyaseti ve Veziriazam Ferhad Paşa

Doktora Tezi

Mehmet Barman

Danışman

Prof. Dr. H. Ahmet Arslantürk

Temmuz 2025

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Mehmet Barman tarafından hazırlanan " III. Murad'ın Siyaseti ve Veziriazam Ferhad Paşa" başlıklı bu Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. H. Ahmet Arslantürk
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Recep Karacakaya
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Mert Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Sait Türkhan
İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Miraç Tosun
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 07/ 07 / 2025

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun dipnot kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. H. Ahmet Arslantürk

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Mehmet Barman

ÖZET

III. Murad'ın Siyaseti ve Veziriazam Ferhad Paşa

Barman, Mehmet

Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. H. Ahmet Arslantürk

Temmuz 2025

16. yüzyılın son çeyreği, Osmanlı hanedanlığı açısından dönüm noktalarından birini ifade etmektedir. Zira Fatih'ten beri süregelen Osmanlı merkezileşme faaliyetleri, Kanuni dönemine geldiğinde zirveye ulaşmış ve merkezileşmenin bir sonucu olarak vüzer, ulema ve askerden müteşekkil olarak oluşturulan merkezi hükümet daha da tahkim edilerek hanedana karşı tasvip edilmeyecek bir güce ulaşmıştı. Öyle ki Kanuni'den sonra tahta oturan oğlu II. Selim, tam manasıyla söz konusu merkezi hükümetin icaplarına göre hareket etmek zorunda kalmıştı. Babası II. Selim'in vefatıyla 1574'te tahta oturan III. Murad ise daha şehzadelik yıllarından beri gözlemlediği merkezi hükümetin, hanedanlığı zora sokan bu gücünden rahatsızlık duymaktaydı. Zira merkezi hükümetin paydaşları ve bileşenleriyle ulaştığı seviye, padişahların günlük siyasetini bile engelleyebilecek vaziyetteydi. Bu sebeple III. Murad, şehzadelik yaptığı Manisa'dan İstanbul'a gelirken, merkezi hükümete karşı uygulamak istediği alternatif bir programla geldi. Bu programın içeriği, söz konusu merkezi hükümetin ve paydaşlarının hanedanlık karşısındaki baskın gücünü zayıflatmaktı. III. Murad, bunu yapabilmek için bir dizi faaliyetlerde bulunmuşsa da nihayetinde istenilen ölçüde bir değişimi gerçekleştirilemedi. Ancak III. Murad'ın bu faaliyetleri, sonraki yıllara da sâri bir takım yeni pozisyonlar doğurdu. Öte yandan III. Murad'ın siyaseti her ne kadar yeni pozisyonlar doğurmuşsa da oğlu III. Mehmed, merkezi hükümet kanadını yıpratma faaliyetlerinin bir neticesi olarak ortaya çıkan saray güçleri ve yeni politik pozisyonlar üzerinden yürümek istemedi ve III. Mehmed, tekrar geleneksel addedebileceğimiz merkezi hükümet kanadına döndü. İşte bu çalışma, III. Murad siyasetinin doğurduğu ve III. Mehmed siyasetinin boğdurduğu bir devlet adamı olan Veziriazam Serdar Ferhad Paşa'nın; Enderun hayatını, deruhte

ettiği çeşitli görevleri, Büyük Mirahurluk görevini, Yeniçeri Ağalığını, Rumeli Beylerbeyliğini, şark Seferlerini, Sadaret yıllarını ve Koca Sinan Paşa'nın başını çektiği merkezi hükümetin temsilcileri ve saray ekibiyle olan hizip mücadelelerini, söz konusu siyasi kısı kacın ekseninde irdelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: III. Murad, Veziriazam Ferhad Paşa, şark Seferleri, Yönetici Elitler (Paydařlar), Hizip.

ABSTRACT

The Politics of Murad III and Grand Vizier Ferhad Pasha

Barman, Mehmet

Ph. D. Thesis, The Department of History

Supervisor: Prof Dr. H. Ahmet Arslantürk

July 2025

The last quarter of the 16th century marks one of the turning points in the history of the Ottoman dynasty. This period witnessed the peak of the centralization efforts that had been ongoing since the reign of Mehmed the Conqueror, culminating during the reign of Suleiman the Magnificent. As a result of this centralization, a powerful central government composed of viziers, members of the ulema, and the military was consolidated to a degree that posed an undesirable challenge to the authority of the dynasty itself. So much so that Suleiman's successor, his son Selim II, was compelled to act entirely in accordance with the necessities and pressures of this centralized government. When Selim II passed away in 1574, his son Murad III ascended to the throne. From his years as a prince, Murad III had observed and grown uneasy with the extent of power wielded by the central government, which he believed placed the dynasty in a difficult position. The influence and reach of the government's stakeholders had reached such a level that it could even obstruct the sultan's ability to conduct daily political affairs. Therefore, when Murad III came from Istanbul from Manisa, where he had served as a prince, he brought with him an alternative political agenda aimed at curbing the dominance of the central government and its affiliates. Although Murad III undertook a series of initiatives in pursuit of this goal, he was ultimately unable to bring about the desired level of change. Nevertheless, his efforts gave rise to a number of new political positions that continued into subsequent years. On the other hand, while Murad III's policies may have given birth to these new political roles, his son Mehmed III chose not to pursue a political path aligned with the palace faction and new power positions that had emerged as a result of efforts

to weaken the central government. Instead Mehmed III reverted to what we might call the traditional structure of the central government. This study aims to examine, within the context of this political tension, the life and career of Grand Vizier Serdar Ferhad Pasa- an Ottoman statesman whose rise was shaped by the political line of Murad III, but whose fall was brought about under the reign of Mehmed III. It will analyze his life in the Enderun, the various positions he held, including Chief of the Stables (Büyük Mirahur), Agha of the Janissaries, Governor-General of Rumelia, his Eastern campaigns, his years as Grand Vizier, and his factional struggles with both representatives of the central government led by Koca Sinan Pasha and with palace cliques.

Keywords: III. Murad, Grand Vizier Ferhad Pasha, Eastern Campaigns, Ruling Elites (Stakeholders), Faction.

ÖNSÖZ

Osmanlı siyasi tarihinde özellikle 16. yüzyılın son çeyreğinde bir fevkaladeliğe rastlanır. Bu fevkaladelik klasik anlatıda bozulmanın başlangıcına yorulurken görece daha modern anlatıda Osmanlının değişen şartlara ayak uydurma çabası olarak yorumlanır. Bu anlatıların bir kısmı Osmanlı siyasi düzenindeki gelişmeleri değişen dünya ölçeğindeki birtakım ekonomik gelişmelerle ilişkilendirerek açıklamaya odaklanırken bir kısmı ise daha ziyade hanedanlık ve saray merkezli bir bakış açısıyla açıklamaya odaklanır. İşte hanedanlık ve saray merkezli bir perspektifle yapılan bu çalışmada da söz konusu fevkaladeliği, bir kenarından tutup açıklayabilmek adına, Osmanlı siyasi düzeninde önemli bir aktör olan ve tarih yazının da isminden epeyce bahsedilegelen Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad'ın saltanat yıllarında sadrazamlık yapan Sokollu Mehmed Paşa'dan sonra Osmanlı siyasi düzeni nasıl şekillendi? sorusu üzerinden yola çıktık ve bu soru bizi ister istemez III. Murad'ın devri saltanatına ve faaliyetlerine yoğunlaştırdı. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda sorunun tam anlamıyla kitabın ortasından sorulduğunun anlaşılması üzerine de Sokollu'dan önceki duruma yahut onu doğuran şartlara hanedanlık siyasası bağlamında bakmak iktiza etti. Bu anlamda mevcut literatürün bir kritiği yapıldığında Hanedanlığın, kuruluş yıllarında Anadolu'nun yerel elitleriyle paylaştığı gücü, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra daha ziyade kul sistemi içerisinden yetiştirilen elitlerle paylaştığı anlaşıldı. Fatih'in uygulamalarıyla desteklenen ve hanedanlığın yeni yönetici paydaşları haline getirilen bu söz konusu yeni elitlerin (merkezi hükümeti oluşturan aktörlerin), Kanuni zamanına gelindiğinde merkezi hükümetin imkânlarıyla birlikte daha da mütekamil bir hâle evrilip -II. Selim örneğinde olduğu gibi- padişahların günlük siyasetini sınırlayabilecek bir güce ulaştıkları müşahede edildi. II. Selim'den sonra yerine geçen III. Murad'ın babasının politikalarından bağımsız olarak merkezi hükümetin baskın gücünü, tekrar şahsında toplamak istediği ve bu hedefe matuf olarak sarayı, yeni bir güç merkezi yaptığı yine mevcut literatürde bahse konu yapılmaktaydı. Bununla beraber mevcut literatürde III. Murad'ın faaliyetleri, merkezi hükümetin başat unsuru olan sadrazamlar üzerinden genel hatlarıyla irdelenmekte, merkezi hükümetin diğer bileşenleri (asker ve ulema) göz ardı edilmekteydi. Hâlbuki yapılan bu tezde, merkezi hükümeti karşısına alan III. Murad'ın sadece sadrazamlara değil merkezi hükümetin bütün bileşenlerine (paydaşlarına) karşı çıktığı ve bu bileşenlere karşı çeşitli alternatifler ortaya koymaya çalıştığı ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bu tezin temel hipotezlerinden biri, III. Murad'ın hanedan merkezli politikası bağlamında sadece sadaret makamını değil merkezi hükümetin

bütün bileşenlerini baskılamaya çalıştığıdır. III. Murad'dan önce iyiden iyiye beliren merkezi hükümetin diğer bileşenleri, tezin arka planında ve muhtelif yerlerinde ele alınırken yine onun siyasasının bir sonucu olarak ön plana çıkartılan Ferhad Paşa ise yukarıda bahse konu fevkaladelîği hanedanlık siyasası bağlamında açıklayabilme adına tezimizin ana aksını oluşturmaktadır. Merkezi hükümetin tam olarak karşısına konumlandırılan Ferhad Paşa'nın hayatı ve siyasi faaliyetlerinin ortaya konulması sadece bir sadrazamın değil ama aynı zamanda 16. yüzyılın son çeyreğinin siyasi çerçevesinin de yeniden tanımlanmasına katkı sunmayı ummaktadır. Zira III. Murad siyasasının bir tezahürü olan Ferhad Paşa'nın konumu, dönemin anlamlandırılması adına bir sadrazamdan ötesi idi.

Bu çalışmanın bileşenlerine ise âcizane bir teşekkür “âdet-i kadime”den fazlasıdır. Talîkîzâde Mehmed Subhî'nin, *Târih-i Gazavât-ı Özdemirzâde Osman Paşa*, (TSMK, Revan nr.1300, vr. 10b) adlı yazma eserinde Tomanis Kalesi önünde yaptığı bir meşverette bir oturak üzerinde Ferhad Paşa'yı gören ve Paşa, neden küçücük resmedilmiş? sorusu ile aslında bütün yapıları meğer daha en başında bir soruyla özetlemiş bulunan kızım Emine'ye, muttasıl sabrıyla süreci idare eden eşime ve emekleri her şeyin fevkinde olan anne ve babama,

Tezin bidâyetinden itmamına, büyük desteğini gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. H. Ahmet Arslantürk'e, fikir ve yönlendirmelerinden istifade ettiğim; Prof. Dr. Recep Karacakaya, Doç. Dr. M. Sait Türkhan, Doç. Dr. Fatih Gürcan, Prof. Dr. Fatih Bozkurt, Dr. Öğr. Üyesi Miraç Tosun ve Dr. Öğr. Üyesi Hakan Özkan'a; hassaten, danışman hocamın yurt dışında bulunduğu zaman diliminde doktora sürecini takip etme nezaketini gösteren ve kıymetli fikirlerini benimle paylaşan Prof. Dr. M. Mert Sunar'a; Topkapı Sarayı, Başkanlık Osmanlı Arşivi, Süleymaniye ve Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi çalışanlarına ve son olarak sundukları fevkalade çalışma ortamı dolayısıyla 29 Mayıs Üniversitesi'ne ve elbette İSAM'a müteşekkirim.

Mehmet BARMAN

İstanbul-2025

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iiix
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ: GÜÇ VE SINAMA	1
1) III. Murad öncesi Osmanlı'nın Politik Çerçevesi: Gücün Merkezileşmesi	1
2) III. Murad'ın Siyasası / Sınamaları ve Gücün Yeniden Dağıtımı	9
2.1. III. Murad'ın Siyasası ve Topkapı Sarayı	13
2.2. III. Murad'ın Siyasası ve Kul Taifesi	14
2.3. III. Murad'ın Siyasası ve Ulema Sınıfı	18
2.4. III. Murad'ın Siyasası ve Veziriazamların Pozisyonu	21
BÖLÜM I: KARIYER ve DOĞUŞ	30
1) Doğumu ve Menşei	30
2) Enderun Hayatı ve Deruhte Ettiği Görevleri	32
3) Mirahur Ferhad Ağa	38
4) Sûr-ı Hümayûn ve Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa	47
5) Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa	63
BÖLÜM II: SEFER, SERDAR ve SAFEVÎLER	68
1) Ferhad Paşa'ya Kadar Osmanlı-Safevî İlişkileri	68
2) Paşa'nın Birinci Serdarlığı	82
2.1. Sefere İştirakler	83
2.2. Ordunun İhtiyaçlarının Karşıllanması ve Harekât	86
3) İki Sefer Arasında İstanbul Günleri	103
4) İkinci Serdarlığı	113
5) Sonun Başlangıcı: Beylerbeyi Vakası	130
6) Dönüş ve 1590 Sulhu	137
BÖLÜM III: SADARET, REKABET VE ÖLÜM	142
1) Paşa'nın Birinci Sadareti ve Sadaret Kaymakamlığı	142
2) İkinci Sadareti	163
3) Ölüme Yolculuk: Eflak Seferi	176
4) Vakıfları	191
SONUÇ	198
KAYNAKÇA	204

KISALTMALAR LİSTESİ

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi: Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Diğer Arşivler İçin Kullanılanlar:

AE. SAMD.I: Ali Emiri, Ahmed I

AE.SMST.III: Ali Emiri, Mustafa III

A. {DVNSMHM. d.: Bâb-ı Asaî, Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri

C., TZ.: Cevdet, Timar

D. BŞM. MHF.: Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği

EV. MKT: Evkaf, Mektubi Kalemî

EV. MKT.EVM: Evkaf, Evamir

EV. d.: Evkaf Defterleri

EV. ZMT: Evkaf, Zimmet Halifeliği

İE. EV.: İbnülemin, Vakıf

İE.AS.: İbnülemin, Askeriye

İMUF-EHMM: İstanbul Müftülüğü Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi

KK, d.: Kâmil Kepeci Tasnifi, defterler

TSMA:Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TS.MA. e.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

TS.MA. d.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri

TİEM: Türk İslam Eserleri Müzesi

TSMK: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

VGMA: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Hicri Ayların Kısaltmaları:

Muharrem: M

Receb: B

Safer: S

Şaban: Ş

Rebiülevvel: RA

Ramazan: N

Rebiülâhir: R

Şevval: L

Cemaziyelevvel: CA

Zilkade: ZA

Cemaziyelâhir: C

Zilhicce: Z

Genel Kısaltmalar:

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.t.: Adı geçen tez

a. mlf. = Aynı Müellif

AÜDTCFD: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

bkz.: Bakınız

C.: Cilt

Çev.: Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Edt.: Editör

Haz.: Hazırlayan

H.: Hicri

Hkm.: Hüküm

Gn.: Görüntü Numarası

İA: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

İÜEFY: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

MD.: Mühimme Defteri

M.: Miladi

Nr.: Numara

Ktp.: Kütüphanesi

pp.: pages

s.: Sayfa

sy.: Sayı

TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

Trc.: Tercüme

vr.: Varak

v.dğr.: ve diğerleri

VD: Vakıflar Dergisi

Vol.: Volume

Yay.: Yayınları

GİRİŞ: GÜÇ VE SINAMA

1) III. Murad öncesi Osmanlı'nın Politik Çerçevesi: Gücün Merkezileşmesi

Aşıkpaşazâde'ye göre Şeyh Edebâli, Osman Bey'in rüyasını "... Oğul, Osman! Sana muştuluk olsun ki Hak Teâlâ sana ve nesline padişahlık verdi..." şeklinde yorumlayarak Allah'ın lütfunu ifşa eder.¹ Vefâi tarikatının meşhur halifesi Şeyh'in desteğini alan Osman Bey, ahîlerin nüfuzundan istifade edip, yerel güçleri de yanına alarak hareket eder. Yerine gelen oğlu Orhan Bey'de yine ahîlerin ve beylerin (yerel güçlerin) ittifakıyla reis seçilir. I. Murad, beylerin kararıyla babasının yerine hükümdar olduğu gibi Yıldırım Bayezid de yine aynı surette o makama gelir.² Ankara savaşından sonra bozulan devlet nizamını on bir sene süren mücadele sonunda Çelebi Mehmed'in tekrar tesis etmesinde, müesses nizamın merkezi Osmanlı yönetiminden yana olması etkili olsa da³ Anadolu beylerinin (Çandarlı ailesi örneğinde olduğu gibi) Osmanlı merkez yönetimine aktif katılımları, Edirne Segedin antlaşmasından sonra hükümdarlıktan çekilmiş olan II. Murad'ı tekrar o makama getirmeleriyle son buldu. Bir başka ifadeyle Anadolu yerel güçlerinin hükümdarlar üzerindeki hüküm ve nüfuzu Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethine kadar devam etti. Fatih, bahse konu yerel güçlerinin etkisini azaltmak için daha başından beri çeşitli hamleler yaptı ve bu süreç, birçok hoşnutsuzluğu da beraberinde getirdi. Örneğin Fatih, 1478'de bütün mülk ve vakıf arazi kuruluş belgelerinin gözden geçirilmesini ve yeniden tasdik için gerekli koşullara sahip olmadığı görülenlerin iptal edilip tekrar devlet mülkiyetine alınmasını emretti. Bu radikal reform için gösterilen gerekçe, harap hâldeki ya da başka kullanım alanlarına kaydırılmış bulunan vakıf binalarının asıl dini ve hayrata dönük amaçlarından kopmuş sayılması ve dolayısıyla vakıf topraklarının devlet mülkiyetine iade edilmesiydi. Fatih, hükmü altındaki topraklarda mevcut bulunan bütün mülk ve vakıf topraklarının gözden geçirilmesini emrettiğinde, ilk sultanların temlik ettiği köy

¹ *Aşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), 4. Bâb, 11-12.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı padişahlarının Fatih Sultan Mehmed devrine kadar müstebid bir hükümdar olmadıklarını her ne kadar aralarındaki rekabetten istifadeyle onları cezalandırsalar da vezir ve beylerin ittifakıyla seçildiklerini ve onların nüfuzlarına tâbi olduklarını belirtir. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 37.

³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 25.

ve çiftliklerin toplam gelirdeki payı hatırı sayılır boyutlara ulaşmış bulunuyordu. Tursun Bey, bu reformun sonunda yirmi bini aşkın köy ve çiftliğin tekrar devlet mülkiyetine geçtiğini belirtir. Bu radikal reform, imparatorluk çapında sosyal ve siyasal bir bunalıma yol açtı.⁴ Fatih'in yaptığı bu radikal reformun hoşnutsuzluğu sebebiyle II. Bayezid, Anadolu yerel güçlerini tekrar dikkate almak zorunda kaldı. Bundan sonraki süreçte Anadolu yerel güçleri, şehzadeler üzerinden bir takım teşebbüste bulunmuşlar ise de II. Bayezid'in tavizkâr tutumu kısmen istisna olmakla birlikte söz konusu yerel güçlerin Osmanlı merkez siyasasındaki etkinlik alanları daraldı ve lehlerine işleyen bir süreç gelişti. Çünkü Fatih'in yeni merkezileşme modeli bir ölçüde hayatîyetini korumuş ve bu durum İstanbul eksenli merkezleşmenin daha ziyade perçinlenmesini sağlamıştı. Zira Fatih, yaptığı uygulamalarla bir taraftan Anadolu'nun yerel güçleriyle yapılmakta olan mutabakatı kırmaya çalışırken diğer taraftan da fetihle beraber Osmanlı'nın İstanbul merkezli kurumsallaşmasına şekil vermektedir. Bu hem bir merkezileşme programını hem de hâkimîyetin pekiştirilmesi sürecinin sürdürülmesini sağlayacak kural ve düzenlemelerin getirilmesi anlamına geliyordu ki bu anlamda Fatih, bir taraftan İstanbul'u inşa ederken⁵ diğer taraftan da uç beyliğinden imparatorluğa dönüşen devletin kilit kurum ve personelinin tanımlandığı kanunnameyi de yürürlüğe koyuyordu. Kısaca Fatih dönemi, zengin bir hazineyi zorunlu kılan merkeziyetçi bir programın hayata geçirildiği bir dönemdi. Bu program; nizam-ı âlem için kardeş katlini, Anadolu'daki yerel güçlere Osmanlı hâkimîyetinin kabul ettirilmesini, mutlak güce sahip hükümdarın sergileyeceği saray adabının ve hayat tarzının belirlenmesini, kul sistemine dayanan bir idari yapının pekiştirilmesi gibi bir dizi yenilikleri içeriyor ve devlet rasyonel-bürokratik bir yapıya doğru kayıyordu.⁶ Fatih, bu merkezi programla imparatorluğun başkentini şekillendirirken Anadolu'nun yerel güçlerini susturmuş olmuyor, bilakis devletin merkezileşme şekliyle beraber Anadolu'nun yerel güçleri sistem dışına itiliyor ve o ölçüde itirazın katsayısı da artıyordu. Nitekim oğlu II. Bayezid Anadolu'nun yerel

⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarih I*, çev. Halil Berktaş, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018), 149-154.

⁵ Halil İnalçık, "The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed The Conqueror", *Culture Turcica*, vol. IV, no. 1-2, Ankara 1967, çev. Fahri Unan, "Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", *Ondokuz Mayıs Üniv., Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy.3, (Samsun, 1988):215-225; a. mlf., "İstanbul", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 23, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 220-339; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi I*, (İstanbul: Şehir Matbaası, 1957), 487; *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ali Çokona, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018), 121-122.

⁶ Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 30; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, (İstanbul: Eren Yayınları, 1993), 319-341.

güçlerinin desteğini aldığı gibi onun oğlu Şehzade Selim de Anadolu'nun hoşnutsuzluğunun sebebini, devlet merkezindeki idarecilerin kul taifesine teveccüh gösterip neseb sahibi ocak erlerini, yüksek dereceli mevkilerden mahrum bırakması ve timarların aslı nesli belli olmayan hamiyetsiz kişilere verilmesinde görerek, tahta geçmek kendisine nasip olur ise bu haksızlıkları önleyeceğini belirtiyordu.⁷ Görülüyor ki Fatih'in merkezileşme çabalarına rağmen yine de Anadolu'nun yerel güçlerinin dikkate alınmak zorunda kalındığı anlaşılmaktadır. Çünkü Fatih, yürürlüğe koyduğu kanunname ile padişahın nasıl seçileceğine dair yeni bir model belirlememiş tersine kardeş katlini yasalaştırmakla sancağa çıkan padişah adayı şehzadelerin, kendilerine güç isnat edebilecekleri gruplara dayanmalarına neden olmuştu. Bu durum ise daha çok umut dağıtılmasına ve taht kavgalarının daha da şiddetlenmesine sebep olmuştu. Zira Kanuni'nin şehzadeleri arasında yapılan savaşta, Bayezid'i destekleyen ve durumun onunla düzeleceğini ümit eden yerli timar sahiplerinin büyük rol oynadıklarını bilmekteyiz.⁸ Fatih Kanunnamesi'ne göre padişahın nasıl seçileceği belirlenmediğine göre şu hâlde, süregelen sancağa çıkma uygulamasına devam edildi. Fakat söz konusu uygulama her ne kadar Kanuni zamanında da cari olsa da devlet, Fatih'ten beri süregelen kurumsallaşmayla belirli bir seviye kazanmış ve şehzadelerin savaşını kontrol edebilecek güce ulaşmıştı. Yani devletin bileşenleri ve paydaşlarıyla ulaştığı seviye, taht mücadelesini kontrol edebilecek düzeye gelmişti.

Kanuni Sultan Süleyman'ın sekiz oğlu dünyaya gelmişti. Bunlardan ilki, onun veliahtlık döneminde H. 921'de (M.1515/16) doğan Mustafa idi. Annesi, Kanuni'nin ilk gözdesi ve baş kadını Mahidevran Hatundu. Kanuni'nin şehzadelik yıllarında Mahidevran'dan, Mahmud ve Murad adı verilen iki oğlu⁹ padişahlık döneminde ise yeni gözdesi Hürrem Sultan'dan beş oğlu daha olmuştu. Bunlar sırasıyla Mehmed, Selim, Abdullah, Bayezid ve Cihangir idi. Bunlardan 2 yaşındaki Murad ile 9

⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, c.12, (İstanbul: MEB Yayınları, 1979), 301.

⁸ XVI. Asrın ortalarından itibaren imparatorlukta, muhtelif sebeplerle baş gösteren iktisadi buhran daha doğrusu iktisadi şartların değişmesi, mevcut durumdan memnun olmayan timar sahipleri bir taraftan köylülerle diğer yandan kapıkulları ile bazı ihtilaflara sürüklenmişlerdir. Bu sebeplerle Anadolu'daki timar erbâbı, kapıkullarının imtiyazlı durumlarına ve saraylı zümreye karşı Şehzade Mustafa'yı desteklemiş onun ölümünden sonra ise bu gayr-i memnun sınıf Şehzade Bayezid'in etrafında toplanmıştı. M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", *İslam Ansiklopedisi*, c.11, (İstanbul: MEB Yayınları, 1979), 140-141; hem Şehzade Mustafa'nın hem de Şehzade Bayezid'in, payitaht tarafından dışlanmasında dayandıkları bu istinat noktaları, kanaatimizce temel sebeplerden biri olmuştur. Ayrıca bkz., Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, (İstanbul: YKY, 2009).

⁹ Şerafettin Turan, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 23.

yaşındaki Mahmud birbiri arkasına 1521’de, Abdullah ise gene küçük yaşta 1526’da ölmüştü.¹⁰ 1543’te Şehzade Mehmed’in de ölümünden sonra hayatta kalan ve tahta namzet olan şehzadelerin taraftarları hakkında, Mustafa Âlî şu bilgileri vermektedir:

...Birâderleri Sultân Mustafa hayatında ve dört şeh-zâdenün cevânib-i erba‘adan taleb-i tâc u taht ve da‘vâ-yı verâset-i vâpesîn-dıraht harekâtında halk-ı ‘âlem birer mesleğe süluk idüp peder ü mâderün husûsâ Rüstem Paşa gibi vezîr-i ekberün iltifât u râğbetleri Sultan Bayezid semtine ve ekser-i ‘asâkir-i celâlet-rehberün ve ba‘zı meşâ’ih u ‘ulemâ-yı hünerverün sa‘y u himmetleri Sultan Mustafa cânibine ve huddâm-ı havâss u mahremân-ı harem-ihtisâs olan ağaların teveccühleri henüz Seray-ı ‘Âmire’de babasıyla bile sâkin olup ve sa‘ir şeh-zâdeler gibi sancak ‘alâkasıyla pâ-y-tahtdan cüdâ düşmeyen Sultan Cihangir cânibine masrûf olup aslâ Selîm Şâh-ı mesfûrun nâmı anılmaz, vâris-i tâc u taht olanlar tezekkür kılındukça halkun havâtırına bile hutûr itmez mertebelerinde olmağın...¹¹

Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarından beri uygulayageldiği sancağa çıkma uygulaması gereğince Şehzade Mustafa, Manisa sancağına gönderilmişti. Fakat sancağa çıkacak oğul sayısı artığında, Manisa sancağına atanmak (İstanbul’a yakın olması ve dolayısıyla padişahlık için daha iddialı bir sancak olması hasebiyle) kardeşler arasında çekişmeye neden oldu. Kanuni, Hürrem’den doğan Mehmed’i sancak beyi yapmaya karar verdiğinde Manisa’da bulunan Mustafa’yı, Amasya’ya gönderdi. Bu nakil, bir bakıma Mustafa’nın saf dışı bırakılması anlamına geldiği için Kanuni’yle oğlu Mustafa arasındaki ilişkileri bozdu ve süreç 1553’te şehzadenin öldürülmesiyle noktalandı.¹² Şehzade Mustafa’nın öldürülmesi, Hürrem Sultan ve Rüstem Paşa’nın faaliyetlerinden ziyade Şehzade’nin hareket şekli, dayandığı güç¹³ ve Fatih’ten beri süregelen Osmanlı devletinin merkezi yapısının aldığı hâl ile

¹⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1948), 244.

¹¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr (4.Rükün- 5.Cilt)*, haz. Suat Donuk, Edt. Derya Örs, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 169), 642. (Bundan sonra Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr IV*). “Hürrem’in ve özellikle Rüstem Paşa gibi bir sadrazamın, iltifat ve râğbetleri Şehzade Bayezid’den yanaydı. Askerlerin çoğunluğu ve ilmiye sınıfının bir kesimi, Şehzade Mustafa’dan yana çaba gösteriyordu. Padişahın özel hizmetinde bulunan saray ağaları ise henüz sancağa çıkarılmamış olan Cihangir’den yana eğilim gösteriyordu. Tahta varis olacak şehzadeler söz konusu olduğunda Selim’in adı anılmıyordu”. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr, (II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri)*, I-II, haz. Faris Çerçi, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000), 81. (Bundan sonra Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr I-II-III*). Şerafettin Turan, a.g.e., 27.

¹² Danişmend, *Kronoloji II*, 283-287; Funda Demirtaş, “Şehzade Mustafa’nın Öldürülmesi-Tahlilî Bir Yaklaşım-”, bilimname, XVIII. (2010/1): 205-257; *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, haz. Şevki Nezihi Aykut, (Ankara: TTK Yayınları, 2004), 128. (Bundan sonra *Hasan Bey-zâde Tarihi II-III*); Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi II*, (İstanbul: Şehir Matbaası, 1959), 903; M. Tayyib Gökbilgin, “Süleyman I”, 134; *Peçevi Tarihi I*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 215 (Bundan sonra *Peçevi Tarihi I-II*). *Tarih-i Peçuyulu*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631, vr.103a-b.

¹³ Bkz, 8 numaralı dipnot.

ilişkiliydi.¹⁴ Yani, merkezi hükümetin¹⁵ ve paydaşlarının (bileşenlerinin) icapları, sürecin kontrol dahilinde işlemlerini gerektiriyordu. Bu hâlin, II. Selim'in kardeşleriyle yaptığı mücadelede ve onun tahta çıkış sürecinde daha da belirginleştiğini görmekteyiz.¹⁶

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden ve Cihangir'in aynı yıl ölümünden sonra 1554 yılı başlarında, Selim ile Bayezid tahtın iki varisi daha doğrusu iki rakip olarak karşı karşıya bulunuyorlardı. Selim, Nahcivan seferinde işi olurluna bırakan hâliyle babası üzerinde olumlu bir etki oluşturmuş; Bayezid ise Düzmece Mustafa olayında babasının güvenini kaybetmişti.¹⁷ Kara Ahmed Paşa'nın öldürülmesi üzerine Rüstem Paşa, ikinci kez sadaret makamına gelince Bayezid, Konya'dan Kütahya'ya nakledilmiş ve bu durumdan ziyadesiyle memnun olarak kendisini, babasının doğal mirasçısı ilan etmeye başlamış ve bir an önce tahtı ele geçirmek için mücadeleye

¹⁴ M. Zahit Atçıl, "Kanuni Neden Oğlu Şehzade Mustafa'yı Boğdurdu?", *İSAR Podcast*, 14 Mart 2020; a. mlf., "Why Did Süleyman the Magnificent Execute His Son Şehzade Mustafa?", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLVIII (2016): 67-103. Öte yandan Şehzade Mustafa'nın boğdurulması hadisesinde Şehzade'nin annesi Mahidevran'ın bir Tatar soylusunun kızı olması durumunun yanı sıra Fatih'in veraset sisteminde bir kural belirlememesi ve süreç içerisinde yaşanan olumsuzluklarda göz önünde bulundurulmalıdır. Zira II. Bayezid'in Cem Sultanla yaşadığı mücadele keza Yavuz Sultan Selim'in babası ve kardeşleriyle yaşadığı mücadele, daha tedbirli ve ihtiyatlı hareket etmek durumunda kalan Kanuni'yi acı bir gerçeklikle karşı karşıya bırakmıştır.

¹⁵ Hazırladığımız bu çalışmada, hanedanlığın yönetim paydaşı (gücü paylaştığı aktörler) olarak belirlediği Sadrazam/Veziriazam (vüzera), asker ve ulema sınıfının birlikteliği merkezi hükümet kavramı ile tesmiye edilmiştir. Fatih'in İstanbul'u fethiyle birlikte başlattığı merkezileşme çalışmalarının bir sonucu olarak daha ziyade kul sistemine dayalı olarak oluşturduğu merkezi hükümet, süreç içerisinde başlangıçtaki tasarlanan rasyonalitesini kaybetmiş ve söz konusu gruplara müdahale edilmesi gerçekliği doğmuştur. İşte siyasasını (yönetim anlayışını) bu gerçeklik üzerine kuran III. Murad; sarayı yönetim merkezi yapmış, sadaret makamının kurumsallaşmış yapısını zayıflatmaya çalışmış, aynı şekilde askerlere (kul taifesine) çeşitli müdahaleler yapmış ve ulema sınıfının temsilcilerine de bir mesafe koymuştu. Bu çalışmada III. Murad'ın bahse konu kesimlere koyduğu mesafe ve izlediği yöntem de III. Murad'ın siyasası olarak tesmiye edilmiştir. III. Murad'ın bu siyasasının bir sonucu olarak merkezi hükümet temsilcilerinin (vüzera-asker ve ulemanın) bu dönemde daha ziyade yakınlaştıkları anlaşılmaktadır. Her ne kadar vüzera, asker ve ulema sınıfından oluşan ve merkezi hükümet olarak tesmiye edilen bu birlikteliğin zaman zaman ayrıştıkları görülse de anlatının (tezin) genelinde, III. Murad'ın siyasasının ve yeni aktörlerinin karşısında pozisyon aldıkları görülür. Zira Fatih'le beraber her üç kesimde merkezi hükümetin önemli paydaşı haline getirilmiş ve başat aktörü sadrazam etrafında şekillenerek ola gelmişler, kurumsallaşmışlar idi. Öte yandan bu kurumsallaşmada ulema sınıfını, devletin şiarı bağlamında daha ziyade imtiyaz sahibi olmaları sebebiyle diğerlerinden (vüzera ve askerden) görece ayırtmak da iktiza eder.

¹⁶ İ. Metin Kunt, "Bir Şehzade Sancağa Çıkar (Bir İhtimal Dönmek Üzere)", derleyenler, Baki Tezcan, Karl K. Barbir, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, Norman Itzkowitz Armağanı içinde, çev. Zeynep Nevin Yelçe, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları 2012):78-90.

¹⁷ M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", 134; Şerafettin Turan, a.g.e., 62; a. mlf., "Şehzade Bayezid", *DİA*, c.5, (İstanbul 1992):230-231; Düzmece Mustafa hadisesini, Şehzade Bayezid'in tertip ettiğine dair Busbecq'in iddialarını abartılı bulan M. Cezar; bu isyanın mühim tarafını, Kanuni'nin ihtiyarlık devrinde Anadolu ve Rumeli'deki timar erbabı arasında, merkezi hükümetin bilhassa iktisadi icraatından memnun olmayan ayaklanmaya hazır geniş bir zümrenin mevcudiyetinin açığa çıkması olarak değerlendirmektedir (*Mufasssal II*, 1113) ki söz konusu memnuniyetsizlik şehzadelerin taraftarlarının şekillenmesinde de önemli bir amil olmuş ve sonraki yıllara da tesir eden etkileri söz konusu olmuştur.

başlayabileceğini fahmetmiş idi.¹⁸ Süreç içerisinde Selim ile Bayezid arasındaki rekabetin körüklenmesi ve muhtelif şikâyetlerden sonra Kanuni, oğullarının sancaklarını değiştirerek Selim'i, Manisa'dan Konya'ya; Bayezid'i de Kütahya'dan Amasya'ya nakletme gereği duymuştu. Selim, “*can baş üstüne deyip*” merkezi gücün buyruğuna boyun eğmiş; Bayezid ise İstanbul'a yakın olan Kütahya'dan kaldırılıp, uzaktaki bir sancağa atanmasına çok üzüldü ve birtakım mazeretler ileri sürerek Kütahya'da bırakılması için babasına rica mektupları göndermişti. Bayezid'in Amasya'ya gitmemek için çeşitli bahaneler ileri sürmesi ve hareketini savsaklamaya başlaması üzerine Kanuni, nasihatçi sıfatıyla dördüncü Vezir Pertev Paşa'yı Bayezid'e; üçüncü Vezir Sokollu Mehmed Paşa'yı da Selim'e göndermişti.¹⁹ Ancak bütün uğraşlara ve nasihatlere rağmen Selim ile Bayezid arasındaki çatışma kaçınılmaz bir hâl alınca nihayet 30 Mayıs 1559'da iki tarafın kuvvetleri karşı karşıya gelmişti.²⁰ Yapılan mücadelenin sonunda Bayezid, savaşı kaybettiğini görerek toplayabildiği kuvvetlerle muharebe meydanını terk etmek zorunda kalmıştı.²¹ Görüldüğü üzere Bayezid, sancaklarının değiştirilmesinden önce babasının kendi

¹⁸ Mustafa Cezar, *Mufasssal II*, 1120; Şerafettin Turan, “Şehzade Bayezid”, 230.

¹⁹ Danişmend, *Kronoloji II*, 310; M. Çağatay Uluçay, “Selim-Bâyezid Mücadelesi”, *Tarih Vesikaları I*, sy.3(18), (Ankara 1961):374- 387; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l- Vukû'ât I-IV*, haz. Yılmaz Kurt, (Ankara: Birleşik Yayınları, 2008),119; *Peçevi Tarihi I*, 271-272. *Tarih-i Peçuyly*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631, vr.134ab. Yukarıda zikredildiği üzere Şehzade Selim Manisa'dan Konya'ya; Şehzade Bayezid ise Kütahya'dan Amasya'ya nakledilmiştir. Ancak söz konusu Süleymaniye Halet Efendi nüshasında, Bayezid'in değiştirilen sancağı Amasya olması gerekirken istinsah esnasında hata yapılarak tekraren Kütahya yazılmıştır. Doğrusu Amasya olmalıdır.

²⁰ Feridun M. Emecen, “Süleyman I”, *DİA*, c. 38, (İstanbul 2010), 71; M. Tayyib Gökbilgin, “Süleyman I”, 142; *Peçevi Tarihi I*, 276. *Tarih-i Peçuyly*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631, vr.137ab.

²¹ Mustafa Cezar, *Mufasssal II*, 1130; *Peçevi Tarihi I*, 276-277; *Tarih-i Peçuyly*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631, vr.137b,138ab; *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 137-139; M. Akdağ, Şehzadeler savaşını, Selim ile Bayezid arasında bir taht kavgasından başka Anadolu halkı ve özellikle timarlı sipahiler ile kapıkulları ve ocak ileri gelenleri arasında siyasal bir hak davası biçimine dönüştüğünü belirterek Bayezid'in yanında toplanan timarlılar ile Türk aristokratik düşüncesinin temsilcilerinin yüksek devlet görevlerinin kendilerine açılmasını yani kendilerinden alınıp, kapıkullarının tekeli altına girmiş olan haklarını geri almak için yaptıkları bir mücadele olarak tanımlar. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”*, İstanbul 2009; M. Tayyib Gökbilgin ise Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde, saray çevresinin âmil olduğunu ve daha ilk zamanlarda Selim'den çok Bayezid'e taraftar olduklarını vurgular. “Süleyman I”, 141; M. Çağatay Uluçay ise Selim ve Bayezid arasında Selim'in tercih edilmesini, onun karakterine bağlar. “Selim-Bâyezid Mücadelesi”, 374-387. Esas itibarla şehzadeler savaşında, kimin kimi tercih etmesinden ziyade devletin mevcut realitesiyle hangisinin uyuşup/uyuşmadığı önemliydi. Öte yandan elbette Osmanlı'nın özellikle Fatih'ten sonra bahse konu Türk aristokrasisinin temsilcileri yerine kul sistemine dayalı bir yapı kurmasının haklı gerekçeleri de vardı. Zira Osmanlı iktidar gücünü, Anadolu'yu hareketlendirebilecek eski güç merkezlerinin temsilcilerinden ziyade herhangi bir güce bağlı olmayan ve kendisine tabi kullarla paylaşmak durumundaydı. Piri Mehmed Paşa'yı görevden alma gerekçesi olarak Müneccimbaşı'ndan naklen anlatılan ve Kanuni'nin “Zatında olan asalet iktizasınca Piri Mehmed Paşa'yı sadareten azl etmeyince padişahlıkta olan istikbal lezzetini bulamadım” sözleri, iktidar gücünün neden Türk aristokrasisine (yerel güçlere) dayandırılmadığının bir gerekçesini göstermesi ve meselenin izahatı adına oldukça dikkat çekicidir. Danişmend, *Kronoloji II*, 94.

aleyhine vaziyet aldığını biliyordu. Bu hâl, Amasya'ya tayini ile iyice tezahür etmişti. Pertev Paşa, Bayezid'e gönderilirken Sokollu Mehmed Paşa'nın da Selim'e gönderilişi aslında aynı gayeye matuf değildi. Zira Selim'e yeni sancağına gitmesi hususunda nasihatçi göndermeğe ihtiyaç da yoktu. Sokollu, nasihatçi namı altında ona bir müşavir olarak gönderilmişti. Zaten Pertev Paşa'nın Bayezid'in yanından hemen dönmesine rağmen Sokollu'nun Selim ile bir müddet kalışı bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bir başka ifadeyle Selim'in payitahta karşı konumu sağlamlaştırılırken, Bayezid payitahttan uzaklaştırılmış idi. Selim, elbette karakterinin özellikleriyle de mevcut düzene ayak uydurmaktaydı. Daha doğrusu Kanuni, (merkezi güç) mevcut düzene ayak uydurabilecek- ya da sahada merkezi gücün gerektirdiği şekle getirilmiş olan- Selim'i tercih etti. Zaten mevcut düzenin talepleri de bu doğrultuydaydı. Şöyle ki: Merkezi hükümet, Anadolu'nun çift bozan reayası ve timar erbabının, kapıkulu sistemine iyi gözle bakmadıklarını hatta bu sistemi kaldırmaya meyilli olduklarını fark etmişti. Bayezid, yevmlü namıyla asker toplarken fiiliyatta timar erbabına, kapıkulunun sahip olduğu hakları vermiş oluyordu. Bu bakımdan merkezi hükümet, fazlaca endişe duymakta haklıydı. Öte yandan Şehzade Bayezid'in hareket şekli, devletin Fatih'ten beri isnat ettiği sistemin değişme tehlikesini doğurabilecek bir mahiyet arz ediyordu. İşte bu sebeptendir ki merkezi güce boyun eğen Selim'in merkezi gücün bütün paydaşları tarafından önü açılmış, Şehzade Bayezid ise sistemi zorlayan tavrı sebebiyle sistem dışına itilmişti ki doğrusu merkezi gücün hâlihazırının icapları bunu gerektirmekteydi.²² Hatta merkezi güç, bir diğer paydaşı ulemanın da desteğini alarak onu (Bayezid'i), asi ilan edip katline fetva çıkartmış, sadece Şeyhülislam'ın fetvasıyla da iktifa edilmeyerek Anadolu ve Rumeli kazaskerleri ile bazı müderrislere dahi sorulmuştu.²³ Bu durum, Kanuni zamanında vüzera, ulema ve askerden müteşekkil merkezi gücün (hükümetin) ulaştığı seviyeyi göstermesi adına da önemlidir.

Hülasa Kanuni'yle belirginleşen merkezi hükümetin gücü, şehzadeler savaşında sahada iyiden iyiye hissedilmiş ve II. Selim zamanına gelindiğinde daha da keskinleşmişti. Selim, kardeşleriyle yaptığı taht mücadelesinde merkezi güçlerin

²² Öte yandan merkezi gücün İstanbul merkezli icaplarına, Selçuklular zamanından beri zaman zaman devam eden Türkmen isyanlarının bir gelenek ve bir öğretisi etrafında toplanarak çeşitli gruplara zemin oluşturması ve Yavuz Sultan Selim zamanında kurulmaya çalışılan Anadolu'daki birliğin hâlâ hassas olma durumu da eklenmelidir.

²³ Mustafa Cezar, *Mufasssal II*, 1129; M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", 142.

yanında konumlanmış ve onlar tarafından desteklenmiş, sancağının değiştirilmesi esnasında “*emr-i şerifiniz can baş üstüne*” diyerek uysallık gösterip hemen arkasından kardeşine karşı korunmasını istemişti. Selim, Manisa’dan hareketinden sonra Bursa’daki ikametine müteakip de aynı dilekleri tekrarlamış ve sürekli, Bayezid’den gelecek tehlikeye işaretle babasına sığınmıştı. Ve nihayetinde babasının vefatıyla payitahta davet edildiğinde sahada teslim olduğu merkezi hükümetin hâkimiyeti altında tahta oturmuştu. Bu olay, aynı zamanda şehzade eksenli son bir başkaldırı olmuş daha sonraki süreçte şehzadelerin sancağa çıkmamasıyla Anadolu’nun memnuniyetsiz gruplarının etraflarında toplanacakları aday da kalmamıştı. Bu vaziyet Anadolu’nun iyiden iyiye siyasetin dışına itilmesine sebep olmuş ve sonraki dönemlerde huzursuzluğun başlıca kaynağını teşkil etmiştir. Zira bu gruplar, şehzade etrafına toplanarak aynı zamanda meşruiyet de kazanmış oluyorlardı. Sancağa çıkma uygulamasının kaldırılması ve Osmanlı siyasetinin sahadan saraya sıkışmasıyla söz konusu bu gruplar, isyanlara başvurarak meşruiyetlerini kaybetmişlerdir. Zira Celali olarak tesmiye edilen isyanların bu yıllarda artarak devam etmesi epeyce dikkat çekicidir. III. Murad her ne kadar sancağa çıkmış olsa bile onun etrafı merkezi hükümetin icapları doğrultusunda sarılmış ve görece kontrollü bir şekilde sancağa gönderilmişti.

Sefere çıkarken nikris hastalığından mustarip olan Kanuni’yi, Macaristan’a kadar uzanan sefer yolculuğu ve 5 Ağustos’tan beri muhasarasına devam edilen Sigetvar’ın hâlâ zapt edilememiş olmasının verdiği üzüntü biraz daha yıpratmıştı. Nihayet Eylül’ün ilk günü iyice yatağa düşmüş ve son seferin zafer müjdesini duyamadan H. 21 Safer 974/M. 7 Eylül 1566’da vefat etmişti.²⁴ Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, bir taraftan Kanuni’nin ölümünü gizli tutup, çeşitli tedbirler alırken bir taraftan da Hasan Çavuş’u, Kütahya Sancakbeyi Şehzade Selim’e gönderdi.²⁵ Hasan Çavuş’un getirdiği haber üzerine Kütahya’dan hareketle 30 Eylül 1566’ta Kadıköy’e gelen II. Selim, İstanbul’un muhafazası için bırakılan İskender Paşa’ya maiyetinden Ali Çavuş’u gönderdi. Ali Çavuş, “İskender Paşa’ya Kadıköy’e kadar geldik, bir haber ve eser görülmedi acep nedendir?” diye sorduğunda İskender Paşa: Ali Çavuş’a “Niçün

²⁴ Feridun Ahmed Bey, *Nüzhet-i Esrârü’l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Günhan Börekçi, (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları No: 26, 2012), 140. *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 151; M. Feridun Emecen, “Süleyman I”, 71; M. Tayyib Gökbilgin, “Süleyman I”, 148; *Tarih-i Selânîki I*, haz. Mehmet İpşirli, (İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 39. (Bundan sonra *Tarih-i Selânîki I-II*).

²⁵ Feridun Ahmed Bey, *Nüzhet*, 150; Mustafa Cezar, *Mufasssal II*, 1174-1175; *Tarih-i Selânîki I*, 39.

böyle iderler? Bizüm bu kıssadan haber u âgâhımız yoktur, böyle itmekten kim hayr eyledi ki kendüler dahi fâ‘ide göre?” cevabını verdi.²⁶ İskender Paşa’nın verdiği bu cevaptan İstanbul’un henüz hiçbir şeyden haberdar olmadığı anlaşıldı ve Şehzade Selim’in babasını karşı bir isyan içerisinde olmadığını kanıtlamak için İskender Paşa’ya, Kanuni’nin öldüğüne dair veziriazamdan gelen mektubu göstermek zorunda kaldılar.²⁷ II. Selim, İstanbul bürokrasisiyle işte böyle başlayan bir muhabere ile Kadıköy’den Üsküdar’a geçmiş, orada hazırlanan saltanat kayıklarıyla Topkapı Sarayı’na girebilmişti.²⁸ II. Selim, her ne kadar tahtta oturmuş olsa da Sokollu’nun başını çektiği merkezi hükümet ve destekçileri ile henüz bir mutabakat sağlanamamıştı. Dolayısıyla Sokollu Mehmed Paşa, II. Selim’in maiyetiyle ve bir takım İstanbul bürokrasisiyle gerçekleştirdiği cülûs törenini dikkate almayarak onu, Belgrad’a gelmeye zorlamıştı. Bu zorlama ve ordugâha gelmesi için gelen mektuplarının ardından II. Selim, Belgrad’a hareket etmiş ve burada askere bir miktar cülûs dağıtıp, kalanının daha sonra verileceğini belirterek İstanbul’a hareket etmişti. Padişah şehre gireceği sırada kul taifesinin bir kez daha mukavemetiyle karşılaşmış ve mesele bir anlamda merkezi hükümet taraftarlarının konumlarının teyit edilmesiyle çözülmüştü.²⁹ Netice itibariyle şehzadelikten beri merkezi hükümetin kontrolünde hareket eden Selim’in Kütahya’dan İstanbul’a gelişi, İstanbul’dan Belgrad’a gidişi ve tekrar İstanbul’a dönüşündeki hadiseler göstermektedir ki Kanuni döneminde ulemanın da katılımıyla sağlamlaştırılan merkezi hükümet yapılanması, II. Selim döneminde kendini iyice hissettirmiş ve Sultan, bir anlamda bu merkezi yapılanmaya teslim olmuştu. İşte gücü bu ölçüde artan vüzera, asker ve ulemaya (merkezi hükümete) karşı hanedan, III. Murad döneminde tekrar bir pozisyon belirlemek zorunda kalacaktı.

2) III. Murad’ın Siyaseti / Sınamaları ve Gücün Yeniden Dağıtımı

Fatih’ten beri süregelen İstanbul eksenli merkezileşme, Kanuni dönemine gelindiğinde daha mütekamil bir şekle bürünmüştü. Söz konusu merkezileşmeyle

²⁶ *Tarih-i Selânikî I*, 41.

²⁷ *Tarih-i Selânikî I*, 41.

²⁸ Danişmend, *Kronoloji II*, 362; *Tarih-i Selânikî I*, 41-42; Seyyid Lokman, *Zübdetü’t Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.78a.

²⁹ İ. Metin Kunt, “Bir Şehzade Sancağa Çıkar (Bir İhtimal Dönmek Üzere)”, 87.

beraber vüzera, asker ve ulemadan müteşekkil merkezi hükümet, II. Selim örneğinde görüldüğü üzere padişahın siyaset alanını daraltan bir potansiyele ulaşmıştı. İşte III. Murad, padişahın önüne geçen bu merkezi hükümete çeşitli alternatifler üreterek onu tekrar dizayn etmek istedi. Esas itibarla III. Murad'ın siyasasıyla; yukarıda bahse konu tarihi hadiselerin seyrinden de anlaşılacağı üzere Şehzade Mustafa'nın ölümüne sebep olan ve Şehzade Bayezid'i savaş meydanında bertaraf edip II. Selim'e boyun eğdiren merkezi güce, bir meydan okumayı; bir başka ifadeyle Fatih'in uygulamalarıyla beliren ve hanedanın siyaset kabiliyetini daraltan merkezi hükümet paydaşlarının görece pasifize edilmesini kastediyoruz. III. Murad'ın bu meydan okumaları/sınamaları merkezi hükümetin gücünü kırarak gücün saray merkezli tekrar tanımlanmasına ve hanedanın kendine yeni bir pozisyon belirlemesini sağlayacaktı.

II. Selim'in kardeşleri ile yaşadığı taht kavgasının dramatik sonuçlarından sonra büyük şehzadeyi sancağa çıkarma uygulamasına gidilmişti. Bu hadise, bir taraftan taht kavgalarının ortaya çıkardığı dramatik sonuçların izalesine yönelikken diğer taraftan Osmanlı merkezileşmesinin yerleşik hâlinin kazandığı ritimle de ilgiliydi. Doğrusu Kanuni'nin şehzadeleri arasında yapılan mücadele, Anadolu'nun hoşnutsuz gruplarını etrafına toplayan Bayezid lehine sonuçlanacak olsaydı; II. Selim veliahtlığını, Kanuni tahtını, kapıkulu ve ocaklı ricalinin de görece imtiyazını kaybetme ihtimali vardı. Dolayısıyla bu mevcut düzenin değişimi, gücün tekrardan yapılanması demektir. Hem mevcudun konsolide edilmesi hem mevcut siyasi formun icapları en büyük şehzadenin tahta çıkarılması gerekliliğini doğurdu. Bir başka ifadeyle Hanedanlığın hâlihazırının icapları, hem şehzadelerin şahsında temerküz edebilecek güç odaklarını sınırlandırmak hem de söz konusu taht kavgalarının olumsuz sonuçlarını bertaraf etmek için ilk defa III. Murad ile başlayan büyük şehzadenin sancağa gönderilmesi uygulamasını gerekli kıldı.

III. Murad, babası II. Selim'in Saruhan sancakbeyliği sırasında H. 953/ M. 1546'da Manisa'nın Bozdağ yaylağında dünyaya geldi. Asıl adı Cecilia Baffo olan Nurbanu Sultan'ın oğludur.³⁰ Küçük yaşta iken Aydın-ili sancak beyliğine tayin edildi. Babasının 1558'de Karaman Eyaletine nakli üzerine ona eşlik etti ve kendisine Akşehir sancakbeyliği verildi. Babası II. Selim ve amcası Şehzade Bayezid arasında taht çekişmesi için yapılan savaşta, Konya Kalesi'nin muhafazası için

³⁰ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *İA*, c.8, (İstanbul 1979), 615; Danişmend, *Kronoloji II*, 321.

görevlendirildi.³¹ Savaşın sonunda babası tahtın tek varisi olarak kalınca büyük babası Kanuni Sultan Süleyman, onu bir ara İstanbul'a çağırıp, uzunca bir zaman yanında alıkoyup bol para ve değerli hediyeler vererek tekrar babasının yanına gönderdi.³² Bekir Kütükoğlu, Şehzade Murad'ın Kanuni tarafından İstanbul'a çağırılmasını Şehzade Selim'e karşı bir manevra olduğunu belirtir.³³ Kanuni'nin bu manevrası ile Selim'e tahtın tek varisi olmasına rağmen alternatifsiz olmadığını açıkça göstermiştir. Bu hareket dahi gösterir ki Selim'in etrafı tam olarak çevrelenmiş bir vaziyetteydi. Merkezi otoritenin zayıf bir ihtimalde olsa herhangi bir olumsuzluğa meydan vermemek için Selim'i kontrol altında tuttuğu anlaşılmaktadır. Öte yandan M. Feridun Emecen, III. Murad'ın yaklaşık iki buçuk yıl sarayda kaldığını tahmin etmektedir ve bu müddet zarfında 13-14 yaşlarında olan III. Murad'ın sarayı yakında tanıyarak büyük ihtimalle saraydaki hiziplerin ve güç odaklarının da mahiyetinin farkına vardığını belirtmektedir.³⁴ Emecen'in bu düşüncesine katılmakla birlikte, III. Murad'ın sadece saray hayatı değil şehzadeler savaşı gibi yaşanan diğer bütün süreçlerin de farkında olduğunu zira bu süreçlerde aktif rol aldığını bilmekteyiz. Hatta III. Murad'ın siyasasını, Kanuni'nin şekillendirebileceği ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz.³⁵

Nitekim III. Murad, babasının Kütahya valisi olmasının ardından Manisa sancak beyliğine görevlendirilmiş ve padişah oluncaya kadar bu görevde kalmıştı. Peçevi, Sultan III. Murad'ı tanımlarken: “Yaradılıştan çok zeki, uyanık ve bilgili olup sözcüklerin ruh ve anlamlarını bütün incelikleriyle bildiğini; beyit ve şiirlerinde, tutum ve davranışların da tasavvufa yatkın, her sözü vahdet-i vücudu ispatlar nitelikte, güzel

³¹ “Hattâ Konya sahrâsı'nda merhûm Sultan Selîm Hân birâder-i kihteri Bâyezîd Hân'la ceng itdiklerinde sultân-ı müşârûn ileyh (III. Murad) on iki yaşında bulunup Konya Kal'ası'nı muhâfaza eylediler”. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 843.

³² Kadir Akıllı, *Peçevî Tarihi (184b-218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, (YL Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2008), 25. *Peçevî Tarihi II*, 1.

³³ Kütükoğlu, “Murad III”, *DİA*, 172.

³⁴ M. Feridun Emecen, “Manisa Sarayı'ndan Saray-ı Hümayun'a III. Murad'ın Şehzadelik Yılları”, *Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa* içinde, ed. Ersin Gülsoy, (Bursa: Gaye Kitabevi, 2021), 13-30.

³⁵ Bu kanaat, Fatih'ten beri süregelen merkezileşmenin Kanuni döneminde daha da mütakamil bir şekle büründüğü gerçekliğiyle çelişmez. Fakat hanedanın siyasasını sınırlandırma potansiyeline ulaşan bu söz konusu gerçeklikten Kanuni'nin de bir taraftan rahatsızlık duymaya başladığını gösterir. Zira merkezi hükümet temsilcilerinin Kanuni zamanında mütakamil bir şekle bürünmeleri bir anlamıyla Kanuni'ye rağmen değil, dönemin siyasi ikliminin doğurduğu zarurete binaendir.

söz söyleme ve zarif yazma yeteneği uçsuz bucaksız olduğunu belirtir”.³⁶ Jacopo Ragozzoni’nin 1571 tarihli raporuna göre de III. Murad; yetenekli, iyi eğitim görmüş, dinine son derece bağlı, babası ve diğer ileri gelenler tarafından çok sevilen bir şehzadeydi.³⁷ Kanuni’nin sağlığında 1562 yılında Manisa sancağına gönderilen III. Murad, babası II. Selim’in ölümünü Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa’nın yolladığı Hasan Çavuş’tan öğrendi ve derhâl Manisa’dan yola çıktı. Sancağından ayrılırken maiyetinden en yakın adamlarını da yanına aldı. Bunlar arasında; Hoca Sadeddin, Defterdarı Kara Üveys Çelebi ve haremi idare eden Raziye Kalfa bulunmaktaydı.³⁸ Tahta davet edilen III. Murad, Mudanya iskelesine geldiğinde kendisini almak için gönderilen kadırgaya rastlayamadığından fırtınaya rağmen iskelede bulunan Nişancı Feridun Ahmed Bey’e ait bir gemiye binip,³⁹ İstanbul’a zor bir yolculuktan sonra Sarayburnu’na ulaştı ve burada Sokollu Mehmed Paşa’yla buluşarak gece yarısı saraya girdi. Ertesi gün H. 8 Ramazan 982 / M. 22 Aralık 1574’te, II. Selim’in ölümü ve III. Murad’ın tahta cülûsu resmen ilan edildi.⁴⁰ III. Murad, tahta oturduğunda devletin hâlihazırdaki durumunun farkındaydı. Zira o, daha ilk yıllarından beri merkezi hükümetin ulaştığı seviyeyi gözlemlemekteydi⁴¹ ve babasının cülûsunda merkezi hükümet ile yaşanan gerilim örneğinde olduğu gibi merkezi hükümetin bu baskın pozisyonunu muhtemelen daha şehzadelik yıllarında da müşahipleriyle tartışma konusu yapmaktaydı. Dolayısıyla III. Murad, tahta oturmak için İstanbul’a hareket ettiğinde uygulamak istediği bir programla geldi. Bu programın içeriği; merkezi

³⁶ Kadir Akıllı, *Peçevî Tarihi (184b-218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, 26. *Peçevî Tarihi II*, 1; *Tarih-i Peçuyulu*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631, vr.180b.

³⁷ Kütükoğlu, “Murad III”, *DİA*, 172. Merhum Uzunçarşılı’nın; III. Murad’ı zayıf iradeli, resen direktif vermekten aciz, muhtelif tesirler altında hareket eden bir hükümdar olarak tanıtmayı, Sultan’ın hayatı ve faaliyetleriyle bağdaştırmamaktadır. [*Osmanlı Tarihi, III. Cilt, I. Kısım* (Ankara: TTK Yayınları, 2009), 114]. Bu söz konusu kanaat, patronluğunu merkezi hükümet yanlılarının yaptığı entelektüel çevrelerden sadır olup, vurgulandığı üzere tarihi hadiselerin seyrine uygun düşmemektedir.

³⁸ Kütükoğlu, “Murad III”, *DİA*, 172; Danişmend, *Kronoloji III*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1950), 1.

³⁹ III. Murad’ı almak için gönderilen kadırganın orada bulunamaması ve III. Murad’ın Sokollu’nun Sır Kâtibi Nişancı Feridun Ahmed Bey’e ait bir gemiyle payitahta gelmesi oldukça dikkat çekicidir. “Eğerçi ki Magnisa’dan berü ‘âzim-i tahtgâh oldukda Mudanya İskelesi’ne gelmişler idi. ‘Acaba kayık bulabilür miyüz, yohsa tevakkuf mı lâzım gelir? diyü bu elemle geldükde mezbur Ferîdûn Beg’ün kayığını hazır bulup anunla dârü’l-mülke vusul bulmuşlar idi”. Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr IV*, 874. ‘Acaba kayık bulabilür miyüz, yohsa tevakkuf mı lâzım gelir’ ifadesi tam olarak Mustafa Âlî’nin retoriğine uygundur. Selânikî Mustafa Efendi tarihinde: “...Nişancı Feridun Beg’un gemisidir, zahire taşıyup götürürdi...” ifadeleriyle meseleyi nakletmektedir. *Tarih-i Selânikî I*, 99.

⁴⁰ Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr IV*, 844; *Tarih-i Selânikî I*, 99; Seyyid Lokman, *Zübdetü’t Tevârih*, TİEM 1973, vr. 88b.

⁴¹ Şehzade Selim’in 1558’de Karaman valiliğine nakli üzerine, Şehzâde Murad’a da Akşehir sancak beyliği tevcih edilmiş ve Konya ovasında babasıyla amcası arasında vuku bulan muharebe esnasında Konya Kalesi muhafazasında bulunmuştur. Kütükoğlu, “Murad III”, *İA*, 614. Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr IV*, 843.

hükümetin padişahı da aşan gücünü kırarak, tekrar padişah eksenli bir yapılandırmaya büründürülmesiydi. Çünkü söz konusu yapı, padişaha fazlaca bir alan bırakmayarak Fatih zamanında tasarlanan rasyonalitesini kaybetmişti. Fakat III. Murad bu siyasi programını, devletin aldığı hâl itibarıyla ataları gibi keskin değil tedricen uygulamak zorundaydı. Zira yarım asırdan beri uygulanagelen yerleşik düzenin birden değiştirilmesi kolay değildi. Zaten bu tezin iddiası da III. Murad siyasasının düzeni tamamen değil, kısmen değiştirdiğidir. Ancak III. Murad'ın bu yapısal hamleleri (sınamaları) her ne kadar hedeflenen değişimi tam olarak gerçekleştirememese de 17. yüzyılda yeni politik gelişmeler doğuracaktı.

2.1. III. Murad'ın Siyasası ve Topkapı Sarayı

Fatih, yeni sarayı bir yönetim merkezi yaparak harem dairesini eski sarayda bırakmıştı. Fatih'in bu uygulamasını, II. Bayezid ve I. Selim de devam ettirmiş fakat Kanuni, yeni sarayı kapsamlı yenileyerek ve genişleterek eski saray halkını ve harem dairesini buraya taşımış ve eski sarayı da yalnız eski hükümdarların kadınlarıyla cariyelerine tahsis etmişti. Kanuni'nin gözdesi Hürrem Sultan'la başlayan ve II. Selim'in zevcesi ve III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'la devam eden bir süreçte şehzadelerin anneleri, eski adet gereğince oğullarıyla beraber sancaklara gitmek yerine payitahta kalmaya başlamışlardı.⁴² Şehzade annelerinin bu yeni pozisyonu onlara, politik alanda daha etkili bir hareket alanı sağladı ve bu hâl, III. Murad'ın sarayda yaptığı yapısal değişikliklerle beraber merkezi hükümetin zayıflatılıp güç merkezinin saraya kaydırılmasıyla daha da perçinlendi. III. Murad'ın Topkapı sarayındaki kapsamlı imar faaliyeti, 1578 yılı Mayıs ayında başlayıp 1579 sonbaharında sona erdi. Yeniden yapılandırma faaliyetleriyle birlikte Topkapı sarayı, eskisine oranla üç misli büyüdü. Lokman'ın *Şehinşâhnâme*'sine göre bir gün III. Murad, Harem'inden ikinci avludaki Divanhâne'ye doğru yürürken Harem'in çok küçük olduğu sonucuna vardı. Bunun üzerine Sultan, Harem'in büyütülmesini ve bir sıra taş, bir sırada tuğla olmak üzere yeniden yapılmasını buyurdu. Haham Rabbi Salomon, III. Murad'ın Harem'e

⁴² Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari. Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: YKY, 2013), 213.

kendinden önce gelen tüm sultanlardan daha fazla katkısı olduğunu söyler.⁴³ III. Murad'ın Topkapı sarayına bu katkısı ve onu yeniden şekillendirmesi elbette siyasi programının bir tezahürü olup padişah merkezli yeni siyasete mekânsal alan açmaktı. Bu mekânsal alan açış aynı zamanda devletin kurumsal örgütlemesinde de tabii sonuçlar doğurdu. Zira güç, mekânsal içselleştikçe içte olanlar, onunla (sultanla) günlük temas içerisinde olan saray sakinleri siyasal alanda ön plana çıktılar. Çünkü saray dışına hâkim olan merkezi hükümet temsilcilerine daha en başında tavırlı olan III. Murad'ın, kendisine yeni bir dünya oluşturma zarureti vardı ve bu dünya içerisinde yeni simaların ön plana çıkartılıp desteklenmesi iktiza ediyordu. Nitekim öyle de oldu. Dârüsaâde ve Bâbüssaâde Ağaları ön plana çıkartılıp ekonomik kaynaklarda⁴⁴ ve politik ağlarda etkinlikleri artırıldı. Bu vaziyet, 17. yüzyılda vüzera, asker ve ulemanın ciddi muhalefetine neden oldu ve bu dönemde ortaya çıkan sipahi ve yeniçeri isyanlarının Harem'i ve Enderun'u hedef almalarının ana sebeplerinden birini oluşturdu.

2.2. III. Murad'ın Siyasası ve Kul Taifesi

Kul taifesi, merkeziyetçiliği desteklemek adına geliştirilen bir kurumdur. Uç beylerinin hanedana karşı meydan okumalarını ve giderek artan otoritelerini dengelemek üzere hanedana mutlak anlamda sadık hizmetkârlar arzu edilmiş fakat sistem sonunda sultanların da otoritesini tehdit eder hâle gelmişti.⁴⁵ III. Murad tahta oturduğunda siyasasının bir gereği olarak merkezi hükümetin önemli bir paydaşı olan ve padişahların dahi otoritesini tehdit eder hâle gelen bu kul taifesini (askerleri) baskılamak istedi. III. Murad'ın bu politikası sebebiyle maiyetindeki cüce, dilsiz ve hadım ağalar, kendisinin hal' olunacağından bahisle iki sene Cuma namazına bile

⁴³ Necipoğlu, *Topkapı Sarayı*, 223. Aynı esere, III. Murad döneminde Harem'de yapılan değişiklikler için de bakınız, özellikle 208-236.

⁴⁴ Bu dönemde Dârüssaâde ağaları, Sultan'la istediği zaman görüşme ayrıcalığından başka Haremeyn-i Şerifeyn ve Selâtin vakıflarının kontrolüyle de ilgilenmekteydiler. Suraiya Faroqhi, Dârüssaâde ağasının padişah ve özel kişiler tarafından kurulmuş vakıfların denetimini ele geçirmesiyle bu grubun kazandığı güce dikkat çeker. Ona göre bu yetki, Dârüssaâde ağasının sahip olduğu siyasal gücün maddi temelini oluşturur. Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699" *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, içinde, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), 686. Fakat Dârüssaâde ağalarının bu dönemde kazandıkları ayrıcalıklar, III. Murad'ın siyasasından bağımsız olmasa gerektir.

⁴⁵ Rıfat Ali Abou-El- Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasasının Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, (Ankara: Tan Kitabevi, 2011), 18.

çıkarmamışlar, çıkmak istediği zaman “Çıkarsın ammâ Sarây-ı Âmire’ye giremezsin, kul tâ’ifesinin ittifâkı vardır, hâşâ hal’iderler” diye kendisini korkutmuşlar idi.⁴⁶ Bu korku, yersiz de değildi. III. Murad ve yaptığı yapısal değişikliklerle güç kazanan saray çevresi, kul taifesinin önemli bir tehdit unsuru olduğunu biliyordu. Kaldı ki bunu daha sonraki süreçte Beylerbeyi Vakası’yla⁴⁷ net olarak tecrübe edeceklerdi. Hatta Beylerbeyi Vakası’ndan sonra bile isyanlar durulmayacak saray, aslında III. Murad’ın siyasası, sürekli hedef alınacaktı.⁴⁸ Zira oğlu III. Mehmed zamanında çıkan isyanlarda bile yine III. Murad’ın siyasası ve o siyasanın doğurduğu aktörlerin (örneğin: Ferhad Paşa’nın) hayatta olmaları etkili olacaktı. İşte III. Murad, sarayı ve bizatihi kendisini hedef haline getirme potansiyeline sahip söz konusu bu tehdidi baskılamak istiyordu⁴⁹ ve bu anlamda çeşitli hamleler yaptı. Bu hamlelerden ilki, Doğu seferlerinde ele geçirilen toprakları elde tutabilmek için bölge halkından pek çok kişinin garnizon görevine yazılmasına müsaade etmesi oldu. Bu görevi normal olarak kapıkulları ya da tımarlı sipahiler yerine getirmekteydi. Fakat orduya yeni dahil edilenler de kul benzeri

⁴⁶ *Tarih-i Selânikî II*, 444-445.

⁴⁷ Beylerbeyi Vakası’na, III. Murad’ın mutlakiyetçi politikalarına karşı, vezirlerin ilk büyük tepkisi bağlamında bkz.; Levent Kaya Ocakaçan, *Geç 16. ve Erken 17. Yy ’da Osmanlı Devleti’ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi*, (Dr. Tezi, Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı, 2016), 57-64; Günhan Börekçi, “İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Krizi”, *Dîvân*, c.14 sy.26, (2009/1): 45-96; a. mlf., “The Rise and Fall of a Sixteenth-century Ottoman Royal Favorite: Doğancı Mehmed Pasha and the Beylerbeyi Incident of 1589 Revisited”, *Talk Given at Harvard University-Center for Middle Eastern Studies*, (Noveber 24, 2014):1-17; III. Murad ve mutlakiyetçi politikaları bağlamında yapılan yorumlar için ayrıca bkz. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire, Political and Social Transformation in the Early Modern World*, (Cambridge University Press:2010); Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923*, Çev. Z. Kılıç, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2005); Günhan Börekçi, “On the Power, Political Career and Patronage Networks of the Ottoman Royal Favourites (Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries)”, *Sofia University* (26-27 Oct. 2012):1-45; Gülru Necipoğlu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul 2013; Emine Fetvacı, *Sarayın İmgeleri, Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*, çev. Nurettin Elhüseyni, (İstanbul: YKY, 2013); Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, (İstanbul: TVYY 1996); Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699” *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert, 2004; Tülin Değirmenci, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar, II. Osman Devrinde Değişen Güç Dengeleri*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012); Zeynep Aycibin, “Çöküş Edebiyatı’nın Merkezinde Bir Padişah Manevi Dünyası ile Sultan III. Murad”, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları:2016).

⁴⁸ Meseleye bu cihetle bakıldığında III. Murad için saraydan hiç çıkmazdı eleştirilerinin de ne kadar yersiz olduğu anlaşılmaktadır. Evet, III. Murad saraydan çıkmamıştı /çıkamamıştı da çünkü III. Murad’ın yönetim merkezi -muhatapları- dışarda değil; içerdeydi ve izlediği siyasadan dolayı dışarısı onun için yeteri kadar güvenli değildi. Hâlbuki oğlu III. Mehmed’in babasının aksine, dışa dönük bir siyaset izlediği kroniklerce sabittir. Çünkü onunda muhatapları içerde değil; dışardaydı. Bir başka ifadeyle dışarıya hâkim olan merkezi hükümetin bütün paydaşlarına karşı tavır olan III. Murad’ın, içe dönük bir siyaset izlemesi ne kadar tabii ise daha en başında merkezi hükümeti esas alan III. Mehmed’in de dışa dönük bir siyaset izlemesi bir o kadar tabii idi.

⁴⁹ Nitekim kendisi değilse de II. Osman, baskılamak istenilen bu güç tarafından katledilmiştir. III. Murad’ın yapmak istediği bir anlamda II. Osman’ın katledilmesinin önünü almak.

bir konum elde ettiler ve bu kişiler birkaç yıllık hizmetten sonra Batı'ya gelerek eğitilmemiş olmalarına rağmen askeri birimlere atandılar. Böylece yerleşik ordunun safları, devşirme usulünce alınmayan gruplarla doldurulmuştu.⁵⁰ Selânikî, Sultan Murad'ın buna izin ve destek verdiğini belirtir.⁵¹ III. Murad'ın bir diğer hamlesi ise Şehzâdesi Mehmed'in sünnet düğününde ocağın süregelen kanunlarına aykırı olarak ocağa yeni alımlar yapması oldu.⁵² Seyyid Lokman'a göre Şehzâde Mehmed'in sünnet düğününde ocağa 7 bin neferden ziyade alım yapıldı. "Ve bunlardan gayri şeref-i İslam ile müşerref olan yedi bin neferden ziyade taife sünnetlenip acemi oğlanı zümresine ilhak kılındı. Ve bu denli on bin nefer eytam-ı ehl-i iman ve zümre-i nev Müslümanın her neferine onar akça, sünnet eden cerraha..."⁵³ Aynı şekilde Koca Sinan Paşa'nın da sadaret makamına tekrar geldiğinde, ocağa yapılan bu yeni alımlardan dert yandığı görülmektedir. "... evvel vezaretimden gideli beş altı yıl içinde 11 bin kul izdiyâd buldu. Sair masârif dahi iki üç mertebe terakkı buldu."⁵⁴ Hem Seyyid Lokman'ın naklinden ve hem de Koca Sinan Paşa'nın yakınmalarından anlaşılacağı üzere söz konusu bu alımların azımsanmayacak ölçüde olduğu anlaşılır⁵⁵ ve esas itibarla bu

⁵⁰ Kit'ab-ı Müstetâb'ın bilinmeyen yazarı bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Sultan Murad Han Hazretlerinin zamân-i sa'âdetlerinde vâki' Acem seferleri ibtidâsından bu âna gelince serdâr olanlar hemân Üsküdar'a geçtikleri gün ve yâhûd Rûm-ili seferi ise Edirne kapusından taşra çıktıkları günden hemân beğlerbeğleri ve sancak beğlerini ve sa'ir mansıb nâmında olanları âleme belâ nâzil olan rüşvet sebebiyle tebdil ve tağyir ve azl ve nasb itmeğe mübâşeret iderler ve sa'ir dirlikler hûd mesela çaşnigîrlük ve Mütferrika ve çavuş ve sipahilikler ve kapucu ve topçu ve arabacı ve cebeci dirlikleri virmek ve terakkîler virilmek gibi ne viren bellü ne alan ve ne satan bellü, hemân bir alış veriş ve bir alım satım idinmişlerdir ki ta'bir ve tahrîri mümkün değildir. El-hâsıl bir serdâr sefere varub gelinceye değin dirlikler ve mansıbların bu vechile alınmak ve satılmak ile beytü'l- mâl-i müslimîn berbâd olub ve re'âyâ olanlardan Etrâk ve ekrâd ve Çingâne ve Tât ve A'câm el-hâsıl her isteyen ilâ'l-ân varub eğer seferlerde ve eğer Asitâne'de akça ile dirliklere geçmek ile kul tâ'ifesine bu sebep ile ecnebi karışub herc ü merc" olduğunu belirtir. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l- Mü'minîn, Hırzû'l- Mülûk*, içinde, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), *Kitâb-ı Müstetâb*, 3-4; *Tarih-i Selânikî I*, 427.

⁵¹ *Tarih-i Selânikî I*, 432; ayrıca bkz., Cornell H. Fleisher, *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, (İstanbul: TVYY 1996), 162; Uzunçarşılı, *Kapıkulu II*, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 266-267.

⁵² Şehzâde Mehmed'in sünnet düğününde yaşanan ve ocağa kanun dışı söz konusu alımlar, bu tez çalışmasının konusu olan Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığı zamanında yaşandığı ve onun ağalıktan azledilmesine sebep olduğu için aşağıda daha ayrıntılı tartışılmıştır.

⁵³ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.43; *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.97b.

⁵⁴ *Koca Sinan Paşa Telhisleri*, haz. Halil Sahillioğlu, (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2004), 61 no'lu telhis.

⁵⁵ III. Murad'ın cülûsunda 13599 olan yeniçeri mevcudunun daha sonraki yıllarda iki misline çıktığı, 1595'te ise yeniçeri mevcudunun yirmi altı bini geçtiği görülmektedir. Abdulkasım Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, (Dr. Tezi, Atatürk Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020), 161; *Koçi Bey Risalesi*, haz. Zuhuri Danişman, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 44. Bu söz konusu alımların, yeniçerilerin siyasi nüfuzunu kırmak (ki bizim yaptığımız araştırmalarda bu sonucu daha makul olabileceği kanaatine varılmış ve bu durum III. Murad'ın genel siyaseti bağlamında değerlendirilmiştir.) ve Doğu seferlerinde asker ihtiyacının karşılanması için yapıldığını ileri süren görüşlerin bir değerlendirmesi için bkz., İsmail Gül, *Osmanlı Devleti'nde Sultan IV. Murad Dönemi*

alımların bir amaca matuf olduğunu çıkarsamak iktiza eder. III. Murad, hem doğu seferlerinde ocağa katılımları teşvik etmekle hem de sünnet düğününde yaptığı alımlarla ocağı, törpülemek/dengelemek istemiştir.⁵⁶ Çünkü belirtildiği üzere kapıkulu merkezli bir siyaset padişahın günlük siyasetini engelleyen bir vaziyet almıştı. Zira merkezi hükümetin önemli temsilcisi vüzeranın, kul sistemine dayanarak hanedanı (sarayı) sıkıştırılmaları da söz konusu idi. Dolayısıyla III. Murad'ın bu hamleleri, merkezi hükümetin başat unsuru vüzeranın gücünün kırılması adına da önemliydi.⁵⁷ İşte bu amaçlarla III. Murad, yerleşik Osmanlı uygulaması gereği kapıkulu ocaklarında, devşirmelere ve onların çocuklarına ağırlık vermedi ve onun bu tutumu nasihat yazarları tarafından eleştirilerek ocak nizamının bozuluşu da bu olaylara bağlandı.⁵⁸ Hâlbuki belirtildiği üzere III. Murad'ın yaptığı başka bir amaca matuftu. Bu amacı gözden kaçırın ve çalışmalarını nasihat yazarlarına dayandıran birçok araştırmacı da kapıkulu ocak nizamının bozulmasını III. Murad zamanına ve onun bu uygulamalarına bağlamaktadırlar.⁵⁹ Fakat uzun bir sancak yönetim tecrübesine sahip olan edebi kişiliğinden ve eserlerinden akı-selim olduğunu kaynaklarında⁶⁰ ittifakıyla bildiğimiz bir Sultan'ın, hiçbir gerekçe olmaksızın ocağı bozmak istemesi makul görünmemektedir. Ancak siyasi programı gereği merkezi hükümetin önemli bir

Yeniçeri İsyanları (1623-1640), (YL Tezi, Sakarya Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yeni Çağ Bilim Dalı, 2006), 71-74.

⁵⁶ Zira Selânikî'nin nakline nazaran III. Murad'ın kul taifesine iyi gözle bakmadığı anlaşılmaktadır. "Kendüzi Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri kul ta'ifesine hüsn-i zann üze olmayup..." *Tarih-i Selânikî I*, 432.

⁵⁷ Bu anlamda merkezi hükümet kanadının önemli bir temsilcisi olan Koca Sinan'ın bu söz konusu alımlardan rahatsız olması epeyce dikkat çekicidir. Bkz., *Koca Sinan Paşa Telhisleri*, 23 no'lu telhis; 58 no'lu telhis; 61 no'lu telhis; 69 no'lu telhis.

⁵⁸ *Kavanin-i Yeniçeriyân*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr.1973, vr.25a-b,26a; *Koçi Bey Risalesi*, haz. Zuhuri Danışman; *Koçi Bey Risalesi*, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, nr. 2237, vr.18b,19a-b,20a-b; Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997); Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l- Mü'minîn, Hırzû'l- Mülûk*, (Ankara: TTK, 1988).

⁵⁹ Danişmend, *Kronoloji III*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1950), 59; Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1959), 1498; Uzunçarşılı, *Kapıkulu I*, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 477; Merhum Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları Hakkında İcmali Mütalâa başlığı altında şu malumatı vermektedir: "Efendileri olan padişahlarını daima başlarında görmeğe alışık olan yeniçeriler, kendilerinin yalnız bırakılmalarına tahammül edemeyerek III. Mehmed'in mutlaka sefere çıkmasında ısrar etmişler ve hatta Kanuni Sultan Süleyman nikris hastalığına müptelâ ve ihtiyar olduğu hâlde seferi terk etmemişler, yeni padişahımız gençtir mutlak sefere çıkmalıdır demişlerdi. Sefere gitmediğinden dolayı yeniçeriler III. Murad'ı sevmiyorlardı. Padişahların bizzat kontrollerinden mahrum kalan kapıkulu ocakları arasına yavaş yavaş yabancılar girmiş ve hatta bu kanunsuz hâli padişahlar müsamaha ile karşılamışlar ve bittabi kanun ve nizama hâlel gelmişti."* *Kapıkulu II*, 266-267. Uzunçarşılı'dan nakledilen bu pasajdan da anlaşılabilirceği üzere Yeniçeriler, padişahları hem sıkıştıracakları hem de varlıklarını ispat edecekleri sahaya çekmek istemişlerdir. Fakat III. Murad, siyasasının bir gereği olarak yeniçerilerin tam da bu pozisyonlarından dolayı onlara rağbet etmemiştir.

⁶⁰ Selânikî, III. Murad için "Ve Pâdişâh-ı mağfur-ı kâm-âgâh cihandârlık âyînini ve Pâdişâhlık ka'idelerini gayet a'lâ bilürdi" diye belirtmektedir. *Tarih-i Selânikî I*, 428.

paydaşı olan kul taifesini (askeri kanadı) zayıflatmak istemiş olması, kanaatimizce tarihi gerçekliğe daha uygun düşmektedir. Bu anlamda nasihat literatürü ve sonraki tarih yazınının ocak nizamının bozuluşunu III. Murad’a bağlamaları, onun padişah merkezli siyasasını güçlendirme adına merkezi hükümetin önemli bir paydaşı olan ve çoğu halde isnat noktaları olan kul taifesini zayıflatma çabasını görmezden gelerek/çözümleyemeyerek yaptıkları değerlendirmelerin bir sonucu olsa gerektir.

2.3. III. Murad’ın Siyasası ve Ulema Sınıfı

Fatih’in merkezileşme çabaları içinde önemli bir yer tutan ulema sınıfı da yine Kanuni dönemine gelindiğinde güçlü bir hiyerarşik örgütlenmeyle beraber merkezi hükümetin önemli bir paydaşı hâline gelecekti. Kanuni saltanatının sonlarına doğru ise başından beri tahkim edilegelen söz konusu sınıf, tabiatıyla daha da belirginleşecek ve saray dışı aktörlerle (vüzera ve askerlerle) daha fazla içi içe girerek, padişahın günlük siyasetini engelleyen yahut engelleme potansiyelindeki güçlerin önemli bir paydaşı haline gelecekti. İşte sadaret makamına ve askerlere tavır takınan III. Murad’ın, merkezi hükümetin bir diğer bileşeni hâline gelen ulema sınıfına da mesafe koymaması düşünülemezdi.⁶¹ Bu anlamda III. Murad, dini (resmi) bir otorite olan ulema sınıfından ziyade devlet bazında kurumsallaşmaları söz konusu olmayan fakat toplum nezdinde büyük itibarları olan ve bu yönüyle başka bir otorite olan şeyhlere (Şeyh Şüca ve Aziz Mahmud Hüdayi gibi) yakınlığı. Esas itibarla bu yakınlık, hanedanın hiç bilmediği bir yöntemde değildi. Zira şeyhler ve dervişler, Osmanlı siyasi hayatında hep olagelmışler ve önemli görevler ifa etmişlerdi.⁶² Keza kuruluş yıllarında Şeyh Edebâli’nin fonksiyonu bilinmektedir. O, Osman Bey’in rüyasını “... Oğlum Osman! Sana muştuluk olsun ki Hak Teâlâ sana ve nesline padişahlık verdi” şeklinde yorumlayarak Osmanlı hanedanının muvaffakiyetlerini müjdeleyip onları teşvik etmekteydi. Kuruluş yıllarındaki söz konusu rüyaya benzer bir rüyayı, İran seferleri münasebetiyle III. Murad zamanında da görmekteyiz. Avusturya elçilik heyetinde

⁶¹ Burada III. Murad’ın öteden beri şeriatı şiar olan devletin temellerinde var olan ve dinin hukuki temsilcileri/uygulayıcıları olan ulema sınıfına ihtiramdandan berî olduğundan değil, merkezi hükümetle sarmalanmış hâldeki yapısına tavır aldığından bahsediyorum.

⁶² Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri”, *VD II*, (Ankara 1942): 279-386; a. mlf., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Yeni Türkiye*, sy.,66 [Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I], (Ankara 2015): 491-518.

eczacı olarak bulunan Reinhold Lubenau seyahatnamesinde nakledilen bu rüyaya göre:

Sultan Murad, dünyanın orta yerinde, ulu bir ağacın altında durmakta olduğunu görmüş. Ağacın iki dalı ta uzaklara kadar uzanıyor, biri güneşin doğduğu yerin sonuna, diğeri güneşin battığı yerin sınırına kadar varıyormuş. Güneşin doğduğu yerden olağanüstü büyüklükte bir yılan kıvrıla kıvrıla kendisine doğru yaklaşıncı, Sultan Murad elinde tuttuğu bir sopa ile yılanı vurmuş ve onu öldürmüş. Sultan Murad bu rüyadan heyecanla uyanmış. Şeyh, kendisine bu rüya anlatıldığında, şöyle yorumlamış: Dünyanın orta yeri, Sultan Murad'ın tahtıdır, iki büyük dalı olan ağaç da Sultan'ın çok geniş olan imparatorluğunun temsil etmektedir. Güneşin doğduğu yönden gelmekte olan yılan, Sultan'ın düşmanı olan İran şahıdır. Sultan onunla savaşarak onu yenecek ve idam ettirecek, ülkesini de Osmanlı topraklarına katıp halkını egemenliği altına alacaktır.⁶³

Söz konusu bu rüya, ulema sınıfına konulan tavrı ve izlenen politikanın III. Murad'ı ister istemez kuruluş yılları denklemine götürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Her ne kadar iki rüyanın zamanı farklı da olsa yorumlayıcıları bağlamında büyük benzerlik vardır. Nasıl ki Şeyh Edebâli, kuruluş yıllarında büyük bir etkiye sahipse III. Murad zamanında da Şeyh Şüca ve Aziz Mahmud Hüdai'nin etkisi görülmektedir ve III. Murad'ın izlediği siyasanın bir gereği olarak ulema sınıfına karşı alternatifinin “*Yeni Şeyh Edebâli'sinin*” Şeyh Şüca ve Aziz Mahmud Hüdai olduğu anlaşılmaktadır. Zira sadece rüya bahsinde değil III. Murad'ın aldığı kararların hemen hepsini söz konusu şeyhlerle istişare ettiğini dönemin kaynakları bildirmektedir. Örneğin, Budin Beylerbeyi Sokolluzâde Mustafa Paşa'yı idam etmeden önce bu kararını Şeyh Şüca ile istişare ettiği görülmektedir. “Budun Beylerbeyini orada idam ettirip yerine adam bulunsa uygun olmaz mı? Siz ne dersiniz? Rûhum, ihsan eyle, acele bildir”.⁶⁴ İdamın gerçekleşmesinden sonra Mustafa Paşa yerine görevlendirilecek olan Kara Üveys Paşa'nın da yine Şeyh Şüca'ya sorulduğu anlaşılmaktadır. “...acaba Budun'a kimi göndersek? Saadetim, siz nasıl uygun görürsünüz? Beytûlmâlin, gâzanın ve memleketin hakkından gelmeye kim muktedir olabilir? Siz ne buyurursunuz? Buyurun, dediğiniz benim fikrime uyar mı, görelim...”. III. Murad'ın, sadece Kara Üveys Paşa'nın görevlendirilmesinde değil benzer şekilde daha başka atama ve aziller konusunda da Şeyh Şüca'ya danıştığını bilmekteyiz. “Benim rûhum, bilginiz olsun,

⁶³ Reinhold Lubenau *Seyahatnamesi-Osmanlı ülkesinde, 1587-1589*, çev. Türkis Noyan, c. I, (İstanbul: KitapYayınevi, 2012), 324.

⁶⁴ Türkan Alvan, *Sultan Murad-ı Salis'in Dünyası/ Mektupları ve Rüyaları Işığında Bir Derviş Padişah*, (İstanbul: İz Yayınları, 2021), 328.

Defterdâr'ı azlediyorum. Zîra hazine yine zarar gördü.” “Benim rûhum, (Sol ulûfeciler Ağası, Çerkez Kapıcıbaşı?) Handân için buyurmuşsunuz. Ne var, bu adamı kayıralım...!”⁶⁵ Anlaşılabacağı üzere III. Murad, yapacağı tasarrufları söz konusu şeyhlerle istişare ederken,⁶⁶ III. Mehmed ise babasının aksine merkezi hükümet temsilcilerini dikkate aldı ve Ferhad Paşa'nın idamına Koca Sinan ve Lala Mehmed Paşa ile yaptığı bir toplantıda karar verdi ve süreç ulemanın en tepesindeki isim olan Şeyhülislam Bostanzâde'nin aktif katılımıyla yürütüldü. Bu durum, III. Murad ve oğlu III. Mehmed'in siyasasının farklılığını göstermekle beraber III. Murad'ın, söz konusu şeyhlerle bu denli yakınlaşmasının bir gerekçesini de açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle şayet merkezi hükümet temsilcilerine tavır alınacaksa ister istemez yeni alternatifler bulunması iktiza ediyordu ki bu alternatifin bahsedildiği gibi merkezi hükümet dışı pozisyonları olan şeyhler olduğu görülmektedir.

Yine III. Murad'ın ulema sınıfına tavrını, Kurban Bayramı hilâlinin görünüp görülmemesi konusunda İstanbul kadısı ile düştüğü hilafıta da görmekteyiz ki III. Murad, Şeyh Şüca'ya gönderdiği bir mektupta durumu şöyle anlatmaktadır: “Benim saadetim! Bayramınız mübarek olsun! Kadı, ay görünmedi diye bugünü bayram ilan ettirmek istemedi. Ama bize bir iki kişi Ay'ı gördük, dedi, ben de bayram ilan ettim. Hem bana, yarın bayramdır, ilhâmı gelmişti. Acaba günaha girdim mi? Şeriata muhâlif gibi oldu, çok sıkıntı duydum.”⁶⁷ Hadiseyi Selânîkî Mustafa Efendi ise şöyle nakletmektedir: Kurban Bayramının ilk gününün Salı olduğunda ittifak edilmişken; 8 Zilhicce'de Üsküdar kadısı Abdurrahim Efendi: “Benüm katumda gurre-i Zilhicce pazar-ertesinden sabit oldu, pazar günü akşam hilâl-i Zilhicce'yi ben kendüm gördüm” diye şahadet etti. Ama III. Murad “Çarşamba günü arefe olacağı gün bayram olsun!” emrini verdi.⁶⁸ III. Murad'ın ulema sınıfına karşı aldığı tavrın bir diğer yansımaları onun cenaze namazında da görmekteyiz. Hoca Sadeddin Efendi “Son hizmetimdir, padişahın cenaze namazını ben kıldırayım” diye izin ister. Ferhad Paşa, Hoca Sadeddin Efendi'nin bu isteğini yeni padişaha arz eder ve olur alınır. Fakat Hoca Sadeddin Efendi'den evvel davranan Şeyhülislam Bostanzâde imamlığa başlayınca ona uyulmak zorunda kalınır. Hoca Sadeddin Efendi, ölünün velisi bana izin vermişti

⁶⁵ Türkan Alvan, *Sultan Murad-ı Salis'in Dünyası*, 330-325.

⁶⁶ Mustafa Âlî'nin bir şiirinde bu durumdan yakındığı görülmektedir. “Hâşâ ki böyle işlere şehler rızâ vire/ Ammâ ne çâre vâkı'a esrâr-ı bî-haber”, Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1206.

⁶⁷ Türkan Alvan, *Sultan Murad-ı Salis'in Dünyası*, 290.

⁶⁸ *Tarih-i Selânîkî I*, 286; Türkan Alvan, *Sultan Murad-ı Salis'in Dünyası*, 291.

namazın iadesi lazım gelir dediyse de Bostanzâde, padişah hazretlerinin kendisine uymakla namaza izin vermiş olduğunu belirtir ve namazın iadesi yapılmaz.⁶⁹ III. Murad'ın cenaze namazında Hoca Sadeddin ile Şeyhülislam Bostanzâde arasındaki bu gerilim, yine III. Murad'ın siyasasını göstermesine adına önemlidir. III. Murad'ın, ulema sınıfından ziyade kendisine başka alternatifler oluşturmaya çalıştığını yukarıda zikretmiştik. İşte, Bostanzâde'nin bu hareketi, oluşturulan alternatifte bir tepki olup tekrar eski konumlarını elde etme çabasıdır ki yeni padişah III. Mehmed, babasının aksine bu geleneksel merkezi hükümetin temsilcileriyle yol yürüyecektir.

Hülasa III. Murad'ın ulema sınıfına karşı takındığı tavrı, bu minval üzere çoğaltmak mümkün fakat netice itibariyle söz konusu Şeyh Şüca ve Aziz Mahmud Hüdai ile kurulan bağ, III. Murad'ın derviş bir sultan olduğunu göstermesinden ziyade bir sancının, bir zaruretin, bir siyasetin tezahürü idi. Üstelik bu durum, sultan atalarının devrin önde gelen mutasavvıflarıyla irtibat hâlinde olmalarından da epeyce farklı bir durumdu. Meseleye bu cihetle bakıldığında Şeyh Şüca ve Aziz Mahmud Hüdai ile kurulan bağ ve bugün elimizde olan mektuplar anlam kazanmaktadır.⁷⁰

2.4. III. Murad'ın Siyasası ve Veziriazamların Pozisyonu

Veziriazam, padişahattan sonra devletin en büyük reisi ve hükümdarın mutlak vekili olduğundan yaptığı faaliyetler padişahın iradesi ve fermanı demektir. Fatih Kanunnamesi'nde veziriazam; “Evvela vüzera ve ümeranın vezir-i âzam başıdır, cümlelerin ulusudur, cümle umurun vekil-i mutlakıdır ve malımın vekili defterdarıdır ve ol vezir-i âzam nazırıdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i âzam cümleden mukaddem”⁷¹ olarak tanımlanmaktadır. Veziriazamlık, Çandarlı ailesinin İstanbul'un fethiyle birlikte bu makamdan uzaklaştırılmasından sonra pek az istisna

⁶⁹ *Hasan Bey-zâde Tarihi III*, 432; *Peçevi Tarihi II*, 152; *Târih-i Na'îmâ*, haz. Mehmet İpşirli, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 79. (Bundan sonra *Târih-i Na'îmâ*).

⁷⁰ Söz konusu mektuplar için bkz., Özgen Felek, *Kitabü'l-Menamat Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, İstanbul 2014; Türkan Alvan, *Sultan Murad-ı Salis'in Dünyası/ Mektupları ve Rüyalari Işığında Bir Derviş Padişah*, İstanbul 2021. Her iki çalışmada da (her ne kadar kıymetli de olsa) III. Murad'ın şeyhlerle bu denli yaklaşması ve devlet meselelerinin dahi mektuplarda yer bulmasını doğuran gerekçeler izah edilmemiştir. Ayrıca bkz., Aziz Mahmud Hüdai, *Tezâkir (Mektubat)*, İstanbul Üniv., Ktp., Türkçe Yazmalar, nr:447,6444,9927; Kul Taifesi başlığı altında III. Murad için dışarının yeterli kadar güvenli olmadığından bahsetmiştik. Söz konusu mektuplara bu anlamda dışarıyla bağlantı kurmanın bir aracı olarak da bakılmalıdır.

⁷¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 113.

ile beraber genel olarak devşirmelerden yetişmiş olanlara verildi. Osmanlı sultanları, sarayda yetiştirilen ve Anadolu elitleriyle herhangi bir bağı olmayan bu devşirmeleri önemli yönetim birimlerine yerleştirerek merkeziyetçiliği güçlendirmeye çalıştılar. Ancak zamanla Sokollu Mehmed Paşa örneğinde olduğu gibi kendi etkinlik çevresini oluşturan sadrazamlar, önemli bir güç merkezi hâline gelerek 16. yüzyılın sonuna kadar gücün doruğuna ulaştılar. Bu siyasi eğilimi tersine çevirmek isteyen III. Murad, güçlü bir yapılanmaya bürünen sadrazamlık makamının kurumsallaşmış pozisyonunu zayıflatmak istedi ve yaptığı birtakım uygulamalarla onları karar alma süreçlerinin dışında bıraktı. Bu uygulamaların ilki, haftada dört gün divan ve bu divan müzakerelerine müteakip dört defa arza girilirken, dört defa arza girmek fazla görüldüğünden arz günleri ikiye indirildi.⁷² Diğer taraftan vezirlerin sultan ile olan görüşmeleri telhisler⁷³ yoluyla kesildi ve sadrazamların rutin işlerde dahi bağımsız karar verme gücü ellerinden alındı. Mustafa Âlî bu konuda şöyle diyor:

...Hattâ hatt-ı hümayûn edâsı bunların devrine dek işitilmemiş idi. Vüzerâ ki ‘arza girürdi, vezîr-i a‘zam olan zât-ı muhterem menâsib telhîslerini bir bir okurdu. Buyurılanları sâ‘irinden tefrîk idüp taşra çıkdukda mucibince ‘amel kılurdu. Ammâ bunlar zâmanında ve vech-i âhar hüveydâ oldu. Ya‘nî ki mutlakâ menâsib tevcihinde kavî-i pâdişahî ile ‘amel gidüp hatt-ı hümayûn-ı şehryârî temessûki peydâ oldu. Ve sadr-ı a‘zam olanlar i‘timad dâ‘ireleri mün‘adim olmanın menâsib telhîsleri bi‘z-zât okunmagla, virilmeyüp gönderilmekle ve üstüne “Buyuruldu” yazmagla cereyân oldu. Ancak vüzerâ ile girdükde okudukları terakkî ve ibtidâ emrleri makûlesi ba‘zı cüzviyyât kaldı. Bu haysiyyetle sadr-ı a‘zam olanlarda kat‘â istiklâl kalmayub harem agaları ve muhadderâtun takarrûble müstesnâları umûr-ı memleketeye karışdı. Giderek bir hâle vardı ki tuğralı ahkâm rağbetden düşdi...⁷⁴

⁷² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 4.

⁷³ Telhisler bağlamında yapılan çalışmalar için bkz.; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âit Belgeler Telhisler (1597-1607)*, (İstanbul: İÜEFY, 1970); Koca Sinan Paşa Telhisleri, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2004; Pal Fodor, “Sultan, Imperial Council, Grand Vizier: Changes in the Ottoman Ruling Elite and the Formation of the Grand Vizieral Telhis”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 47:1-2, (1994):67-85; a.mlf., “The Grand Vizieral telhis. A Study in the Ottoman Central Administration 1566-1656”, *Archivum Ottomanicum*, Edt. by György Hazai 15 (1997):137-188. Telhisler konusunda bir hususa dikkat çekmek gerekirse: Telhisler, merkezi hükümetin temsilcilerine konulan bürokratik bir engel olarak ortaya çıkmıştır. Yani yönetimin saray eksenine kaydırılmasıyla buradan uzaklaştırılan sadrazamların içeriye ulaşabilmesinin bir çaresi olarak ortaya çıkmıştır. Ancak eski geleneksel merkezi hükümet düzeninden gelmeyen sadrazamlarda telhis engelinin olmadığını görmekteyiz. Örneğin; Koca Sinan Paşa’nın telhisleri mevcutken, çağdaşı tez konumuz Ferhad Paşa’nın telhisleri bulunmamaktadır. Çünkü Ferhad Paşa, içeriden desteklenen birisi olduğu için ona karşı herhangi bir engelin olamaması tabii karşılanmalıdır. Bu anlamda telhisleri, bütün sadrazamlara uygulanan bir blokaj olarak değerlendirmemek iktiza etmektedir.

⁷⁴ Mustafa Âlî, *Kühû’l-Ahbâr IV*, 859; Mustafa Âlî, *Kühû’l-Ahbâr I-II*, 124.

Âlî'den nakledilen pasajından da anlaşılacağı üzere III. Murad bu uygulamayla sadrazamların rutin işlerinde bile bağımsız karar verme güçlerini ellerinden alınırken aynı zamanda diğer merkezi hükümet üyelerinin de Sultan ile olan doğrudan iletişimleri kesti. Buna karşın Sultan'ın yeni gözdelerinin karar alma süreçlerinde etkinliği ise işin tabiatı gereği artı.⁷⁵ Öte yandan III. Murad siyasasının bir gereği olarak güç devşirilmesinin önüne geçmek için üst düzey atamaları da kontrol altında tuttu. Örneğin; 1573 -1596 yılları arasında Hazine-i Âmire defterdarlığı görevine, ikişer kez Lalezar Mehmed Çelebi ve Şerif Mehmed Paşa, üç kez Kara Üveys Çelebi ve dört kez de Hacı İbrahim Paşa getirildi. 1576-1601 yılları arasında nişancılık görevi, Feridun Ahmed Bey'e iki kez, Muhyi Çelebi'ye üç kez, Boyalı Mehmed Paşa'ya ve dört kez de Hamza Çelebi'ye verildi.⁷⁶ III. Murad'ın siyasasının bir gereği olarak bürokrasinin üst kademelerinde yaptığı bu tasarruflar tarih yazını tarafından; onun zamanında artan hizipçiliğe, kayırcılığa, rüşvete ve ekonomik sebeplere dayandırılmıştır.⁷⁷ Ancak bu sayılan gerekçeler 16. yüzyılın son çeyreğini açıklamada yetersiz olsa gerektir. Zira 16. yüzyılın son çeyreğiyle ilgili yapılan değerlendirmeler, III. Murad pasivize edilerek değil aksine III. Murad'ın bizzat siyasetin öznesi olduğu gerçekliği göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Nasihatname yazarları ve onlara dayalı tarih yazını tarafından keşmekeşlik gibi gösterilen bu döneme, III. Murad'ın padişah merkezli siyasası ve bu siyasadan kaynaklı merkezi hükümeti ve bileşenlerini zayıflatma faaliyetlerinin bir sonucu olarak bakılmalıdır. Bu söz konusu bakış açısı, yer yer dönemin kroniklerinde de görülmektedir. Örneğin; Feridun Ahmed Bey, "Münşeatü's-Selâtin" isimli meşhur eserini III. Murad'a sunduğunda, III. Murad bu esere ehemmiyet derecesinde itibar etmemişti. Hatta Selânikî: "Bî-bedel ü bî-nazîr olduğunda kat'a kimesnenün şübhesi olmayup, pesendîde-i âlem oldu. Velâkin çendân mu'teber olmaduğı, mukabelede hürmet ü izzet olunmaduğından ehl-i ruzgâr te'essüf ü hayrette kaldığını" belirtir.⁷⁸ Selânikî her ne kadar bu muhteşem eserin gerekli ilgiyi görmemesinden dönemin kalem ehlinin teessüfle hayrette kaldığını belirtse de III. Murad döneminde yazma eserler konusunda bir çoğalma olduğunu biliyoruz.⁷⁹

⁷⁵ Günhan Börekçi, "On the Power, Political Career and Patronage Networks of the Ottoman Royal Favourites (Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries)", Sofia University (26-27 Oct. 2012):7-8.

⁷⁶ Cornell H. Fleisher, *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, 100.

⁷⁷ Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, 1383; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, III. Cilt, I. Kısım*, 118.

⁷⁸ *Tarih-i Selânikî I*, 110.

⁷⁹ Bkz. Emine Fetvacı, *Sarayın İmgeleri- Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013; Tülin Değirmenci, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar, II. Osman Devrinde Değişen Güç Dengeleri*, İstanbul 2012. [Hanedanlığın paydaşlarını yeniden belirleyen III. Murad

Dolayısıyla Feridun Ahmed Bey'in eserine iltifat edilmemesinin sebebi, şüphesiz Sokollu hizbinden olması nedeniyledir. İşte dönemin kalem ehlini hayretler içerisinde bırakan gerçeklik, esas itibariyle III. Murad'ın siyaseti gereği mevcut yapılanma içerisinde bürokratik birikimin ve tecrübenin de ağırları sebebiyle saf dışı edilmesidir. Cornell H. Fleisher'in çalışmasının⁸⁰ muhtelif yerlerinde de görüldüğü üzere Âli'nin şikâyetlerinin çoğu,⁸¹ devlet hizmetine değersiz kişilerin alınması ve kurumsallaşmış Osmanlı düzeninde terfi ve atama biçimleridir. Âli, özellikle III. Murad döneminde Osmanlı bürokratik profesyonelliğin bozulduğundan yakınıdır. Fakat Âli'nin itirazı yahut ıskaladığı, (patronaj bağlamını ayrı tutarak) III. Murad'ın yeni siyaset modelinedir/modelidir. Zira merkezi hükümetin gücü kırılırken onun bileşenleri ve paydaşları da ayrı tutulamazdı. Bu anlamda Osmanlı bürokratik profesyonelliğinin bozulduğu algısı, aslında III. Murad'ın siyaset değişikliğinin bir sonucu olarak yerleşik ölçütlerin yıkılmasından kaynaklıdır. Yine Âli'nin III. Murad döneminden beri, köle kökenli niteliksiz kişilerin kâtip olarak bürokrasiye girmesi, gerekli bilgi ve ustalıktan tümüyle yoksun oldukları hâlde ilerlemelerinden yakınması da birikmiş tecrübenin ters yüz edilmesiyle ilgilidir ki bu durum yeni düzenin tasarrufları bağlamında tabii karşılanmalıdır. Burada, III. Murad'ın bürokratik birikimden ve entelektüel çevrelerden rahatsız olduğundan değil yarım asırlık geleneksel kodların oluşturduğu ağırlar üzerinden yürünmeyeceğinden bahsetmekteyiz. Nitekim Feridun Ahmed Bey'e, merkezi hükümetin geleneksel zihin dünyasını temsil eden Sokollu'nun ölümünden sonra tekrar görev verilmiştir.⁸² Yine aynı minvalde (III. Murad pasivize edilerek), Âli'nin naklinden yola çıkan bazı müellifler,⁸³ Şemsi Ahmed Paşa'nın, III. Murad'ı rüşvete alıştırdığı iddiasında bulunurlar. Âli'nin nakline göre: Padişahın huzurundan çıkan Şemsi Paşa, Kethüdası Koçi'ye, Âli Osman'dan Kızıl Ahmedli'nin intikamını aldığını söyler. Orada bulunan Âli, ne bakımdan intikamını aldı? diye sorunca Şemsi Paşa: "Padişahı rüşvete alıştırdım. Bugün büyük bir lokma yedirttim. Artık bundan böyle ne padişah rüşvetten vazgeçebilir ne de rüşvetle bu mülk payidar olup kendisi

zamanında yeni güçlerin (patronajın) imajı bağlamında yazma eserlerin çokluğu tesadüfî olmasa gerektir.]

⁸⁰ Cornell H. Fleisher, *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, 164.

⁸¹ Örneğin; Mustafa Âli, III. Mehmed'in sünnet düğünü tafsilatıyla anlattığı *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, adlı eserinde düğüne davet edilecekler nasıl bir hitap kullanılması konusunda mevcut görevlilerin zorlanması üzerine şayet bu görev kendisine verilseydi daha güzel yazacağını ve davet yazısı yazmanın aslında zor olmadığını istihza ile bahseder. *Bkz.*, Mustafa Âli, *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, haz. Ali Öztekin, (Ankara: TTK Yayınları, 1996), 19.

⁸² *Tarih-i Selânikî I*, 130; Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.93a.

⁸³ Danişmend, *Kronoloji III*, 3-4; Cornell H. Fleisher, *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, 73; *Peçevi Tarihi II*, 7-8.

ikamet eder. Onlar, bizi nasıl yerimizden ayırdı ise ben de en yakın bir sürede, onların saltanatından ayrılmalara sebep oldum” diye açıklar.⁸⁴ Âli’de hedeflendiği odak bağlamıyla benzer bir nakil, Özdemiroğlu Osman Paşa’yla ilgili olarak da bulunmaktadır. Bu nakle göre: Özdemiroğlu Osman Paşa payitahta gelip III. Murad’ın huzuruna kabul edilmeden önce, İstanbul merkez bürokrasinin mensupları tarafından, Paşa’ya keyfe düşkündür ve ayrıca şaraba tutkundur, sadrazam olsa divan süremez gibi çeşitli ithamlarda bulunulmuştu. Oysa III. Murad, Paşa’yı huzura kabul edip, uzun bir görüşmeden sonra söylenen ithamların doğru olmadığı kanaatine varmıştı. Âlî, Osman Paşa’nın padişahı gördüğü iltifatın her türlü içkinin vereceği keyfi bastırdığını belirtip, III. Murad’ın ise aldandığını zikr eder.⁸⁵ Her iki hikâyede de Osmanlı’nın zirvede olduğu bir dönemde büyük bir imparatorluğu yöneten III. Murad’ın bu denli düşürülmesi, Âli’nin patronaj ilişkileri sebebiyle Osmanlı merkez bürokrasisine uzak kalması ve III. Murad’ın siyasasında tutunamamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla her iki hikâyeyi de Âli’nin bilindik sıkıntısı olarak değerlendirmek iktiza eder. Âli’nin, özellikle III. Murad siyasasının önemli aktörleri olan Şemsi Ahmed Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa üzerinden bu anlamda hikâyeler anlatması da seçilmişçesine ayrıca dikkat çekicidir. Hâlbuki III. Murad, siyasasına tamda uygun olarak (kuruluş denkleminde olduğu gibi)⁸⁶ yerel bir elit olan Şemsi Ahmet Paşa’yı baş musahiplerinden biri yapmış idi. Tıpkı Doğancı Mehmed Paşa, Kara Üveys Paşa

⁸⁴ Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr I-II*, 177-178. “...Koçi nâm kedhudâsını bu kıssadan âgâh idüp mâ-vâka’her ne ise söyledi. Hattâ “Li’llâhi’l-hamd Âl-i ‘Osmânî’den Kızıl Ahmedlü’nün intikâmın aldum.” diyü şükrler eyledi. Hattâ mü’ellif-i hakîr anda hâzır bulunup “Ne vech ile intikâm aldınız?” didükte “Pâdişâhı rîşvete tatandurdum. Hattâ bugün bir yerden kırk bin sikke mikdârı bir büyücek lokma tatdurdum. Ba’de hâzâ ne pâdişâh rîşvet almakdın ferâgat ider ve ne rîşvet ile mülki pâyidâr olup kendüsi ikâmet eyler. Anlar bizi mülk-i mevrusumuzdan nice dûr itdiler ise ‘an-karîb ben de anların kâr u bâr-ı saltanatlarından mehcûr olmalarına sebep oldum.” diyü tafsil itdi. Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr IV*, 865; *Peçevi Tarihi II*, 7-8. Âli’nin bu söz konusu nakli her ne kadar asılsız da olsa Fatih döneminde merkezileşme çalışmalarında neden kul sistemine yönelindiğini, gücün neden Anadolu yerel güçleriyle paylaşılmadığının bir göstergesi olması yönüyle önemlidir.

⁸⁵ Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr IV*, 1034; *Peçevi Tarihi II*, 85-86.

⁸⁶ Evvelce bahsedilen bu kuruluş yıllarındaki denklem ile mevcut literatürden de hareketle vurgulanmak istenilen: Osmanlı’nın kuruluş yıllarında Anadolu’nun yerel güçleriyle hareket etmesidir. Fakat Fatih’le beraber hanedanlık, potansiyel bir güç unsuru olarak karşısında bulunan bu söz konusu yerel güçlerden görece sıyrılmış (hanedanlık siyasası adına) ve Osmanlı merkezileşmesi, bir anlamda kul sistemi üzerine inşa edilmişti. III. Murad, politikasının bir gereği olarak (Kul sisteminin hanedanlık üzerindeki baskın pozisyonunu kırmak için) tekrar bu yerel güçlere yöneldi. Aslında III. Murad’ın başkaca bir seçeneği de yoktu. Siyasasını ya kul üzerinden şekillendirecekti ya da bir anlamda bir başka gücü temsil eden söz konusu yerel elitler üzerinden... Tıpkı, haremi yönetim merkezi yapıp oradaki bazı görevlileri (Dârüssaâde ve Bâbüssaâde Ağalarını) parlatması gibi.

ve tıpkı daha sonraki süreçte yine yerel bir elit olan ve Osmanlı merkez bürokrasisiyle bağı bulunmayan Özdemiroğlu Osman Paşa'yla yol yürümekte heveskâr olması gibi.⁸⁷

Öte yandan III. Murad her ne kadar kendi etkinlik çevresini oluşturup, merkezi hükümetin başat unsuru sadaret makamının kurumsallaşmış gücünü kırmak için çeşitli hamleler yapsa da hâlihazırda bu makamda dedesi ve babasına sadrazamlık yapmış Sokollu gibi güçlü bir şahsiyet bulunmaktaydı ve bu durum, III. Murad'ın siyasi programının önünde büyük bir engeldi. Bu anlamda III. Murad, siyasi programının bir gereği olarak Sokollu'yu sindirmeye yöneldi. Mustafa Âlî'nin nakline bakılırsa hâlihazırda Sokollu'ya karşı kuvvetli bir muhalefet cereyanı da vardı;

Gün olmazdı ki ol vezîr-i kâmkâr (Sokollu) defterdâr-ı hîle-kirdârün (Üveys Paşa'nın) kemân-ı mekri nâveklerinden niçe zahm u yâre yimeye. Dem geçmezdi ki Şemsî Paşa-yı cevvar ana hevâdârlık ile zebân-ı zehr-âlûdî peykânından mecruh idüp zebân depretmeye. Muttasıl Üveys'ün tezkereleri işlerdi. Gâh katl-i vezîri mukarrer idüp gâh gerdenini kırışlerdi. Kezâlık Şemsî dahi her yanaşdukça ol vekîl-i celîlün 'azline müte'allik kelimât iderdi. "Babana, dedene hidmet eylemegin seni göze getirmez Tıfl-ı şîr-hâre yirine koyup ekser-i umûrî sana bildürmez. Gûyâ ki mülk-i mevrûsunda senünle şerikdür." dir idi. Lâkin düstûr-ı bâ-vakâr bunca zehr-âb-ı bî-irtiyabı hazm eylerdi. Kûhsâr gibi 'arz-ı iktidâr ile pâydâr u ber-karar olup gûyâ ki iştizmezdi. Ve zahm-ı sille-i havâdisi dil ü canında ketm eylerdi.⁸⁸

Sokollu'ya karşı oluşan bu muhalefet cephesinin hedefi şüphesiz onun merkezi hükümet ve paydaşları üzerindeki etkinlik alanını daralmaktı. Zira Sokollu, her tarafa kendi akraba ve adamlarını getirip kendisine mensup olmayanları dışlamış, II. Selim'in dahi yakın adamlarını muhtelif yerlere sürmüş ve hatta bazılarını da idam ettirmişti.⁸⁹ III. Murad, bu ölçüde bir güce ulaşan Sokollu'nun bu gücünü kırıp mevcut siyasi düzeni tekrar dizayn edebilmek için bir dizi faaliyete girişti. İlk icraatı, Sokollu'nun yakın adamı münşeat yazarı Feridun Ahmed Bey'in kethüdasını astırdı. Daha sonra Feridun Ahmed Bey'i nişancılıktan azl ettirerek İstanbul'dan uzaklaştırdı.

⁸⁷ III. Murad'ın yeni aktörlerle (musahiplerle) yeniden bir egemenlik kurma (otoritesini güçlendirme) çabasının bir anlatısı için bkz. Günhan Börekçi, "Sultan ve Musahipleri", Osmanlı Tarihi Podcast'i, Emrah Sefa Gürkan, Chris Gratien, no:123/ 2013.

⁸⁸ Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr IV*, 875.

⁸⁹ Peçevi bu konuda şöyle diyor: "Sadrazam Uzun Mehmed Paşa, Rahmetli Sultan Selim Han Hazretlerinin ağalarından Ömer Ağa ve Ferhad Ağa adlarındaki yakınlarını türlü bahanelerle devletin başkentinden sürmüş, belki de bu geçici hayattan büsbütün ayırmıştı. Kimi ağaları da yeni padişahın tahta çıkışında mesleklerinde ödüllendirmeyip hakaretle küçük düşürmüş rütbelerini indirmişti. Bu nedenle padişahın yakınları kendilerini güven altında görmüyorlardı. Sultan Murad henüz sancakta iken sadrazamın aleyhine konuşmaktan geri durmuyorlar, Padişahın yakınında olmamızı çok görerek her birimizi çeşitli bahaneler ile başkentten uzaklaştırır diye hoşnutsuzluklarını açığa vuruyorlardı". Kadir Akıllı, *Peçevî Tarihi (184b-218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, 28. *Peçevi Tarihi II*, 4. *Tarih-i Peçuylu*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631, vr.181b.

Feridun Ahmed Bey, Sokollu'nun ölümünden sonra mahkûmiyetten kurtularak Nişancılık göreviyle ancak 1581'de İstanbul'a davet edilecekti.⁹⁰ III. Murad'ın bu hamleleri karşısında Sokollu hizbinin karşı hamlesi gecikmedi ve Sultan'ın yakın adamlarından Defterdarı Kara Üveys Paşa'yı yargılamaya kalkıştılar. III. Murad, sancağında iken defterdarı ölünce padişah babasına durumu arz edip Üveys Paşa'yı kendisine defterdar yaptırmış idi. Sokollu hizbi, Şehzadenin sancağından gelirken Lalası'nın mührü ile mühürlü sandıkları açarak içinden bazı şeyleri ve bir miktar parayı izinsiz aldığı ithamıyla Üveys Paşa'nın yargılanmasını talep etti. Selânikî'nin nakline göre bu itham karşısında Kara Üveys: "Ben defterdârım, hazîne benüm ma'rifetüm ile açılır kapanur. Açdım, ne ise mesâlih-i mühimme lâzım olduğu üzre gördüm. Zâyi' olmuş nesne varise zâhir olsun, birine bin vireyin"⁹¹ beyanında bulundu. Bu beyan karşısında Sokollu, Hoca Sadeddin Efendi'nin yardımını talep ettiyse de ondan da müsbet bir cevap alamadı. Kara Üveys hakkında başlatılan tahkikattan bir netice alamayan Sokollu'nun kudret ve nüfuzu sarsılmaya başlamıştı. Nihayet ona karşı en ağır darbe, amcazâdesi Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın Mirahur Ferhad Ağa eliyle katlettilmesiyle gerçekleşti.⁹² Mustafa Paşa'nın idamından sonra Budin Beylerbeyliği, Sokollu hizbinin en şiddetli düşmanı olan Baş Defterdar Üveys Paşa'ya verildi.⁹³ Üveys Paşa, Sokollu'nun yakınlarının elinde bulunan zeametleri, padişah haslarına katarak "Görsün bakalım, padişah yakınlarına yapılan ihanet kendi adamlarına olunca hoş bir şey midir" diye dolaylı yollarla onu iğnelemekten geri durmadı.⁹⁴ Sokollu'nun akrabalarına ve yakın adamlarına karşı yapılan bu hamleler, onun şahsında temerküz eden intisap ağını yıprattı ve iktidar alanı sürekli olarak daraldı; öldürüldüğü 1579'a değin sadrazam olarak kalması da bunu değiştirmede.

⁹⁰ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 285; Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr IV*, 873-875.

⁹¹ *Tarih-i Selânikî I*, 112.

⁹² Söz konusu Mirahur Ferhad Ağa, tez konumuzun veziriazamı olduğu için bu konuda aşağıda daha ayrıntılı bilgi verilecektir. Bkz. Mirahur Ferhad Ağa başlığı.

⁹³ Anadolu Türklerinden olan Üveys Paşa, zeki, çalışkan ve azimkâr bir adamdı. Evvelce Tire kadılığında iken, Manisa valisi olan Şehzade Murad'a intisap edip onun eyalet defterdarlığına tayin edilmiş ve Şehzade Murad'ın cülûsunda İstanbul'a beraber gelerek, önce şikk-ı sâni daha sonra şikk-ı evvel defterdarı olmuştur. Peçevi İbrahim Efendi, maktul Sokollu Mustafa Paşa'nın yeğeni olduğu hâlde, Üveys Paşa'nın doğruluğunu ve irtikâba tenezzül etmediğini ve hatta bir timar meselesinde kendi babasının takdim ettiği caizeyi reddetmiş olduğunu bir fasıl hâlinde anlatır. *Peçevi Tarihi II*, 7.

⁹⁴ "Defterdar Üveys Çelebi, ol dahi göresün padişah mukarriblerine olan ihanet kendü mensubatına olıcak hoşça mıdır diyü da'imen kinaye ve ihamdan hali değil idi". Kadir Akıllı, *Peçevî Tarihi (184b-218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, 30-31. *Peçevi Tarihi II*, 6. *Tarih-i Peçuyly*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631, vr.182b.

III. Murad'ın siyasasının bir gereği olarak Sokollu'yla yaptığı mücadele, merkezi hükümetin zayıflaması ve padişahın şahsında saray çevrelerinin güç kazanmasıyla neticelendi. Veziriazamların aleyhine yapılan bu müdahale nasihatname yazarlarınca⁹⁵ ve dönemin kroniklerince eleştirelse de⁹⁶ III. Murad'ın yapmak istediği veziriazamlarının vekil-i mutlak konumlarının ve bu konumun doğurduğu gücün, hanedanlık ekseninde şekillenmesi ve onu aşmaması gerektiği mesajı idi. Nitekim Sokollu'nun ölümünden sonra onun rakibi sayılabilecek Semiz Ahmed Paşa sadarete getirildi. Onun altı ay süren sadaretinden sonra ölümüyle ikinci vezir konumunda bulunan Lala Mustafa Paşa sadrazamlık bekler iken ikinci bir Sokollu oluşturmama amacıyla sadarete getirilmedi.⁹⁷ Yine ikinci bir Sokollu oluşturmama adına sadaret makamı, bir anlamda Sokollu hizbinden yahut geleneğinden gelen sadrazamlar arasında sürekli el değiştirdi ve sadrazamların güç devşirmelerinin önüne geçildi. Mesih Paşa, sadrazamlık görevini üstlendiğinde yetkilerinin zayıfladığından yakılarak "Sözü geçmeyen vezirlerden olmak istemem" diyerek görevinden ayrıldı.⁹⁸ Siyavuş Paşa, her ne kadar III. Murad siyasasının gölgesinde kalsa da klasik çağın "son Sokollusu" Koca Sinan Paşa, III. Murad siyasasına en fazla direnen ve hatta Beylerbeyi Vakası'yla beraber III. Murad'ın siyasasının kırılmasını sağlayarak ayakta kalabilen tek vezir oldu. Ancak III. Murad'ın, Koca Sinan gibi merkezi hükümetin refleksleriyle hareket edip, paydaşlarını harekete geçirebilecek ve hanedana karşı bir güç oluşturabilecek sadrazamlarla yürümek istememe kararlılığı, Koca Sinan'ın tutunmasını da epeyce zorladı ve getirildiği sadaret makamından defalarca alındı. Fakat III. Murad, Koca Sinan'ın aksine, siyasasına tam da uygun olan Özdemiroğlu Osman Paşa'ya çeşitli iltifatlarla⁹⁹ sadaret mührünü tereddütsüz vermekten geri durmadı. Zira onun, merkezi bürokrasiyi hareketlendirebilecek potansiyeli yoktu. Yani

⁹⁵ *Koçi Bey Risalesi*, haz. Zuhuri Danışman, Ankara 1985.

⁹⁶ *Tarih-i Selânikî I*, 425-432.

⁹⁷ Selânikî bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Ve mesâlih-i müslimîn ve kazâyâ-yı dîn ü devlet, umûr-ı cumhûr-ı mülk ü millet ve mühimmât-ı saltanat Vezîr-i dindâr ve şerî'at- vakar Mustafa Paşa'yı nâm-dâr hazretlerinin re'y-i rezîn ve fikr-i sâkib-ı ber-savâblarına vâbeste olub, anların elinden ve dilinden görülüp sürülürdü. Halk-ı âlem "Mühürsüz arza amel olunmaz Pâdişahum" diyü niçe niçe kağıtlar sundılar, müfid olmadı. "Lâzım değil mühür verilmek, şimden-girü kimseye mühür verilmez. Cümletü'l-mülk vekîl-i saltanatımdur. Her kim itâ'at u inkıyâd itmezse kapısı önünde salb ü siyâset eylesin" diyüp mufassal u meşrûh hatt-ı hümayûnlar çıkardı. Bu üslûb üzere bir niçe zemân Vezîr Siyâvuş Paşa hazretleriyle mesâlih-i Dîvân görüldü". *Tarih-i Selânikî I*, 128.

⁹⁸ Mesih Paşa, Reisülküttap Hamza Çelebi'nin yerine Küçük Hasan Bey'i atamak istedi. Fakat III. Murad, buna müsaade etmedi. Talebini bir iki kez tekrarlaması üzerine de "Sana gereken, bizim atadığımız görev yaptırmaktır" buyruğu gönderildi. Bunun üzerine "Bana doğru yolda yardımcı ve yar olmayan kişiyi kullanamam; sözü geçmeyen vezirlerden de olmak istemem diyerek" görevinden ayrıldı. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1076-1078; *Peçevi Tarihi II*, 16.

⁹⁹ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1032-1035.

o, bir ağ içerisinde çıkarak desteklenmiş ve o ağlar tarafından desteği umulan biri değildi. Merkezi hükümet ve paydaşlarıyla ilgisi olmayıp İstanbul bürokrasisinin dışından birisiydi. Bu cihetle III. Murad'ın tam olarak siyasasına uygundu. Yine III. Murad'ın siyasasına uygun dönemin diğer önemli bir aktörü Ferhad Paşa'ydı. Özdemiroğlu Osman Paşa gibi dışardan değil; bizzat sistemin içerisinde doğan Ferhad Paşa, kanun-ı kadimin refleksleriyle hareket etmek isteyen ve devletin aldığı yeni politik formu kabul etmeyen güçler ile saray çevreleri arasında keskin mücadelenin yaşandığı bir dönemde, sadaret makamı da dâhil olmak üzere çeşitli görevler üstlendi. Bu görevlerini her ne kadar III. Mehmed saltanatında da sürdürdüyse de onu doğuran şartlar değişmiş ve Osmanlı siyasası, III. Mehmed'le beraber yeni bir forma evrilmişti. Bu bakış açısı ekseninde şekillenen bu çalışma, bir taraftan Ferhad Paşa'nın hayatı ve siyasi faaliyetlerini tetkik etmeye çalışırken bir taraftan da Paşa'nın bu yeni politik formlar içerisinde pozisyonunu irdelemeyi hedeflemektedir.

BÖLÜM I: KARIYER ve DOĞUŞ*

1) Doğumu ve Menşei

Ferhad Paşa'nın hayatının erken dönemleriyle ilgili bilgilerimiz kesin değildir. Paşa'nın vefatından yaklaşık yarım asır sonra eserini kaleme alan Edirneli Mehmed b. Mehmed, "Maktûl öldüğü zamanda (M.1595) sinni seksen seneye, belki daha ziyadeye bâliğ olduğu mükerrer pîr-i nûrânî idi" diye belirtmektedir.¹⁰⁰ Venedik elçilerinden Giovanni Moro 1590 tarihli raporunda,¹⁰¹ Ferhad Paşa'nın Divan-ı hümayunda ikinci sırayı işgal ettiğini ve yaklaşık 70 yaşında olduğunu belirtir ki bu, onun ikinci vezirliğine işaretler. Zira ilk veziriazamlığı 2 Ağustos 1591'dedir. Dolayısıyla Giovanni Moro'nun ikinci sırayı işgal ediyor ifadesiyle Ferhad Paşa'nın ilk veziriazamlığından önceki bir tarihi işaret ettiğini kabul etmek gerekir. Lorenzo

* Tezin başlangıç hikâyesi hakkında birkaç kelam etmek gerekirse: Doktoranın ders aşaması bitip tez konusuna karar verme sürecine gelindiğinde danışman hocama, III. Murad ile şekillenen yeni güç merkezi saray ile hükümet arasındaki mücadele, Sokollu Mehmed Paşa'nın tasfiyesi ve dönemin hizip mücadeleleri bağlamında bir çalışma yapmak istediğimi belirttim. Danışman hocam: Bir paşa üzerinden gitmenin somut verilere ulaşma adına daha makul olabileceği önerisinde bulundu. Buradan yola çıkarak dönemin paşalarıyla ilgili yaptığımız ön incelemede Lala Mustafa Paşa'nın, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ve Koca Sinan Paşa'nın hikâyesinin çalışıldığını müşahade ettik ve bunun üzerine yine o devrin bir başka sadrazamı olan Ferhad Paşa'nın tez konusu olmasına karar vermiştik. Bununla beraber yaptığımız ön inceleme sonucunda, tezin temel problematiği yahut dönemin politik realitesi dikkate alındığında da Ferhad Paşa'nın seçilme gerekliliği tabii idi. Tez konusu olarak Ferhad Paşa'ya karar verdiğimizde Paşa'yla ilgili birkaç ansiklopedik bilgi ve makale ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 34 sayfadan müteşekkil bir lisans bitirme tezinin dışında bir çalışma söz konusu değildi. Ancak biz, tez çalışmasında her ne kadar belirli bir mesafe katetsek de tez bitirilinceye kadar Ulusal Tez Merkezi kayıtlarına göre Ferhad Paşa'yla ilgili üç yüksek lisans tezinin yapıldığına şahit olduk. Yapılan her üç çalışmada da mevcut literatürün tesiriyle Ferhad Paşa, Kanuni Sultan Süleyman'dan ayrıştırılmadığı için Paşa'nın özellikle Yeniçeri Ağalığı öncesindeki pozisyonlarıyla ilgili birtakım bariz hatalar söz konusudur. Benzer daha başkaca hataların yanı sıra (ki bu hatalara atıf yapılarak düzeltme yoluna gidilmemiştir) elbette yapılan her üç çalışma da kıymetli bilgi ve yorumlar ihtiva etmektedir. Söz konusu hazırlanan çalışmaya da gelince, elbette işin tabiatı gereği yeni bilgi ve bulgular ışığında yenilenmeye muhtaçtır. Söz konusu yüksek lisans tezleri ve bitirme tezi için bkz. Elif Dervişoğlu, *III. Murad Dönemi Devlet Adamlarından Ferhad Paşa*, (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2021); Firdevs Ahmed Ozansoy, *Serdar Ferhat Paşa (? -1595)*, İstanbul Üniv., Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (Mükrimin Halil Yinanç tarafından yönetilen) Lisans Bitirme Tezi, İstanbul 1968; Doğukan Bozkurt, *Serdar Ferhad Paşa'nın Hayatı; Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1566-1595)*, (YL Tezi, Bahçeşehir Üniv., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2022); Muhammed Hüseyin Öztürk, *Sadrizam Ferhad Paşa'nın Hayatı (Ö.1595)*, (YL Tezi, Hacı Bayram Veli Üniv., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yeniçağ Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2021).

¹⁰⁰ Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin, *Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, haz. Abdurrahman Sağır, (Dr. Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2000), 27.

¹⁰¹ Edt. Ahmet Önal, Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı'nın İhtişamlı Yılları*, çev. Erendiz Özbayoğlu, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 62.

Bernardo 1592 tarihli raporunda,¹⁰² Koca Sinan Paşa'nın görevden alınıp, Ferhad Paşa'nın göreve geldiğinde (ki bu tarih 1591'dir) yaklaşık 65 yaşında olduğunu; bir diğer Balyos Matteo Zane 1594 tarihli raporunda¹⁰³ 70 yaşında olduğunu, Serdar Veziriazam Koca Sinan'ın yerine baktığını söylüyor ki bu, Ferhad Paşa'nın Sadaret Kaymakamlığı dönemine 1593'e müsadiftir. J.V. Parry ise 1585 tarihli bir Venedik elçilik raporuna dayanarak yaşının 50 civarında olduğunu, 1590-4 tarihli bir diğer raporda ise 65 ile 70 yaş civarında olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴ Söz konusu raporlar ve kronikten, Edirneli Mehmed b. Mehmed'in ifadesini nazarı dikkate aldığımızda, 1515 ve öncesi bir tarihe işaret etmek gerekir ki zannımızca bu, erken bir tarih olur. Zira elçilik raporlarında Koca Sinan Paşa'nın yaşı daha fazla gösterilmiştir.¹⁰⁵ Koca Sinan Paşa'nın 1520'lerde doğmuş olabileceği düşünüldüğünde,¹⁰⁶ Ferhad Paşa'nın da 1520'lerin sonunda doğmuş olabileceği söylenilebilir.

“Arnavud aslıdur ol taşlı yirün Şehbazı”

Nev'îzâde Atâyî'nin bir mısra ile ifade ettiği menşei konusunda, çağdaşı olan kaynaklar¹⁰⁷ ve diğer birçok kaynak¹⁰⁸ müttefiktir. Giovanni Moro,¹⁰⁹ her ne kadar Sırp olduğunu belirtse de 8 numaralı mühimme defterindeki H. 11 Rebiülâhir 978 / M.

¹⁰² Edt. Ahmet Önal, Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilik Raporları*, 101.

¹⁰³ Edt. Ahmet Önal, Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilik Raporları*, 209.

¹⁰⁴ V.J.Parry, “Ferhâd Pasha”, *The Encyclopaedia of Islam*, Vol:2, C-G, 1991:880-881.

¹⁰⁵ Edt. Ahmet Önal, Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilik Raporları*, 63; Giovanni Moro, söz konusu raporunda, Ferhad Paşa'yı 70 yaşına rağmen dinç yapılı ve gülbüz olarak tanımlarken, Koca Sinan'ın 70'ini geçmiş olduğunu belirtir. Leonardo Dona ise 1596 tarihli raporunda 80 yaşında olduğunu belirtir.

¹⁰⁶ Ahmet Önal, Koca Sinan Paşa'yla ilgili yaptığı doktora tezinde, Koca Sinan Paşa'nın doğumunu 1520'ler olarak tahmin etmektedir. *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520? -1596)*, (Dr. Tezi, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2012), 1.

¹⁰⁷ Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1184-1204; *Peçevi Tarihi II*, 16.

¹⁰⁸ Abdurrahman Hibri Efendi, *Defter-i Ahbâr*, haz. Muhittin Aykun, (YL Tezi: Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004), 118; Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi IV*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1990), 207; Baron W. Wratislav, *Anılar “16 Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler”*, çev. M. Süreyya Dilmen, (İstanbul: Karacan Yayınları, 1981), 52; Danişmend, *Kronoloji V*, (Ankara: Türkiye Yayınevi, 1971), 23; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, III. Cilt II. Kısım*, (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 347; Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, haz. Zeynep Aycibin, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016), 104; Mehmed b. Mehmed er- Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr ve Târih-i Âl-i Osman*, 26; Mehmed İpşirli, “Ferhad Paşa”, *DİA*, c.12, (İstanbul 1995), 383; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî II*, haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996), 518; Nev'îzâde Atâyî, *Şakâ'ik Zeyli II*, haz. Suat Donuk, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1282; Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, 1390; Osmanzâde Taib, *Hadikatü'l Vüzera ve Zeylleri*, haz. Mehmed Arslan, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 82; Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi-Târih-i Enderun II*, haz. Mehmed Arslan, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 49; *Esmârü't Tevârih*, haz. S. Faruk Göncüoğlu, Selâhattin Alpay, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2006), 86; *İlâveli Esmârü't-Tevârih Maa Zeyl*, haz. Mehmed Karataş, (K. Maraş: Ukde Kitaplığı, 2009), 92.

¹⁰⁹ Edt. Ahmet Önal, Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilik Raporları*, 62.

12 Eylül 1570 tarihli bir hükümde¹¹⁰ ve H. 01 Cemaziyelevvel 978 / M. 01 Ekim 1570 tarihli bir diğer hükümde¹¹¹ kardeşinin ve akrabalarının Arnavutluk'ta olduğunu ve onlara, timar tevcihi yapıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla 8 numaralı mühimme defterindeki timar tevcihine dair bu hükümlerden hareketle Paşa'nın İlbasan/Elbasan doğumlu olduğunu söyleyebiliriz.

2) Enderun Hayatı ve Deruhte Ettiği Görevleri

Ferhad Paşa'nın Kanuni'nin saltanatında Enderun'a alındığı, Has Oda, Hazine Odası veya Kiler Odası'nda hizmette bulunduktan sonra II. Selim cülûsuyla (*Büyük Çıkma*) Enderun'dan çıktığı anlaşılmaktadır.¹¹² Enderun'dan çıktıktan sonraki meşguliyetine dair Mustafa Âlî'de şöyle bir kayıt bulunmaktadır:

...Cıgalazâde bâğ u râğ-ı haseb ü nesebde bir serv-i âzâde oldukdan gayrı harem-i muhterem-i Süleymânî hizmetin iderken Ferhâd Paşa, Sultân Selîm Hân-ı Sâni kapusunda âş-pezlige kûşîş iderdi. Ya'ni ki anlar zât-ı pâk-i şehryârîye manzûr olup kat'-ı merâtib eylerken ol biri hıdemât-ı matbah-ı Selîmiyye tarîkinda gelür giderdi. Mürûr-ı rûzgârla her biri bir pâyyeye vâsıl oldu. Cıgalazâde'ye yeniçeri ağalığı rütbe-i 'âliyesi el virildükde sâbıkû'z-zikr Cebecibaşılığa vâsıl oldu ki gâh u bî-gâh makâm-ı hizmetde tekâpu iderdi. Mesâcid ü cevâmi'a ve ba'zı mehâfil ü mecâmi'a vardukça Yusuf Paşa'nun önince yürüyüp kapu perdesin kaldurmağı ve nerdübâna 'urûc itdükçe koltuğuna girmeğı ârzû iderdi.¹¹³

Peçevi ise tarihinde: ...Serdar-ı adil şehir-i mezbure duhul oldu. Kale binasına mübaşeret kıldı. Tokmak Han'ın sarayların ortaya alıp etrafına geniş ve sağlam bir sur inşa ettirdiler ve kırk beş günde itmama eriştirdiler ve beylerbeyliğine Sultan Süleyman merhumun harem-i muhteremi perverdelerinde şecaat ile mütearif olan Cıgalazâde Yusuf Paşa ki Van beylerbeyisi idi ve vüzerât ile ona

¹¹⁰ BOA, A. {DVNSMHH. d. 8/1451, H. 11. R. 978/M. 12. 09. 1570, Nahiye-i Draç, İlbasan, Timar, Cafer, Karye-i Muhtar, tabi-i M, Hisse 3000. Mezbur ahar timar olup mahlûl olmağın ibtidadan Abdullah oğlu Mehmed'e buyruldu. (Çaşıgnir Ferhad Ağa akrabasındandır). Ayrıca bkz. Sebahat Alan, *8 Numaralı Mühimme Defteri'nin (977-978/1569-1570) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (YL Tezi, Mardin Artuklu Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Mardin 2017).

¹¹¹ BOA, A. {DVNSMHH. d. 8/543, H. 01. CA. 978/M. 01. 10. 1570, Nahiye-i Mat, Ohri, Timar, Hızır, Karye-i Mora, 1599. Mezbur fevt olmağın Çaşıgnir Ferhad Ağa karındaşı olup İlbasan'da üç binden mâ'zûl Cafer'e buyruldu.

¹¹² Ferhad Paşa'nın hangi odada hizmette bulunduğu tam olarak tespit edilememiştir. Mustafa Sâfi'nin, *Zübdetü't-Tevârih*'inde, Has Oda, Hazine ve Kiler Odası'nda hizmet edenlerin Çaşıgnirliğe çıkarıldığı bilgisinden hareketle söz konusu ifade yazılmıştır. İbrahim Hakkı Çuhadar, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih*'i, (Ankara: TTK Yayınları, 2003), 145; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, 409; Aydın Taneri, "Çaşıgnir", *DİA*, c.8, (İstanbul 1993), 232.

¹¹³ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1041; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp., nr.3409 vr.358a.

verdiler. Bu mahâlde binlerce insan cenab-ı barının bu atıyyesinden ibret aldılar. Cıgalazâde Sultan Süleyman merhumun makbul ve menzuru ve Ferhad Paşa şehzadeleri Selim hazretlerinin matbah-ı amirelerinde aşpezlikte guşuş ider iken bu mevkilere ulaştıklarını belirtir.¹¹⁴

Edirneli Mehmed b. Mehmed de onun, “*hassa tabbahi*” olduğunu belirtmektedir.¹¹⁵ Mustafa Âlî, Peçevi ve Edirneli Mehmed b. Mehmed’in verdiği bu bilgilerden hareketle yaptığımız incelemede H. 29 Receb 976/M. 17 Ocak 1569 tarihli bir belgede,¹¹⁶ Dergâh-ı Âli Çaşnigirler listesinde Ferhad ismine rastlıyoruz. Fakat belgede birden fazla Ferhad ismi bulunmaktadır. Bunlardan hiçbirinin Ferhad Paşa olmama ihtimali cari olmakla beraber hem Âlî’nin “*âş-peş*” ifadesinden hem Peçevi’nin Kanuni’nin Şehzadesi Selim’in mutfağında uzun süre çalıştı¹¹⁷ ifadesinden hem de Edirneli Mehmed b. Mehmed’in “*hassa tabbahi*” olduğunu belirtmesinden hareketle söz konusu belgede geçen Ferhadlardan birinin, Ferhad Paşa olduğu kanaatindeyiz. Kaldı ki yukarıda geçen ve 8 numaralı mühimme defterinde yer alan H. 11 Rebiülâhîr 978/M.12 Eylül 1570 ve H. 01 Cemaziyelevvel 978/M. 01 Ekim 1570 tarihli hükümlerde de Çaşnigir olduğunu görmekteyiz. Ayrıca kronikler ile arşiv belgelerinin zamanlama itibarıyla örtüşmesi de söz konusu belgeyi destekler mahiyettedir. Yine H. 10 Rebiülâhîr 981/M. 09 Ağustos 1573’de Basra Eyaleti’nin, Lahsa Beylerbeyi olan Özdemiroğlu Osman Paşa’ya verilmesinin müjdecisi olarak Çaşnigir Ferhad Ağa’nın görevlendirildiğini de görmekteyiz.¹¹⁸ Bu anlamda söz konusu tarihlerde Ferhad Paşa’nın Çaşnigirlik görevinde bulunduğunu söyleyebiliriz.

¹¹⁴ Peçevi Tarihi II, 80; Tarih-i Peçuylu, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631, vr.212a.

¹¹⁵ Mehmed b. Mehmed er- Rûmî, Nuhbetü ’t-Tevârih Ve ’l-Ahbâr ve Târih-i Âl-i Osman, 26.

¹¹⁶ BOA, TS.MA. e., nr.433/38, (Belge, Dergâh-ı Âli Çaşnigirleridir ki zikr olunur diye başlamaktadır). H. 29. B. 976/M. 17. 01. 1569.

¹¹⁷ Peçevi’den nakledilen yukarıdaki pasajda “*Şehzâdeleri Selim’in*” ifadesiyle Ferhad Paşa’nın, II. Selim’in şehzadelik yıllarından beri Selim’in mutfağında olduğu izlenimi olsa da bu husus makul görünmemektedir. Dolayısıyla Peçevi’nin Ferhad Paşa için “*Şehzâdeleri Selim hazretlerinin matbah-ı amirelerinde aşpezlikte guşuş ider iken...*” ifadesinden II. Selim’in tahta oturduktan sonra ki bir zaman dilimine işaret ettiği anlaşılmalıdır. Zira Mustafa Âlî, yukarıdaki nakilde görüleceği üzere “*Sultan Selim Hân-ı Sâni kapısında Aş-peşlikle gûşuş iderdi*” ifadesiyle durumu daha da belirginleştirmektedir. Öte yandan her ne kadar Edirneli Mehmed b. Mehmed’in “*Maktûl öldüğü zamanda (M.1595) sinni seksen seneye, belki daha ziyadeye bâliğ olup mükerrer pîr-i nûrânî*” olduğunu belirtmesi ve 1591’de İstanbul’a gelen Avusturya elçilik heyetinde bulunan Wratislaw’ın Anılar isimli eserinde (52) Koca Sinan Paşa’yla amcaoğlu olduklarını nakletmesi Ferhad Paşa’nın hikayesinin başka bir şekilde yazılmasına kapı aralasa da tarihi hadiselerin seyri Paşa’nın hikayesini II. Selim’in saltanat yıllarından başlatmayı zorunlu kılmaktadır.

¹¹⁸ Mustafa Karanfil, *Harîmi’nin Zafernâme ve Gonca’sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, (YL Tezi: İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Bilim Dalı, İstanbul 1998), 9; Ayrıca bkz., BOA, KK. d., Ru’ûs, nr.225/331.

Âlî'den nakledilen yukarıdaki pasajdan anlaşılacağı üzere Ferhad Paşa'nın Çaşnigirlik vazifesinden sonra Cebecibaşılık yaptığı da anlaşılmaktadır. Fakat Edirneli Mehmed b. Mehmed kısa Ferhad Paşa biyografisinde, Ferhad Paşa'nın Çaşnigir ve Müteferrika olduktan sonra Cebecibaşılık görevinde bulunduğunu belirtmektedir.¹¹⁹ Ancak Edirneli Mehmed b. Mehmed'in verdiği bu malumatı doğrulayacak bir belgeye ulaşamadık. 25 numaralı mühimme defterinde bulunan H. 08 Zilkade 981/M. 01 Mart 1574 tarihli bir hükme göre; Cebecibaşısı iken Kapıcılar Kethüdalığının buyrulduğu görülmektedir.¹²⁰ Dolayısıyla M. 1574 tarihinde, Ferhad Paşa'nın Kapıcılar Kethüdası olduğu anlaşılmaktadır.¹²¹ 24 numaralı mühimme defterinde ise Kapıcılar Kethüdalığının hemen sonrasında Ferhad isminin geçtiği Müteferrika kayıtları bulunmaktadır.¹²² Örneğin, H. 20 Zilhicce 981 /M. 12 Nisan 1574 tarihli bir hükümde

¹¹⁹ Mehmed b. Mehmed er- Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr ve Târih-i Âl-i Osman*, 26.

¹²⁰ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 25/816, H. 08. ZA. 981/M. 01. 03. 1574, Dergâh-ı muallâ Cebecibaşısı Ferhad'a Kapıcılar Kethüdalığı buyruldu.

¹²¹ Fakat bu tarih H. 18 Ramazan 982/M. 01 Ocak 1575'ten önceki bir tarihtir. Zira Selânikî'de geçen "Bosna âdemisi olmağla ve hidmetinde mübtedi (yeni) olmağın kapucılar kethüdâsı Ferhad Ağa, durmasın ve hidmetin ta'lim iderdi." ifadesiyle III. Murad'ın tahta oturduğunda (H. 08 Ramazan 982/M. 22 Aralık 1574) Kapı Kethüdasının Bosna ademisi Ferhad Ağa olduğu görülmektedir. Bu söz konusu Bosna ademisinin sonradan Bosna Beylerbeyi olan Gazi Ferhad Paşa olduğu anlaşılmaktadır. Zira araştırmaya konu Ferhad Paşa ile Bosna ademisi Ferhad Paşa'nın aynı yıl içerisindeki Kapı Kethüdalığı vazifelerini ayıran ölçüt: Bosna ademisi Ferhad Paşa'nın Kapı Kethüdalığından önceki vazifesinin Ulufecibaşı olması, Ferhad Paşa'nın ise zikredildiği gibi Cebecibaşı olmasıdır. Söz konusu malumatlardan anlaşılacağı üzere Ferhad Paşa'nın 8 Ramazan 982'den önce Kapı Kethüdalığı yaptığı 8 Ramazan'dan sonra ise Bosnalı Ferhad Paşa'nın Kapı Kethüdası olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Bosnalı Ferhad Paşa, Peçevi'nin dayısı olması ve onun hayatını çok yakından bildiğini belirtmesi hasebiyle bu konudaki malumatları kesin olsa gerektir. *Peçevi Tarihi I*, 318.

¹²² Müteferrika Ferhad isminin geçtiği diğer kayıtlar ise şunlardır: BOA, A. {DVNSMHHM. d. 3/288, H. 01. Z. 966/M. 04. 09. 1559, Şehzade Bayezid'in iç halkının, İstanbul'a getirilmesi için Müteferrikalardan Ferhad'ın gönderildiğine dair Silistre Beyi Sinan Paşa'ya hüküm. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 3/353, H. 24. Z. 966/M. 27. 09. 1559, Şehzade Bayezid'in iç halkının, Bursa'ya götürülmesine dair Dergâh-ı muallâ Müteferrikalarından Ferhad'a hüküm. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 3/431, H. 14. M. 967/M. 16. 10. 1559, Şehzade Bayezid'in Bursa'ya götürülecek iç halkının, miktarının bildirilmesi hakkında Müteferrika Ferhad'a hüküm. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 3/442, H. 19. M. 967/M. 21. 10. 1559, Şehzade Bayezid'in iç halkını, Bursa'ya getirdikten sonra yeni emri alınca İstanbul'a gelmesi hakkında Müteferrikalardan Ferhad Ağa'ya hüküm. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 3/449, H. 23. M. 967/M. 25. 10. 1559, Bursa'ya gelen Şehzade Bayezid'in iç halkından, işlerinde kalacakları alıkoyup diğerlerinin alakalarının kesilmesi hakkında Müteferrika Ferhad Ağa'ya hüküm. Söz konusu kayıtlarda geçen Ferhad adının, araştırmaya konu Ferhad Paşa olamayacağı aşîkârdır. Çünkü bu durum Ferhad Paşa'nın hikayesine uygun düşmemektedir. Bu tarihlerde Ferhad Paşa, henüz muhtemelen Enderun eğitimindedir. Söz konusu Ferhad'ın sonradan Mirahur olan ve Ferhad Paşa ile karıştırılan Kanuni Sultan Süleyman'ın mutemet adamı Ferhad Ağa olması gerektir. Zira kroniklerde tam da Kanuni'nin son zamanlarında onun, Mirahur olarak anılması tarihsel süreci doğrular mahiyettedir. Ayrıca BOA, A. {DVNSMHHM. d. 6/1325, (Südde-i Saadet Kapucubaşısı Büyük Mirahur Ferhad'ın evine, Kırkçeşme suyundan bir kâmiş su bağlanmasına dair) H. 28 Zilkade 972 / M. 27 Haziran 1565 tarihli hükümden de anlaşılacağı üzere Şehzade Bayezid'in iç halkını getiren Müteferrika Ferhad'ın, Mirahur olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere Başkanlık Osmanlı Arşivinde muhtelif kayıtlarda Ferhad ismine rastlanılmaktadır. Ancak burada geçen Ferhad isimlerinin, araştırmamıza konu Ferhad Paşa olduğunu anlamak için kroniklerde geçen kayıtlar ile örtüşmesine, tarihsel sürece ve dönemin vazife taksimindeki silsile merâtibine uygun düşmesine dikkat edilmiştir. Ayrıca bkz., haz. Hacı Osman Yıldırım v.dğr., 6

Silistre Bey'i iken vefat eden Hamza Bey'in, esbab ve davarlarını ve oğlanlarını getirmekle Müteferrika Ferhad ve Mehmed Çavuşların görevlendirildiklerini görmekteyiz.¹²³ Edirneli Mehmed b. Mehmed, onun Müteferrikalık görevinin Çaşnigirlikten sonra olduğunu belirtmektedir. Bu her ne kadar kanunnameye ve dolayısıyla genel temayüle uygun olsa da¹²⁴ Müteferrika Ferhad ismine rastladığımız 24 numaralı mühimme defterindeki bir hükme göre Müteferrikalığı, Kapıcılar Kethüdalığından hemen sonrasına müsadiftir. Ayrıca Mustafa Âlî'den nakledilen pasaja dikkat edilirse Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa Yeniçeri Ağası iken, Ferhad Paşa'nın Cebecibaşı olduğu görülmektedir. Cığalazâde'nin Yeniçeri Ağalığına getiriliş tarihi H. 04 Safer 983/M. 15 Mayıs 1575'tir.¹²⁵ Fakat Âlî'nin söz konusu naklinde yanlışlığı anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde Ferhad Paşa, muhtemelen Müteferrikalığa yahut Küçük Mirahurluğa devam etmekteydi.¹²⁶ Dolayısıyla Ferhad Paşa'nın Cebecibaşılığı, söz konusu tarihten önce olsa gerektir.¹²⁷ Müteferrikalığına da gelince hem söz konusu hükmü hem de Edirneli Mehmed b. Mehmed'in verdiği bilgiyi göz önüne alarak, Ferhad Paşa'nın Müteferrikalık yaptığını kabul edersek¹²⁸ 25

Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Özet- Transkripsiyon ve İndeks I, (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:28, Ankara 1995).

¹²³ BOA, A. {DVNSMHM. d. 24/333, H. 20. Z. 981/M. 12. 04. 1574; Ayrıca bkz., Ali Rıza Bülbül, *24 Numaralı Mühimme Defterinin (H.981-982/M.1573-1574) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (s. 81-161), (YL Tezi, Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kayseri 2019). Müteferrika Ferhad ismiyle (zamanlama itibarıyla) ilişkilendirilebileceğimiz bir diğer kayıt, BOA, A. {DVNSMHM. d. 25/2192, H. 20. R. 982 /M. 09. 08. 1574 tarihli. Bu kayda göre, Solkol Alaybeyliği Dergâh-ı Âlî Müteferrikalarından Ferhad Paşa oğlu Mehmed'e, Köstendil'de bulunan yirmi bin akçelik zeamet ile beraber terakki buyurulduğunu görmekteyiz. Ferhad Paşa'nın, Mehmed isminde bir oğlu olmasına rağmen söz konusu kayıta geçen Ferhad Paşa'nın araştırmamıza konu Ferhad Paşa olmaması gerektir. Çünkü bu tarihlerde Ferhad Paşa'nın henüz Paşalık rütbesi yoktur.

¹²⁴ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, (I. Kitap, Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri), (İstanbul: FEY Vakfı Yay., 1990), 323. Ayrıca bkz., Erhan Afyoncu, Fatih Kanunnamesi'ne göre teşrifatta, Ulûfeli Müteferrikaların Çaşnigirlerden önce; Tımarlı Müteferrikaların ise Çaşnigirlerden sonra geldiğini belirtmektedir. "Müteferrika", *DİA*, c.32, (İstanbul 2006), 183.

¹²⁵ Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.90a.

¹²⁶ Hem söz konusu kaydı destekleyen hem de Mustafa Âlî'nin yanlışlığını ortaya koyan bir diğer husus; Cığalazâde'nin Yeniçeri Ağalığından mazûl olduğunda, Ferhad Paşa'nın Küçük Mirahurluk görevinde olmasıdır. Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.93b.

¹²⁷ Paşa'nın 09 Ağustos 1573 tarihinden sonra 01 Mart 1574 tarihinden önceki bir zaman aralığında Cebecibaşılığı yapması iktiza eder.

¹²⁸ Ferhad Paşa'nın Müteferrikalık göreviyle ilgili ve bu vazifesinin tarihlendirilmesinde mütereddit olunmasının başka saikleri de var. Evvelen, Ferhad Paşa'nın Müteferrikalık görevi yaptığını kesin olarak kanıtlayacak bir kayıt bulunamadı. Her ne kadar söz konusu mühimme kaydı zamanlama itibarıyla uygun gibi görünse de çağdaşı olan kroniklerden ve diğer kayıtlardan bu malumat doğrulanamadı. Öte yandan Edirneli Mehmed b. Mehmed'de geçen Müteferrikalık yapmışır bilgisini de çürütecek herhangi bir kaydın elimizde olmaması onun Müteferrikalık yaptığını kesin olarak reddetmememiz için de bir gerekçe oldu. Fakat aynı müellifin belgeleriyle ispatlanan ve birçok kronik tarafından bahsedilen Mirahurluk görevinden bahsetmemesi, onda geçen Müteferrikalık yapmışır bilgisine de şüphe ile yaklaşmamızın bir başka gerekçesi oldu. Saniyen, yukarıda da bahsedildiği üzere Fatih Kanunnâmesi'ne göre Müteferrikalığa, Çaşnigirlikten sonra geçişlerin olduğu temayülü idi.

numaralı mühimme hükmüne göre Müteferrikalığının, Kapıcılar Kethüdalığından hemen sonrasında olduğunu kabul etmek tarihi sürece daha uygun düşmektedir. Ferhad Paşa'nın bu vazifelerinden sonra Seyyid Lokman'ın *Zübdetü't Tevârih* yahut *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*'ında bulunan bir merâtib kaydına göre Küçük Mirahurluk yaptığı da anlaşılmaktadır. Söz konusu merâtib kaydı şöyledir: "...Ve Yeniçeri Ağası Cığalazâde Sinan Ağa ma'zûl olup yeri Baş Mirahur Mehmed Ağa'ya ve onun yeri Küçük Mirahur Ferhad Ağa'ya ve onun yeri Kapucılar Kethûdası Hasan Ağa'ya ve onun yeri Manisa'dan gelen Kurt Ağa'ya verilip ve bu esnada saâdetli pâdişâh-ı 'âlem-penâh Üsküdar Sarayı'nda olmağın zevrak-ı zerrîn ile deryadan ubûr edip ve serîr-i saltanatta mütemekkin olup mansıb verilen ağalar el öpdüler.¹²⁹

Seyyid Lokman, bu mansıb tevcihatını H. 986 Safer'inin evaili olarak vermektedir. Bu kayda göre, Ferhad Paşa'nın Küçük Mirahurluk vazifesinden sonra Büyük Mirahurluk vazifesinde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Büyük Mirahurluğuna dair mühimme defterlerinde ulaşabildiğimiz ilk kayıt H. 21 Muharrem 987/M. 20 Mart 1579 tarihlidir.¹³⁰ Fakat yukarıdaki mansıb tevcihatından anlaşıldığı üzere Ferhad Paşa'nın

Mustafa Selânîkî tarihinde bunun örnekleri mevcuttur. Fakat aynı kronikte Müteferrikalıktan, Mirahurluğa geçişlerin de mümkün olduğunun örneklerine rastlamamız bu konuda da kesin bir netice alamamıza neden oldu. Bunlarla beraber yapılan incelemelerden Müteferrikalığın herhangi bir zamanlamasının olmaması yani Müteferrikalığa geçişlerde kesin bir kaidenin olmaması, bir anlamda merkezi bürokraside başka görevler açılana kadar bekleme yeri (kadrosu) gibi ihtiyaç hâlinde kullanılan bir görev olması izlenimi de Ferhad Paşa'nın bu göreviyle ilgili net bir kanaate ulaşamamasına neden oldu.

¹²⁹ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.41; a. mlf., *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.93b; Yapılan incelemeler de Ferhad Paşa'nın Küçük Mirahurluğa ne zaman getirildiği konusunda net bir tarihe ulaşamadık. Paşa, H. 08 Zilkade 981/M. 01 Mart 1574'te Kapıcılar Kethüdalığına, (BOA, A. {DVNSMHM. d. 25/816, H. 08. ZA. 981/M. 01. 03. 1574, Dergâh-ı muallâ Cebecibaşısı Ferhad'a Kapıcılar Kethüdalığı buyruldu). H. 986 Safer'inin evaili/ 9-18 Nisan 1578'te Baş Mirahurluğa getirilmiştir. (Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.41). Bu zaman zarfı aralığında Küçük Mirahurluk yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak yukarıdaki silsileyi takip ederek, yani Mehmed Ağa'nın Baş Mirahur olduğu tarihte (ki bu tarih H. 08 Ramazan 982/M.22 Aralık 1574'tür. *Zübdetü't Tevârih*, vr.89a) Ferhad Paşa'nın da Küçük Mirahur olabileceği ihtimalini sınırlandıran iki durum söz konusudur. Birincisi, Mehmed Ağa'nın silsileye uymayarak ama mümkün olan bir şekilde içeriden çıkarak Baş Mirahur olmasıdır. İkincisi ise Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın Yeniçeri Ağası iken onun Müteferrika yahut Küçük Mirahur olduğu kanaatimizdir. Şu hâlde Ferhad Paşa'nın, Cığalazâde'nin Yeniçeri Ağalığına getiriliş tarihinden (H. 04 Safer 983/M. 15 Mayıs 1575) sonraki bir zaman diliminde Küçük Mirahurluk yaptığını kabul etmek makul görülmektedir. Üstelik yukardaki pasajda da görüleceği üzere Cığalazâde'nin H. 986/M.1578'de Yeniçeri Ağalığından mazûl olduğunda Ferhad Paşa'nın öncesinde zaten Küçük Mirahur olduğu anlaşılmaktadır.

¹³⁰ Ferhad Paşa'nın Mirahurluğuna dair ilk belge BOA, A. {DVNSMHM. d. 37 / 1057, H. 21. M. 987/ M. 20. 03. 1579 tarihli belgedir. Bu belgeyle, Budin Beylerbeyi Üveys Paşa ile Mirahur Ferhad Ağa mektup göndererek Budin'de vefat eden Vezir Mustafa Paşa'nın Ulufecibaşısı Divane Şahin'e zeamet verilmesi veya timar noksanının Sigetvar ifrazından tamamlanmasını istemektedirler. Ferhad Paşa, dönemin Mirahuru olarak söz konusu Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idamı için görevlendirildiğinden ve belge idamdan sonraki bir tasarrufu içerdiğinden dolayı Ferhad Paşa'nın bu

Büyük Mirahurluğa getiriliş tarihi 9/18 Nisan 1578'dir. Öte yandan Hasan Bey-zâde de geçen bir merâtib kaydı da Ferhad Paşa'nın görev silsilesini ortaya koyması bağlamında önem arz etmektedir. Hasan Bey-zâde;

...Birkaç gün mürûrundan sonra, Sofya derneğinden Rumili emîriü'l-ümerâsı Cerrâh Mehmed Paşa sidre-misâle gelmeğin, Boyalu Mehmed Paşa'yı vezâretten azl idüp, yirine, Cerrâh Paşa'yı vezîr eylediler. Yeniçeri Ağası Dâmâd İbrahim Ağa, Cerrâh Paşa yirine, Rumili emîriü'l-ümerâsı oldu ve Yeniçeri Ağalığı Mîr-i âhûr-ı kebîr Ferhâd Ağa'ya virildi ve [anun yiri, Mîr-i âhûr-ı sagîre ve anun yiri Kapucular Kethüdâsına ve anun yiri, Cebecibaşıya verilip, silsile oldu ve bir çâşnîgîrde müntehi kılındığını] nakletmektedir.¹³¹

Dikkat edilirse Hasan Bey-zâde'nin verdiği bu silsilenin bir Çâşnigirde son bulduğu (*müntehi kılındı*) görülmektedir.¹³² Ferhad Paşa'nın da Enderun'dan çıktıktan sonra Çâşnigirlikle göreve başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu silsile aynı zamanda bize, Ferhad Paşa'nın alabileceği görevleri de göstermektedir. Binaenaleyh bu silsilede bulunan görev sıralaması arşiv belgeleriyle kıyaslandığında Ferhad Paşa'nın hikayesiyle de örtüşmektedir. Ferhad Paşa, öncelikle Çâşnigirlik görevinde bulunmuş sonra Cebecibaşılık, Kapı Kethüdalığı, Küçük Mirahurluk daha sonra Büyük Mirahurluk, Yeniçeri Ağalığı ve son olarak Rumeli Beylerbeyliği görevlerinde bulunmuştur. Ferhad Paşa'dan önce vezir olanların da genel olarak bu silsileden geçerek vezirlik rütbesine yükseldikleri görülmektedir. Diğer taraftan rütbeler arasında geçişlerin umumi teamülüne bakıldığında da Ferhad Paşa'nın vazifeleriyle örtüştüğü görülmektedir. Bu teamülle bahsedilmek istenilen şudur ki; yukarıda da değinildiği üzere 16. yüzyılda genel olarak vezirlikten önceki alt rütbelerin Mirahurluk, Yeniçeri Ağalığı, Rumeli Beylerbeyliği olduğu görülmektedir.¹³³ Siyavuş Paşa'nın, Damad İbrahim Paşa'nın, Cerrah Mehmed Paşa'nın ve Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın da genel olarak aynı silsileden geçerek vezir oldukları görülmektedir. Ferhad Paşa'nın da alt rütbeler de yaptığı görev sıralamasının genel silsile teamülüne uyduğu

tarihten daha önceki bir tarihte Mirahurluk görevine getirilmiş olması gerektir ki Seyyid Lokman'dan bu teyit edilmiştir. *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.41; *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.93b.

¹³¹ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 286.

¹³² Mustafa Âlî'nin, *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sur*, (16) adlı eserinde ise Sûr'da sofrâ düzenini verirken başa Harem Ağası Muhammed Ağa'nın oturduğunu onun sağına sırasıyla; Rumeli Beylerbeyi, Kapudan Paşa Mir-'alem, Yeniçeri Ağası, Kapıcıbaşı, Mirahur, Çakırçıbaşı, Bölük Ağaları, Şahincibaşı, Çavuşbaşı, Sekbanbaşı, Kapucu Kethüdâsı, Reisülküttâb ve Cebecibaşının oturduğu görülmektedir.

¹³³ İ. Metin Kunt, XVI. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık “*eski bir gelenek*” ya da Osmanlı deyimiyle “*kânun-u kadîm*” hâlini almış uygulamanın kesin bir kıdem sırasına dayandığını, en üst kademeler de mesela; vezâret değişiminde kimin ilerleyeceğinin belli olduğunu belirtmektedir. “Devlet, Pâdişâh Kapısı ve Şehzâde Kapıları”, *Osmanlı VI, Teşkilat*, 37. 16. yüzyılın sonları için bu kıdem sırasının daha alt rütbelerde de cari olduğu anlaşılmaktadır.

görülmektedir. Yani Çarşnıgırlıktan Cebecibaşıllığa, Cebecibaşıllıktan Kapıcılar Kethüdalılığına, Kapıcılar Kethüdalılığından Mirahurluğa, Mirahurluktan Yeniçeri Ağalığına, Yeniçeri Ağalığından Rumeli Beylerbeyliğine geçişlerin olduğunu/olabileceğini kroniklerdeki muhtelif kayıtlardan ve özellikle Seyyid Lokman'ın *Zübdetü't Tevârih*'i yahut *Tomar-ı Hümâyün/Mücmelü't-Tomar*'ındaki silsile hareketliliğinden bilmekteyiz.¹³⁴

3) Mirahur Ferhad Ağa

Ferhad Paşa'yla ilgili aydınlatılması gereken diğer bir husus, Mirahurluk göreviyle ilgilidir.¹³⁵ Mevcut literatürde Ferhad Paşa'nın, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Büyük Mirahur olduğu ve onun yakın adamları arasına girerek teveccühünü kazandığı hatta Sigetvar'dan Kanuni'nin cenazesini getiren heyet arasında olduğu zikredilir.¹³⁶

¹³⁴ Şöyle ki: Ferhad Paşa'nın Çarşnıgırlıktan sonra Cebecibaşı olduğunu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ında geçen bir pasajdan ve mühimme kayıtlarından bilmekteyiz. Ayrıca Selânikî tarihinde de geçen bir kayıta Çarşnıgırlıktan Cebecibaşıllığa geçişin mümkün olduğunu görmekteyiz. "Cebeci-başı Halil Ağa'nın mazûl buyrulup Valide Sultan binâlarına hizmet iden Çarşnıgır Ahmed Ağa Cebecibaşı olmak ferman olundu". *Tarih-i Selânikî I*, 157; Cebecibaşıllıktan Kapı Kethüdalılığına geçişlerin de yine Selânikî'de geçen bir başka kayıttan mümkün olduğunu bilmekteyiz. "Ve Kapucılar Kethüdâlığı Cebecibaşı Hüseyin Ağa'ya buyruldu." *Tarih-i Selânikî I*, 140. Fatih Kanunnâmesi'ne göre de Cebecibaşıllığı teşrifat derecesinin Kapıcılar Kethüdalılığından sonra olduğu bilinmektedir. Uzunçarşılı, *Kapıkulu II*, 9. Yine Selânikî tarihinde geçen bir diğer kayıttan Kapıcılar Kethüdalılığından Mirahurluğa geçişlerin olabileceği görülmektedir. "Ve az zemân geçmeyüp, Kapucılar kethüdâsı Ahmed Ağa Küçük Mirahur olup..." *Tarih-i Selânikî I*, 220. Abdulkadir Özcan'a göre de Kapıcılar Kethüdâsı; Mirahurluğa, Silahdarlığa, Sadâret Kaymakamlığına veya Başbâki kulluğuna tayin edilebilirdi. "Kapıcı", *DİA*, c.24, (İstanbul 2001): 346. Bu silsile ve genel kanaatlerden de anlaşılacağı üzere Ferhad Paşa'nın bir sistem dahilinde ilerlediği anlaşılmaktadır. Bu silsile, dönemin genel temayülüne uygun olmakla beraber alt rütbelerde farklı vazife taksiminin olduğunu da bilmekteyiz. Örneğin, Çarşnıgır Rıdvan Ağa'nın guraba-i yesar ağası olduğunu bilmekteyiz. Bu örnekleri farklı görevlendirmeler bağlamında çoğaltmak mümkündür. *Tarih-i Selânikî I*, 103. İçerden çıkanların ise Çukadar, Silahtar, Saatçi gibi herhangi bir göreve direkt tayin edildikleri de görülmektedir. *Tarih-i Selânikî I*, 148. Burada vurgulanmak istenilen alt rütbelerde silsilenin mutlak surette bu olduğu değil, Ferhad Paşa'nın görev silsilesinin mümkün olduğudur. Ferhad Paşa'nın sırasıyla Mirahurluğu, Yeniçeri Ağalığı ve Rumeli Beylerbeyliği vazifeleri ayrıca önem arz ettiğinden aşağıda ayrı başlıklar hâlinde tartışılacaktır.

¹³⁵ Esas itibarla yukarıda Seyyid Lokman'dan aktarılan pasajlarda Ferhad Paşa'nın ne zaman Mirahurluk yaptığı ortaya konulsa da mevcut literatürdeki yanlışlar sebebiyle meselenin etraflıca bir mütalaası uygun görülmüştür.

¹³⁶ Mehmed İpşirli, Diyanet İslam Ansiklopedisi Ferhad Paşa maddesinde Paşa'nın, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının sonlarına doğru hükümdarın takdirini kazanarak yakın adamları arasına girdiğini, Padişahın Sigetvar'da ölümü üzerine de naaşının, onun nezaretinde İstanbul'a getirildiğini belirtmektedir. *DİA*, "Ferhad Paşa" maddesi c.12, (İstanbul 1995), 383. Mustafa Cezar, Ferhad Paşa'nın biyografisini verirken; Kanuni Sultan Süleyman'ın, Ferhad Ağa'ya karşı derin bir teveccüh gösterdiğini, Meşhur Padişah'ın Sigetvar seferine çıktığı zaman Ferhad Ağa'nın Baş Mirahur olduğunu, Kanuni'nin naaşını Belgrad'dan itibaren İstanbul'a getiren hususi heyet arasında bulunan Baş Mirahur Ferhad Ağa'nın da sonradan Sadrazam olan Ferhad Paşa olduğunu belirtir. *Mufasssal III*, 1390. İ.H. Uzunçarşılı, Ferhad Paşa biyografisinde; Kanuni Sultan Süleyman'ın, Ferhad Ağa'ya teveccüh ve itimat gösterdiğini, Padişah'ın Sigetvar'da vefatı üzerine naaşının Ferhad Ağa'nın nezareti altında İstanbul'a naklolduğunu belirtir. *Osmanlı Tarihi III. Cilt, 2. Kısım*, (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 347. Süleyman

Kanuni zamanında Büyük Mirahurluk görevinde bulunan bir Ferhad Ağa'nın mevcudiyetini, H. 28 Zilkade 972 / M. 27 Haziran 1565 tarihli bir belgede¹³⁷ görmekteyiz ve onun, Sultan'ın cenazesini getiren heyet arasında olduğu da kronikler

Polat'ın da Encyclopaedia of Islam Three'de bulunan "Ferhad Paşa" maddesinde; Kapıcıbaşı Ferhad Ağa'nın, II. Selim zamanında Malatya'ya sancakbeyi olduğunu ifade etmesi, onun da yanlış olduğunu göstermektedir. Zira Malatya'ya sancakbeyi olan Kanuni dönemi Mirahuru Ferhad Ağadır. Araştırmamıza konu Ferhad Paşa değildir. Kaldı ki Ferhad Paşa'nın kariyerinde sancakbeyliği de bulunmamaktadır. Şayet Ferhad Paşa'nın 16. yüzyılın son çeyreği gibi bir dönemde kariyerinde sancakbeyliği olsaydı, muhtemelen sancakbeyi olarak kalır ve bu araştırmaya konu olabilecek pozisyona gelemezdi. Politik olarak çevreden merkeze örgütlenen sistemde, Enderun eğitimini tamamlayanlar sancaklara atanırlar başarıları ölçüsünde vezir pâyesiyle merkeze geri dönebilirlerdi. İ. Metin Kunt, *The Sultan's Servants, The Transformation of Ottoman Provincial Government 1550-1650*, (Columbia University Press, New York, 1983). Ancak 16. yüzyılın son çeyreğinde -III. Murad'la beraber- siyasetin saray eksenine kaymasıyla teamülün değiştiği, eskiden olduğu gibi çevreden merkeze yükselmenin zor olduğu bir döneme girildiği anlaşılmaktadır. Üstelik yeni politik düzende bizzat saray ekibi tarafından desteklenen Ferhad Paşa'ya, Malatya sancakbeyliğinin uygun görülmemesi ıktiza ederdi. İ. Metin Kunt'un söz konusu eserinde, 1570'lerde sancakbeyliğinden beylerbeyliğine yükselen görevlilerin oranının yüzde 85,7 iken bu oranın 1580'lerden sonra yüzde 55'e düştüğü görülmektedir. Merkezden beylerbeyliğine atanmalarının oranının ise yüzde 14,3'ten yüzde 35'e yükseldiği görülmektedir. Tayyâr-zâde Atâ ise Ferhad Paşa biyografisinde şu ifadelerle yer vermiştir: "...Devr-i Murad Han-ı Sâlis'de Mîr-âhûr-u Kebîr iken Sultan Süleyman Han'ın naası rahmet nakşını Şeyh Nureddin-zâde sûfleriyle İstanbul'a îsâl için aldığı memuriyeti ba'de'l-itmam yeniçeri ağalığıyla mazhar-ı ikram ve esna-yı sûr-ı hümâyûnda cilve- nümâ-yı mınassa-ı zuhur olan yeniçeri zorbalığı serpindisiyle ma'zûlen reh'in-i âlâm ve ba'dehu Rumili eyaletiyle bekâm ve dördüncü kubbe vezâreti ile na'il-i merâm olmuş idi". *Tarih-i Enderun II*, 49; M. Fuat Köprülü de Mirahur Ferhad Ağaları karıştırmış ve İslam Ansiklopedisi "Bâkî" maddesinde şu malumatı vermiştir: "Şairlerden nefret eden Rüstem Paşa ölüp yerine Semiz Ali Paşa gelince, Bâkî'nin yıldızı birdenbire parladı ve 969 seferinde danişmend oldu. Bir taraftan Mirahur Ferhad Ağa gibi, saray ricali vasıtasıyla hükümdara hulûl ettiği gibi, muhtelif kasideleri ile de yeni sadrazamın teveccühünü kazanmaya muvaffak oldu. Onun eserlerini Kanuni'ye tanıtarak sarayın intisabını temin eden en büyük hâmisî, Mirahur Ferhad Ağadır. Selânikî'nin Ferhad Ağa'dan naklettiğine göre Kanuni, Abdülbâkî gibi büyük bir kabiliyeti bulup ona mevki vermesini padişahlığın en zevkli birkaç hadisesinden biri olarak telakki etmiştir." Merhum Köprülü, Bâkî'nin eski hâmisî olan Sadrazam Ferhad Paşa'yı düşürerek, yerine Sinan Paşa'yı getirmek için Sadaret Kaymakamı İbrahim Paşa ve Şeyhülislam Bostanzâde vs. tarafından çevrilen entrikalara da iştirak ettiğini belirtmiştir. Fakat Bâkî'nin hâmisî, Kanuni dönemi Mirahurlarından Ferhad Ağadır. Devrilmesine iştirak ettiği Ferhad Paşa ise III. Murad dönemi Mirahurlarından ve sonradan sadrazam Ferhad Paşa'dır. Hülâsa hâmisî olan Ferhad ile devrilmesine iştirak ettiği Ferhad aynı kişiler değildir. M. Fuat Köprülü, "Bâkî" *İA*, C.2, (Ankara 1979), 243; Aynı yanlışlığı için ayrıca bkz. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, 167, 59. dipnot; Mustafa Cezar, *Mufasssal II*, 1198.

¹³⁷ BOA, A. {DVNSMHH. d. 6 /1325, Sûdde-i Saadet Kapucubaşısı Büyük Mîrâhûr Ferhad'ın evine Kırkçeşme suyundan bir kamyş su bağlanmasına dair H. 28 Zilkade 972 / M. 27 Haziran 1565 tarihli hüküm. Söz konusu hükümde olduğu gibi Kapıcıbaşılıkla, Mirahurluğun birlikte deruhte edildiği başka örnekler de mevcuttur. Siyavuş Paşa'da her iki görevi birlikte deruhte etmiştir. Bkz., Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârîh*, TİEM nr.1973, vr.80a; ayrıca yine söz konusu Ferhad Ağa'nın mevcudiyetini Feridun Ahmed Bey'in, *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar*, isimli eserinde de görmekteyiz. "...Yine merhûmun rûhâniyetinden feyz ü fûtûh irişüp "Kral-ı bed-hısâlün tabur-ı makhûru üzerine varmağa 'arabadan gayrı bir taht-ı revân dahi lâzım olmuştur" diyu el-hattu yuşbihu bi'l-hattı medlûli muktezâsınca merhûmun hatt-ı şeriflerine müşâbih Mîr-âhûr-ı kebîr Ferhâd Ağa'ya hitâben bir tezkire yazılıb içerüye gönderilüb ve "Zikr olunan tezkireyi mezkûr Ferhâd Ağa'ya vusûl buldukda rivâyet eylediler ki meclisinde olan kimesnelere tezkireyi gösterüb, "Pâdişâh hazretlerinin kendü hatt-ı şerifleridir. Mizâc-ı mübârekleri eyülûge dönmiş" diyü söyleyüb hayli hazlar eylemişler. Haz. H. Ahmet Arslantürk, Günhan Börekçi, *Nüzhet*, 197.

tarafından doğrulanmaktadır.¹³⁸ Araştırmamıza konu olan Ferhad Paşa'nın da Büyük Mirahurluk görevinde bulunduğu doğrudur.¹³⁹ Fakat yanlış olan farklı zamanlarda Mirahurluk görevinde bulunan kişilerin isim ve görev benzerliğinden dolayı aynı kişi olarak değerlendirilip Ferhad Paşa'yla karıştırılmış olmasıdır. Bu isim benzerliğinin araştırmamıza konu Ferhad Paşa'yla karıştırılmamasının gereğini yani Ferhad Paşa'nın Kanuni döneminde Mirahurluk yapmadığını ve onun mutemet adamlarından olmadığını Tarih-i Selânikî'de net olarak görmekteyiz. Şöyle ki:

...ve avâsıt-ı şehri-i mezbûrede (H. 974 / M. 1566-7) merhûm-u mağfurun-leh Sultan Süleyman Han harem-i muhtereminde hizmetle emekdâr olanlar taşra çıkmak iktizâ eyleyip Başkapucıbaşı Ferhad Ağa mirahurluğu Hüsrev Ağa'ya ta'yin olunmağla Malatya sancağına çıkıp, Kapucıbaşılık silâdâr-ı hâssa Cafer Ağa'ya ferman olundu. Ve Çukadar Mustafa Ağa Çarşıbaşılığa ve Rikâbdâr Mustafa Ağa ve hâsodalı Musa Ağa ve Hasan Ağa ve sairler müteferrikalığa ve çarşığirliğe râzî olup, ihtiyâr eylediler...¹⁴⁰

Selânikî'nin ifadelerinde görüldüğü üzere Kanuni döneminde Büyük Mirahurluk yapmış olan Ferhad Ağa, H. 974'te taşra çıkıp Malatya sancağına gitmiştir.¹⁴¹ Ferhad

¹³⁸ Feridun Ahmed Bey, *Nüzhet*, 210: “Ve ‘araba-i tâbût-ı şâhî yola girüb vüzerâ ve ‘umûmen erkân-ı sa‘adet ‘araba ile bile revân olup bir iki fersah yol yürüdüklerinde meyyit ile İstanbul’a bile gidecek Vezîr Ahmed Paşa ve kapucıbaşı ve mîr-âhûrluk hizmetinde olan Ferhâd Ağa ve bu sefer-i gazâda bile olan kıdvetü’s- sâlikın ve’l- meşâyihîn Şeyh Muslihi’d-dîn ibn Nûre’d-dîn dâme tevfikuhû hazretleri fukarasiyle bile koşulub ve bi’l-cümle merhûmun meyyit-i şerîfleriyle İstanbul’a gitmesi fermân olunan kimesneler ol mahâlde ayrılıb İstanbul’dan yana müteveccih olduklarında...”. *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 154: “Merkum Şah-ı hâlîm Osek ile Sikloş beyni olan mahâlde, asker-i zafer-rehbera ulaşub, guzât-ı cihâd-me’nûs dahı, bey‘at-ı cülûs için, dâmen-bûs itdüklerinden sonra, Sultân-ı sa‘îd, babası Süleymân-ı Nusret –te’yîd na‘şını vüzerâ-yı pür-hazm u râydan Vezîr Ahmed Paşa-yı bâ-vakarla ve Şeyh Nurü’d-dîn-zâde ve Ferhâd Ağa ile ve kapukulından mıkdar-ı kifâye, ihtiyârlarla İstanbul’a irsâl ve câmi‘-i tâ‘at-mecâmî‘i semtine îsâl fermân idüp, mihrâb ardı olan gülzâr-ı mezarına defn eylemelerini sıfârîş ve tenbîh-i nebîh buyurdılar”; *Tarih-i Selânikî I*, 51: “Vüzerâ-i izâm hazretleri merhum-u Mağfurun-lehün cenâzesin İstanbul’a türbesine göndermek ile mukayyed oldılar. Vezîr Ahmed Paşa hazretleri ve Mısır’dan gelip seferli olan Ali Paşa ve mîr-âhûrlukdan çıkan Ferhad Ağa ve Şeyh Nureddin –zâde Efendi Süfleri ile koşulub gönderildi”; *Peçevi Tarihi I*, 297: “...Ondan vezîr Ahmed Paşa’yı ve Şeyh Nureddin zâde Efendi’yi ve merhumun makbul ve mergubu olan Ferhad Ağa’yı, rahmetle bezenmiş naşına katarak canib-i İstanbul’a revane kıldılar ve cami’i şerîfleri önünde defn olunmasın ferman ettiler.”

¹³⁹ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 286: “Yeniçeri Ağası Damad İbrahim Ağa, Cerrâh Paşa yirine Rumili emîrî’l-ümerâsı oldu ve Yeniçeri ağalığı Mîr-i âhûr-ı kebir Ferhâd Ağa’ya virildi. Fî seneti tis’in ve semânîne ve tis’i mi’etin. Lokmân’a göre bu mansıb tevcihati, 989 senesinde değil; 1 Safer 990 (25 Şubat 1582)’da vuku bulmuştur”. Seyyid Lokman, *Zübdetü’t Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.93b-96b; Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 104; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî II*, 518; Nev‘îzâde Atâyî, *Şakâ‘ik Zeyli II*, 1282; Osmanzâde Taib, *Hadîkatü’l Vüzera ve Zeylleri*, 82; *Peçevi Tarihi II*, 6; Tayyâr-zâde Atâ, *Târîh-i Enderun II*, 49; Ferhad Ağa’nın Mirahurluk yaptığına dair TS.MA. d ve BOA’de çeşitli belgeler de mevcuttur bu belgeler için bkz. 148 ve 150 dipnotlar.

¹⁴⁰ *Tarih-i Selânikî I*, 59. Yine 138. dipnotta Selânikî’den nakledilen pasaja dikkat edilirse Kanuni’nin mutemet adamı Ferhad Ağa’nın Mirahurluktan çıktığı anlaşılmaktadır. *Tarih-i Selânikî I*, 51.

¹⁴¹ ‘Ale’l-husûs Malatiyye sancağı beği Ferhad Beg ki merhum Sultan Süleyman Hân’un makbûli ve evahir-i ‘ömrinde musahib-i kesîrî’d-duhûli idi, anlar ve Kılıç Beg oğlu Mehmed Beg ve bi’l-cümle mîr-livâ nâmına dört yarar âdem ve sancaklarında vâkî‘ sipâh u zu‘amâ ve mîr-alay ve mîr-‘alem kimi âteş ile yandı ve kimi tobrak altında basılıp güm oldu. Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr IV*, 709.

Ağa'nın Malatya sancak beyliğine dair çeşitli kayıtlarda mevcuttur.¹⁴² Söz konusu kayıtlar M. 1570-1 tarihlidir. Dolayısıyla Kanuni'nin teveccühünü kazanan ve ölümünden sonra cenazesini getiren Ferhad Ağa'nın, Kanuni'nin vefatından sonra Malatya sancakbeyi olduğu hem Selânikî'nin naklinden hem de mühimme defterlerinde yer alan hükümlerden doğrulanmış olunmaktadır. Yine Selânikî'nin verdiği malumata göre söz konusu Malatya Bey'i Ferhad Ağa, Kıbrıs'ın fethinde (H. 978/M. 1571) Magosa Kalesi'nin muhasarasında barut ile kale burcunun patlatılması sırasında şehit olmuştur.¹⁴³ Öte yandan kendi maiyetiyle gelen II. Selim'in görev dağılımında kendi adamlarını öncelemesi tabiidir.¹⁴⁴ Hâl böyle iken Ferhad Paşa'nın her üç padişah zamanında da Mirahurluk yapması mümkün değildir. Oysa mevcut literatür dikkate alındığında Ferhad Paşa'nın hem Kanuni zamanında hem II. Selim zamanında hem de III. Murad zamanında Mirahurluk yaptığını kabul etmemiz gerekir ki bu durum dönemin politik mantığıyla da örtüşmemektedir. Şöyle ki; ilk olarak II. Selim, Kütahya sancağından İstanbul'a geldiğinde kapı halkından Mirahuru ile gelmiş olması gerekir ki öyle de olmuş, Mirahuru Hüsrev Ağa ile gelmiş ve bu görevi ona

¹⁴² 8 Numaralı MD., hkm.,296 (H. 12. CA. 978/M. 12. 10. 1570), 738 (H. 28. RA. 978/M. 30. 08. 1570), 1218 (H. 2. C. 978/M. 01. 11. 1570), 1658 (H. 09. RA. 978/M. 11. 08. 1570); BOA, A. {DVNSMHH. d.11/627 (H. 18. C. 978/M. 17. 11. 1570); BOA, A. {DVNSMHH. d.11/627 (H. 18. C. 978); ayrıca bkz., Kenan Kaya, *11 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.978-979/1570-1578) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (YL Tezi, Bahçeşehir Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019); BOA, A. {DVNSMHH. d. 13/537 (H. 18. Z. 978/M. 13. 05. 1571).

¹⁴³ *Tarih-i Selânikî I*, 80; Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.82b. Bekir Sıtkı Baykal, *Peçevi Tarihi I*, 345'te: Şimdi Malatya Beyi olan ve Sultan Selim Han'ın son günlerinde musahibi ve gözde Kapıcıbaşı Ferhad Ağa diye ün kazanmış bulunan Ferhad Bey ile üç sancakbeyi, timar ve zeamet sahiplerinden sayısız insan burada (Mağosa'da) şehit oldular bilgisi mevcuttur. Fakat doğrusu Sultan Selim Han'ın son günlerinde değil; Merhum Sultan Süleyman Gazi'nin son zamanlarında olacaktır. *Tarih-i Peçuyulu*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr.631, vr.174b.

¹⁴⁴ Mustafa Cezar, II. Selim'in cülûsunu takip eden aylardan itibaren devlet erkânı arasında birtakım değişiklikler yaptığını vurgulayarak Kapıcıbaşı Ferhad Ağa'nın Mirahur olduğunu, eski Mirahur Hüsrev Ağa'nın da Malatya Sancakbeyliği'ne tayin edildiğini belirtmiştir ki burada yanılmıştır. Doğrusu, Başkapıcıbaşı Mirahur Ferhad Ağa Malatya sancakbeyliğine, Hüsrev Ağa'nın da Mirahurluğa tayin edilmiş olmasıdır. *Mufasssal II*, 1197. II. Selim'in cülûsunu takip eden aylarda Ferhad Paşa Çarşınirlik görevindedir. Mehmed Süreyya, II. Selim'in saltanatının ilk yıllarında, Büyük Mirahur olarak Hüsrev Ağa'yı göstermekte ve H. 975/M. 1567-68'de azl edildiğini belirtmektedir. Sonra yerine Siyavuş'un Ağa olduğunu, Siyavuş'un silahtar olmasıyla, Kaytas Ağa'nın Mirahur olduğunu ve H. 983/M. 1575-76'da onunda azl edildiğini yerine Eski Hüseyin Ağa'nın ve ondan sonrada Ferhad Ağa'nın Büyük Mirahur olduğunu belirtmektedir. *Sicill-i Osmanî VI*, 1736. Mehmed Süreyya'nın verdiği bu bilgiler Selânikî Mustafa Efendi tarihinde şöyle geçmektedir. "Ve işbu 976 senesinde... Mehmed Paşa hazretleri dâmadı Cafer Ağa ma'zûl buyrulup, Büyük Mirahur Siyavuş Ağa Yeniçeri Ağası oldu. Ve Mirahurluk, Silahdâr-ı hassa Kaytas Ağa içerüden çıktı ana fermân olundu". *Tarih-i Selânikî I*, 77; "... ve kapıcı-başı Kaytas Ağa ki mukaddemâ mîr-âhûr idi ve diğer kapıcı Behzad Ağa sancağa çıktılar. Kaytas Ağa Niğde beği oldu. Çarşınir Rıdvân Ağa Gurabâ-i yesâr Ağası oldu." *Tarih-i Selânikî I*, 103. Selânikî Mustafa Efendi tarihine göre Mehmed Süreyya'nın verdiği malumatlarda kısmi yanlışlıklar vardır. Siyavuş Ağa Büyük Mirahurluktan sonra Silahdar değil, Yeniçeri Ağası olmuştur. Ayrıca Selânikî, Kaytas Ağa'nın Büyük Mirahurluktan azl tarihini H. 982/M. 1574-5 olarak vermektedir. Ferhad Paşa ise bu tarihlerde de henüz Mirahur değildir.

tevdî etmiştir.¹⁴⁵ İkinci olarak, Ferhad Paşa'nın her üç padişah döneminde de Mirahurluk vazifesinde kalması için bir anlamda Sokollu Mehmed Paşa'nın himâyesinde olması gerekirdi. (En azından Kanuni ve II. Selim dönemlerinde) III. Murad döneminde Sokollu himâyesinde olduğu varsayıldığında hâlâ bu görevde kalması kabul edilemez. Çünkü hâmîsinin tırpanlanmaya çalışıldığı ve yakın adamlarının sağ sola sürüldüğü¹⁴⁶ bir dönemde, Ferhad Paşa'nın hâlâ bu görevi sürdürmesi mümkün olamazdı. Üstelik Sokollu'nun himâyesinde olan bir Mirahur Ferhad Ağa ile onun, amcazâdesi Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idamı için görevlendirilen Mirahur Ferhad Ağa'nın farklı olması iktiza ederdi. Daha da önemlisi Ferhad Paşa aşağıda değineceğimiz üzere III. Murad tarafından kurulmak istenilen padişah eksenli yeni düzen tarafından çekip çıkartılan ve desteklenen bir aktördür.¹⁴⁷ Sokollu Mehmed Paşa yahut Koca Sinan Paşa hizbinden değildir. Şu hâlde araştırmamıza konu Ferhad Paşa'nın, Kanuni ve II. Selim dönemlerinde değil III. Murad döneminde Mirahurluk yapmış olması iktiza eder ki mevcut belgeler bu durumu doğrulamaktadır.¹⁴⁸ Hatta Seyyid Lokman'ın *Zübde*'sinden III. Murad'ın cülûsunda, içeriden Mehmed Ağa'nın Baş Mirahur olarak çıktığı müşahade edilmektedir.¹⁴⁹ Yani Ferhad Paşa, III. Murad saltanatının ilk yıllarında bile henüz Mirahurluk vazifesinde değildir. Ferhad Paşa, H. 986 Safer'inin evaili /M. 9-18 Nisan

¹⁴⁵ II. Selim'in Kütahya sancağından Mirahuru Hüsrev Ağa ile geldiğini ve bu görevi ona tevdi için bkz. *Tarih-i Selânikî I*, 43,49,59,106. Dikkat edilirse Selânikî Mustafa Efendi'den nakledilen 138. Dipnottaki pasajda Kanuni'nin cenazesini taşıyan heyet arasında Ferhad Ağa'nın Mirahurluktan çıktığını görmekteyiz. Dolayısıyla bir başkasının görevlendirilmesi iktiza eder ki bu Hüsrev Ağadır. Ayrıca yine yukarıda da nakledildiği üzere "...Başkapucubaşı Ferhad Ağa mirahurluğu Hüsrev Ağa'ya tayin olunmağla..." ifadesinden de II. Selim'in Mirahurluk vazifesini Hüsrev Ağa'ya tevdi ettiği anlaşılmaktadır. *Tarih-i Selânikî I*, 59. II. Selim'in İstanbul'a gelip, saraya vâsıl olacağı zaman Mirahur Hüsrev Ağa ile diğer görevliler arasında geçen diyalog için de ayrıca bkz. *Tarih-i Selânikî I*, 42.

¹⁴⁶ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 255-59; Solak-zâde Tarihi'nde "...Hatta vezirler ve devlet erkânı özellikle Sokollu Mehmed Paşa, Pâdişah'ın azarına muhatap olmaktan devamlı korkar idi. Pâdişah hazretleri Sokollu Mehmed Paşa'ya cefâ için bazen havassın en ileri geleni ve mahrem-i esrarda ihtisas sahibi olup sultana yakınlıkta yegâne olan Feridun Bey'i azl edip sürgüne göndererek, kethüdâsını da asarak rûsva eyler; asla düşünülmemiş iken, Semâniye medreselerinde müderris olan Muallimzâde'yi bir defa da Nişancı tayin eyler. Hüsrev kethüdâyı da azl ile kethüdâlılığından ref ve kapıcı-başısı Sinan Ağa'yı kapısından kovarak ortadan kaldırdığını" ifade etmektedir. *Solak-zâde Tarihi II*, haz. Vahid Çabuk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 332.

¹⁴⁷ Hatta Baş Mirahurluk görevine Sokollu Mehmed Paşa ölmeden hemen bir yıl önce getirilmesi de epeyce dikkat çekicidir.

¹⁴⁸ BOA, TS.MA. d., 8335, H. 29. M. 992/M. 11. 02. 1584 tarihli defterde; Paşa'nın Mirahurken, İnönü ocağının öşür hasılatı ve hassa çayırıların kaydının tutulduğu ve BOA, TS.MA. d., 2024, H. 06. CA. 1003/M. 15. 02. 1595 tarihli defterde ise Mirahurluk yaptığı dönemde kendisine gelen hediyeler bulunmaktadır. (BOA, TS.MA. d., 2024, vr.3). Paşa'nın, Mirahurluk yaptığına dair kroniklerde bulunan kayıtlar muhtelif yerlerde zikredildiği için ayrıca burada bahsedilmemiştir. Ayrıca Paşa'nın Mirahurken yaptığı vazifelerin mühimme belgelerine yansıyanlarından da aşağıda bahsedilecektir.

¹⁴⁹ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.41; *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.89a.

1578 tarihinde getirildiği Mirahurluk vazifesinde çeşitli faaliyetler yapmıştır¹⁵⁰ ama bu görevde iken yaptığı en önemli faaliyetlerden ilki Lala Mustafa Paşa'nın boğdurulma vazifesidir. Schweigger, Safevîler üzerine sefere çıkan Lala Mustafa Paşa'nın sataşmalara maruz kaldığı hâlde hiçbir girişimde bulunmaması, savaş için topladığı asker sayısından iki kat daha fazla para talep etmesi gibi sebeplerle III. Murad'ın Mirahurbaşı Ferhad Ağa'yı, Lala Mustafa Paşa'yı boğdurmak için görevlendirdiğine değinir ve hadiseyi şöyle nakleder: Paşa'yı boğmak için karargâha varan Ağa, Paşa'nın yakın korumalarından dolayı yanına yaklaşamaması üzerine Sultan'ın emri mucibince gizli konuşmak istediğini belirtir. Fakat hadiseyi sezinleyen Paşa, Ağa'yı yanına yaklaştırmayarak bire bir konuşma teklifini yapar. Ağa, bu teklifi kabul etmeyerek adamlarını ve öldürücü kırışlerini yanına alarak payitahta geri döner. Lala Mustafa Paşa ise Ağa'nın hemen arkasından padişaha çeşitli hediyeler sunarak ilerde daha iyi koşullar altında düşmana saldırmanın dahi iyi olacağını ve topladığı parayı kendisi için değil, padişaha sunmak için topladığını ve sultana uzun ömür

¹⁵⁰ BOA, A. {DVNSMHM. d. 37/1057, H. 21. M. 987/M. 20. 03. 1579 tarihli hükümde, Budin Beylerbeyi Üveys Paşa ve Büyük Mirahur Ferhad Ağa'nın, vefat eden merhum Mustafa Paşa'nın Ulûfecibaşısı Divane Şahin'e tımarının artırılmasını yahut zeamet verilmesi için rica mektubu gönderdikleri. BOA, A. {DVNSMHM. d. 39/38, H. 11. L. 987/M. 01. 12. 1579 tarihli hükümde, Boğdan voyvodasına refakat ettiği; BOA, A. {DVNSMHM. d. 39/47, H. 19. L. 987/M. 09. 12. 1579 tarihli hükümde, Boğdan voyvodalığine tayin olunan Yankoli'yi makamına ikat için görevlendirildiğini, herhangi bir serkeşlik yapılma ihtimaline karşın da Ferhad Ağa'nın yardım talep etmesi durumunda Silistre ve Niğbolu sancağı sipahileri başbuğu, Bender sancağı alaybeyi ve Eflâk voyvodasının yardıma derhâl gitmeleri için uyarıldıkları; ayrıca bkz., Erhan Akçelik, *39 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-118)*, (YL Tezi, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2013). [Ferhad Ağa'nın, Boğdan yolculuğunu Seyyid Lokman'da zikretmektedir. *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.95a] BOA, A. {DVNSMHM. d. 42/551, H. 26. Z. 989/M. 21. 01. 1582 tarihli bir hükümde, Ferhad Ağa'nın bu görevi esnasında Boğdan voyvodasının, Ağa'dan borç aldığı iki yıl geçmesine rağmen hâlâ borçlarını ödemeyen voyvodaya borçlarını ödemesi için uyarıldığını; BOA, A. {DVNSMHM. d. 40/377, H. 20. Ş. 987/M. 12. 10. 1579 tarihli hükümde, Hassa saraçları oğullarına şakirdlik etmeyince saraçlık verilmemesine dair Mirahur Ferhad Ağa'ya uyarı hükmü yazıldığını; BOA, A. {DVNSMHM. d. 42/496, H. 22. RA. 989/M. 22. 04. 1581 tarihli hükümde, Sâbık Anadolu Kazaskeri Ahmed ile Mirahur Ferhad Ağa'nın, Şehzâde Camii mütevellisi Mehmed'in mütevelliliği zamanına ait muhasebesini incelediklerini; BOA, A. {DVNSMHM.d.42/637, H. 23. M. 989/M. 27. 02. 1581 tarihinde yazılan bir hükümde, Kırım Hanı Mehmed Giray'a bazı mühimmat ve hazine götürecektir olan Mirahur Ferhad Ağa'ya yardım etmesi için Bender Beyi'nin ikaz edildiğini ve BOA, A. {DVNSMHM. d. 42/639, H. 23. M. 989/M. 27. 02. 1581 tarihli hükümde, Kırım Hanı'na mühimmat ve hazine götürecektir olan Mirahur Ferhad Ağa'ya yardım etmesi için Cankirman Beyi'nin ikaz edildiğini yine BOA, A. {DVNSMHM.d.42/638, H. 23. M. 989/M. 27. 02. 1581 tarihli hükümde de aynı konu için yol üzerinde bulunan kadıların ikaz edildiğini; BOA, A. {DVNSMHM.d.46/188, H. 21. Ş. 989/M. 20. 09. 1581 tarihli hükümde, Sultanönü ve İnönü'nde bulunan Hassa korularının tımar kaydedildiğine dair Mirahur Ferhad Ağa'nın ilgilileri uyardığını; BOA, A. {DVNSMHM.d.45/1801, H. 01. Ş. 989/M. 31. 08. 1581 tarihli hükümde, Estergon'da mahlul olan tımarların tevcihi için Mirahur Ferhad Ağa'nın mühürlü tezkere gönderdiğini ve BOA, A. {DVNSMHM. d. 45/4518, H. 28. L. 989/M. 25. 11. 1581 tarihli bir hükümde de İpsala Hassa Yundlar Bölükbaşılığı görevi için Hasan bin Ayvad'a Mirahur Ferhad Ağa tarafından verilen tezkereyi görmekteyiz.

dileklerinde bulunduğunu belirtir.¹⁵¹ Alman-Avusturya İmparatoru II. Rudolf tarafından İstanbul'a daimî temsilci olarak gönderilen Joachim Freiherr von Sintzendorff'un maiyetindeki Protestan vaiz Salomon Schweigger'in naklettiği bu malumat her ne kadar Osmanlı kaynaklarında geçmese de III. Murad'ın siyasetinin bir neticesi olarak sadaret makamına takındığı tavır göz önüne alındığında, hadisenin dönemin politik mantığıyla örtüştüğü anlaşılr.¹⁵²

Paşa'nın bu görevde iken yaptığı diğer önemli bir faaliyet şüphesiz, Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı izale etmesi olmuştur ki bu görev hem kendisinin kariyerini etkilemiş hem de merkezi hükümet ile saray arasında güç dengelerinin belirlenmesinde önemli bir hadise olmuştur. Şöyle ki; Kanuni'nin ölümünden beri İstanbul'da saray ve hükümet arasında süregelen bir gerginlik vardı. Bu gerginlik, II. Selim'in cülusunda başlamış ve her ne kadar Sokollu'nun vaziyete hâkimiyeti ile durulmuşsa da III. Murad'ın saltanatında tekrar ivme kazanmıştı. Bu gerginliğin sebebinin III. Murad'ın siyasetiyle ilgili olduğuna yukarıda değinmiştik. Sokollu'nun söz konusu vaziyete hâkimiyeti, III. Murad'ın şekillendirmeye çalıştığı yahut onun uygulamalarının bir tezahürü olan yeni politik form ile uyuşmamaktaydı. Yani III. Murad baskın bir hükümet taraftarı değildi. Bir başka ifadeyle Kanuni saltanatının ortalarında sadrazam merkezli iyiden iyiye şekillenen güç, saray merkezine kaydırılarak sadrazamın kurumsallaşmış gücü kırılmak isteniyordu. Sokollu ise Kanuni'nin son yıllarında başlayan sadaretiyle kendi taraftarlarından oluşan bir ağ kurmuş idi.¹⁵³ Mesela; Macar krallığına denk sayılabilecek bir mevki olan Budin Beylerbeyliğinde amcazâdesi Mustafa Paşa, Şam Beylerbeyliğinde oğlu Hasan Paşa ve Diyarbekir Beylerbeyliğinde ise diğer amcazâdesi Budin'deki Mustafa Paşa'nın kardeşi Derviş Paşa vardı. Dahası II. Selim'in kızı Esmâ-Han Sultan vâsıtasıyla sarayla

¹⁵¹ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. Türkiş Noyan, 2. baskı, (İstanbul: KitapYayınevi, 2014), 91-92; Aynı malumat Friedrich Seidel tarafından da zikredilmektedir. Bkz., Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında, Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. Türkiş Noyan, (İstanbul: KitapYayınevi, 2017), 119.

¹⁵² Bu söz konusu tavır; şüphesiz öteden beri süregelen ve sadaret makamının iyiden iyiye kurumsallaşmasıyla ve bu kurumsal yapıdaki pozisyonu, gücü temsil eden Sokollu Mehmed Paşa, Lala Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa gibi eski düzenlerini sürdürmek isteyen paşalara karşı olmuştur. Dönemin önemli bir aktörü olan Ferhad Paşa'ya karşı herhangi bir tavır takınılmamıştır. Eski düzenlerini sürdürmeleri engellenen bu her üç Paşa'nın da III. Murad zamanındaki faaliyetlerinde epeyce gönülsüz oldukları kroniklerin ifadeleriyle sabittir. (Bkz. *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 281; *Peçevi Tarihi II*, 64; *Tarih-i Selânikî I*, 129).

¹⁵³ Cornell H. Fleischer, bu durumu "İntisap İmparatorluğu" olarak tanımlamaktadır. Bkz. *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, 47.

da bağlantısı bulunmaktaydı.¹⁵⁴ Sokollu bu suretle memleketi tasarruf eder vaziyetteydi ki kendisini öven müverrihler bile bu durumu tenkit etmekteydiler.¹⁵⁵ III. Murad, memleketi bu denli tasarrufunda bulunduran bir güç ile uygulamak istediği padişah merkezli bir politikayı gerçekleştiremezdi. Dizginleri ele geçirmek için temsil edilen bu gücün kırılması gerekiyordu. Bu anlamda harekete geçen III. Murad, Sokollu Mehmed Paşa'nın mühim istinat noktalarından birisi olan Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı, H. 986 Receb'i evasıtında azl etti. Yerine Başdefterdar Üveys Çelebi'yi tayin etti. Paşa'nın azl edildiği gece Baş Mirahur Ferhad Ağa idam için görevlendirildi¹⁵⁶ ve Ağa'nın Budin'e vâsıl olduğu onuncu günde Paşa idam edildi.¹⁵⁷ Seyyid Lokman Mustafa Paşa'nın idamını şöyle nakleder:

... hemen azl olunduğu gece, Baş Mirahurbaşı Ferhad Ağa elli nefer hassa sarracı ile süratle hakkından gelinmesi için (Mustafa Paşa'nın) irsal olundu. Onuncu gün ulaklarla mahâll-i memura varıldı ve emir mücebince derhâl kement marifetiyle kat'î cevab ve sualsiz takdir yerine getirildi. Sene-i mezbûre (H. 986) Şaban'ın sekizinci günü (10 Ekim 1578) ulaklar İstanbul'a gelip serîr-i a'lâya arz eylediler.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Danişmend, *Kronoloji III*, 28.

¹⁵⁵ “*Düşmanları bile kendi akraba ve yakınlarını yüksek mevkilere getirmekten gayri bir kusurunu bulamadılar.*” Peçevi *Tarihi I*, 308. “...kendü akraba ve müte'allikatın ilerü çekdiğinden gayri a'dası dahi, bir 'aybın gıpta yol bulmadı”. Aysel Yılmaz, *Peçevi Tarihi (150b-184a Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, (YL Tezi: Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2005), 65. Söz konusu pasaj Süleymaniye nüshasında biraz farklı olarak şöyle geçmektedir. “...kendü akraba ve te'allikatın ilerü çekdiğinden gayri a'dası, bir 'aybın gıpta yol bulmadı”. *Tarih-i Peçuylu*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631, vr. 156a.

¹⁵⁶ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 257; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi IV*, 90; Nev'îzâde Atâyî, *Şakâ'ik Zeyli I*, 1065; *Peçevi Tarihi II*, 6; *Solak-zâde Tarihi II*, 332.

¹⁵⁷ Mustafa Paşa'nın idamından sonra Budin beylerbeyine gönderilen BOA, A. {DVNSMHM. d. 42/1984, H. 22. Ş. 987/M. 14. 10. 1579 tarihli bir hükme göre Mustafa Paşa'nın cebehanesi, esirleri ve bütün metrukâtının cins cins deftere kaydedilerek İstanbul'a gönderilmesinin talep edildiği anlaşılmaktadır.

¹⁵⁸ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.41; *Zübdetü't Tevârih*, TIEM nr.1973, vr.94a; Takâts, Mustafa Paşa'nın idam kararını öğrenmesini ve idamın gerçekleşmesini ise şöyle anlatır: “30 Eylül sabah 9'da 23 kişiyle Gallért Tepesine vardılar. Buradan Mustafa Paşa'nın Tuna kıyısındaki sarayına gittiler. Paşa'nın kâhyası, Babîâlî'den adamların geldiğini efendisine bildirmek istedi. Mustafa'nın saray muhafızı onları içeri almak istemedi. Ancak kamçıyla gözüne vurarak zorla saraya girdiler. Mustafa Paşa kibar bir şekilde bu yabancı Türkleri kabul etti ve onlarla el sıkıştı, kendilerine yer gösterdi. Sultan'ın mektubu verildi. Mustafa Paşa mektubu öptü ve açtı. Henüz 3 satır okumuştı ki hiddetle haykırdı: Sultan Budin'in tahririnden beni sorumlu tutuyor! Tam bu sırada cellâtlar boynuna urganı geçirdiler. Mustafa anında bunu parçaladı. Silahsız hâldeki Mustafa ile cellâtlar arasında şiddetli bir mücadele başladı. Her daim güçlü olan Budin paşası, saldırılara kuvvetli yumruklarıyla karşılık veriyordu. Bunlar güçlülükle urganı yeniden boynuna geçirdiler ve onu yere indirerek dizlerinin üstüne oturttular. Mustafa son anlarını yaşamakta olduğunu anlayarak oğlu Mehmed ile vedalaşmak için 1 dakika daha yaşamak istedi celâtlar merhamet göstermediler ve onu boğdular.” Sándor Takáts, *A Török Hódoltság Korából*. Budapest: Genius Kiadás, ondan naklen, Yasemin Altaylı, “Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566-1578)”, *AÜDTCFD*, c. 49, sy.2, (Ankara 2009):170; Söz konusu makaleden ayrıca Mustafa Paşa'nın payitahtın siyasi havasını sezindiği ve yazdığı mektuplarda bir anlamda akıbetini de tahmin ettiği

Mustafa Paşa'nın idamının zahirde sebeplerinden biri, III. Murad'ın ablası olan ve M.1578 yılının Eylül ayında vefat eden Piyale Paşa'nın dul eşini (Gevher Han Sultanı) zevce olarak kabul etmemesiydi. İkicisi ise Budin sarayı ile baruthanesine düşen yıldırımının verdiği hasardı.¹⁵⁹ Fakat gerçek sebebi saray ile merkezi hükümet arasındaki gerilimdi ki Ferhad Ağa'nın, Mustafa Paşa'yı büyük bir ustalıklarla izale etmesi, gücü sınırlandırılmak istenen Sokollu'ya büyük bir darbe oldu. Bu hadise Sokollu'ya büyük bir darbe olurken, Ferhad Paşa'nın da gelecek pozisyonunun şekillenmesinde etkili oldu. Ferhad Paşa'nın bu olaydan sonra parlamış olması muhtemeldir. Mustafa Âlî “Âkıbet nazar ü vâlide sultân yani ki iltifât-ı mâder-i Sultan Murad Han, Ferhad Paşa'yı Ser-dar-ı ‘Asâkir-i İslâm olacak pâyeye ırgördi”. Edirneli Mehmed b. Mehmed de onun, “hassa tabbahı iken Sultan Murad Han-ı Sâlis validesine müntesib ve müntemî olmakla taşra çıktığını” belirtir.¹⁶⁰ III. Murad'ın annesi Nurbanu'nun Ferhad Paşa'yı desteklemesi merkezi güce karşı kadınların yeni politik pozisyonuyla ilgili olup Nurbanu Sultan'ın kendisine bağlı musahipler oluşturma düşüncesinin bir tezahürü olmalıdır. Çünkü muhtelif yerlerde bahsedildiği üzere sadrazamların gücü kırılmak isteniyor ve güç saraya kaydıkcâ saray içerisindeki yeni politik pozisyonlar kazanıyordu. Öte yandan merkezi bir hükümet yapılanması içerisinde yetişen ve o merkezi-bürokratik kodların refleksleriyle hareket edenler örneğin Koca Sinan, kadınların bu yeni politik pozisyonundan rahatsızdı. Bu anlamda Nurbanu ile arasında bir çekişme söz konusuydu. Venedik elçisi Paulo Contarini'ye göre bu çekişmenin sebebi, Koca Sinan'ın imparatorlukların kadın nasihatleri ile yönetilemeyeceğini savunarak onu öfkeliendirmesiydi.¹⁶¹ Anlaşılan Nurbanu'nun

anlaşılmaktadır. Mustafa Paşa'nın idamının biraz farklı bir anlatısı için ayrıca bkz. Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, 106-107 (Salomon bu hadiseyi anlatırken Mustafa yerine Mehmed ismini kullanmıştır ki doğrusu Mehmed değil, Mustafa olacaktır.)

¹⁵⁹ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 255-257 “...vezâretle vâli-i Budun olan amm-zâdesini-ki “Mustafa Paşa” nâmı ile meşhur ve ol serhadlerde, hayrât u hasenâtı elsine-i hâvass u avâmda, mezkûr idi. Sâ’ıkadan harîk olan Budun bârût-hânesini bahâne itmekle, ol Vezîr-i ferzâne üzerine ol zamânede, Mîr-âhûr-ı kebîr bulunan Ferhad Ağa'yı [ki ba'de zamânin, serdâr-ı asker-i zafer-peyker ve vezîr-i a'zam olup, Sultan Mehmed-i sâlis asrında, katl olunmuşdur] hufyeten [aslâ Mehmed Paşa, âgâh olmadın, ılgarla] irsâl ve Budun-dîvânı'nda, bilâ-imhâl, katl itdürmekle, ibret-i ricâl kılmışdur...”; Gy., Káldy – Nagy, “Budun Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)”, *Belleten*, Cilt: LIV, sy. 210, (Ankara 1990):649-664; *Peçevi Tarihi II*, 6: “Cömertlik ve ikramda eşsiz, saygın bir kişi olan Budin valisi rahmetli Mustafa Paşa, gerçekte sadrazamın amcaoğlu olduğu için ama görünüşte Budin sarayına ve baruthanesine yıldırım düştüğü gerekçesiyle, İstanbul'dan Mirahur Ferhad Ağa gönderilip katlettilirdi.”; *Solak-zâde Tarihi II*, 332; Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, 107.

¹⁶⁰ Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr IV*, 1041; Mehmed b. Mehmed er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr ve Târih-i Âl-i Osman*, 26.

¹⁶¹ Alberi, *Relazioni*, 3, 234-235. Ondan naklen, Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun*, 328; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, çev. Nilüfer Epçeli, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009), 159. Bu söze kaynaklık eden mesele; yine Koca Sinan gibi merkezi hükümet düzeninden gelenlerin yeni

pozisyonunu güçlendirmek adına Ferhad Paşa'ya olan desteği, Koca Sinan ve Ferhad Paşa hiziplerini doğurdu. Bu hizipleşmede Ferhad Paşa, yeni politik düzeni temsil eder iken Koca Sinan, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ortalarında keskinleşen hükümet merkezli bir gücün temsilcisiydi. Bu cihetle Ferhad Paşa ile Koca Sinan arasındaki amansız mücadeleye bir temsiliyet mücadelesi yeni ile eski düzen zümrelerinin arasındaki bir güç kavgası olarak bakmak ictiza eder. Filvâki sadece Koca Sinan'ın değil başını Koca Sinan'ın çektiği Kanuni'nin kapı halkından olan ekibin Ferhad Paşa ile olan kavgası da bu bağlamda ele alınmalıdır.¹⁶² Ferhad Paşa'yı bu ekipten ayıran ve yeni politik düzende konumunun şekillenmesindeki en önemli hâdise ise işte, Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idamı olmuştur ki Ferhad Paşa'nın bu görevi başarıyla neticelendirmesi onun, Yeniçeri Ağalığıyla serüvenine devam etmesini sağlamıştır.

4) Sûr-ı Hümâyûn ve Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa

Ferhad Paşa'nın Mirahurluk görevinden sonra Yeniçeri Ağalığı yaptığını müşahade etmekteyiz. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan mevcut kayıtlar da bu durumu doğrulamaktadır.¹⁶³ Selânikî Mustafa Efendi, Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığı görevine ne zaman getirildiğiyle ilgili bir tarih vermese de H. 988/M. 1580-1'de Yeniçeri Ağasının Damad İbrahim Paşa olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ Mehmed Süreyya

düzende yer bulmakta zorlanmaları ya da en azından yeni düzende dışlanmaları gerçeği idi. Yani öfke bizzat Nurbanu'ya değil; temsil ettiği gerçekliğe idi.

¹⁶² Kanuni'nin kapı halkı olarak Koca Sinan Paşa, Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa, meşhur şair Bakî, Şeyhülislam Bostanzâde, Siyavuş Paşa gibi dönemin önemli simalarını saymak mümkündür. Damad İbrahim Paşa ve Cerrah Mehmed Paşa gibi isimler ise yeni düzende ve bir anlamda yeni düzenin adamları olarak Ferhad Paşa'ya rakip olabilecek konumdaydılar. Özellikle Damad İbrahim Paşa, III. Murad'ın ölümüyle beraber sarayın yeni gözdesi seçilmiş ve Ferhad Paşa'nın tasfiye edilmesinde Koca Sinan'dan daha heveskâr davranmıştır. Dolayısıyla Ferhad Paşa'nın tasfiyesi, eski düzen ve yeni düzen temsilcilerinin (görece daha yeni temsilcilerinin) bir anlamda ittifakıyla mümkün olmuştur.

¹⁶³ BOA, A. {DVNSMHHM.d.44/101, H. 12. RA. 987/M. 09. 05. 1579.

BOA, A. {DVNSMHHM.d.47/20, H. 18. S. 990/M. 14. 03. 1582.

BOA, A. {DVNSMHHM.d.48/54, H. 16. B. 990/M. 06. 08. 1582.

BOA, A. {DVNSMHHM.d.47/98, H. 07. RA. 990/M. 01. 04. 1582.

BOA, A. {DVNSMHHM.d.47/135, H. 13. RA. 990/M. 07. 04. 1582.

¹⁶⁴ *Tarih-i Selânikî I*, 127; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 46/481, H. 28. L. 989/M. 25. 11. 1581'de Venedik Dojuna yazılan bir name-i hümayûn'da, İbrahim Ağa'nın Yeniçeri Ağası olduğu görülmektedir. Seyyid Lokman, Damad İbrahim Paşa'nın Yeniçeri Ağalığına getiriliş tarihini 3 Zilkade 987/M.22 Aralık 1579 olarak zikretmektedir. "Ve sene-i mezbûre Zilkade'sinin üçüncüsü vâki olan seşenbe gününde Siyavuş Paşa hazretlerine vüzerât verilüb Yeniçeri Ağası Muhammed Ağa Rumili Beylerbeyisi olub yerine

H. 990/M. 1582'de İbrahim Ağa'nın Rumeli Beylerbeyi olmasıyla Arnavut Ferhad'ın Yeniçeri Ağası olduğunu ve H. 992/M. 1584'te azl edildiğini belirtmektedir.¹⁶⁵ Nev'îzâde Atâyî de *Şakâ'ik Zeyli*'nde, Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığı tarihini H. 989/M. 1581-2 olarak gösterse de Atâyî'nin bu bilgiyi Hasan Bey-zâde'den naklettiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁶ Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağası olarak göreve başlamasını Hasan Bey-zâde ise tarihinde şöyle nakletmektedir: "Yeniçeri Ağası Damad İbrahim Ağa, Cerrâh Paşa yirine Rumili emîrû'l-ümerâsı oldu ve Yeniçeri ağalığı Mîr-i âhûr-ı kebîr Ferhâd Ağa'ya virildi. Fî seneti tis'in ve semânîne ve tis'i mi'etin".¹⁶⁷ Anlaşıldığı üzere Hasan Bey-zâde, Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağası olarak göreve başlamasını H. 989 tarihi olarak göstermiş fakat Lokmân, bu mansıb tevcihatının H. 989 senesinde değil 1 Safer 990/25 Şubat 1582'de vuku bulduğunu belirtmektedir. Lokman'ın *Zübde*'sinde geçen mansıb tevcihatı ise şöyledir: "Ve Mâh-ı Safer'in guresinde Nişancı vezir Mehmed Paşa azl olunup yeri Rumili Beylerbeyisi Mehmed Paşa'ya ve onun yeri Yeniçeri Ağası İbrahim Ağa'ya ve onun yeri Küçük Mirahur Ferhad Ağa'ya ve onun yeri Kapucılar Kethudâsı Hasan Ağa'ya ve onun yeri nüzhetgâh-ı Manisa emekdârlarından Hüseyin Ağa'ya inâyet buyruldu.¹⁶⁸ Seyyid Lokman'ın *Zübdetü't Tevârih* olarak bilinen Türk-İslam Eserleri Müzesi nüshasından alınan pasajda dikkat edilirse Ferhad Paşa, Küçük Mirahur olarak zikredilmiştir. Fakat istinsah esnasında yanlış yazıldığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki aynı eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan *Tomar-ı Hümayun* yahut *Mücmelü't-Tomar* olarak bilinen nüshasında Ferhad Paşa, (aynı pasajda) Baş Mirahur olarak zikredilmektedir ki doğrusu bu olmalıdır. Zira 16.yüzyılın son çeyreğindeki teamüle göre Küçük Mirahurluktan sonra Büyük Mirahurluğa geçilmektedir. Yeniçeri Ağalığına geçecek kişinin de alt rütbesinin Küçük değil Büyük Mirahur olması gerekmektedir. *Tomar-ı Hümayun*'da geçen pasaj ise şöyledir: "Ve Mâh-ı Safer'in guresinde Nişancı Vezir Mehmed Paşa azl olunup yeri Rumili Beylerbeyisi Mehmed Paşa'ya ve onun yeri Yeniçeri Ağası İbrahim Ağa'ya ve onun yeri Baş Mirahur Ferhad Ağa'ya ve onun yeri Küçük Mirahur Kurt Ağa'ya ve onun yeri Kapucılar Kethüdâsı Hasan Ağa'ya ve

içerüden Hassa Silahtarbaşısı İbrahim Ağa vezîriâzam sarayına çıkub mer'î oldu." *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.95a.

¹⁶⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî VI*, 1765. Burada Mehmed Süreyya, Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığına başlama tarihini yıl olarak doğru vermiş fakat azl tarihinde yanılmıştır. Bu tarihlerden önce Ferhad Paşa vezaret rütbesiyle İran seferine serdar olmuştur.

¹⁶⁶ Nev'îzâde Atâyî, *Şakâ'ik Zeyli I*, 1040.

¹⁶⁷ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 286-287.

¹⁶⁸ Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.96b.

onun yeri Cebecibaşı Hasan Ağa'ya ve onun yeri nüzhetgâh-ı Manisa emekdârlarından Hüseyin Ağa'ya inâyet buyruldu".¹⁶⁹ Lokman'ın *Zübde*'sinde ve *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*'ında bulunan bu söz konusu mansıb tevcîhatı Kâmil Kepeci tasnifinde bulunan 239 numaralı ruus defterinde de bulunmaktadır. Defterdeki kayda göre: Vezirliğin Rumili Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya, Rumili Beylerbeyliğinin İbrahim Paşa'ya, Yeniçeri Ağalığının Mirahur-ı Evvel Ferhad Ağa'ya, Büyük Mirahurluğun Küçük Mirahur Kurd Ağa'ya, Küçük Mirahurluğun Kapıcılar Kethüdâsı Hasan Ağa'ya, Kapıcılar (bevvâban) Kethüdâlığının Cebecibaşı Hasan Ağa'ya ve Cebecibaşılığın Dergâh-ı Âli çavuşlarından Hüseyin Ağa'ya verildiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁰ Bu söz konusu mansıb tevcîhatının tarihi H. 2 Safer 990/M. 26 Şubat 1582'dir.¹⁷¹ 239 numaralı ruus kaydı nazar-ı dikkate alındığında Paşa'nın Yeniçeri Ağalığına başlama tarihini 2 Safer olarak belirlemek gerekir. Fakat söz konusu 239 numaralı ruus kaydına rağmen Lokman'ın mansıb tarihini esas alarak Ferhad Paşa'nın 1 Safer 990/25 Şubat 1582'de Yeniçeri Ağalığına başladığını esas ittihaz ediyoruz.¹⁷² 1 Safer 990/25 Şubat 1582'de göreve başlayan¹⁷³ Ferhad Paşa, Yeniçeri Ağası olarak çeşitli görevler de bulunmuştur.¹⁷⁴ Ama onun yeniçeri ağalığı

¹⁶⁹ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.43.

¹⁷⁰ BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.239/279.

¹⁷¹ BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.239/279.

¹⁷² Zikrettiği tarihlerin arşiv belgeleriyle bire bir örtüşmesi ve eserini kemâli dikkatle yazdığı anlaşılmamasından dolayı Seyyid Lokman esas ittihaz edilmiştir. Seyyid Lokman, muhtemelen III. Murad'ın henüz kayda geçirilmemiş emrini esas almıştır.

¹⁷³ 34 Numaralı Flori Defterinde ise Paşa'nın; bin filori, yüz hasene ve bir serâser kaftan ile taltif edilmesi, 8 Safer 990/4 Mart 1582'dir. Söz konusu defterdeki ilgili kayıt şöyledir: "Mâh-ı mezbûrun (Safer) fi 8, Emîr-i Âhur Ferhâd Ağa ibtidâ Yeniçeriler Ağası oldıkta kanûn üzre bin filori ile bir serâser kaftân in'am olup Odabaşı'ya teslim sene 990. Serâser kaftan 1, Hasene 100. (Osman Yiğit, *Topkapı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Flori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)*, (YL Tezi, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2018), 365. Paşa'ya, söz konusu taltifin göreve başladıktan sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 239 numaralı ruus defterinde de 8 Safer tarihinde Paşa'ya verilen mertebeler bulunmaktadır. (Bkz. BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.239/285).

¹⁷⁴ Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa'ya yazılan, Tiflis'te yeniçeriye ihtiyaç olmakla beş yüz yeniçeri yazıp nevbetçi tarihiyle Tiflis'e göndermesine dair BOA, A. {DVNSMHH. d. 44/101, H. 12. RA. 989/M. 16. 04. 1581 tarihli hüküm yanlış tasnif edilmiştir. 44 numaralı mühimme defterinde 98. hüküm, Demirkapı'ya varınca Serdar olmak için Rum Beylerbeyi Mahmud Paşa'ya yazılmıştır. Bu hüküm, fi 5 Rebiülevvel sene 990 tarihlidir. Hatta bu hükmü şerif mukaddemâ mâh-ı seferin 26. günü yazılıp gönderildikten sonra tekrar yazılmıştır ifadesi de bulunmaktadır. Aynı defterin 104. hükmü ise 19 Safer 990 tarihli olup Rumeli beylerbeyine gönderilmiştir. Dolayısıyla iki hüküm arasında olan Yeniçeri Ağası Ferhad'a yazılan hüküm H. 989 tarihli olamaz. BOA, A. {DVNSMHH. d. 47/20, İstanbul'da Yeniçeri Ağası olan Ferhad Ağa'nın kendi namına satın alacağı koyunların temin edilmesine dair Boğdan voyvodasına yazılan H. 18. S. 990/M. 14. 03. 1582 tarihli hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 48/54, vâki olan sûr-ı hümayunda hizmette bulunan Yeniçeri, Yayabaşı, Solaklar ve Bölükbaşılardan hizmette bulunanların mükafatlandırılması için Yeniçeri Ağasına yazılan H. 16.B.990/M.06.08.1582 tarihli hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 47/98, Sâbık Çemişgezek Sancak Bey'i Alâeddin'in mukataa iltizamından miriye olan borçlarını tespiti, Yeniçeri Ağa'sı Ferhad tarafından talep edilmekle iltizamın ibtidasından sonuna kadar bütün muhasebeleri görülüp defterleri tanzim ve mühürlü bir kese içinde

sırasında en önemli olay, III. Mehmed'in sünnet düğünüdür. Ferhad Paşa'nın, III. Mehmed'in meşhur sünnet düğününde bu görevi uhdesinde bulundurduğu konusunda bütün kaynaklar müttefiktirler.¹⁷⁵ Bu düğünde yaşanan bir tartışma kariyeri açısından önemli olduğundan Sûr hadisesine ve Ferhad Paşa bağlamında yaşanan hadiselerle bakmak icap etmektedir.

Paşa'nın Yeniçeri Ağası olarak görev yaptığı bu düğünün hazırlıklarına, III. Murad'ın 1582 yılının başlarında çıkardığı bir buyruk ile başlandı. Öncelikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan şehzâdelerin sünnet düğününün ayrıntıları ve hesap defterleri çıkartılarak incelendi ve ona göre gerekli hazırlıklara başlandı.¹⁷⁶ Bu hazırlıklar için muhtelif yerlere hükümler gönderilerek gerekli malzemenin tedarikine çalışıldı.¹⁷⁷ Daha sonra çavuşlar, çaşnigirler ve müteferrikalar ile Kırım Hanı, Mekke

İstanbul'a gönderilmesine dair Diyarbekir Beylerbeyine ve defterdarına yazılan H. 07. RA. 990/M. 01. 04. 1582 tarihli hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 47/135, aynı konuyla ilgili Yeniçeri Ağası Ferhad'ın memur edildiğine dair Diyarbekir Mukataacısı Derviş'e yazılan H. 13. RA. 990/M. 07. 04. 1582 tarihli hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 47/445, Yeniçeri Ağası Ferhad'ın arpalığı olan Kara Ömer mezrasının hudut tayin olunmasına dair H. 17. N. 990/M. 15. 10. 1582 tarihli Aydos kadısına yazılan hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 47/492, Sûr-ı hümayun münasebetiyle hizmet eden Yayabaşılara, Solaklara ve Yeniçerilere inam ve ihsan olunduğu gibi iki ihtiyar Yayabaşıya da Çavuşluk tevcih olunmasına dair H. 22. C. 990/M. 14. 07. 1582 tarihli Yeniçeri Ağasına yazılan hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 47/584, Sûr-ı hümayunda hizmet eden, Yeniçerilerin, Yayabaşılardan ve Bölükbaşılardan ve Solakların para dağıtılarak taltiflerine ve mesleklerinde olageldiği üzere terfilerine dair H. 01. B. 990/M. 22. 07.1582 tarihli Yeniçeri Ağası Ferhad'a yazılan hüküm. Söz konusu hükümlerden anlaşıldığı üzere Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağası olarak çeşitli görevler yaptığı görülmektedir. Ayrıca bkz., Betül Yılmaz, *47 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 990/M. 1582) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.133-266)*, (Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kayseri 2019).

¹⁷⁵ Seyyid Lokman ve Selânîki Mustafa Efendi gibi çağdaşı olan kaynaklar ve Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen muhtelif veriler (BOA, TS.MA. d., nr.9614, vr.4; BOA, TS.MA. d, nr. 7856, vr.1; BOA, TS.MA. d, nr. 5649, vr.1) Ferhad Paşa'nın Sûr-ı hümayunda Yeniçeri Ağası olarak görevli olduğunu kanıtlar mahiyettedir. Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.97b; *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.43; *Tarih-i Selânîki I*, 135; ayrıca bkz., Abdurrahman Hibri Efendi, *Defter-i Ahbâr*, 118; Hasan Bey-zâde *Tarihi II*, 303; Mehmed b. Mehmed er- Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr ve Târih-i Âl-i Osman*, 26; Mustafa Âlî, Şehzadenin sünnet düğünü tafsilatıyla anlattığı *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, ismiyle bir eser kaleme aldığı için *Künhü'l- Ahbâr*'ında (IV, 1212) bu hadiseyi kısa tutarak ayrıntı için bahsi geçen eserine yönlendirmiştir. *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*'un muhtelif yerlerinde bilgi mevcuttur. Nev'îzâde Atâyî, *Şakâ'ik Zeyli I*, 1043-44; *Peçevi Tarihi II*, 66; *Târih-i Na'imâ VI*, 1914; *Tarih-i Nihâdî*, haz. Hasine Biga, (YL Tezi, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004), 72; Tayyâr-zâde Atâ, *Tarih-i Enderun*, 49; Ferâhi'nin Sûrname'sinin muhtelif yerlerinde de Yeniçeri Ağası olarak Ferhad Ağa'nın ismi geçmektedir. Ferâhi Sûrnamesine göre, Sûr'un 7.gününde; "Ve Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa'nun ateş işleri geldi ve hayli seyr-i temaşa oldu. Evvela hisar-ı aded ve Şadurvan u Köşk ve div-i kebir ü div-i sağır ve sevi vü 'asumanî"; 12. gününde; "Rumeli Beylerbegisi İbrahim Paşa'ya ve Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa'yla şekker işlerin peşine turup sarayın içerüsüne sa'adetlü padişah-ı alem -penah hazretleri sa'adetlü saye-i âli saldukları cay-ı fêrah-fêzaya koyup yine revane oldular ve ol şekker işleri budur ki zikr olunur: ..." 237.

¹⁷⁶ *Peçevi Tarihi II*, 65.

¹⁷⁷ Örneğin; BOA, A. {DVNSMHH. d. 46/21, koyun tedariki için Rumeli'de vâki olan kadılara gönderilen H. 21. 07. 989/M. 21. 08. 1581 tarihli hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 46/187, Yemen'den gelecek olan baharatın gönderilmesine dair Mısır beylerbeyine gönderilen H. 21. Ş. 989/M.

Şerifi, Tatar ve Özbek Hanlarına, Acem Şahı ve Acem Şahı'nın oğluna, bazı Hint ve Fars hükümdarlarına, Erdel, Boğdan, Eflak voyvodalarına ve Dubrovnik beyine, Fransa, Nemçe, Leh, Rusya, İspanya, Portugal ve Venedik krallarına davetiyeler gönderildi. Ayrıca Mısır, Halep, Şam, Bağdat, Yemen, Budin, Rum, Rumeli, Anadolu, Karaman, Diyarbakir, Basra, Lahsa, Erzurum ve diğer bazı beylerbeyleri ile Cezayir Kaptanı'na, Bitlis Hâkimi Şeref Han'a, Veziriazam Sinan Paşa'ya, vezirlerden Siyavuş Paşa, Mesih Paşa, Cerrah Mehmed Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa'ya, Harem Ağaları, Yeniçeri Ağası, Nişancı, Defterdarlar, Timar Defterdarları ve Kethüdalarına daha başka uygun görülen mevki sahiplerine ilkbaharda sünnet düğünü haberi iletildi.¹⁷⁸ Davet işleri tamamlandıktan sonra şenliğin düzen içinde geçmesi için muhtelif görevlendirmeler de yapıldı. Dergâh-ı Âli Müteferrikalarından Kara Bali Bey Sûr-i Hümâyûn emanetine; Sâbık Nişancı Hamza Bey, Sûr nazırlığına görevlendirilerek hazineden elli yük akçe verildi ve düğün süresince akçe tahsislerine devam edildi.¹⁷⁹ Rumeli Beylerbeyi Damad İbrahim Paşa düğüncübaşı unvanıyla düğün mevkiinin zabıta işlerine, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa şerbetçiliğe, Kaptan Kılıç Ali Paşa mimarbaşı unvanıyla bina inşaatlarına nezaret etmeğe, Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa muhafızların nezaretine ve Cebecibaşı Hüseyin Ağa da bin nefer bölüğü ile düğün hizmetine tayin edildi.¹⁸⁰ Bunlardan başka altı yüz seçme sipahi çevreyi görüp gözetmek için ufak tefek hizmetlere memur edilmiş, düğün sırasında meydanın temizlik işleri için tersanedeki esirlerden iki yüz kişi ve meydanın her gün muntazaman

20. 09. 1581 tarihli hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 46/402, yakacak olarak kullanılmak üzere kâfi miktar kamış gönderilmesi için Gelibolu kadısına gönderilen H. 17. L. 989/M. 14. 11. 1581 tarihli hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 46/481, bin vukiye Pinyal tedariki için Venedik Doj'una yazılan H. 28. L. 989/M. 25. 11. 1581 tarihli nâme-i hümâyûn; BOA, A. {DVNSMHH. d. 47/160, meyve ve şeker kamışı göndermesi için Trablusşam beylerbeyine yazılan H. 21. RA. 990/M. 15. 04. 1582 tarihli hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 47/350, müretteb has unun bakiyesinin gönderilmesi için Burusa kadısına gönderilen H. 11. CA. 990/M. 03. 06. 1582 tarihli hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 47/511, Rumeli'den koyun getiren celeplerin korunmasına dair Rumeli'deki sancaklar dâhilindeki kadılara yazılan H. 25. C. 990/M. 17. 07. 1582 tarihli hüküm; BOA, A. {DVNSMHH. d. 47/576, Sûr-ı hümâyûn için Mısır'dan mücevher satın alan Yahudi Simon'a müdahale edilmemesine dair Mısır beylerbeyine gönderilen H. 28. C. 990/M. 20. 07. 1582 tarihli hüküm. Malzeme tedariki için ayrıca bkz. Mustafa Âlî, *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, 94.

¹⁷⁸ Mehmed Arslan, *Türk Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, (Ankara: ATAM Yayınları, 1999), 150; Mehmed Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri İntizâmî Sûrnâmesi*, (İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2009), 12; Mehmed Özdemir, *Ferâhî, Sûrnâme: Bir Özge Âlem Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 157; Mustafa Âlî, *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, 92; Orhan Şaik Gökyay, "Bir Saltanat Düğünü", Topkapı Sarayı Müzesi, *Yıllık-I*, (İstanbul 1986), 22; *Peçevi Tarihi II*, 65; *Tarih-i Selânikî I*, 132-133.

¹⁷⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi IV*, 143; *İntizâmî Sûrnâmesi*, 2009, 12; Orhan Şaik Gökyay, "Bir Saltanat Düğünü", 23; *Tarih-i Selânikî I*, 133.

¹⁸⁰ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi IV*, 144; Orhan Şaik Gökyay, "Bir Saltanat Düğünü", 23; *Tarih-i Selânikî I*, 133.

sulanması için de elli saka görevlendirilmişti.¹⁸¹ Düğün alanının tertibine gelindiğinde, düğün alanı olarak şimdiki Sultan Ahmet Camii'nin bulunduğu bölge olan ve o zamanlar At Meydanı olarak anılan geniş meydan seçildi. At Meydanı, düğünün ve seyircilerin ihtiyaçlarına göre tanzim olunarak burada bulunan ve sarayların en görkemlilerinden biri olan İbrahim Paşa Sarayı da düğün evi olarak hazırlandı.¹⁸² Padişah ve sultanlar için İbrahim Paşa Sarayı'nın avlusunda köşkler ve üstü örtülü oturma yerleri yapıldı. İbrahim Paşa Sarayı'nın kapatılan kapısı yerine, sarayın köşesinde yeni bir kapı açtırılmış ve bu kapı üstündeki oda Koca Sinan Paşa'ya, onun yanındaki oda üçüncü Vezir Mesih Paşa'ya, onun yanındaki oda Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa'ya, mehterhane kapı üzerindeki odalar da İkinci Vezir Siyavuş Paşa ile dördüncü Vezir Cerrah Mehmed Paşa'ya ayrılmıştı. Bu sarayın alt tarafına ve yine aynı hizada üç kattan mürekkep bir bina yapılarak yabancı devlet elçilerine, Enderun ve Birun Ağalarına ve Beylerbeylerine tahsis olunmuştu. Mimarbaşı olarak görevlendirilmiş olan Kaptan Kılıç Ali Paşa, kendi emir ve idaresinde bulunan tersane dülgerlerine çok kısa sürede büyük bir temaşa yeri yaptırmış, bu temaşa yerinin karşısına büyük bir çadır kurularak davetlilere ikram edilmek üzere soğuk ve buzlu şerbetler hazırlanmıştı. Düğün başlamadan önce bütün misafirlere ve seyircilere günlerce verilecek ziyafetler için lüzumlu görülen mutfak ve yemek takımlarının tedariki yapılmış ve kiler olarak ise Kaptan merhum Sinan Paşa Sarayı seçilmiş ve o vakit orada bulunan mîrî fırın önündeki meydana geniş mutfaklar ve ocaklar yaptırılmıştı.¹⁸³

Nihayet bütün bu hazırlıklardan sonra III. Murad'ın Topkapı Sarayı'ndan çıkıp muhteşem bir alayla At Meydanı'na teşrifiyle şenliklere başlandı. Bir taraftan azep oyunu, kale cengi oyunu, At Meydanı'nda dikili taş çıkma gösterisi, havaî fişek gösterileri, tüfenk atışı gösterileri, matrakçıların gösterileri, cirir ve kabak oyunları tertip edilirken; diğer taraftan Mısır'dan, Şam ve Acem'den gelen yetenekli sanatçılar çeşitli organizasyonlar yaparak hünerlerini sergilemekteydi.¹⁸⁴ Bu sanatçıların yanı sıra atmış beş meslek grubunun esnaf alayı da At Meydanı'nda sanat eserlerini teşhir

¹⁸¹ Orhan Şaik Gökyay, "Bir Saltanat Düğünü", 24.

¹⁸² Nurhan Atasoy, *1582 Surname-i Hümayun Düğün Kitabı*, (İstanbul: Koçbank, 1997), 20-21; *İntizâmî Sûrnamesi*, 2009, 117; *Tarih-i Selânikî I*, 133.

¹⁸³ *Tarih-i Selânikî I*, 133; *Peçevi Tarihi II*, 65.

¹⁸⁴ Mısır'dan ve Şam'dan gelen Karagözler, Hakkobazlar, Canbazlar, Maskaralar, Kemânkeşler, Hânendeler, Sâzendeler gibi sanatçıların bir listesi BOA, TS.MA. d., nr.10104'de Esâmî defterinde mevcuttur. Ayrıca bkz., Mustafa Âlî, *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, 196-232.

ederek çeşitli gösteriler yapmışlar ve gösteriler gün be gün devam etmişti.¹⁸⁵ Bu gösteriler ve şenlikler devam ederken düğüne gelen misafirler huzura kabul olduğunda Padişah'a türlü hediyeler takdim etmişlerdi. Bu hediyeler, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve TS.MA. d. 9614 numara ile kayıtlı H. 23 Rebiülevvel 990/M. 17 Nisan 1582 tarihli defterde bulunmaktadır.¹⁸⁶ Defterde, pişkeş adıyla Eflak, Boğdan, Dubrovnik ve Erdal Voyvodaları Peç ve Leh Kralları, elçiler ve sair kimselerle beraber devlet ricalinin de sunduğu hediyeler bulunmaktadır. Bunlara bakıldığında: Veziriazam Sinan Paşa'nın, Padişah'a mükellef eğerler vurulmuş beş at, Şehzade'ye muhteşem libaslar, altınlar içinde ve incili gâşiyeler vurulmuş üç at takdim ettiği,¹⁸⁷ İkinci Vezir Siyavuş Paşa'nın sekiz at ve sırmalı kumaşlar verdiği,¹⁸⁸ Üçüncü Vezir Hadım Mesih Paşa'nın ikisi mükemmel eyerlenmiş dört at ile yüz elli kat elbise takdim ettiği,¹⁸⁹ Cerrah Mehmed Paşa'nın ise atlar, libaslar ve köleler sunduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁰ Defterde Kazaskerlerin, İstanbul kadısının, Defterdarların, bazı Eyalet beyleriyle beraber Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa'nın da pişkeş çektiği tespit edilmiştir. Söz konusu TS.MA. 9614 numaralı deftere göre Ferhad Ağa'nın çektiği pişkeşi ise şöyledir:

Pişkeş Ferhad Ağa, Ağa-yı Yeniçeriyan-ı Dergâh-ı Âli¹⁹¹

Pişkeş Cinsi/Adı:	Kıt'a
Kelâm-ı kadîm / Müzehheb /Cild	1
Gılman / Nefer	4
Sâ'at/ Mutallâ	1
Serâser	3
Şâhî Benek İstanbul	1
Şâhî Benek diğer Erguvânî	1
Çatma-i İstanbul	1
Benek Burusa	3
Çatma-i Burusa	3

¹⁸⁵ Hünelerlerini sergileyen sanatçılar ve meslek grupları için bkz., *Ferâhî, Sûrnâme: Bir Özge Âlem Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği*, 50; *İntizâmî Sûrnâmesi*, 2009, 148; Mustafa Âlî, *Câmi 'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, 194; Nurhan Atasoy, *1582 Surname-i Hümayun Düğün Kitabı*, 32-83.

¹⁸⁶ Söz konusu defter, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde TS.MA. d., 9614 numara ile kayıtlıdır. 8 varak olup renksiz ebruli bir kapağı bulunmaktadır. Kapağında sûret-i teşrifattır ifadesi yer almaktadır. Defterin içeriğinde, Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde Padişah'a ve Şehzade'ye pişkeş adıyla sunulan hediyeler bulunmaktadır.

¹⁸⁷ BOA, TS.MA. d., nr.9614, vr. 3.

¹⁸⁸ BOA, TS.MA. d., nr.9614, vr. 4.

¹⁸⁹ BOA, TS.MA. d., nr.9614, vr. 4.

¹⁹⁰ BOA, TS.MA. d., nr.9614, vr.4.

¹⁹¹ BOA, TS.MA. d., nr.9614, vr.4.

Hediye Cinsi/Adı: Kemhâ-i Frengi Mütenevvi‘a	Kıt‘a
Kemhâ-i Sürh	2
Kemhâ-i Sof mâi	2
Kemhâ-i dü-renk	2
Kemhâ-i Sof	1

Ferhad Paşa’nın Yeniçeri Ağası olarak pişkeşi gittiğinde ona da hazineden ihsanda bulunulmuştur. Başkanlık Osmanlı Arşivi TS.MA. d. 7856 numarada kayıtlı H. 29 Zilhicce 990/M. 24 Ocak 1583 tarihli müfredat ve hesap defterine göre Ferhad Ağa’ya bir kaftan gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁹² Yine Başkanlık Osmanlı Arşivi’nde kayıtlı TS.MA. d. 5649 numaralı H. 29 Zilhicce 990/M. 24 Ocak 1583 tarihli bir diğer müfredat defterinde de Ferhad Ağa’nın Yeniçeri Ağası olarak Sûr-ı Hümayun münasebetiyle şehzadeye sunduğu hediyeler bulunmaktadır.¹⁹³

Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa’nın Hedayesidir:

Hediye Cinsi/Adı:	Kıt‘a
Kelâm-ı kadîm / Cild	1
Gılman / Re’s	2
Çatma	1
Şâh Benek İstanbul	1
Erguvani Burusa Şâh Benek	1
Çatma-i İstanbul	Sevb 1
Serâser	3
Benek Burusa (Dış hazineye)	2
Çatma-i Burusa (Dış hazineye)	3
Kemhâ-i dü-benek	2
Kemhâ-i Frengî	1

Bir taraftan huzur-ı hümayuna kabul işlemleri ve söz konusu pişkeş çekmeler devam ederken diğer taraftan At Meydanı da çeşitli gösterilere sahne oluyordu. Yapılan muazzam hazırlıklarla mütenasip III. Murad’ın şehzadesi Sultan Mehmed’in şerefine yaptığı bu düğün, Osmanlı Devleti tarihinde gerek azameti gerek süresi itibariyle benzersizdi.¹⁹⁴ Sultan Murad, bu düğünün o vakte kadar gelmiş geçmiş diğer

¹⁹² BOA, TS.MA. d., nr. 7856, vr.1 (Mütekâ‘id Vezir Mehmed Paşa ile Yeniçeri Ağası’nın pişkeşleri geldikte her birine birer kaftân ihsân olunmağın verildi).

¹⁹³ BOA, TS.MA. d., nr. 5649, vr.1.

¹⁹⁴ Mustafa Âlî, *Câmi‘u’l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr* adlı eserinde Şehzade Mustafa, Muhammed ve Selim Hanların sünnet düğününü mensur olarak anlatarak, bu sünnet düğününün daha önceki

bütün düğünlerle ölçülmeyecek hatta sonra geleceklerce de taklit edilmeyecek derecede gösterişli olmasını istemişti. Safevîlerle savaş hâlinde olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin dış dünyaya gücünü göstereceği bir fırsat olarak görmüş ve düğün uluslararası bir festivale dönüşmüştü.¹⁹⁵ İşte, göz kamaştırıcı bu düğün bütün azameti ile sürerken keyifleri kaçırarak bazı olaylar meydana geldi. Önce İbrahim Paşa Sarayı'nda bir yangın çıktı ve ardından Yeniçeriler ve Sipahiler arasında bir kavgaya meydana geldi. Bu olayların oluşturduğu tedirginlik sonucunda 14 Cemaziyelevvel/ 6 Haziran'da başlayan düğün gösterileri durdu¹⁹⁶ ve 24 Temmuz sabahı Padişah ve Şehzade'nin saraya dönmesiyle birlikte düğün sona erdi.¹⁹⁷ Kaynakların ittifakıyla¹⁹⁸ düğünün bitmesine sebep olan ve Ferhad Paşa'nın da Yeniçeri Ağası olarak içinde bulunduğu kavgayı, Hasan Bey-zâde tarihinde şöyle aktarmaktadır:

Sûr-ı mezbûr evâhırında, yeniçeri ve sipâh gavgalarına bâ'is ve sebeb-i hâdis bu idi ki: Esnâ'-i sûrda, Harem-i muhteremden çıkan içoğlanlarından ba'zı ehl-i fücür [tarz-ı kadîm ve üslûb-ı müstedim üzre, kimi müteferrika ve kimi, çâşnîgîrler zümresine ilhak ve kimi, sipâh bölüklerine iltihâk eyleyince, eşhas-ı bâ-şîkâk, cem olmuş idi. Bir rûz, ol tavâ'if-i cihan -sûz] Süleymaniye kurbındaki Kemer-odaları'nda, meclis-i fîsk âmâde idüp, yüzden ziyâde, oğlan, ba'zı fevâhiş ile sohbet-i bâde eylemişler. Ol asırda İstanbul subaşı olan "Ahmet Çavuş" nâm bî-hûş -ki hâşâ "Tanrı bilmez" lâkabı ile meşhûr ve lafz-ı bed ile mezkûr idi- bunların meclisinde fevâhiş olduğunu haber almağa [kul-oğlanı ve ases zümresinden cem'-i kesîr ile kalkup, mezbûrların] odalarını basup, fâhişelerini almağa mübâşeret eyledükde, tâ'ife-i mezbûre, virmemek kasdı ile mukabele vü mudarebeye âgaz ve fitne dervâzesin bâz eylemişler. Âhır, sipâh, Subaşı olan bî-intibâha galip ve mekr ü keydlerini sâlip, gelüp Subaşı eli bağlu, dili dağlu, At Meydanı'na Padişâh-ı Cem-câha karşı alup, gittüklerinde, At Meydanı'nında bulunan yeniçeriler onları bu hâlde görmekle mu'âvenete başlayıp hengâme iştidâd ve fitne vü fesâd, izdiyâd bulduğunu ol asırda Yeniçeri Ağası olan Ferhad Ağa haber almakla can başına sıçrayıp alelacele At

Şehzadeler'in sünnet düğünlerinden her yönüyle farklı ve çok daha gösterişli olduğunu vurgular. *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, 74; Peçevi de tarihinde, bu sünnet düğünü ile öncekileri kıyaslayarak harcanan paralar, eğlence çeşitleri ve sanatçıların sayısı itibarıyla daha fazla olduğunu belirtir. *Peçevi Tarihi II*, 67.

¹⁹⁵ Bu düğüne bu kadar ehemmiyet verilerek son derece görkemli tertip edilmesi, dış dünyaya bir güç gösterisi olmakla beraber aynı zamanda III. Murad'ın yeni kurmaya çalıştığı padişah eksenli yeni politik düzenin bir yansıması da olsa gerektir.

¹⁹⁶ Ferâhî, düğünün başlangıç tarihini H. 4 Cemaziyelevvel 990/M. 27 Mayıs 1582 olarak vermektedir. (*Ferâhî, Sûrnâme: Bir Özge Âlem Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği*, 48). *İntizâmî Sûrnâmesi*'in de (2009, 34) ise düğünün başlangıç tarihi H.14 Cemaziyelevvel 990/M. 6 Haziran 1582'dir.

¹⁹⁷ Mustafa Selânikî Efendi, düğünün bitiş tarihini 3 Receb'ül-müreceb 990/24 Temmuz 1582 olarak vermektedir. *Tarih-i Selânikî I*, 135; BOA, A. {DVNSMHM. d. 48/44, H. 15. B. 990/M. 05. 08. 1582 tarihli bir hükümde, Leh kralından Sûr-ı Hümâyûn için gelen Elçi'nin işini bitirip avdetine müsaade edildiğini görmekteyiz. Burada elçinin bir süre oyalandığı görülmektedir. Düğünün bitiş tarihi elçilik raporlarında 21 Temmuz 1582 olarak verilmektedir. Bkz. 199. Dipnot.

¹⁹⁸ *Peçevi Tarihi II*, 67; Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.97b; *Tomar-ı Hümâyûn/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.43; *Solak-zâde Tarihi II*, 340; *Tarih-i Nihâdî*, 72; *Tarih-i Selânikî I*, 135.

Meydanı'na gelip yeniçerileri ve ateş-i fitneyi teskin etmek isterken kendi yanındaki kollukçu Yeniçeriler dahi, asesbaşının kul-oğlanlarına mu'âvenete başlayarak yeniçeriler sipâh zümresine galebe idüp, iki nefer sipâhîyi Padişah'a karşı katl ü ma'dûm eylemişler. Pâdişâh-ı saltanat -karîn, cûlûs ettiği şeh-nişinden dest-mâl salıp, men'e işârete dâll olsun dir iken, memnû' olmalarına mecâl olmayıcak, Mehter-hâne'den Vezîr-i a'zam Sinân Paşa, Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa gelmekle yeniçerilerin iki sipâhi katl eylediklerini görecektir Ferhad Ağa'ya [unf ile] hâşâ "Bire kara kelb, neye geldün?" itâb ve "Turmayup yıkıl git" diyu hitâp idüp, Ferhad Ağa dahi, ol ân ber-mûceb-i fermân, gitmekle, yeniçeri dahi ağaları ardına düşüp, devân olıcak, gavgâ def' olmuş. Sonra, Sinân Paşa, Ferhâd Ağa için, "Sû'-i tedbîr idüp, gelmekle, iki sipâhînün tedmîr olunmasına sebeb oldı" diye arz idüp, Ağayı azl ve yirine, Mîr-i alem Firenk Yusuf Ağa'yı nasb itdürmeğin, ol zamandan sonra, ilâ âhiri'l-ömr, Sinân Paşa ile Ferhâd Paşa, adâvet üzre kalup, aralarında, musâfâta mecâl olmadı. İkisünün arasına ibtidâ'-i adâvete bâ'is, bu mâddeden hâdis olup, ba'dehu gitdükçe izdiyâd buldı.¹⁹⁹

¹⁹⁹ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 294-296; Seyyid Lokman ise kavga hususunda ayrıntı vermeyerek "Yeniçeri taifesi ile birkaç Celeb taifesi "cüz'î kavga" ettikleri için Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa azl olunub yeri Mirâlem Yusuf Ağa'ya ve onun yerinin ise Başkapucubaşı Mahmud Ağa'ya verildiğini" belirtmektedir. *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.97b; *Tomar-ı Hümâyûn/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.43; söz konusu kavga için ayrıca bkz.: *Peçevi Tarihi II*, 66; *Târih-i Na'imâ VI*, 1914-15; *Tarih-i Nihâdî*, 72; *Tarih-i Selânikî I*, 135; *Solak-zâde Tarihi II*, 340. Sipahilerin ölen arkadaşlarını bir tabuta koyup meydana getirmelerini ve meydana tekrar kavgaya başlamalarını İntizamî'nin Surnamesi'ndeki minyatürden de görmekteyiz. Nurhan Atasoy, *1582 Surname-i Hümâyûn Dügün Kitabı*, İstanbul 1997, 84. Ayrıca bu görkemli olay, tarihçilerin yanı sıra kutlamalarda hazır bulunan çok sayıda yabancı konuk ve elçi tarafından da kaydedilmiştir. Araştırmasını Modena Devlet Arşivi'ndeki belgelere dayandıran Nevin Özkan, Venedik elçilik heyetinde bulunan bir gözlemcinin kaleminden meseleyi şöyle aktarır: 19 Temmuz Çarşamba günü olağan gösterilerin yanı sıra, ilginç bir olay meydana geldi. Saat yirmi üçte, İstanbul Subaşı yoldan birkaç sipahi ile birlikte geçen bir Rum taverna sahibini görür; Subaşı taverna sahibini dövdürmek ister. Saraydan daha yeni çıkmış olan beş yüz sipahiden biri, böyle bir hareket yapmaması için kendisine yalvarır. Subaşı, sipahiye hakaret eder ve onun dövülmesini, korumacılığını yapan yeniçerilere emreder. Emir yerine getirilir; başından darbe alan sipahi ölür, Subaşı çekilir; toplanan kalabalığı gören yeniçeriler dağılır. Ancak sipahiler yeniçerileri izler, yakalar ve ölü sipahinin bedeni ile birlikte Padişahın huzuruna getirirler. Bunu gören yeniçeriler, sipahilere karşı ayaklanır, öfkeleri artan sipahilerde silahlarına davranır. Bu durum karşısında Sadrazam, diğer Paşalar ve Rumeli Beylerbeyi meydana iner ve kalabalığı yatıştırmak için bağırarak araya girerler. Padişahın korumalarının da yerlerinden ayrılmış olduğunu gören Paşa, korumaları görev yerlerine dönmeye ikna eder, olayın bittiğini söyler ve kapıyı kapatır. Bu karışıklıkta Yeniçeri Ağasının durumdan yararlanarak, yeniçerileri başkaldırmaya kışkırttığını gören Sadrazam, Yeniçeri Ağasına ağır hakarete bulunduktan sonra kalabalığın arasına döner ve onları ayırmayı başarır. Bunun üzerine subaşı hapse atılır. Yeniçeri Ağası görevden alınır, yerine Emir Âlem getirilir. Yazar, töreni anlatmayı bitirirken, Padişahın ertesi günü saraya döneceğini belirtir ve "Vigne di Pera 21 Temmuz 1582" tarihini kaydeder. Nevin Özkan, *Modena Devlet Arşivi'ndeki Osmanlı Devleti'ne İlişkin Belgeler*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004), 61. Ferhad Ağa'nın görevinden azliyle ilgili bilgi veren diğer bir çalışma Tülay Reyhanlı'nın, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582- 1599)*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, 58) isimli eseridir. Yazarın kullandığı İngiliz Devlet Arşivinde bulunan (SP. Turkey, I,5) İtalyanca yazılmış olduğunu belirttiği belgelerle Nevin Özkan'ın Modena Devlet Arşivi'nden kullandığı belgelerin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Şehzade'nin sünnet düğünü her iki eserde de aynı şekilde aktarılmaktadır. Söz konusu kavgadan bahseden elçilik raporu için ayrıca bkz.; *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi-Osmanlı ükesinde, 1587-1589*, çev. Türki Noyan, c. I, 452. Reinhold, seyahatnamesinde kavga tarihini 18 Temmuz olarak vermektedir. Düğünün ise 2 Haziran'da başlayıp 21 Temmuz'da bittiğini belirtmektedir.

Hasan Bey-zâde, Ferhad Paşa ile Sinan Paşa arasındaki husumetin kaynağını her ne kadar Sûr'da çıkan kavgaya bağlasa da bu tespit, meselenin daha geniş bir perspektifle tartışılmasını sınırlandırmaktadır. Zira Ferhad Paşa ve Koca Sinan Paşa arasındaki kavganın şahsi bir meseleden ziyade bir temsiliyet mücadelesi olduğuna yukarıda Mirahur başlığı altında değinmiştik. Ferhad Paşa, III. Murad siyasasının (yeni düzenin) seçilmiş aktörüydü; eski düzenin bir temsilcisi olan Sinan Paşa ise yeni düzen tarafından daha en başında dışlanan bir aktördü. Dolayısıyla mesele, Koca Sinan ve Ferhad Paşa kavgasından ziyade bir anlamda eski ile yeni düzen zümrelerinin kavgasıydı. Bir başka ifadeyle Koca Sinan'ın mücadelesi Ferhad Paşa'yla değil; onun mücadelesi III. Murad'ın siyasasında (yeni düzende) tutunabilme mücadelesiydi. Söz konusu Ferhad Paşa değil bir başkası da olsaydı (yeni düzeni temsilen) Koca Sinan'la çatışma kaçınılmaz olacaktı.

Netice itibariyle Sipahiler ve Yeniçeriler arasında çıkan bu kavga sonunda, Ferhad Ağa'nın görevinden azl edildiği görülmektedir. Ferhad Ağa'nın Yeniçeri Ağalığından azliyle alakalı bir diğer nakil ise Yeniçeri ocağı kanunlarının ilk defa olarak bu hadiseyle bozulmaya başladığını ileri süren kanaati oluşturan hadisedir ki Koçi Bey Risalesi'nde bu noktayı şöyle izah eder:²⁰⁰

Saadetlu, haşmetlu dinin dayanağı Padişah Hazretlerinin nükteden anlayan mübarek tabiatlerine gizli olmaya ki, yeniçeri ocağına ecnebi duhulu 990²⁰¹ tarihinden beri olub sebebi bu olmuştur ki; târih-i mezbûrede cedd-i emcedleri Sultan Mehmed Han Hazretlerinin sûr-u hümâyunları vaki olup, iki ay kadar gece ve gündüz devam edip etraftan hadsiz ve hesapsız halk toplanmıştı. Halkın kalabalığı o derece arttı ki, birçok adamlar öldü, mâni olmaya çare olmadı. Beziryağı ile yağlanmış tulumlar peydâ edüp halkı sıkışıklıktan men etmek için o tulumlarla²⁰² halka hücum ettikçe halk bir miktar aralandı. Padişahın düğünü

²⁰⁰ *Koçi Bey Risalesi*, haz. Zuhuri Danişman, 64; ayrıca bkz., *Koçi Bey Risalesi*, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, nr. 2237, vr.18b.

²⁰¹ Zuhuri Danişman tarafından hazırlanan risalede (Ankara 1985, 64) söz konusu tarih, 909 (M.1503) olarak verilmiştir. Risalenin Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye koleksiyonu nr. 5103, 57 numaralı varağında ve Süleymaniye kütüphanesi Fethi Sezai Türkmen koleksiyonu nr. 217, 57 numaralı varağında da 909 olarak geçmektedir. Hâlbuki risalenin Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonu nr. 3506, 29a varağında; Esad Efendi koleksiyonu nr.2237, 18b varağında; Esad Efendi koleksiyonu nr. 2067-004, 120a varağında; Esad Efendi koleksiyonu nr.2473-002, 25b varağında; Hasan Hüsnü Paşa koleksiyonu 1005-001, 15a varağında yine Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi koleksiyonu nr. 2447, 16b varağında 990 (M.1582) olarak geçmektedir. Söz konusu nüshalardan istifade eden müelliflerin 909 tarihini kullandıkları görülmektedir. Fakat doğrusu diğer birçok nüshada olduğu gibi 990'dır.

²⁰² Risalenin Ebuzziya Tevfik basımına şöyle bir not düşülmüştür: Koçi Bey merhum bu rivayetinde hata etmiş veya “*Tulum*” tabiri “*Tulumbaya*” karşılık nâsih tarafından yanlışlıkla yazılmıştır. Çünkü İstanbul'da bugünde bildiğimiz tarzda olan yangın tulumlarını, Eğri Fatihi III. Mehmed'in şehzadelerinin sünnet düğünlerinde halkın azgınlığını, su sıkıp dağıtmak üzere Hüsameddin adında bir sanat sahibi icat etmiştir ki, Balat civarında bulunan “Tulumbacı Camii” de adı geçen mucitle ilişkilidir.

tamamlandığı vakit, halkı eğlendiren taifeye ihsanda bulunmak lazım gelince hepsi yeniçerilik isteyip, başka bir şey istemediler. Padişah tarafından isteklerine müsaade buyrulup, o tarihte Yeniçeri Ağası olan Ferhat Ağa'ya emir olundu. Adı geçen ağa dahi ocak ağaları ile konuşup, hepsi de “böyle olursa ocağımıza yabancı ve tanınmamış kimseler girer. Ocakta yürürlükte olan kanun ve kaide elden gider. Devlet-i âliyyeye bunun zararı olur” diye razı olmadılar. Sonra sonunu düşünmeyen birtakım nedimler, yakınlar, âlemin sığınağı padişah hazretlerine rica ve ısrar ettiler. Bunun üzerine padişah tarafından tekrar emrolundu. Adı geçen Ferhat Ağa, yine kabul etmeyip, azlolunmayı kabul etti. Yerine Ağa olan Yusuf Ağa “ağa çırağı” adı ile o taifeyi ocağa sokup, bir bid’at meydana getirdi”.²⁰³

Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığı görevinden azl edilmesiyle neticelendiği düşünülen ve ocak nizamının bozulmasını bu olaya bağlayan söz konusu hadise, Kavânin-i Yeniçeriyân'da ise biraz farklı bir şekilde şöyle aktarılmaktadır:

(25a) Tâ Sultan Murad Hân aleyhe'l rahmete ve'l- rıdvân hazretleri taht-ı ‘izzete culûs eyleyüb Şehzade-i civan bahtları olan cennet mekân ve firdevs âşiyân Sultan Mehmed Hânı sünnet eyleyüb sûr-ı hümayûnları oldukda ba‘zı kâfir evlâdı İslâm’a gelmek lâzım gelicek ol İslâm’a gelenlere kanûn üzre şeref-i islâm için hünkâr dirliklerinden cebecilik ve topculuk verilmek teklif olundukda anlar ka‘il olmayub birer akçe ile acemioğlanlığı ve yahud devşirme gibi Türk üzerinde olan oğlanlar gibi eşkâlimiz ile ana defterine kayd eylen deyû ihsân taleb olundukda ol zemanda yeniçeri ağası olan maktûl Ferhad Pâşâ’yı da‘vet edüp bunların deftere kayd olunmasın fermân eylediklerinde pâdişâhım bunların eşkâl defterine kayd olunması kanûna muhalifdir şimdi bunlar kim emr-i pâdişâhiyle deftere kayd oluna devşirmenin hemân perişân olmasıdır aralarına hariçden âdem dahil olmağa bâ‘is olur bunda İslâma gelen kâfir evlâdı bed-asl ve Edirnelidir ve ekseri yetimlik ile büyümişdür terbiyet (25b) görmemiştir ve ekseri san‘at ehlidir ve çok yüz görmüşlerdir ve Edirne ve Burusa ve İslâmbol keferesi evlâdı alınmak memnu‘dur bunlar şehir oğlanı olmuşlardır bunlardan hayr gelmez deyû kanûna muhalif olan ahvâli ve bunların olduğunu göricek yenice müslüman evlâdı dahi ben kâfir evladıyım deyû babası anası adın kâfirce zikr eyleyüb tekrardan müslüman olurlar bu târikle ocağa dâhil olur ve bu asıl kanûna muhâlif memnu‘atın olmasına pâdişâhın izn-i şerîfleri olıcak kâdir olanın her biri kanûna muhalif işlere şüru‘ ederler nizâm-ı âleme hâlel olur dediklerinde bir bir ahvâl-ı ocağa vukûfû olmıyan Ferhad Pâşânın düşmanları onların murâdları oğlan cem‘ olsun çorvacılar irsâl edelüm onların der-amedlerin olalum dimekdir bir yayabaşının cem‘ itdüğü makbûl olada pâdişâh-ı ‘âlemün

Koçi Bey Risaleleri, haz. Seda Çakmakçıoğlu, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008), 58. Ayrıca bkz., *Koçi Bey Risalesi*, haz. Ali Kemalî Aksüt, (İstanbul: Vakıf Matbaası, 1939), 44. Ebuzziya Tevfik'in, “*Tulum*” yerine “*Tulumba*” tabirine dair düştüğü dipnot Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye koleksiyonu nr. 5103, 58 numaralı varakta yer almaktadır. Hâlbuki risalenin: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonu nr.2237, 18b varığında; Esad Efendi koleksiyonu nr. 2067-004, 120b varığında; Esad Efendi koleksiyonu nr.2473-002, 25b varığında ve Hasan Hüsnü Paşa koleksiyonu 1005-001, 15b varığında yine Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi koleksiyonu nr. 2447, 16b varığında doğru olarak tulum tabiri kullanılmıştır.

²⁰³ BOA, A. {DVNSMHM.d.48/165, H. 05. Ş. 990/M. 25. 08. 1582 tarihli bir hükümde Miralem Yusuf'un Yeniçeri Ağalığı görevine devam ettiği anlaşılmaktadır.

cem‘ itdüği niçün makbûl olmya deyicek pâdişâh-ı ‘alempenâh hazretleri devşirmeleri fermân idüp Ferhad Paşadır pâdişâhım benim bunun olmasına rızâm yokdur zirâ onları cem’ idenlerde ‘âdl olmaduğundan mâ‘adâ ocağın bozulması benim zamanımda olmasun deyicek Sultan Murad hazretleri gazabla kimdir kim benim zemân-ı ‘adâletimde kanûna kâra şürû‘ ide itdim kanûn oldu deyüb Ferhad Pâşâyı ağıllıktan ‘azl edüb (26a)Yusuf Pâşâ merhum kulların ağa eylediler...²⁰⁴

Koçi Bey Risalesinde ve Kavânin-i Yeniçeriyân da geçen bu hadise birçok araştırmacı tarafından da olduğu gibi kullanılmıştır.²⁰⁵ Bu kaydı, İ.H. Uzunçarşılı da aynıyla zikretmiş fakat bir dipnot düşerek Ferhad Ağa’nın görevden alınışı hadisesinde kaynaklar arasında bir mutabakatın olmadığına dikkat çekmiştir.²⁰⁶ Burada, Ferhad Paşa’nın Yeniçeri Ağası olarak hangi olayla görevden alındığı meselesi izaha muhtaçtır. Ferhad Paşa, Koçi Bey Risalesi’nde ve Kavânin-i Yeniçeriyân’da geçen söz konusu hadise ile mi? değilse birçok kronikte²⁰⁷ geçtiği şekliyle Sûr’da sipahi ve yeniçeriler arasında çıkan kavga ile mi? görevden alınmıştı. Burada hangi hadise esas alınmalıydı. Hatta söz konusu risalelerde de birtakım farklılıklar bulunmaktaydı. Örneğin, Kavânin-i Yeniçeriyân’ın Rusya Bilimler Akademisi A.249 kayıt numaralı nüshasının 24a varağında “...ol zamanda yeniçeri ağası olan ma‘zûl Ferhad Paşa’yı davet edip...” ifadesi geçmektedir.²⁰⁸ Burada ma‘zûl ifadesi kullanılmış hâlbuki Veliyyüddin Efendi numara 1973’de kayıtlı olan nüshanın 25a varağında aynı ifade maktûl olarak geçmektedir. “...ol zamanda Yeniçeri Ağası olan maktûl Ferhad Paşa’yı davet edip...”²⁰⁹ Rusya Bilimler Akademisi A. 249 kayıt numaralı nüshada geçen ma‘zûl ifadesi, meselenin çözümü için bizde bir şüphe uyandırır da Paşa’nın kroniklerde geçen kavga sonucu görevden alındığı ve kavgadan sonra tekrar Yeniçeri Ağalığına getirilmediği bilgisiyle çeliştiği için dikkate alınmadı. Diğer taraftan Koçi

²⁰⁴ *Kavânin-i Yeniçeriyân*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr.1973, vr.25a-b,26a.

²⁰⁵ Abdurrahman Şeref, *Fezleke-i Devlet-i Tarih-i Osmâniye*, haz. M. Sait Karaçorlu, (Kocaeli: Volga Yayınları, 2014), 81; Abdurrahman Şeref, *Târih-i Devlet-i Osmâniyye*, haz. Musa Duman, (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2005), 190; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet I*, haz. Mehmed İpşirli, (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 105-106; Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi I*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2002), 453; Danişmend, *Kronoloji III*, 60; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi IV*, 191; Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, 1465; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü’l-Vukû’ât I-IV*, 168; Nev‘îzâde Atâyî, *Şakâ’ik Zeyli I*, 1044; Uzunçarşılı, *Kapıkulu I*, 39; a. mlf., *Osmanlı Tarihi, C. III, Kısım II*, 274; Orhan Sakin, *Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2011), 183.

²⁰⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu I*, 39.

²⁰⁷ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 294; Nev‘îzâde Atâyî, *Şakâ’ik Zeyli I*, 1043; *Peçevi Tarihi II*, 66; *Târih-i Na ‘îmâ VI*, 1914-15; *Tarih-i Nihâdî*, 72; *Tarih-i Selânikî I*, 135; Seyyid Lokman, *Zübdetü’t Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.97b; *Tomar-ı Hümâyûn/Mücmelü’t-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.43; *Solak-zâde Tarihi II*, 340.

²⁰⁸ Özgül Özbek, *Kavânin-i Yeniçeriyân (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Dr. Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2017), 115.

²⁰⁹ *Kavânin-i Yeniçeriyân*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr.1973, vr.25a.

Bey Risalesi'nin Ebuzziya Tevfik basımında bulunan bir dipnot²¹⁰ ve Reşad Ekrem Koçu'nun, Koçi Bey ve Kavânin-i Yeniçeriyân da geçen bu hadiseyi anlatırken Ferhad Ağa'yı, 16. yüzyıl sonunun en mühim simalarından biri olarak tanıtmayı ve Yeniçeri Ağalığından evvel Bostancıbaşılık²¹¹ da bulunduğunu belirtmesi acaba bu hadise, III. Mehmed'in şehzadelerinin sünnet düğününde Divane Ferhad Paşa'nın yeniçeri ağalığı dönemin de mi? vuku buldu sorusundan da bir netice alamadık.²¹² Öte yandan Ferhad Paşa'nın görevden alınışını, mesela Koçi Bey ve Kavânin-i Yeniçeriyân da geçen hadiseye dayandırıp bunu kabul etseydik, Paşa'nın görevden alınışını farklı nedene bağlayan bütün kronikleri makul olmayan bir şekilde reddetmek durumunda kalacaktık. Kronikleri esas alarak Koçi Bey ve Kavânin-i Yeniçeriyân'ı reddetseydik, arşivde kayıtlı çeşitli belgeler²¹³ buna müsaade etmeyecekti. Şu hâlde tek seçeneğimiz kalmıştı, söz konusu her iki hadise de Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığı döneminde gerçekleşmişti.²¹⁴ Ama nasıl olmuştu? İşte bu mesele üzerinde bu anlamda araştırma yaparken 34 numaralı filori defterindeki bir kayıt imdada yetişti ve meseleye yeni bir bakış açısı kazandırılmasını sağladı.²¹⁵ Şöyle ki; Ferhad Paşa, 1 Safer 990/25 Şubat

²¹⁰ Söz konusu ocak nizamının bozulması meselesi anlatılırken, Tulum yerine Tulumba tamirinin kullanılması üzerine düşülen dipnot: "Koçi Bey merhum bu rivayetinde hata etmiş veya "Tulum" tabiri "Tulumba" karşılık nâsih tarafından yanlışlıkla yazılmıştır. Çünkü İstanbul'da bugünde bildiğimiz tarzda olan yangın tulumbalarını, Eğri Fatihi III. Mehmed'in şehzadelerinin sünnet düğünlerinde halkın azgınlığını, su sıkıp dağıtmak üzere Hüsameddin adında bir sanat sahibi icat etmiştir ki, Balat civarında bulunan "Tulumbacı Camii" de adı geçen mucitle ilişkilidir." *Koçi Bey Risaleleri, haz. Seda Çakmakçıoğlu*, 58. (Söz konusu dipnot; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye koleksiyonu nr. 5103, 58 numaralı varağında yer almaktadır).

²¹¹ Bostancıbaşı olan ve sonradan İran serdarlığıyla da görevlendirilen Divane Ferhad Paşa'dan bahsettiği anlaşılmaktadır. Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, (İstanbul: Koçu Yayınları, 1964), 155.

²¹² Divane Ferhad Paşa, *Sicill-i Osmanî*'ye göre 1011 Rebiülâhîr'inde (Eylül- Ekim 1602) Yeniçeri Ağası oldu. 1011 Ramazan'ında (Şubat-Mart 1603) azl edildi. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî II*, 519.

²¹³ Koçi Bey'in, Mısır'dan ve Şam'dan gelen Karagözler, Hakkobazlar, Canbazlar, Maskaralar, Kemânkeşler, Hânendeler, Sâzendeler gibi halkı eğlendiren taife diye bahsettiği sanatçıların bir listesi BOA, TS.MA. d., nr.10104'de Esâmi defterinde mevcuttur. Şehzade Mehmed'in sünnet düğününe katılan ve hünerlerini sergileyen bu sanatçıların, sonradan Yeniçeri ocağına kaydolunmak istediklerini belirten bazı müverrihler, Koçi Bey'in tesiriyle ocağın bozulma başlangıcını bu hadiseye bağlamışlardır. Hâlbuki hem Koçi Bey'in ve hem de Kavânin-i Yeniçeriyân yazarının bürokratik gelenekten (merkezi hükümet kanadından) gelmeleri sebebiyle bu geleneğe rağmen yeni bir düzen kurmak isteyen III. Murad'ın söz konusu uygulamasını, ocağın bozulma başlangıcı saymaları ilginçtir. Dolayısıyla ocak nizamının bozulması meselesi, III. Murad'ın siyasası ve risalelerin ortaya çıktığı dönemin siyasi iklimi dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

²¹⁴ Daha en başında her iki hadisenin de Ferhad Paşa zamanında olduğunu kabul etmemekte ki ısrarım, Koçi Bey ve diğer nasihat yazarlarının Kanuni dönemini altın çağ sayıp o döneme duyulan özlemi yansıtmaları; III. Murad dönemini de bütün bozulmaların başlangıcı olarak değerlendirmeleri idi. Bu anlamda bu hadisenin de III. Murad'ın bir günahı yazılabilmiş olabileceği düşüncesi idi. Doğrusu birazda Ferhad Ağa'nın pozisyonu itibarıyla III. Murad'ın bu teklifine hayır diyebileceğine fazlaca ihtimal vermememdi.

²¹⁵ 34 Numaralı Filori Defterin de geçen söz konusu kayıt: "Mâh-ı mezbûrun yevm-i mezkûrunda "yeniden" Yeniçeri Ağası olan Ferhâd Ağa ba'zı meyveler çektükte Çaşnığırbaşısı'na yirmi filori in'âm olup Odabaşı'ya teslim. Hasene 20 [17 Safer 990/M.13 Mart 1582). Osman Yiğit, *Topkapı Müzesi*

1582'de Yeniçeri Ağası olarak göreve başladı. Göreve başladığı ilk günlerde (9-16 Safer arasında) Koçi Bey ve Kavânin-i Yeniçeriyân da geçen söz konusu hadise yaşandı²¹⁶ ve Ferhad Paşa, III. Murad'ın söz konusu teklifini kabul etmemesi üzerine azl edildi. Tekrar 17 Safer 990/13 Mart 1582'de göreve getirildi. Burada, Koçi Bey ve Kavânin-i Yeniçeriyân'da bahsedilen hadisenin daha düğün başlanmadan önce yaşandığı anlaşılıyor.²¹⁷ Ferhad Paşa, 17 Safer 990/13 Mart 1582'de göreve tekrar getirildikten sonra kroniklerde geçen ve yukarıda zikredilen Sûr'daki yeniçeri, sipahi kavgası yaşandı ve tekrar görevden azl edildi. Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığından ikinci kez azl tarihi 22-23 Temmuz 1582 olmalıdır. 22 Temmuz 1582'de yazılan bir hüküm de bunu destekler mahiyettir.²¹⁸

Netice itibariyle Koçi Bey Risalesi, Kavânin-i Yeniçeriyân ve kroniklerde geçen her iki hadise de Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığı döneminde gerçekleşti. Peki neden? Koçi Bey ve Kavânin-i Yeniçeriyân'da geçen hadisenin önce, kroniklerde geçen hadisenin sonra yaşandığı kabul edildi. Çünkü hem Ferhad Paşa'nın çağdaşı Selânikî Mustafa Efendi hem Seyyid Lokman ve hem de diğer bütün kronikler Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağası olarak görevden alınışını, sünnet düğününün bitmesine sebep olan söz konusu yeniçeri, sipahi kavgasına bağlamaktaydılar. Dolayısıyla bu konuda herhangi bir şüphe yoktu. Esas problem, Koçi Bey ve Kavânin-i Yeniçeriyân'da geçen hadisenin çözümlenmesiydi. Yukarıda bahsedildiği üzere yaptığımız araştırmalarda her iki hadisenin de Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığı zamanında yaşandığı anlaşılmaktaydı. Fakat bunu kabul edebilmek için temel bir koşul vardı. Bu temel koşul, Ferhad Paşa'nın Sûr'da çıkan kavgadan önce görevden alınıp tekrar göreve getirilmesiydi. 34 numaralı filori defterinde bulunan bir kayıt, bu koşulun

Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme- Transkripsiyon), 367]. Ayrıca bkz. Başkanlık Osmanlı Arşivi, TS.MA.d, nr. 34, vr.64a.

²¹⁶ 239 numaralı ruus kaydında 8 Safer'de Paşa'ya verilen mertebelerin bulunması, Paşa'nın 8 Safer'de görevde olduğunu göstermektedir. 34 Numaralı Filori Defterine göre ise de 17 Safer'de tekrar göreve getirildiği görüldüğünden söz konusu hadisenin 9 Safer ile 16 Safer tarihleri arasındaki bir zaman diliminde yaşandığı anlaşılmaktadır.

²¹⁷ Yukarıda Koçi Bey ve Kavânin-i Yeniçeriyân'dan alınan alıntılarda, söz konusu hadiselerin düğünden sonra yaşandığı izlenimi vardır. Fakat bu tarihsel süreçle bağdaşmamaktadır. Çünkü düğünün görgü tanıkları elçiler ve dönemin çağdaş kronikleri, düğünün kavga hadiseyle son bulduğunu zikr etmektedirler. Örneğin; Selânikî ve Seyyid Lokman, Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığından alınışını Sûr'da çıkan kavgaya bağlamaktadırlar.

²¹⁸ BOA, A. {DVNSMHM. d. 47/584, Sûr-ı hümayunda hizmet eden Yeniçerilerin, Yayabaşların ve Bölükbaşların ve Solakların para dağıtılarak taltiflerine ve mesleklerinde olageldiği üzere terfilerine dair H. 01. B. 990/M. 22. 07. 1582 tarihli hüküm. Ayrıca Selânikî'nin ifadesiyle düğün 24 Temmuz 1582 (3 Receb 990) tarihinde bitmişse kavga 22 yahut 23 Temmuz 1582'de yaşanmıştır. Elçilik raporlarında geçen 18-19 Temmuz tarihleri doğru olmasa gerektir.

gerçekleşmesini sağladı (*Mâh-ı mezbûrun yevm-i mezkûrunda “yeniden” Yeniçeri Ağası olan Ferhâd Ağâ*)²¹⁹ ve Ferhad Paşa’nın Sûr’daki kavgadan önce bir kez daha görevden alındığını ortaya koydu. İşte, 34 numaralı filori defterindeki bu kayıt, Koçi Bey ve Kavânîn-i Yeniçeriyân’ın yeniden anlamlandırılması adına önemli bir veri oldu. Yukarıda bahsedildiği üzere Koçi Bey ve Kavânîn-i Yeniçeriyân’dan alınan anlatılarda her ne kadar söz konusu hadisenin düğünün sonunda yaşandığı izlenimi olsa da bu, her iki anlatının da bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşen hadiseyi birleştirerek nakletmelerinden kaynaklanmaktadır. Yani III. Murad’ın ocağa alımları evvelce tasarladığı, dolayısıyla söz konusu tartışmanın 9 Safer ile 16 Safer arasında düğünün hazırlık sürecinde yaşandığı, ocağa alımların ise düğün sonunda sünnet merasimiyle gerçekleştiği görülmektedir ki tabîî olanı da zaten budur. Yani ocağa alımlara öncesinde hiç düşünülmeden hemen düğün sonunda karar verilmiş olunması pek mümkün olmasa gerektir. Filvâki Koçi Bey ve Kavânîn-i Yeniçeriyân’da geçen hadisenin bir süreç içerisinde yaşanılanları birleştirilerek ve Ferhad Paşa’nın Yeniçeri Ağalığından ikinci kez azl edilmesine sebep olan kavgayı görmeyerek (ki bu durum risalelerin kaygısı düşünüldüğünde tabîîdir) naklettiklerini kabul etmek, tarihi sürece daha uygun düşmektedir.²²⁰ Ayrıca ocağa alımlar, III. Murad’ın siyasasının bir gereği idi. Dolayısıyla bu alımları düğünden bağımsız değerlendirme keyfiyeti de mümkündür.

Bütün bunlarla beraber Ferhad Paşa’nın siyasi serüvenini devam ettirebilmesinin sırrı ise hem Sokollu gibi bir gücün amcazâdesi Mustafa Paşa’yı izale etmesi hem dönemin bir o kadar önemli bir siması olan Lala Mustafa Paşa’yı boğma görevini üstlenerek daha en başında tarafını seçmiş olması, daha en başında tarafını seçen adamının²²¹ yeni politik düzende kaybedilmek istenmemesi zarureti ve hem de

²¹⁹ Osman Yiğit, *Topkapı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme- Transkripsiyon)*, 367. Ayrıca bkz. Başkanlık Osmanlı Arşivi TS.MA.d, nr. 34, vr.64a.17 Safer 990/M.13 Mart 1582.

²²⁰ Öte yandan Şehzâde Mehmed’in sünnet düğününü ihtivâ eden *Ferâhî Sûrnâmesi*’nde (306) düğünün 28. günü Ferhad Paşa’nın Yeniçeri Ağası olmadığı, bu görevi Frenk Yusuf’un deruhte ettiği görülmektedir. *Ferâhî’nin Sûrnâmesi*’ni dikkate aldığımızda düğünün tamda ortasında kavga çıktığını ve bir etki oluşturmayarak düğünün devam ettiğini kabul etmekten başka Selânikî ile beraber bütün kroniklerin ve elçilik raporlarının da yapıldığını kabul etmemiz gerekecekti. Zira Seyyid Lokman’ın, *Zübde* (TİEM nr.1973, vr.98a) ve *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü’t-Tomar*’ın da (TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.43) kavganın hemen sonrasında düğünün sona erdiği görülmektedir.

²²¹ Paşa’nın III. Murad’a rağmen ocak ricalinin tepkisi karşısında kısa süreli bir çelişki yaşayıp geri adım atması seçilmiş aktör bağlamında dikkat çekici olsa da bu tabîî karşılanmalıdır. Zira Beylerbeyi Vakası’nda da III. Murad’ın merkezi hükümet temsilcilerine alan açmak durumunda kaldığını bilmekteyiz. Öte yandan kronikler her ne kadar Ferhad Paşa’nın Valide Sultan’ın desteğini aldığını belirtse de bunu elbette III. Murad’ın siyasasından bağımsız düşünmemek de iktiza eder.

Mustafa Âlî ve Edirneli Mehmed b. Mehmed'in ifadelerinde saklı idi. "Sultan Murad Han-ı Sâlis validesine müntesib ve mümtenî olmağla..."²²² mealen yeni politik düzende güç devşiren kadınların desteğini almakla...

5) Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa

Lala Mustafa Paşa, Şark Seferi'ndeki gayretsizliği ve Koca Sinan Paşa'nın aleyhinde yaptığı faaliyetler sebebiyle şark serdarlığından azl edilince,²²³ yerine 987 Şaban'ının ortalarında şark serdarlığı hususunda büyük iddialarda²²⁴ bulunan Koca Sinan Paşa getirildi. 10 Rebiülevvel 988/M. 25 Nisan 1580 Pazartesi günü Üsküdar'ı geçerek şarka hareket eden²²⁵ Sinan Paşa, Erzurum'a vâsıl olup orduyu topladıktan sonra Tiflis'e doğru hareket etti. Tomanis Boğazı'na vardığında Kapıcılar kethüdası Yemişçi Hasan Ağa, sadaret müjdesiyle gelip 4 Receb 988/15 Ağustos 1588'de mührü teslim etti.²²⁶ Görevden azl edildikten sonra İstanbul'a dönen Lala Mustafa Paşa ise Semiz Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine veziriazamlığı kendisi için beklemekteydi.²²⁷ Fakat padişah, mührü Serdar'a göndermiş ve mutat Cuma divanı için kazaskerler de Lala Mustafa Paşa'nın sarayına gitmemişlerdi. Kapıcılar kethüdasının ve Çavuşbaşı'nın da divandan sonra önüne düşüp saraya götürmemeleri gibi birtakım ritüeller de yapılmayınca bu duruma içerleyen Lala Mustafa Paşa, Padişah'a bir arz

²²² Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1041; Mehmed b. Mehmed er-Rûmî, *Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr ve Târih-i Âl-i Osman*, 26.

²²³ Sokollu'nun devleti tasarrufunda bulundurmasından III. Murad'ın rahatsızlık duyduğunu, dolayısıyla hem Sokollu'ya karşı yapılan hamlelerin ve hem de diğer veziriazamlara olağandışı davranılmasının sebebinin, III. Murad'ın siyasasının bir gereği olarak merkezi hükümeti yıpratma faaliyetleri olduğunu yukarıda vurgulamıştık. Bu anlamda Sokollu'nun ölümünden sonra III. Murad'ın ikinci bir Sokollu oluşturmak istemediği anlaşılmaktadır.

²²⁴ Mustafa Âlî, seferin başlangıcındaki rekabetten bahsettikten sonra Sinan Paşa'nın, Lala Mustafa Paşa'nın arkasından fitne ve fesat etmekten hâli olmadığını, kâh arzlarını tekzip edip kâh: "Beni gönderün, varayın, umûmen vilâyetlerini alayın, Şâhun ser-i kem-bahtını kesüp tac-ı sürh-serân'la Divân-hâne-i Hümâyûn'ı pür kılayın" yollu vaatlerde bulunduğunu zikreder. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 962; *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 274; *Peçevi Tarihi II*, 57.

²²⁵ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri (1578-1612)*, (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1993), 109; Danişmend, *Kronoloji III*, 51; *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 280; Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, 1339.

²²⁶ Danişmend, *Kronoloji III*, 55; Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, 1341; *Peçevi Tarihi II*, 59; Mustafa Âlî, Lala Mustafa Paşa'ya mührün verilmesinin hem münasip hem de kanun gereği olduğunu belirterek, Sinan Paşa'ya mührün gönderilmesine karşı çıkar. Fakat daha sonra bu sitayişinden vazgeçtiği görülmektedir. Bkz. Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520? -1596)*, 69. Aynı şekilde Hasan Bey-zâde de tarihinde, Mühr-i hümâyûnun Lala Mustafa Paşa'nın hakkı olduğunu kanuna aykırı olarak Sinan Paşa'ya verildiğini vurgular. *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 281. Seyyid Lokman, Yemişçi Hasan Ağa'nın (daha sonra sadrazam) Receb'in evasıtında Tomanis derbendinin Çamurlu Konak dedikleri mahalde Serdar'a mührü teslim ettiğini belirtir. *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.95b; *Tomar-ı Hümâyûn/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.42.

²²⁷ Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.95a.

sunarak: “Bazı sorunlar olur ki, bunlar geleneğe göre divana götürülmeyip sadrazamlık makamında olan kulların sarayında görüşülür. Kazaskerler, bu kölenizin sarayına gelmezler o türden bir sorun olursa ben mi anlara varayım?” diye biraz da sitemle Sultan’a sordu. Bunun üzerine Sultan III. Murad, “Gerçek sadrazam sensin, mübarek mühür sefere gayret etsin diye Sinan Paşa’ya gönderilmiştir” hattını yolladı.²²⁸ Sefere gayret için sadaret mührü gönderilen Sinan Paşa, kroniklere göre kuru bir gösterişten başka bir şey yapmamış²²⁹ ve İran Şâhı’nın her türlü fedakârlıkla sulh istediği bilgisiyle İstanbul’a dönmüştü. Sûr-ı Hümayûn tamamlanınca III. Murad, sulh meselesini Koca Sinan’dan sorduğunda Koca Sinan: “Şâh, padişahımızın istediği memleketleri kendi rızasıyla vermeye hazır ve padişah iradesine itaatlidir” diye arz eyledi. Öte yandan Sinan Paşa Erzurum’da iken Şâh’tan, Türkmen İbrahim Han adında bir elçi gelmiş ve sadrazam onu hiç bekletmeden kendisinden önce İstanbul’a yollamıştı.²³⁰ Türkmen İbrahim Han, bir yılı aşkın İstanbul’da bulunuyor ve sünnet düğününün bitmesini bekliyordu. Padişah’ın buyruğu üzerine Türkmen İbrahim Han, elçiliğinin niteliğini resmen bildirmeye davet olununca: “Sadrazamınız, şâhımızdan barış sorununu görüşmek üzere güvenilir bir adamını istemişti. Şâh’ta bu fakiri gönderdi ve git bak, padişahın barış ricası ne yüzden imiş, bana gelip olayı bildir diye ısmarladı ve elçiliğinin mahiyetinin bu olduğunu söyledi.” Bunun üzerine III. Murad, Sinan Paşa’dan Şâh’ın mektuplarını istedi. Mektupları inceledi fakat içinde sonuç verecek bir söz bulamadı. Üstelik elçinin Sinan Paşa’nın ısrarı üzerine gönderildiğini de öğrenince çok hiddetlendi²³¹ ve H. 990 Zilkade’sinin 10. günü Koca Sinan’ı sadareten azl eyledi²³² ve İstanbul zahiresine sıklet vermemesi için de Malkara’ya gitmesi istendi.²³³ Koca Sinan’dan alınan sadaret mührü Zilkade’nin 28. günü ikinci

²²⁸ Danişmend, *Kronoloji III*, 54; *Peçevi Tarihi II*, 60.

²²⁹ “Ve [diyâr-ı şark-ı dalâlet- garka] Serdâr-ı asker-i bî şümâr olan Sinân Paşa, ol senede, memleket - güşâlîğa müte’allık bir hidmet görmeyüp, yok yire, tazyî’-i evkat ve ta’til-i sâ’at edüp...” *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 281; “Yüce Allah bu olumlu işi başa çıkarmayı ona nasip etmedi ve yarım akçe değerinde olsun, hatırlanacak bir hizmet yoluna gitmedi. Bu kadar İslam askerini boş yere yordu ve bu nedenle gerek devlet hazinesini gerekse asker malını çok zararlara uğrattı”. *Peçevi Tarihi II*, 64; “Tiflis ve Tomanis kal’aları sahrâ ve tağlarında beyhûde sergerdânlıkta seyrân iderken mühr-i izzet varup destine vusûl bulup, devlet ayağına vardı.” *Tarih-i Selânikî I*, 129.

²³⁰ Seyyid Lokman, *Zübdetü’t Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.95b; *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü’t-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.43.

²³¹ Danişmend, *Kronoloji III*, 562; *Peçevi Tarihi II*, 68; Hasan Bey-zâde ise tarihinde bu hadiseyi anlatırken, Sinan Paşa’nın Safevî sulhu konusunda padişahı aldattığından bahseder. *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 300.

²³² Seyyid Lokman, *Zübdetü’t Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.98a; *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü’t-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.44.

²³³ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 298; *Tarih-i Selânikî I*, 136-137.

vezir Siyavuş Paşa'ya verildi.²³⁴ Bu gelişmeler esnasında Sûr'da çıkan yeniçeri sipahi kavgasıyla Yeniçeri Ağalığı görevinden alınan Sultan Murad Han-ı Sâlis validesine “müntesib ve mümtenî” olan Ferhad Paşa ise mazûl durumdaydı. Ferhad Paşa'nın bir buçuk iki ay kadar mazûl kaldığı anlaşılmaktadır. Hasan Bey-zâde'nin ifadesiyle “*sıfırü'l-yed*” (mazûl) kalmıştır.²³⁵ Fakat Hasan Bey-zâde her ne kadar “*sıfırü'l-yed*” kaldığını belirtse de Ferhad Paşa'nın Yeniçeri ağalığından sonra da çeşitli vazifeler yaptığını müşahade etmekteyiz. Seyyid Lokman'da bulunan bir kayda göre bu zaman zarfında Mevlâna Gani Efendi'yle birlikte Diyarbekir mültezimi Alaaddin Bey'i, zimmetinde bulunan mâl-ı mîri için teftiş ettikleri anlaşılmaktadır.²³⁶ Mazûliyet durumu uzun sürmeyen Paşa, Damad İbrahim'in Rumeli beylerbeyliğinden alınıp vezaret rütbesiyle Mısır'a görevlendirilmesinden hemen sonra Seyyid Lokman'ın nakline göre, 990 Şaban'ının evâhirinde Rumeli beylerbeyliğine getirildi.²³⁷ Kamil Kepeci tasnifinde bulunan 241 numaralı ruus defterindeki kayıtlarda 29 Şaban 990/ 18 Eylül 1582 tarihinde, Rumeli beylerbeyi olarak Damad İbrahim Paşa'nın isminin,²³⁸ 20 Ramazan 990/18 Ekim 1582 tarihinde de Ferhad Paşa'nın isminin zikredildiği görülmektedir.²³⁹ 29 Şaban ile 20 Ramazan arasındaki kayıtlarda ise her ikisinin de ismi geçmemektedir.²⁴⁰ Daha doğrusu görevden alınan Damad İbrahim Paşa'nın isminin geçmemesi tabîî olmakla beraber Ferhad Paşa'nın ise bu zaman aralığında beylerbeyi olarak henüz bir tasarrufta bulunamadığı anlaşılmaktadır. Netice itibariyle 241 numaralı ruus defterinde yaptığımız incelemeye göre, Ferhad Paşa'nın Rumeli'ye gidip göreve başlama süresi ve göreve başladıktan sonra gönderdiği 20 Ramazan tarihli mektubun İstanbul'a gelme süresi dikkate alındığında (Paşa'nın gidişi ve mektubun geliş süresinin 20 Ramazan'dan düşülmesiyle) Seyyid Lokman'ın işaret ettiği tarihin doğrulandığı kanaatindeyiz.

²³⁴ Siyavuş Paşa'nın sadârete getiriliş tarihi Lokman göre, H. 29 Zilkade 990/M. 25 Aralık 1582'dir. (*Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.98a, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.44). Selânikî ise tayin tarihini H. 28 Zilkade 990/M.24 Aralık 1582 olarak vermektedir. *Tarih-i Selânikî I*, 136.

²³⁵ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 303.

²³⁶ Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.98a; *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.44.

²³⁷ Seyyid Lokman'a göre Ferhad Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine getiriliş tarihi H. 990 Şaban'ının evâhiri (*Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.98a, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.44); Atâyî'e göre ise H. 1 Şaban 990/M.21 Ağustos 1582'dir. *Şakâ'ik Zeyli I*, 1044.

²³⁸ BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.241/69.

²³⁹ BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.,241/97.

²⁴⁰ BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.,241/69-97.

H. 990 Şaban'ının evâhinde/M. 9-18 Eylül 1582'de Rumeli beylerbeyliğine getirilen Ferhad Paşa'nın kısa bir zaman Rumeli beylerbeyliğinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Selânikî, "Birkaç kez defter tuttuktan sonra vezâret rütbesiyle müşerref buyurulup şark seferine serdâr u sipah-sâlâr olarak memur edildiğini belirtir."²⁴¹ Zira Safevî Elçisi Türkmen İbrahim Han ile yapılan görüşmelerde arzu edilen tarzda bir sonuç çıkmamış ve Safevîlerle olan savaş hazırlıklarına tekrar başlanmıştı. Selânikî'nin de ifade ettiği üzere süregelen savaşın yeni serdarlığına Ferhad Paşa getirildi. Ferhad Paşa'nın şarka serdar tayin edilmesinde kroniklere göre, Siyavuş Paşa'nın tesiri olduğu anlaşılmaktadır. Hasan Bey-zâde, Acem ile sulh nasip olmayınca baharda şarka bir serdar-ı nâmdar irsal lâzım gelmeğin sadrazam olan Siyavuş Paşa'nın, kendisine teklif olur korkusundan Ferhad Paşa'yı vezir ve serdar tayin ettirdiğini belirtir.²⁴² Peçevi ise tarihinde, Siyavuş Paşa'nın serdarlığın kendisine yükleneceğinden korkarak, Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın bu görev için yaratılmış adam olduğunu ileri sürdüğünü belirtir.²⁴³ Burada, dönemin politik

²⁴¹ Mustafa Selânikî Efendi, tarihinde, Ferhad Paşa Hazretleri beğlerbeği olup vezâretle serdar olduğudur başlığı altında şu bilgiyi vermektedir: "Ve yine işbu 990 senesinin âhiri şehri zilhiccenin üçüncü gün ki yevmü'l-erbi'â idi. Yeniçeri Ağalığından ref' olunan Ferhad Ağa Rûmilî Beğlerbeğisi olup, birkaç kerre defter ettikten sonra mesned-i vezâret ile müşerref buyurulup heman ol esnada diyar-ı şark seferine memur olup asker-i islâm penâha serdâr u siper-sâlâr olmak ferman olundu." *Tarih-i Selânikî I*, 138. Bu bilgiden yola çıkan bazı müverrihler, Ferhad Paşa'nın Rumeli beylerbeyliğine getiriliş tarihini H. 3 Zilhicce 990/M. 29 Aralık 1582 olarak vermişlerdir. *Bkz.* Danişmend, *Kronoloji III*, 63. Fakat dikkat edildiğinde burada Mustafa Selânikî, Ferhad Paşa'nın Rumeli beylerbeyliğine getiriliş tarihini değil, vezâretle şark seferine memur olduğu tarihi vermektedir. Kaldı ki 44 numaralı mühimme defterinde bulunan Paşa'nın şark seferine memur edilmesiyle ilgili 202. hüküm fi Zilhicce 990 tarihli, (BOA, A. {DVNSMHH. d. 44/202) ve 48 numaralı mühimme defterinde bulunan Paşa'nın şark seferine memur edilmesiyle ilgili diğer bir hüküm ise H. 4 Zilhicce 990 tarihlidir (BOA, A. {DVNSMHH. d. 48/598). Dolayısıyla Ferhad Paşa'nın H. 990 Şaban'ının evâhinde Rumeli beylerbeyliğine getirildiğini, Zilhice'nin guresinde vezir olduğunu ve H. 4 Zilhicce 990 tarihinde de şark seferiyle görevlendirildiğini ittihaz etmek gerekir. (Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.98a; *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.44). Ayrıca Rumeli beylerbeyi olarak Ferhad Paşa yerine görevlendirilen Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa'nın H. 8 Zilhicce'de Rumeli beylerbeyi olduğu görülmektedir (BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.241/183). Öte yandan Siyavuş Paşa'nın Selânikî'ye göre H. 28, Lokman'a göre H. 29 Zilkade de sadrazam olduğu düşünüldüğünde ve sadrazam olduktan sonra Ferhad Paşa'yı şark serdarlığına göndermek istediği göz önüne alındığında, şark seferi için hazırlık emrinin H.4 Zilhicce 990 olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü Siyavuş Paşa'nın sadrazam olmadan önce Ferhad Paşa'yı şark serdarlığına teklif ettiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Üstelik Selânikî'nin zikr ettiği H. 3 Zilhicce 990 tarihi ile gün olmasa da Zilhicce'nin evâili olduğu anlaşılan 44 numaralı mühimme defterindeki 202. hüküm ve 48 numaralı mühimme defterindeki 598. hüküm bir gün farkla uyusmaktadır. (44 Numaralı Mühimme defteri, Mehmed Ali Ünal tarafından hazırlanmış olup arşivde kayıtlı defterle desteklenerek yararlanılmıştır. *Bkz.*, Mehmed Ali Ünal, *Mühimme Defteri 44*, (İzmir: Akademi Kitabevi, 1995). (Bundan sonra 44 Numaralı MD).

²⁴² Hasan Bey-zâde *Tarihi II*, 305.

²⁴³ Bekir Sıtkı Baykal, hazırladığı Peçevi tarihinde (c. II, 79), Ferhad Paşa'nın şark serdarlığına atanmasını H. 991 olarak göstermektedir. Fakat istifade ettiğimiz Süleymaniye Hâlet Efendi nüshasında, Ferhad Paşa'nın Şark serdarlığına atanması H. 990'dır. *Tarih-i Peçuyulu*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr.631, vr.211b.

realitesine bakıldığında Siyavuş Paşa'nın korkmasının haklı gerekçeleri olabilir. Çünkü hem sadrazamlara karşı takınılan tavır hem de payitahttan uzaklaşan serdarın tutunabilmek için rakiplerinin insafına bağlı olması gerçeği, serdarlığı daha da riskli bir iş hâline getirmekteydi. Bununla beraber dış politika, mühr-i hümayunu almak için serdarların kendilerini ispatladıkları bir alandı da. Hâlihazırda mühr-i hümayunu almış Siyavuş Paşa'nın bu görevden kaçınması onun adına anlaşılır olabilir. Aynı şekilde Koca Sinan Paşa'nın mühr-i hümayunu aldıktan sonra kroniklerin ifadesiyle yarım akçe değerinde bir iş yapmaması da hayli dikkat çekicidir.²⁴⁴ Ferhad Paşa'ya gelince, dönemin politik realitesinde Siyavuş Paşa'nın ifadesiyle gerçekten de bu görev için yaratılmış adamdı. Zira Ferhad Paşa açısından dış politika, onun kendisini gösterebileceği bir alandı. Payitaht açısında ise hem İstanbul bürokrasisine hâkim hem de fetih meyvelerini tek elde toplayan güçlü bir sadrazamın varlığından hoşnut olunmayacağı gerçekliği göz önüne alındığında, Ferhad Paşa ideal biriydi. Bir başka ifadeyle örneğin, Koca Sinan'ın İstanbul zahiresine sıklet vermemesi için Malkara'ya gönderilmesi, zahire kaygısından ziyade bürokrasideki sıkleti ile ilgiliydi. Ferhad Paşa'nın ise İstanbul bürokrasisi üzerindeki etkisi görece daha zayıftı ve III. Murad'ın istediği tam da buydu. Bu anlamda istediği serdarı bulan III. Murad, tarihler H. 990 Zilhicce'sini gösterdiğinde Paşa'ya “Hâlâ senin envâ'-ı şecâ'at ü şehâmetine ve fart-ı ferâset ve kiyâsetine i'timâd-ı hümayûnum olduğu bâ'isden seni evvel bahâr-ı huçeste âsârda kızılbaş-ı bed-ma'aş üzerine asâkir-i mansûreme serdâr nasb eyledim...”²⁴⁵ hükmünü göndererek Paşa'dan baharda yapacağı sefer için hazırlıklara başlamasını istedi.

²⁴⁴ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 281; *Peçevi Tarihi II*, 64; *Tarih-i Selânikî I*, 129.

²⁴⁵ 44 Numaralı MD., hkm.,202, Fi Zilhicce 990; BOA, A. {DVNSMHM. d. 48/598, H. 04. Z. 990/M. 30. 12. 1582.

BÖLÜM II: SEFER, SERDAR ve SAFEVÎLER

1) Ferhad Paşa'ya Kadar Osmanlı-Safevî İlişkileri

Kurucusu Şah İsmail'in altıncı nesilden cediti olan Şeyh Safiyüddin Ebu'l-feth İshak'ın ismine nispetle "Safevî" olarak tesmiye edilen hanedan, XIV. yüzyılın başlarında Erdebil'de Sünnî bir tarikat olarak ortaya çıktı.²⁴⁶ Hoca Ali'nin (1392-1429) şeyhliği sırasında Şiîliğe meyleden tarikat, Şeyh Cüneyd (1447-1460) ve oğlu Şeyh Haydar (1460-1488) zamanında dini-siyasi bir karakter kazandı. Safevî tarikatının siyasi bir teşekkül hâline gelmesi ise Haydar'ın en küçük oğlu İsmail zamanında gerçekleşti.²⁴⁷ 1490'da Akkoyunlu hükümdarı Yakup'un ölümünden sonra başlayan taht kavgaları sırasında çocuk yaşta tarikatın başına geçen İsmail, Akkoyunlular'ın hakimiyet coğrafyasında her geçen gün siyasi ve askeri bakımdan güçlendi. Bu güce erişmesinde; Timur'un azat ettiği esirlerden Rumlu ismiyle Erdebil'e yerleşenler olmak üzere, Anadolu menşeli Avşar, Bayat, Çepni, Dulkadirli, Karamanlu, Ustacalu, Şamlu, Tekelü, Varsak ve daha başka muhtelif yerlerden katılan müritlerin etkisi oldu.²⁴⁸ Söz konusu katılımlarla önemli bir güç devşiren ve bu güce dayanarak Anadolu'da faaliyet göstermeyi hedefleyen İsmail, bir süre sonra Osmanlı tahakkümünden burada tutunamayacağını anlayarak Tebriz'e yöneldi ve nihayet 1501 yılında Akkoyunlu şehzadesi Elvend'i, Nahçıvan yakınlarında yenilgiye uğratarak Tebriz'e girdi ve burada şahlığını ilan etti.²⁴⁹ Böylece tarikatın Şehy Cüneyd

²⁴⁶ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri*, 1; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevîye Tarikati Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınları, 2014), 38; Tufan Gündüz, "Safevîler", *DİA*, c. 35, (İstanbul 2008), 451.

²⁴⁷ Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1612-1639)*, (Dr. Tezi, Ege Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2009), 1; Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevî Devleti (XIV. Yüzyıl)*, çev. Ali Asker, (İstanbul: Teas Press, 2018), 88.

²⁴⁸ Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara: TTK Yayınları, 2021), 45; Safevî Devleti'nin kuruluşunda büyük payı olan Türkmenlerin temel unsurunun Anadolu Türkmenlerinden olması ve bunların Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal bütünlüğünü bozmak gayesiyle Safevî yöneticileri tarafından yönlendirilmesi, Osmanlı-Safevî çatışmasını kaçınılmaz kılmıştır. Osmanlı-Safevî mücadelesinin sebeplerini kimi araştırmacılar dini saiklere, kimisi ekonomik etkenlere bağlarken; kimisi de Osmanlı-Safevî çatışmasını, Osmanlı Devleti'nin resmî ideolojisi olarak görmüştür. Bkz. Hilal Çiftçi, *Osmanlı- Safevî İlişkilerinin Diplomatik Dili*, (Dr. Tezi, Çankırı Karatekin Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2015), 10; Vecih Kevseranî, *Fakih ve Sultan (Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi)*, trc., Ramazan Yıldırım, (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınlar, 2006), 67.

²⁴⁹ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevî Devleti (XIV. Yüzyıl)*, 81; Reşat Öngören, "Safevîler", *DİA*, c.35, (İstanbul 2008), 461; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA*, c.10, (İstanbul 1966), 54; Tufan Gündüz, "Safevîler", 452.

zamanında başlayan siyasal bir organizasyona dönüşme süreci tamamlanırken bu olay aynı zamanda Türk -İslam tarihini de derinden etkileyen bir gelişme oldu. Zira İran’da kurulan Şii Safevî Devleti, bölgenin İslâm dünyasındaki siyasi ve kültürel rolünü en aza indirdiği gibi Anadolu ve Türkistan arasındaki irtibatı da kesti ve aynı zamanda bölgede görece bir istikrar sağlamakla Anadolu’nun güneyinden ve doğusundan mühim miktarda nüfusun Azerbaycan’a göç etmesine neden oldu.²⁵⁰

XVI. yüzyılın hemen başında olumsuz bir ortamda başlayan Osmanlı-Safevî ilişkileri barış dönemleri de dahil olmak üzere hep gergin bir seyir takip etti. II. Bayezid, Şah İsmail’in Tebriz’e hâkim olup tahta çıkması üzerine elçiler göndererek onu tebrik etmişti. Fakat Anadolu’da kalabalık bir mürit topluluğuna sahip olan Şah İsmail, bu topraklara karşı ilgisini sürdürüp bir taraftan Anadolu’da faaliyet gösteren halifelerine Safevî propagandası yaptırırken diğer taraftan da onları Osmanlıya karşı kışkırtmaktaydı. Tehlikenin büyüklüğünü sezen II. Bayezid, birtakım tedbirler²⁵¹ aldıysa da yeterli olmamış ve Safevî tehdidi gittikçe hız kazanmıştı. Hatta şehzadelerin saltanat mücadelesi sırasında meydana gelen Şah Kulu isyanı güçlükle bastırılabilmişti.²⁵² Daha, Trabzon valiliği sırasında Safevî propagandasının Anadolu’nun birliği ve dini hayatı üzerinde vahim tesirini müşahade eden Yavuz Sultan Selim, İstanbul’u ikaz etmekle kalmayıp bilfiil Erzincan ve Bayburt’a kadar

²⁵⁰ Mükrimin Halil Yinanç, “Cüneyd”, *İA*, (İstanbul 1988), 242-245; Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, 2.

²⁵¹ II. Bayezid’in İran’da ortaya çıkan Kızılbaş harekâtını, Şeyh Haydar zamanından itibaren uzaktan da olsa takip ettiği anlaşılmaktadır. II. Bayezid, Safevî tehdidine karşı askeri bir hareketten ziyade Safevilere karşı Akkoyunlu emirlerini desteklemiş, Sivas Kalesi’ni onartmış, on beş kadar sancakbeyini Sivas’ın doğusunda sınır boyunda konuşlandırmış, halkın İran’a göç etmesi engellemek için çeşitli tedbirler almış; ayrıca Safevî taraftarlarından bir kısmını da Mora’nın yeni fethedilen Modon ve Koron şehirlerine sürmüştür. Danişmend, *Kronoloji I*, 413; Hamidreza Mohammednejad, *Osmanlı-Safevî İlişkileri (1501-1576)*, (Dr. Tezi, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 228; Selâhattin Tansel, *Sultan II. Bâyezid’in Siyasî Hayatı*, Ankara 2017, 266.

²⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, 230. Feridun M. Emecen, Teke bölgesiyle Erdebil arasında yoğun bir hareketliliğin olduğunu belirtmekle beraber Şah Kulu’nun bu isyanla, Şah İsmail’in taraftarlarından Anadolu Türkmenlerinin kendisine destek vereceği ümidiyle, istikrarını bir türlü sağlayamayan Orta Anadolu ve Karaman bölgesi merkez olmak üzere Şah İsmail’in başaramadığı siyasi bir oluşumu kurmanın peşinde olduğunu belirtir ve bunun, isyanın taht mücadelelerinin ortaya çıkarttığı siyasi belirsizlik ve tükenmişlik kanaatinin halk nezdinde umumileştiği bir dönemde çıkmasının da tesadüfi olmadığını vurgular. *Bkz.* “İhtilalci Bir Mehdilik” Hareket mi? Şahkulu Baba Tekeli İsyanı Üzerine Yeni Yaklaşımlar”, Ötekilerin Peşinde: Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan, içinde, *haz.* M. Öz, F. Yeşil, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015):521-534; a. mlf., “Osmanlı Devleti’nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve İç Yansımaları”, *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*, (Ankara 2003), 33-48; a. mlf., Şahkulu Baba Tekeli, *DİA*, c. 38, (İstanbul 2010):284-286; Faruk Sümer’de Şahkulu’nun asıl gayesinin Şah İsmail adına bir isyan çıkarmak olmadığını, onun asıl gayesinin Osmanlı hakimiyetine son vermek olduğunu belirtir. *Bkz.* *Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 35.

Safevî topraklarına akınlarda bulunmaktaydı.²⁵³ Babası II. Bayezid'in hâl'i ve kardeşleriyle yaptığı mücadele sonunda tahtını sağlamlaştıran Yavuz Sultan Selim'in ilk hedefi, Anadolu'nun çeşitli isyanlarla sarsılmasına yol açan ve dini-siyasi bir tehdit unsuru olarak gördüğü Safevîler olmuştu. Bu anlamda 1513 kışında askeri hazırlıkları başlatan Yavuz, 20 Mart 1514'te Edirne'den İstanbul'a hareket etti ve aynı yılın 23 Ağustos'unda Çaldıran'da vuku bulan savaşta Safevîler'e ağır bir darbe vurdu.²⁵⁴ Bu darbeye beraber Şah'ın yenilmezlik efsanesi de son bulmuş oldu.²⁵⁵ Bu zafer, Safevî tehdidini bütünüyle ortadan kaldırmasa da Anadolu'ya yönelik faaliyetlerin gözle görülür bir şekilde azalmasını sağladı. Şah İsmail'in 1524'te ölümü üzerine I. Tahmasb küçük yaşta tahta geçtiğinde, Şah İsmail zamanındaki Şah'a tam bir itaatle bağlanma anlayışı büyük ölçüde sarsılmıştı. Bu yüzden onun saltanatının ilk yılları iç mücadeleler ve merkezi otoritenin tesis edilmesiyle geçti.²⁵⁶ Şah Tahmasb, Safevî tahtına geçtikten sonra bu haberi Kanuni Sultan Süleyman'a resmi olarak bildirmemişti. Bu durum karşısında Kanuni de onun şahlığını tebrik etmediği gibi Nişancı Celalzâde'ye tehditnâme türünde bir mektup yazdırarak.²⁵⁷ “Haberin olsun ki sıra sana geldi. Muzaffer ordumla vilayetine girip ocağını ve memleketini yağmalamadan tacını başından çıkar, ecdadının yolunda dervişlik keçesini giy ve tekkende inzivaya çekilip benden Allah rızası için bir şeyler dile...”²⁵⁸ uyarısında bulundu. Kanuni'nin Şîî doktrininin siyasal bir güç olarak ortaya çıkmasından rahatsızlık duyduğu görülmekte ve Yavuz Sultan Selim'le benzer kaygıları taşıdığı anlaşılmaktadır. Kanuni'nin söz konusu mektubunu alan Tahmasb, Macar Krallığı ve Avusturya İmparatorluğu nezdinde çeşitli girişimlerde bulunduğu gibi iç karışıklıkları önleme adına da baskıyı artırmıştı. Artan Safevî baskısıyla Bağdat Hâkimi Zülfikâr Bey'in isyan ederek Kanuni'ye bağlılığını bildirmesi, Tebriz'de Ulama Han'ın ve Şah

²⁵³ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri*, 3.

²⁵⁴ Haydar Çelebi Ruznâmesi, haz. Yavuz Senemoğlu, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 73, tarihsiz), 142.

²⁵⁵ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), 92; Tufan Gündüz, “Safevîler”, 453.

²⁵⁶ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, (Dr. Tezi, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2011), 39.

²⁵⁷ Rhoads Murphey, “Süleyman's Eastern Policy”, *Suleyman The Second And His Time*, içinde, edt. Halil İncelik, Cemal Kafadar, (İstanbul: The Isis Press, 1993), 230.

²⁵⁸ Feridun Ahmed Bey, *Münşeat I*, TBMM Kütüphanesi, 54; Başlangıçta dini mahiyetli bir yapı olan Erdebil tekkesine Osmanlı hükümdarları, her yıl “Çerağ Akçesi” adı altında para ve kıymetli hediyeler göndererek hürmetlerini izhar etmekteydiler. Osmanlıların bu iyi niyet göstergesini çeşitli tedbirler almasına rağmen II. Bayezid devrine kadar sürdürdüğü söylenebilir. Fakat Safevî tekkesinin iyiden iyiye siyasi bir teşekkül hâlini almasıyla işin renginin değiştiği anlaşılmaktadır.

Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın Osmanlıya iltica etmesi,²⁵⁹ Bitlis Hâkimi Şeref Han'ın da Safevîlere iltica etmesi gibi mevzular,²⁶⁰ Safevî Devleti ile Osmanlılar arasındaki ihtilafın şiddetlenmesine neden olmuş ve Avusturya ile yapılan sulh, Kanuni'ye daha cülûsundan beri tasavvur ettiği şark diyarına sefere çıkma fırsatını doğurmuştu.²⁶¹ Bu fırsatı değerlendiren Kanuni, 1533'te geniş yetkilerle donattığı Veziriazam İbrahim Paşa'yı şark serdarlığına tayin etti.²⁶² İbrahim Paşa, 1534'te Tebriz'i fethetti ve burada Kanuni'nin de orduya katılmasıyla Safevî ordusu uzun süren bir takibe alındı. Fakat Tahmasb, Osmanlı ordusunun karşısına çıkamadı. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri Irak-ı Arab'a doğru harekât etti. Osmanlı kuvvetlerinin Irak-ı Acem'den Irak-ı Arab'a yönelmesi sebebiyle Irakeyn Seferi olarak da bilinen bu harekât sonucunda Bağdat, Necef ve Kerbela gibi Safevî şehirleri ele geçirildi ve Osmanlı sınırları güneydeki liman kenti Basra'ya kadar ulaştı. Birkaç yıl sonra Basra'nın da Osmanlı topraklarına katılmasıyla Irak-ı Arab'ın fethi tamamlanmış oldu.²⁶³ Kanuni'nin İran'a düzenlediği ikinci seferi, 1548-1549 yılları arasında gerçekleşti. Tahmasb'ın, Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa işleriyle meşgul olmasını fırsat bilip, kaybettiği yerleri geri almak için giriştiği faaliyetler üzerine Osmanlı, kendisine sığınan Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın da teşvikleriyle Safevîler üzerine yeni bir sefer düzenlemeye karar vermişse de seferden tam bir netice alınamadı ve bu seferin tek kazancı Van Kalesi'nin fethi oldu.²⁶⁴ Birkaç yıl sonra Tahmasb'ın, kaybettiği yerleri geri olmak için yaptığı faaliyetler bir kez daha şark seferini gündeme getirdi.²⁶⁵ Osmanlı kuvvetlerinin Revan ve Nahcivan'a kadar ilerleyip Safevî sınırına yönelik akınlarda bulunmasına rağmen Şah Tahmasb ve ordusu yine ortaya çıkamadı ve dönüş yolundayken Mayıs 1555'te iki devlet arasında Amasya antlaşması yapıldı. Bu antlaşmayla uzun süren bir barış dönemine girilmiş ve Safevîler, Irak-ı Arab ve Kuzey Azerbaycan'daki Osmanlı hakimiyetini tanımak zorunda kalmışlardı.²⁶⁶

III. Murad tahta çıktığı zaman 1555 Amasya antlaşmasıyla sağlanmış olan Osmanlı-Safevî sulhu devam ediyordu. Kanuni'nin seferleriyle Osmanlı kuvvetleri

²⁵⁹ N. Nader Nejad, *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1502-1590,1620)*, (Dr. Tezi, Atatürk Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum 1986), 25.

²⁶⁰ *Peçevi Tarihi I*, 129; *Solak-zâde Tarihi II*, 178-179.

²⁶¹ Danişmend, *Kronoloji II*, 158.

²⁶² *Peçevi Tarihi I*, 129.

²⁶³ Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, 7.

²⁶⁴ Mustafa Cezar, *Mufasssal II*, 895; *Peçevi Tarihi I*, 131.

²⁶⁵ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006), 257.

²⁶⁶ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*, 354.

hakkında fikir sahibi olan Safevî idarecileri, Amasya antlaşmasının akdinden beri Anadolu'daki tahrik siyasetini bırakmış gibiydiler. Kanuni'nin saltanatı sırasında tesis edilen sakin hava II. Selim devrinde de devam etti. Hatta II. Selim'i gösterişli bir Safevî elçilik heyetinin ziyaret etmiş olması, mevcut sükûneti biraz da samimiyetle takviye etmiş görünüyordu ve aynı manzara III. Murad'ın cülûsu vesilesiyle bir kez daha yaşanmıştı. Lâkin Safavî elçisi İstanbul'da iken, Şah I. Tahmasb'ın zehirlenerek ölümü üzerine İran'da tahta kimin geçeceği hususunda yapılan mücadeleler uzun süren bir istikrarsızlığı doğurdu. Nitekim bu istikrarsızlıktan istifade edilmesinin gerekliliğini bildiren Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya, Haziran 1576'da İran'daki gelişmeleri izlemesi fakat karşı taraftan aksine bir tavır görülmedikçe sulhu bozacak davranışlardan kaçınması emredildi. Ayrıca Erzurum, Diyarbekir, Lahza, Bağdat, Basra ve Şehr-i zol beylerbeylerine de benzer hükümler gönderildi.²⁶⁷

Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra Ustaclular'ın desteğiyle Haydar Mirza tahta oturduysa da Avşar, Rumlu ve Türkmen beylerinin muhalefetiyle tekrar tahtan indirildi ve yerine II. İsmail geçti. II. İsmail, seleflerinkine muhalif icraatlarıyla²⁶⁸ kısa sürede kendisi aleyhinde bir havanın doğmasına yol açarken Osmanlıyla olan ilişkilerinde de çeşitli muarazalar ortaya çıktı.²⁶⁹ II. İsmail'in, İstanbul'a elçi yahut mektup gönderip dostluğunu bildirmemesi,²⁷⁰ Osmanlı ülkesine gelmekte olan

²⁶⁷ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri*, 18; Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, (Dr. Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İstanbul 2000), 149.

²⁶⁸ İskender Bey Münşî-yi Türkmen, halk arasında İsmail Mirza'nın Şîî mezhebine karşı itikadının gevşek, Sünniliğe karşı ise temayülünün olduğunun iddia edildiğini belirtmektedir. Bu iddianın sebebinin Hz. Ayşe ve üç halifeye karşı "taan" edilmesine mâni olmak istemesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. *Târîh-i Âlem-Âra-yi Abbâsî*, c. I, çev. Ali Genceli, haz. İsmail Aka, (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 244-248. İskender Bey Münşî'nin söz konusu naklinden anlaşılabileceği üzere Şah İsmail zamanında Şîîliği tahkim etmek için yararlanılan Fârisî kadroların tahakkümünün, torunu II. İsmail tarafından kırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Zira BOA, A. {DVNSMHM. d. 32/137, H. 02. ZA. 985/M. 10. 02.1578 tarihli bir hükümde, İran Şahı'nın Sünni mezhepli vezirlerinden olan Said Mirza'nın II. İsmail'in ölümünden sonra hakaret görerek Şehr-i zol'a firar etmesi ve Şehr-i zol beylerbeyine gönderilen bir hükümle Dersâdet'e istenmesi hadisesi, II. İsmail'in Sünniliğe temayülünün olduğu ve Şîî çevrelerden hoşnut olmadığı iddialarını kuvvetlendirmektedir. Mustafa Âli ise *Nusret-nâme*'sinde, II. İsmail'in konu ile ilgili durumunu şöyle aktarmaktadır: "Bazıları kavlince müşârün-ileyhde sünnilik râhiyasını istişmam edip, izâlesini ihtiyâr eylediler. Ammâ ol râyiha Sebbâblardan sebbi ref' ve teberrâyilerden la'ni def' itdüğü idi derler. Bilmezler idi ki, bu hâlat ü vâki' de ehl-i sünnet ü cemâ'at olduğundan mı idi? Veyâhût Rûmîlerin muhabbetlerine bâ'is ve sünnîlerin kendüye râğbetlerine sebeb-i hâdis olmağın-çün mi idi?" der. Gelibolulu Mustafa 'Âli, *Nusret-nâme*, haz. H. Mustafa Eravcı, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 14; ayrıca bkz. Oktay Efendiye, *Azerbaycan Safevî Devleti (XIV. Yüzyıl)*, 192.

²⁶⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1998), 259; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi C. III, I. Kısım*, 56.

²⁷⁰ Bu durumu Mustafa Âli, *Nusret-nâme*'sinde şöyle aktarır: "Tehniyyet-nâme irsâliyle 'arz-ı 'ubûdiyyet ide, fi'l-vâkî eyledi. Gıbbe zâlik mezbûr İsmail-i divâne babası mülkine kendü zu'munca şâh-ı yegâne oldıkda, bu âşinâlıklardan bi-gâne, husûsâ gabâvet ve ğarûr nat'ında her cihetle ferzâne

kervanın İran topraklarında saldırıya uğraması, sulha aykırı bu vakanın sebebini sormak için gönderilen iki çavuşun hapsedilmesi özellikle de Osmanlılarla anlaşmazlığa düşüp İran'a kaçan bazı ümeranın, şah tarafından himaye edilmesi²⁷¹ gibi gelişmeler Osmanlı-Safevî ilişkilerinde bir gerginliği doğurdu.²⁷² Ancak Mustafa Âli'nin *Nusret-nâme*'sinden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı'nın II. İsmail'in ölümü üzerine savaşı bir süre daha tehir ettiği görülmektedir.²⁷³ II. İsmail'in 1577'de pek çok yönüyle karanlıkta kalan ölümünün²⁷⁴ ardından Safevî devlet adamlarının ekseriyetinin ittifakıyla Muhammed Hüdabende Şah ilan edildi.²⁷⁵ Ancak I. Tahmasb'ın ölümünden beri süren geniş çaplı karışıklık ve huzursuzluk ortamı bu Şah'ın zamanında da devam etti ve Osmanlılar, Safevîlerin içinde bulunduğu buhrandan bahisle doğu sınırından gelen haberleri ancak bu Şah zamanında dikkate aldı ve iki devlet arasındaki münasebetler bir harbe evrilerek fasılalı bir şekilde yarım asırdan fazla sürdü.

Osmanlıların doğudaki komşusuyla tekrar savaşa girmesini Osmanlı kroniklerinden Mustafa Âlî: “Zümre-i Sürh-serân şâhları nâmındaki II. İsmail'i öldürdüklerini, karındaşı Muhammed Hüdabende'nin tahta geçtiğini, akd u ittifaklarının bozulduğunu, Hüsrev Paşa'nın imdi teshîr-i milk-i Acem'e himmet

düşüp, ilçî göndermeğe istiğnâ eyledi; ...bî-haber idi ki, Selâtin-i Âl-i Osmân inkirâz-ı akrânla imtiyâz bulmuş sâhib-kırânlardır ve anlara açılan ebvâb-ı sa'âdet-nişân, her kande ise melâz-ı şeh-r-yârân ola gelmiş âsitânlardır. *Nusret-nâme*, 13.

²⁷¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 32/68, H. 20. Ş. 985/M. 02. 11.1577; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 32/69, H. 20. Ş. 985/M. 02. 11.1577; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 32/71, H. 20. Ş. 985/M. 02. 11.1577; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 32/74, H. 09. N. 985/M. 20. 11.1577; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 32/75, H. 09. N. 985/M. 20. 11.1577; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 32/76 H. 09. N. 985/M. 20. 11.1577 tarihli hükümlerde, İran tarafına kaçan kimselerin iade edilmeleri gerekirken aksine Şah tarafından ziyade riayet edildiği vurgulanmaktadır.

²⁷² BOA, A. {DVNSMHHM. d. 32/80, H. 20. L. 985/M. 31. 12.1577 tarihli Van Beylerbeyine yazılan hükümde; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 32/83, H. 20. L. 985/M. 31. 12.1577 tarihli Gürcistan Beylerinden Levend Bey'e yazılan hükümde; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 32/82, H. 20. L. 985/M. 31. 12.1577 Vilayet-i Acem beylerinden Solak Hüseyin Bey'e yazılan hükümde, barışı II. İsmail'in bozduğu hususu belirtilmektedir.

²⁷³ “Pes Sultân-ı ‘âlîşân bu muhâlefetleri isgâ’ u iz‘ân buyurdıkları gibi ‘asâkir-i düşmen-şikâr Kızılbâş-ı bed-girdâr üzerlerine güzâr itmek-çün fermân-rân u fermân-kâr olup, sefer mühimmâtını tekmlî ve geşt ü güzâr levâzımını tahsil sadedinde iken, ol revâfız-ı nâ-üstüvâr mezbûr şâhlarını harem serâsında katille hâk-sâr itdiler.” *Nusret-nâme*, 13-14; ayrıca Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya yazılan H. 7 Ramazan 985/M.18 Kasım 1577 tarihli mektupta: “Ol cânibden ahde mugayir bir vecih sâdır olunca bu taraftan dahi nakz-ı ahd olur hususlardan ictinâb” etmesi istenilmekteydi. Mahmudî Hasan Bey'e aynı tarihli yazılan bir mektupta da İran'daki hadiseleri casuslar marifetiyle öğrenmesi ve “sulh u salâha mugayir hareket”lerine vâkıf olduğunda, Van beylerbeyi ile haberleşip ona göre davranılması isteniyordu. Şuayib İzgi, 986 (1578) *Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri: [s.201-400] Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (YL. Tezi, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006), 181-183, hkm. 659-660.

²⁷⁴ 32 *Numaralı MD*, 663. hükümde, Şah II. İsmail'in ölümü zehirli terkip yemesine bağlanmaktadır. Şah II. İsmail'in ölümü için ayrıca bkz. *Târih-i Âlem-Âra-yi Abbâsî*, I, 25.

²⁷⁵ *Târih-i Âlem-Âra-yi Abbâsî* I, 252-254; *Solak-zâde Tarihi* II, 333.

gerektir diye bildirmesiyle Rum tarafından Lala Mustafa Paşa'nın, Bağdat tarafından ise dördüncü vezir Sinan Paşa'nın sefere tayin olunduğunu" belirtir.²⁷⁶ Onu takip eden Peçevi de: Osmanlı-Safevî savaşının başlamasını Şevval 985'te Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın gönderdiği arza bağlar. Hüsrev Paşa arzında: II. İsmail'in öldüğünü, yerine kör olup gözleri görmeyen Muhammed Hüdabende adındaki kardeşinin geçtiğini, düşmandan öç almanın tam zamanı olduğunu ve harp açıldığı takdirde başarı kazanmanın kolay olacağını belirtiyordu. Bu durum, Padişah'a arz olunduğunda ise Padişah, hiç vakit kaybetmeden bir serdar atanmasını ve sefer tedarikinin görülmesini istedi.²⁷⁷ Ancak Sokollu Mehmed Paşa, Safevîlere bir sefer açılmasına karşı çıkıyordu. Bu nedenle seferi önlemek için çok çaba harcadı ve sakıncalarını padişaha defalarca arz etti. Arzında: Kul taifesinin azacağını, ödenek ve harcamaların artacağını, İran ülkesi fethedilse bile buraların elde tutulamayacağını, Sultan Süleyman Han'ın çok zahmetler çektiğini bu fikri ortaya koyanların İran seferinin ne demek olduğunu bilmedikleri gibi sözler söyleyerek padişahı bundan vazgeçirmeye çalıştı fakat başarı elde edemedi.²⁷⁸

Osmanlıların, Safevîlerle tekrar savaşa girmesine yol açan saikler hakkında Osmanlı tarihi üzerine çalışan müverrihler de çeşitli görüşler serdetmişlerdir. İ.H. Uzunçarşılı, II. İsmail'in Osmanlı idaresindeki Kürt beylerinden bazılarını tarafına çekip memuriyetler vermesi gibi sebeplerle Safevîler'in barışı bozan taraf olduğunu;²⁷⁹ Bekir Kütükoğlu, harp kararının yalnızca bir beylerbeyinin tahrikiyle alınmadığını, Safevî tahriklerinin savaşa sebep olduğundan bahisle Osmanlıların da stratejik bazı noktaları ele geçirerek Safevîleri, ağır bir sulha mecbur etmek için harp kararını aldıklarını;²⁸⁰ Fahrettin Kırzıoğlu, Osmanlı-Safevî sulhunun bozulmasında, II. İsmail'in daha 1576 güzünden itibaren yaptığı davranışların sebep olduğunu;²⁸¹ Kortepeter, Sultan ve müşavirlerinin, hem İran'ın zengin Kafkas eyaletini ele geçirmek hem de Orta Asya ile ticari ve diplomatik ilişkilerin devamını sağlamak için Avrupa cephesinde sükûnetin hüküm sürdüğü bir zaman ile Safevî Devleti'nin içine

²⁷⁶ BOA, A. {DVNSMHH. d. 32/128, H. 20. L. 985/M. 31. 12.1577 tarihli Tatar Han'ı Mehmed Giray Han'a yazılan nâme-i hümayunda da İran Şah'ı İsmail'in vefat ettiği, beylerin kimisinin Perihan'a, kimisinin Hamza Mirza'ya kimisinin de Bediüzzaman'a biat etmesiyle İran'da karışıklığın zuhur ettiği; Vezir Mustafa ve Sinan paşaların iki koldan İran'a gitmeleri emrolunduğu görülmektedir.

²⁷⁷ Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 875; Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr II*, 262; *Peçevi Tarihi II*, 32.

²⁷⁸ *Peçevi Tarihi II*, 32.

²⁷⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Kısım. I, 56.

²⁸⁰ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri*, 29.

²⁸¹ M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 268.

düştüğü kargaşa ve zafiyetin tetabukundan istifade ettiklerini;²⁸² Fernand Braudel, Avrupalıların Atlantik Okyanusu'na açıldığı bir dönemde Türklerin de Asya'nın zenginliklerini elde etmek için savaş kararı aldıklarını belirtir. ²⁸³ Savaşın patlak verdiği sıralar Joachim von Sintzendorff'un Habsburg elçilik heyetinde papaz olarak İstanbul'da bulunan Salomon Schweigger ise savaşın sebebini eskiden beri süregelen ve her iki milletinde dini ıstılahlarla ifade ettikleri nefret ve kıskançlığa dayandırır.²⁸⁴

Öte yandan Safevîler'in sulhu bozan taraf olmadığı bağlamında ise İskender Bey Münşi, II. İsmail'in ölümünden sonra devletin temellerinin sarsıldığını ve Kızılbaş ordularının arasındaki anlaşmazlığı gören bir kısım Kürtler, Gazi Bey ve Şahkulu Balaban'ın evlatları, Azerbaycan ile Van arasında oturan Gazi Kıranlar ve diğerlerinin, Van'a gidip, Hoy ve Selmas'a hücum ederek bu karmaşanın hâsıl ettiği fırsattan yararlanması için bölgenin valisi olan Hüsrev Paşa'yı kışkırtıp ortalığı karıştırdıklarını;²⁸⁵ Oruç Bey, Sultan III. Murad'ın Mezopotamya'yı ele geçirdikten sonra bütün Doğu Asya'yı fethetmek istediğini ve onun dikkatinin daha çok İran ve Gürcistan Krallıklarında olduğunu bu iki krallığa ek olarak, o sırada Moskova Dukalığına itaat eden bütün mücavir Asya eyaletlerini de dahil etmek istediğini belirtir.²⁸⁶ N. Nader Nejad, II. İsmail zamanında Osmanlı-Safevî ilişkilerinin sulh üzere olduğunu, Şah İsmail'in ölümü üzerine Salmas ve Tasuc hükümdarı Kürt Kadı Bey'in Tebriz'e karşı bağımsızlık mücadelesi başlattığını; Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın da Kürtleri desteklemek bahanesiyle saldırıya geçtiğini, o sırada Şirvanlılarında isyan ederek III. Murad'dan yardım istediklerini, o yıllarda İran'da bulunan bir büyükelçiden nakille de aslında III. Murad'ın, daha Şah II. İsmail zamanında Şirvanlılara, Safevî yönetimine başkaldırmaları şartıyla elli bin tüfek vadettiğini ve nihayet Osmanlı padişahının Şehzâde Bayezid'in İran'da kalan hazinelerini geri almak bahanesiyle aradaki sulhu bozduğunu belirtir.²⁸⁷ Nebi Gümüş,

²⁸² Carl Max Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus*, (New York 1972), 39; Ondan naklen, Rudi Matthee, "The Ottoman- Safavid war of 986-998/1578-1590: motives and causes", *International Journal of Turkish Studies*, vol.20, no:1-2 (2014), 1-20, çev. İlker Külbilge, "Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sy. IV/2- (Aralık 2018), 115-140.

²⁸³ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c. 2, çev. Mehmed Ali Kılıçbay, (İstanbul: Eren Yayınları, 1990), 346.

²⁸⁴ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, 89.

²⁸⁵ *Târih-i Âlem-Âra-yi Abbâsî I*, 268.

²⁸⁶ *Trc.*, Tufan Gündüz, *İlişkiler Bir Şii/ Katolik Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), 109.

²⁸⁷ N. Nader Nejad, *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1502-1590,1620)*, 149-151.

II. İsmail devrinde İran'ın barışı bozup Osmanlılarla yeni bir savaş düşündüğünü gösteren bir işarete rastlamadığını şayet öyle olsaydı bunun yazışmalarda bir şekilde gündeme gelmesi, İran'ın savaş beklentisi içine girmesi yada savaşı başlatan taraf olması gerekeceğini vurgulayarak, İran'daki karışıklıktan istifade etmek isteyen Osmanlıların harp kararı aldıklarını;²⁸⁸ Faruk Sümer ise II. İsmail'in barışı bozacak ve bunun mesuliyetine katlanacak bir durumda olmadığını, III. Murad'ın birtakım bahaneler ile barışı bozan taraf olduğunu belirtir.²⁸⁹

Osmanlı-Safevî savaşının yeniden başlama nedenini Oruç Bey, Fernand Braudel ve Korteper'in işaret ettiği daha geniş jeopolitik bir bağlamda tartışmak da şüphesiz mümkündür. Üstelik Osmanlıların bu bağlamdan ârî oldukları da söylenemez. Zira Özdemiroğlu Osman Paşa'ya 30 Haziran 1579'da gönderilen bir mektupta, Hazar Denizi'ne hâkim olarak Türkistan'dan gelen hac ve ticaret yollarının açılmak istendiği görülmektedir.²⁹⁰ Sayılan bütün bu gerekçeler sefer için birer sebep kabul edilebilir. Ancak bizim dikkat çekmek istediğimiz husus şudur: III. Murad'ın tahta oturduğunda birtakım yapısal değişiklikler yaptığını tezimizin giriş bölümünde bahsetmiştik. Sözü edilen bu yapısal değişikliklerin en önemlisi merkezi hükümetin gücünün kırılması ve III. Murad'ın padişah eksenli bir yönetim kurmaya çalışmasıydı. Gücü, padişah merkezli toplamaya çalışan III. Murad'ın gazi padişahlık mefhumu ile hareket ettiği anlaşılmaktadır.²⁹¹ Dolayısıyla III. Murad'ın, İran'ın durumu ve II. İsmail'in faaliyetlerinden görece bağımsız olarak savaşın açılmasını arzuladığı anlaşılmaktadır. Bu aynı zamanda merkezi hükümetin gücü kırılırken ön plana çıkan yeni güç merkezi saray sakinlerinin hakimiyetinin takviye edilmesi ve yeni politik pozisyonların belirginleşmesi açısından da önemliydi.

Öte yandan Osmanlıların Safevîler üzerine savaş açmasının sebepleri arasında sayılan hizip mücadelelerini, yani Lala Mustafa Paşa çevresinde toplanan Sokollu karşıtı hizbin, sadrazamlığı Sokollu'dan alarak yeni bir kahraman oluşturma umuduyla savaş çağrılarında bulunmasını, dolayısıyla da Sokollu'nun siyasi hasmı Lala Mustafa Paşa'nın şahsi ihtiraslarının savaş kararı verilmesinde etkili olduğu söylemini,²⁹²

²⁸⁸ Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, 148.

²⁸⁹ Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 118.

²⁹⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 272; ayrıca bkz., BOA, A. {DVNSMHH. d. 38/380, H. 05. CA. 987/M. 30. 06.1579.

²⁹¹ Zira sistemi zorlayan III. Murad'ın gazi padişahlık mefhumuna göre hareket etmesi zaruretti.

²⁹² Cornell H. Fleisher, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, 71-78; Danişmend, *Kronoloji III*, 13-18; Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, 1316-1317; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın*

savaşın zahiri yahut tesiri itibariyle görece daha etkisiz sebepleri arasında saymak gerekir. Sokollu, Kafkasya ve Hazar Denizi'nin kuzeyindeki topraklarda Osmanlı varlığını yerleştirme çabalarını öteden beri desteklemekle birlikte, savaş isteyen tarafın kendisine nasıl bir tehdit oluşturduğunu da elbette biliyordu. Ancak III. Murad'a ve yeni saray gözdelelerine nazaran bu kavganın su yüzünde kaldığı anlaşılmaktadır. Safevîlerin içinde bulunduğu karışıklık, Hüsrev Paşa'nın sefere teşvik mektupları, Akdeniz'de II. Filipe'nin sulh teklifi tam da böyle bir ortamda Gazi padişahlık mefhumunu sürdürmek isteyen²⁹³ III. Murad'ın ve yeni saray sakinlerinin elini epeyce kolaylaştırdı. Bu anlamda, Osmanlı hakimiyetindeki toprakları tekrar ele geçirme hedefini sürekli gündemlerinde tutan Safevîleri bi-günah saymayarak hem III. Murad'ın hem de yeni politik bağlamının bir savaşa ihtiyaç duyması daha uygun bir zemine oturmaktadır. Bunun karşısında Sokollu gibi tecrübeli birinin savaş istememesi sadece hizbe bağlanmamalıdır. Zira öne sürdüğü gerekçeler savaşın nihayeti açısından yersiz de değildir.²⁹⁴ Yani burada, Sokollu ve Lala Mustafa paşalara rağmen ve onların şahsi ihtiraslarını aşan bir karar/ karar vericiler söz konusudur. Sokollu Mehmed Paşa, Koca Sinan Paşa ve Lala Mustafa Paşa arasındaki kavga, II. Selim saltanatından III. Murad saltanatına sarkan bir tartışmadır. Kıbrıs'ın, Yemen'in ve Tunus'un fethinde böyle bir tartışma siyasi konjonktür itibariyle cari olabilir. Fakat III. Murad döneminde söylenile geldiği üzere paşaların kavgası, savaşın başlangıcını etkileyebilecek ölçüde değildir.²⁹⁵ Hem Lala Mustafa Paşa'nın hem de Koca Sinan Paşa'nın şark seferlerinde motivasyonlarının savaş olmadığı bütün kroniklerin ittifakıyla sabit olduğundan, savaşın sebeplerine değil sonuçlarına tesir eden etkileri söz konusudur. Zira Lala Mustafa Paşa'nın şark seferinde, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın gayreti sarihtir. Koca Sinan Paşa'nın da askeri yormaktan başka bir iş yapmadığı yine kroniklerce sabittir.²⁹⁶

Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590), 275; Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, (İstanbul: Homer Kitapevi, 2007), 156-165.

²⁹³ Sefere neden katılmadı şikayetlerini nasihatname yazarlarında ve yeniçeri serzenişlerinde görmek mümkündür. Fakat onların farklı saiklerle bu talepte bulundukları su götürmez bir gerçektir. Ayrıca, III. Murad'ın sefere gitmesi demek, merkezi hükümetin ve bileşenlerinin temsilcileriyle ortak bir zeminde buluşması demektir ki izlenen politika gereği bu mümkün değildi. II. Selim zamanında da fetihler yapılmıştır. Fakat II. Selim zamanında yapılan fetihlerden farklı olarak III. Murad'ın, fetih kararlarında aktif rol aldığı sadaret makamına rağmen savaşa karar verdiği görülmektedir. Bir başka ifade ile II. Selim zamanında yapılan seferlerin karar alıcıları ile III. Murad zamanında yapılan seferlerin karar alıcıları farklıdır.

²⁹⁴ *Peçevi Tarihi II*, 32.

²⁹⁵ Paşaların kavgası için bkz.; Cornell H. Fleisher, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, 71-78; Danişmend, *Kronoloji III*, 13-18; Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, 1316-1317; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 275; Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, (İstanbul: Homer Kitapevi, 2007), 156-165.

²⁹⁶ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 281; *Peçevi Tarihi II*, 64; *Tarih-i Selânikî I*, 129.

Ve bu dönem savaşlarında hem Özdemiroğlu Osman Paşa'nın hem de Ferhad Paşa'nın başarılar elde etmesi de hayli dikkat çekicidir. Haddizatında her iki paşanın da hem III. Murad, hem de saray ekibi tarafından desteklendiğini bilmekteyiz.²⁹⁷

Sözü edilen sebepler muvacehesinde Safevîler üzerine açılan sefer fasılları şeklinde yarım asırdan fazla sürdü. Bu mücadelenin ilk safhasını teşkil eden on iki yıllık savaş Lala Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Ferhad Paşa'nın komutasında gerçekleştirildi. III. Murad, 22 Şevval 985/ 2 Ocak 1578'de Erzurum yönünde Lala Mustafa Paşa'yı, Bağdat yönünden de Koca Sinan Paşa'yı serdarlığa atadığında Koca Sinan Paşa; Mustafa Paşa'ya askerlerin seçkin ve cesurlarının, kendisine ise işe yaramaz ve korkak olanlarının verildiğini ileri sürüp ayak diremesi üzerine, Sokollu Mehmed Paşa'ya bir hatt-ı hümayun çıkartılarak, iki paşayı bir araya getirip makul bir şekilde ıslah edilmeleri istendiyse de bu mümkün olmadı.²⁹⁸ Bunun üzerine Koca Sinan, 8 Muharrem 986/17 Mart 1578'de serdarlıktan azledilerek sadece Lala Mustafa Paşa komutasında, Gürcistan ve Şirvan'a bir ordu sevk edilmesine karar verildi.²⁹⁹ 2 Ocak 1578 tarihinde Gürcistan ve Şirvan'ın fethine memur edilen Lala Mustafa Paşa, 28 Nisan 1578 günü Üsküdar'dan hareketle 2 Temmuz 1578'de Erzurum yakınlarındaki Çermik konağına vâsıl oldu. Burada Serdar'ı, Diyarbekir Beylerbeyi Derviş, Sivas Beylerbeyi Mahmud, Zülkadiriye Beylerbeyi Ahmed ve Erzurum Beylerbeyi Behram Paşalar karşıladı. Özdemiroğlu Osman Paşa ve Karaman beylerbeyi de burada orduya katıldılar.³⁰⁰ Burada orduyu toplayıp Ardahan istikametinden Gürcistan'a hareket eden Serdar, Samshe'de ilerlerken, Gürcistan'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesine seyirci kalmayacağını Şâh'a bildiren ve kuzey sınırlarının muhafazasıyla görevlendirilen Tokmak Han, Osmanlı ordusunu durdurmak için bölgeye geldi. Çıldır sahrasında 9 Ağustos 1578 günü meydana gelen savaşta İmam Kulı Han, Tokmak Han ve Kara Han kuvvetleri ile Erzurum beylerbeyi ve Diyarbekir beylerbeyinin kuvvetleri karşılaştılar.³⁰¹ Behram ve Mutabzâde Ahmed

²⁹⁷ BOA, A. {DVNSMHM. d. 62/394, H. 26. S. 996/M. 26. 01. 1588; Ferhad Paşa'ya Gürcistan vilayetini fethetmekte gösterdiği gayrete mukafaten iki hil'at ve bir murassa kılıç, Kapı Ağası Gazenfer Ağa ile irsal olunmuştur.

²⁹⁸ Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 875-876; *Peçevi Tarihi II*, 32-33.

²⁹⁹ Osmanlı'nın sefer planını daraltmasında, II. İsmail'in ölümünden sonra baş gösteren buhranın kısa sürede çözülerek Muhammed Hüdâbende'nin Şâh ilan edilmesi ve stratejik açıdan daha ehemmiyet verdiği Kafkasya'ya yönelmek istemesi etkili olmuştur.

³⁰⁰ Mustafa Âli, *Nusret-nâme*, 62-63; Çetin Sungur, *Rahîmizâde İbrahim Harîmî Çavuş'un, "Zafername-i Sultan Murad Han" adlı Eserinin Transkripsiyonu*, (YL Tezi, Kırıkkale Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 1998), 11-13.

³⁰¹ Enes Demir, *Lala Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (?-1580)*, (YL Tezi, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2016), 115.

Paşaların yardımı, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın olağanüstü gayretleriyle Safevî ordusu bozguna uğratıldı. Bu galibiyetten sonra Gürcistan kapıları Osmanlı ordusuna açılmış oldu. Ayrıca Samshe Atabeyi Minuçihr, ordugâha gelerek itaatini arz etti.³⁰² Minuçihr ve beraberindeki Gürcülerin itaatini kabul ederek kendilerine sancaklar ve çeşitli hediyeler veren Lala Mustafa Paşa, buradan Tiflis'e harekât etti. Safevîlere tâbi Kartli Kralı Davud Han tarafından boşaltılan Tiflis'in fethi üzerine Levend oğlu Aleksandre Han'ın itaatini bildirmesiyle de Gürcistan'daki Osmanlı hakimiyeti pekiştirildi.³⁰³ Öte yandan bir gece baskınıyla Osmanlı ordusunu imha etmek isteyen Emir Han komutasındaki Safevî ordusunun, Koyun Geçidi (Kür) mevkiinde 8 Eylül 1578'de bozguna uğratılmasıyla da Şirvan yolu Osmanlıya açılmış oldu.³⁰⁴ Çıldır ve Koyun geçidi zaferinin ardından Kafkasya'daki ilk Osmanlı idari teşkilatlanmasını gerçekleştiren Lala Mustafa Paşa, Şirvan bölgesinin muhafazasını Özdemiroğlu Osman Paşa'ya havale ederek kendisi kışı geçirmek için Oltu ve Pasin yoluyla Erzurum'a döndü.³⁰⁵ Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan muhafazasıyla görevlendirdiği ve sonrasında tamamen kayıtsız kaldığı Özdemiroğlu Osman Paşa, tüm zorluklara rağmen fetihleri sürdürerek imkansızlıklar içinde önemli başarılar elde etti. Çıldır ve Koyun Geçidi zaferlerinde gösterdiği büyük yararlılıkların ardından yine Şemahi zaferi, Meşale savaşı ve Tebriz'in fethinde de büyük kahramanlıklar gösterdi. Bu başarıları neticesinde III. Murad'ın iltifatına mazhar olan Özdemiroğlu Osman Paşa, daha sonra sadaret makamına kadar ilerleyecekti.³⁰⁶ Serdar, Erzurum'a geldikten sonra Padişah'a şimdiye kadar yaptığı faaliyetler ve fetihler hakkında bir mektup gönderdi.

³⁰² Mustafa Âli, *Nusret-nâme*, 108; Çetin Sungur, *Rahîmizâde İbrahim Harîmi Çavuş, "Zafername-i Sultan Murad Han"*, 13.

³⁰³ Mustafa Âli, *Nusret-nâme*, 120-126; *Peçevi Tarihi II*, 38; Şerafettin Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar", 587.

³⁰⁴ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri (1578-1612)*, 59.

³⁰⁵ Mustafa Âli, *Nusret-nâme*, 176; *Peçevi Tarihi II*, 46; Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.94a.

³⁰⁶ Özdemiroğlu Osman Paşa'nın hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz.; H. Mustafa Eravcı, *Özdemiroğlu Osman Paşa, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati (Ehl-i Örf)*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2018); Çetin Sungur, *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşa'sı: Özdemiroğlu Osman Paşa*, (Dr. Tezi, Hacettepe Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012); Mustafa Karafil, *Harîmî'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, (YL Tezi, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998); Reyhan Şahin Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi(1527-1585)*, (Dr. Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeni Çağ Tarih Programı, İstanbul 2012); Süleyman Eroğlu, *Âsafî'nin Şecâatmâmesi (İnceleme-Metin)*, (Dr. Tezi, Uludağ Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bursa 2007). (Bundan sonra Âsafî, *Şecâatmâme*); Süleyman Lokmacı, *Şark Seferleri/ Ebubekir Bin Abdullah, Tahlil-Metin ve Tıpkıbasım*, (İstanbul: Akıl fikir Yayınları, 2018); *Şeyh Vefâyî Mehmed, Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*, haz. Erhan Afyoncu, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019); *Şeyh Vefâyî Mehmed, Tevârih-i Gazavât-ı Sultân Murad'ı Sâlis, (1585-1586 Tebriz Seferi)* haz. Metin Aydar, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009).

Cevaben kendisinden, gelecek yıl Gürcistan'da hakimiyet tesis etmek için Erzurum'dan Kartli'ye kadar yolların tamiri ve kalelerin tahkimi ile meşgul olması istendi.³⁰⁷ Lala Mustafa Paşa, 1579'da bir taraftan Kars Kalesi'ni inşa ederken bir taraftan da Tiflis müdafilerine yardım gönderdi.³⁰⁸ Serdar, 20 Ekim'de Kars'ta imar faaliyetlerinin bittiğini padişaha bildirdikten iki gün sonra buradan ayrılarak Erzurum'a hareket etti.³⁰⁹ Lala Mustafa Paşa, baharda Kırım Hanı ile birleşip fütuhata devam etmek, bilhassa da Revan'ı ele geçirmek niyetinde iken İstanbul'da önemli gelişmeler yaşandı. Sokollu Mehmed Paşa bir suikast sonucu hayatını kaybetti³¹⁰ ve III. Murad, hakkındaki şikayetler üzerine Lala Mustafa Paşa'yı serdarlıktan azlederek³¹¹ yerine daha büyük fetihler vaat eden Koca Sinan Paşa'yı görevlendirdi.³¹²

25 Nisan 1580'de Padişah'a veda edip Üsküdar'daki otağına dahil olan Koca Sinan, 8 Mayıs'ta buradan hareketle Erzurum'a geldi. Serdar, askeri birliklerin toplanması için yirmi gün kadar burada ikamet etti.³¹³ Ordugâh, Çermik sahrasına kurulduğunda Kanuni zamanındaki sınırlara riayetle iki devlet arasında sulh yapılmasını arzulayan Zülkadirli Hacı Maksud Bey riyasetinde bir Safevî sefaret heyeti, şahın sulh talebini içeren bir nâmeyi İstanbul'a ulaştırmalarına izin verilmesi ricasıyla Serdar'ın huzuruna çıktı.³¹⁴ Safevî elçilik heyetine parlak ve görkemli bir geçit merasimi yapıldıktan sonra heyet İstanbul'a gönderildi.³¹⁵ Sinan Paşa, büyük biraderi Mahmud Paşa'yı Erzurum, Erzurum Beylerbeyi olan Mehmed Paşa'yı da Kars muhafazasına memur ederek 23 Cemaziyelâhir 988/5 Ağustos 1580'de Tomanis boğazına vâsıl oldu. Her ne kadar buradaki kalenin onarılması emrolundu ise de çok şiddetli yağan yağmur buna imkân bırakmadığından bu işten vazgeçildi.³¹⁶ Tehlikeli Tomanis boğazı geçildikten hemen sonra 4 Receb/ 15 Ağustos Pazartesi günü Kapıcılar Kethüdası Yemişçi Hasan Ağa, sadaret mührü ile gelip veziriazamlık müjdesini verdi.³¹⁷ Serdarın emriyle buradan yola devam eden ordu Tiflis'e vâsıl oldu. Tiflis muhafazasındaki askerin şikâyeti

³⁰⁷ Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, 174.

³⁰⁸ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 268; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 942.

³⁰⁹ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 953; Mustafa Âli, *Nusret-nâme*, 257; Enes Demir, *Lala Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (?-1580)*, 115.

³¹⁰ *Peçevi Tarihi II*, 56.

³¹¹ Lala Mustafa Paşa'nın serdarlıktan azliyle ilgili bkz., *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 273; *Peçevi Tarihi II*, 57; *Tarih-i Selânikî I*, 126; Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.95a.

³¹² Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 961; *Peçevi Tarihi II*, 58; *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 274; Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.95a.

³¹³ Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520? -1596)*, 345.

³¹⁴ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri (1578-1612)*, 109.

³¹⁵ *Peçevi Tarihi II*, 58; *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 282.

³¹⁶ *Peçevi Tarihi II*, 59.

³¹⁷ *Peçevi Tarihi II*, 59; *Tarih-i Selânikî I*, 129.

üzerine Hacı Bey-oğlu Ahmed Paşa beylerbeylikten azl edilip, yerine Gürcü meliklerinden olup, ihtidâ ederek Yusuf ismini olan Giorgi Bey tayin olundu.³¹⁸ Kalenin mühimmatı ve zahiresi tekmil edilip muhafaza kuvvetleri de yenilendikten sonra mülakat için beklenen Aleksandre Han'ın, Serdar'ın huzuruna gelmemesi hatta Şah'la münasebette olduğu şayiası üzerine, Tiflis'te fazla kalmak gereksiz görüldüğünden Kars'a avdete karar verildi.³¹⁹ Serdar, Kars yakınlarında konakladığı zaman İstanbul'da iken iddia ettiği gibi Tebriz'in fethine gitmeye karar verip sefer için hazırlık emretmişken Safevîlerden Haydar Ağa sulh talep etmek üzere gelip, elçi ve hediyelerin yakında gelmek üzere olduğunu arz edince seferden feragat olundu ve düşmanla hakiki bir temas vaki olmuşçasına büyük bir manevra icra edildi.³²⁰ Ramazan ayının girmesiyle Kars'tan kalkan Serdar, Hasan Kalesi'nde yirmi gün kadar kalıp bayramı yaptıktan sonra Şevval bidâyetinde 9 Kasım 1580'de Erzurum'a vâsıl oldu. 4 Zilhicce 988/10 Ocak 1581'de iki yüz kişilik maiyetiyle Tabutoğlu adlı bir Safevî elçisi Erzurum'a geldi. Ertesi gün Divân'a kabul edilen Tabutoğlu, şahın bir nâmesini ve yapılacak barışa esas olmak üzere Kanuni ile Şah Tahmasb arasında akdedilen Amasya Antlaşması'nın suretini ibraz etti. Bunun üzerine Sinan Paşa, Padişah'ın buna rıza göstermediğini, Şirvan ile Gürcistan'ın terkedilmedikçe anlaşmanın mümkün olmayacağını söyleyip elçiyi reddetti ve 1581 baharında yeniden sefere iştirakleri hakkında beylerbeyi ve sancakbeylerine emirler gönderdi. Ancak sefer hazırlıkları sürerken Şah'tan, Revan hâkimi Muhammed Han'dan ve sair Safevî ümerasından Erzurum'da bulunan Serdar'a sulha dair mühürlü mektupların gelmesi ve Serdar'ın sulh hususunda gösterdiği iyimserlik sebebi ile 10 Rebiülevvel 989 /14 Nisan 1581'de sefer tehir edildi ve Koca Sinan 24 Cemaziyelâhir 989/26 Temmuz 1581 Çarşamba günü İstanbul'a döndü.³²¹

³¹⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 341; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, III. Cilt., I. Kısım*, 61.

³¹⁹ *Peçevi Tarihi II*, 62.

³²⁰ Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr IV*, 981 ve *Peçevi Tarihi II*, 62. Her iki müellif de bu manevranın tepeye karşı yapıldığını, Serdar'ın bu davranışlarının acip ve garip hareketler olduğunu istihza ile naklederler. Fakat Mustafa Âli, *Nusretnâme*'nin bir mütemmimi olan ve Sinan Paşa'nın emriyle yazılan *Fursatnâme*'sinde ordunun hem sefere giderken hem de avdetinde yoklama yapmanın "âdât-ı kadîme-i mülûk" ve "kâ'ide-i harb u kîtâl" olduğunu, ilkinde sefere katılanların durumunun anlaşılacağını ve ikincisinde de firarilerin tespit edileceğini, Sinan Paşa'nın da buna riayeten bu yoklama hükmünde manevrayı yaptırdığını belirtir. *Fursatnâme*'deki (vr.39a-41b) bahis için bkz. Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520? -1596)*, 350.

³²¹ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri (1578-1612)*, 114-115; *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 285-86; *Tarih-i Selânikî I*, 130; Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.96a.

2) Paşa'nın Birinci Serdarlığı

Şehzade (III.) Mehmed'in sünnet düğünü sırasında yeniçeri ağalığından azl olunan Ferah Ağa'nın uhdesine, Rumeli beylerbeyliği verilmiş ve bir süre sonra hem Selânîki'nin ifadesinden hem de 44 ve 48 numaralı mühimme defterlerindeki hükümlerden anlaşıldığı üzere, 3 Zilhicce 990/29 Aralık 1582 tarihinde şark serdarlığına tayin olunmuştu.³²² Bahsedildiği üzere Ferhad Paşa'nın şark serdarlığına vezaretle tayin edilmesinde, o sıralar sadaret makamında bulunan Siyavuş Paşa'nın önerisinin ve daha da ziyade III. Murad'ın validesi Nurbanu Sultan'ın desteğinin etkili olduğunu bilmekteyiz. Lala Mustafa Paşa ve Koca Sinan Paşa'nın serdarlıkları döneminde özellikle Özdemiroğlu Osman Paşa'nın gayretleriyle çeşitli başarılar söz konusu olsa da her iki Paşa'nın, Özdemiroğlu Osman Paşa'ya destek vermekte gönülsüz davranmaları tam bir neticenin alınamamasına neden olmuştu. Bu başarısızlıkta, III. Murad'ın sadaret makamına takındığı tavırla yeni güç merkezi saray gözdelelerinin ortaya çıkması ve dolayısıyla sadaret makamının daha geri plana itilmesi gibi saiklerin etkisiyle her iki Paşa'nın motivasyonlarının düşük olmasından başka; Safevîlerin hüküm sürdüğü topraklarda merkezi bir otorite kuramamaları ve daha çok oymakların desteğiyle toplanan bir orduyla hareket etmelerinin de etkisi olmuştu. Bir başka ifadeyle Yavuz Sultan Selim'in karşısına Şah İsmail görece daha nizami bir ordu çıkarmıştı ve bu ordu, Osmanlı merkezi gücüne karşı ağır bir yenilgi almıştı. Çünkü Osmanlı devleti, Fâtihle beraber merkezileşmeyi daha da tahkim ederek müesses nizama bağlı gruplar oluşturmuştu. Osmanlı ordusu sefere çıktığı zaman bu müesses nizama bağlı grupların, Rumeli ve Anadolu'dan nizami bir şekilde hareket ettiklerini görmekteyiz. Ama Safevîler de tersi bir durum söz konusu olup merkezileşme çabaları Şah Abbas zamanında gündeme alınabilmişti. Fakat öte yandan Safevîleri var eden gücün bilakis bu özelliği olduğu da göz ardı edilmemelidir. Söz konusu oymakların keyfiyeti ve çıkarları ekseninde şekillenen Safevîler, Yavuz'dan sonra hiçbir zaman bir bütün olarak Osmanlı karşısına çıkmamışlar yahut Osmanlı tek bir güçle

³²² Seyyid Lokman'ın kaydına göre Ferhad Paşa'ya H. 990 Zilhicce'sinin guresinde vezâret rütbesi verilmiş ve hemen sonrasında H. 3 Zilhicce 990'da şark seferi için görevlendirilmiştir. *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.44; 241 numaralı ruus defterine nazaran da Ferhad Paşa'nın H. 7 Zilhicce'de vezir olduğu görülmektedir. (BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.,241/179). Yerine Rumeli beylerbeyi olarak gelecek olan Cafer Paşa'nın ise H. 2 Zilhicce'de hâlâ Anadolu beylerbeyi olduğu (BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.,241/171) H. 8 Zilhicce'de ise Rumeli beylerbeyliğini deruhte ettiği anlaşılmaktadır. (BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.,241/183). Ayrıca bkz. 241. Dipnot.

savaşmamış ve dolayısıyla Osmanlı'nın çekilmesiyle birlikte Safevî güçleri kaybettikleri topraklara tekrar saldırılar düzenleyerek bölgede Osmanlı'nın kalıcı olmasına engel olmuşlardı. Bu duruma, daha şark seferleri düzenlenmeden önce Sokollu Mehmed Paşa'nın dikkat çektiğini görmekteyiz.³²³ Yaptığı seferlerle bunu bizzat tecrübe eden Osmanlı yönetiminin serhat boylarında ve fethettiği bölgelerde kalıcı olma adına, kale yapımı ve kalelerin tahkimi için Ferhad Paşa'yla beraber daha temkinli ve teçhizatlı olarak yola çıktığını görmekteyiz. Zira Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın gönderdiği bir mektuba cevaben yazılan ve birer suretlerinin Hakkârî Bey'i ve Şeref Han'a gönderilen bir hükümde, yeni kaleler yapmanın önemine değinilmekte ve yeni kaleler yapılmadıkça fethedilen yerlerin korunmasının mümkün olamayacağı belirtilmektedir.³²⁴

2.1. Sefere İştirakler

Koca Sinan Paşa'nın yaptığı şark seferlerinden istenilen neticenin alınamaması üzerine H. 3 Zilhicce 990/M. 29Aralık 1582'de şark seferiyle görevlendirilen Ferhad Paşa'dan, baharda yapacağı sefer için hazırlıklara başlaması istenilirken³²⁵ bir taraftan da divan-ı hümayundan muhtelif beylerbeylerine ve onlara bağlı sancakbeyleri ve alaybeylerine sefere katılmaları hususunda emirler gönderilmekteydi.³²⁶ Ferhad Paşa'nın maiyetine Rumeli taraflarından: Yanya, Ohri,³²⁷ Tırhala, Selanik, İlbasan,³²⁸ Avlonya,³²⁹ Üsküp,³³⁰ Mora,³³¹ Delvine,³³² Vidin, İskenderiye ve Alacahisar

³²³ *Peçevi Tarihi II*, 32.

³²⁴ Hasan Yıldız, *XLIX Numaralı Mühimme Defteri (Tahsil-Metin)*, (YL Tezi, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi, 1996), hkm.,100, H. 04. R. 991/M. 27. 04. 1583. (Bundan sonra 49 Numaralı MD).

³²⁵ 44 Numaralı MD., hkm.,202, Fi Zilhicce 990; BOA, A. {DVNSMHM. d. 48/598, H. 04. Z. 990/M. 30. 12. 1582.

³²⁶ 44 Numaralı MD., hkm.,198, H. 20. N. 990/M. 18. 10. 1582.

³²⁷ 49 Numaralı MD., hkm.,75, H. 22. RA. 991/M. 15. 04. 1583, *kezâ*, 493.

³²⁸ 49 Numaralı MD., hkm.,75, H. 22. RA. 991/M. 15. 04. 1583.

³²⁹ 44 Numaralı MD., hkm.,292, H. 23. M. 991/M. 16. 02. 1583; Avlonya Bey'i, arzlar göndererek muhafaza hizmetinde kalma ricasında bulunmuş fakat Avlonya Beyi'ne sancağının alınmasıyla kalıncıyıp hakkından da gelinir ikazı yapılmış ve sefere katılması istenmiştir.

³³⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,372, H. 27. S. 991/M. 22. 03. 1583; Üsküp sancağı evvelce muhafazaya konulmuş fakat yeni bir kararla sefere iştiraki istenmiştir.

³³¹ 49 Numaralı MD., hkm.,169-170, H. 29. R. 991/M. 22. 05. 1583.

³³² 49 Numaralı MD., hkm.,141, H. 16. R. 991/M. 09. 05. 1583; *kezâ*, hkm.,300.

sancakbeylerinin üç bin akçeden yukarı timarlı sipahileri,³³³ Hersek³³⁴ Prizrin³³⁵ Dukakin³³⁶ ve Semendire³³⁷ beylerinden, altı bin ve altı binden fazla olan timarlı sipahileri³³⁸ ile Segedin Beyi Ali Bey'den, sancağına bağlı olan zuama ve sipahilerin yarısı ile sefere katılması, yarısını ise sancak muhafazasında bırakması;³³⁹ Vulçitrin beyinden, üç bin ve üç binden aşağı timarlılar ile sancağının muhafazasında kalması, geri kalan zuama ve erbâb-ı timarın alaybeyleriyle sefere iştirakleri;³⁴⁰ Çirmen beyinin muhafazaya kalması, kalan askerin tamamen sefere iştiraki;³⁴¹ Klis beyinden ise on bin ve on binden yukarı sipahilerin alaybeyleriyle sefere iştirakleri, kendisinin de sancak muhafazasında kalması istenmekteydi.³⁴² Öte yandan Ferhad Paşa'nın selam çavuşu Nurullah'a verilen ve Anadolu beylerbeyliğine yazılan fakat diğer beylerbeyliklere de şâmil bir hükümle sancaklarının muhafazasını sağlamak için olageldiği üzere ikişer binden aşağı timarlıların bırakılması, ikişer binden yukarı timarlıların ise sefere katılması emriyle³⁴³ Anadolu,³⁴⁴ Karaman,³⁴⁵

³³³ 44 Numaralı MD., hkm.,249, H. 25. Z. 990/M. 20. 01. 1583; *Karşıla*, 49/1.

³³⁴ 44 Numaralı MD., hkm.,251, H. 25. Z. 990/M. 20. 01. 1583; *kezâ*, hkm.,386.

³³⁵ 44 Numaralı MD., hkm.,320, H. 21. S. 991/M. 16. 03. 1583.

³³⁶ 44 Numaralı MD., hkm.,251, H. 25. Z. 990/M. 20. 01. 1583.

³³⁷ 44 Numaralı MD., hkm.,251, H. 25. Z. 990/M. 20. 01.1583; *Karşıla*, 49/132.

³³⁸ 44 Numaralı MD., hkm.,251, H. 25. Z. 990/M. 20. 01. 1583; *Karşıla*, 49/3.

³³⁹ 44 Numaralı MD., hkm.,250, H. 25. Z. 990/M. 20. 01. 1583; *Karşıla*, 49/2 (Ayrıca Segedin Bey'i Ali'nin şark seferine katılması istenilmiş ve Livâ-i mezbûr tarafına göz kulak olması sebebiyle de Budin beylerbeyine hüküm yazılarak, Livâ-i mezbûr tarafına göz kulak olması istenilmiştir (44 Numaralı MD., hkm.,251, H. 20. Z. 990/M. 15. 01. 1583). Segedin Bey'inden sancağında bulunan altı bin akçeden ziyade timarı olanlarla sefere katılması istenilmiş (44 Numaralı MD., hkm.,301, H. 01. S. 991/M. 24. 02. 1583). Fakat daha sonra gönderilen bir hükümle de sancak muhafazasında kalması istenilmiştir. (49 Numaralı MD., hkm.,74, H. 22. RA. 991/M. 15. 04. 1583).

³⁴⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,252, H. 25. Z. 990/M. 20. 01. 1583; *Karşıla*, 49/4.

³⁴¹ 44 Numaralı MD., hkm.,253, H. 25. Z. 990/M. 20. 01. 1583; *Karşıla*, 49/5.

³⁴² 44 Numaralı MD., hkm.,254, H. 25. Z. 990/M. 20. 01. 1583; *Karşıla*, 49/6.

³⁴³ 44 Numaralı MD., hkm.,264, H. 14. M. 991/M. 07. 02. 1583.

³⁴⁴ Saruhan (44 Numaralı MD., hkm.,365, H. 27. S. 991/M. 22. 03. 1583); Ankara (44 Numaralı MD., hkm.,369, H. 27. S. 991/M. 22. 03. 1583); Aydın (44 Numaralı MD., hkm.,333, H. 27. S. 991/M. 22. 03. 1583); Teke, Menteşe (44 Numaralı MD., hkm.,385, H. 27. S. 991/M. 22. 03. 1583), Karesi, Biga, Hamid İli (44 Numaralı MD., hkm.,377, H. 27. S. 991/M. 22. 03. 1583), Karahisâr-ı sâhib, Kangırı, Bolu, Kastamonu [(44 Numaralı MD., hkm.,324, H. 26. S. 991/M. 21. 03.1583); Evvelce Demirkapı'ya ferman olunan Kastamonu sancağının zuama ve erbâb-ı timarından ne miktarının sefere gittiği ne miktarının ise seferden döndüğü, büyük timarlılardan kalanların olup olmadığı sorulup şayet bunlardan kalan varsa tekrar sefere gitmeleri istenilmiştir. *Keza*, 347. Hkm.]; Hüdâvendigâr ve Sultanönü beylerinin (44 Numaralı MD., hkm.,264, H. 14. M. 991/M. 07. 02. 1583) sefere iştirakleri istenilmiştir.

³⁴⁵ Karaman beylerbeyliğine tabi; Kayseriyye, İç İl, Niğde, Kırşehir [Kırşehir Bey'i Memiş Bey'e, 44 Numaralı MD., hkm.,318, H. 21. S. 991/M. 16. 03. 1583 tarihinde yazılan bir hükümle sefere gitmemesi istenilmiş ve Rum mukataasına kâbz-ı emvâl tayin olunarak, mültezimin zimmetinde olan mâl-ı mîrî tahsilini yapması istenilmiştir. Daha sonra Ferhad Paşa'ya gönderilen bir hükümde ise Kırşehir Beyi Memiş Bey'in durumunun, Paşa'nın tasarrufuna bırakıldığı anlaşılmaktadır (44 Numaralı MD., hkm.,400, H. 27. S. 991/M. 22. 03. 1583)]. Aksaray, Tarsus, Beyşehir, sancaklarının (44 Numaralı MD., hkm.,265, H. 14. M. 991/M. 07. 02. 1583) sefere iştirakleri; ayrıca Semendire ve söz konusu sancaklarının cebe defterlerinin Ferhad Paşa'ya irsâl olunarak yoklama yapılması istenilmiştir. (49 Numaralı MD., hkm.,486, H. 29. C. 991/M. 20. 07. 1583).

Diyarbakir,³⁴⁶ Cizre,³⁴⁷ Zülkadiriye,³⁴⁸ Erzurum,³⁴⁹ Şam,³⁵⁰ Trablusşam,³⁵¹ Halep,³⁵² Bağdat,³⁵³ Sivas beylerbeyleri ile bunlara tâbi sancak ve alaybeylerinin;³⁵⁴ Mısır defterdarı olup hâlâ Mısır'da sancak tasarruf eden Sinan³⁵⁵ ile yine Mısır ümerasından Ayas ve Pîrî'nin tam donatılmış yarar askerleriyle;³⁵⁶ Dergâh-ı Âli ve Rumeli müteferrikalarıyla beraber beş bin nefer yeniçerinin kethüdalarıyla;³⁵⁷ Ferhad Paşa'ya yazılan bir hükümle Dergâh-ı muallâm cebecilerinden dört yüz nefer;³⁵⁸ Vilâyet-i Anadolu'da timar sahibi olanların tüfek-endâz cebelûleri;³⁵⁹ Temeşvar'da Dergâh-ı muallâm kullarından sipahi oğlanı, silahdâr ve o bölgede mâl-ı mîrî'de istihdam

³⁴⁶ Diyarbakir beylerbeyliğine tabi; Ruhâ, Ergani, Deyr-Rahbe, Küregil, Siverek, Merak, Nusaybin, Kapur, Sincar, Malazgird, Çemişgezek, Tercil, Rakka, Atak, Çapakçur, Harput (Diyarbakir beylerbeyine, 44 Numaralı MD., hkm.,247-248, H. 25. Z. 990/M. 20. 01. 1583 tarihinde yazılan bir hükümle Harput Bey'i Alaeddin'in vilâyet-i Amid muhafazasında bırakıldığı, onun oğlu Çemişgezek Sancağı Bey'i Kılıç'ın, Harput sancağı sipahileriyle sefere gönderildiği görülmektedir), Hısn-ı Keyf (Hasankeyf) beylerinin de sefere iştirakleri istenilmiştir (44 Numaralı MD., hkm.,267, H. 14. M. 991/M. 07. 02. 1583).

³⁴⁷ 44 Numaralı MD., hkm.,268, H. 14. M. 991/M. 07. 02. 1583 tarihli bir hükümle Eyalet-i Cizre'ye tabi; Nuseybin, Kale-i Fancil, Sason, Palu, Gence, Eğil, Zırkî, Mihrânî, Hizo, Mirnasr, Zerik ve Kulb beylerinin de sefere iştirakleri istenilmiştir.

³⁴⁸ 44 Numaralı MD., hkm.,269, H. 14. M. 991/M. 07. 02. 1583 tarihli bir hükümle Zülkadiriye beylerbeyliğine tabi; Kars, Ayntâb, Sis, Samsad, Malatya beylerinin de sefere iştirakleri istenilmiştir.

³⁴⁹ Erzurum beylerbeyliğine tabi; Pasin, Hınıs, Ardanoç, Nıfs-ı Şavşad, Ardahan Karahisâr-ı şarki, Şavşad, İspir (44 Numaralı MD., hkm.,234, H. 25. Z. 990/M. 20. 01. 1583), Küçük Ardahan, Kızırgan, Malazgird, Kiğı, Mamervan, Tekman, Oltu, Pertekrek, Tortum, Mazgird beylerinin sefere iştirakleri istenilmiştir (44 Numaralı MD., hkm.,270, H. 14. M. 991/M. 07. 02. 1583).

³⁵⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,211, H. 20. Z. 990/M. 15. 01. 1583. Ayrıca Şam'ın diğer kuvvetlerine ilave olarak evvelki seferlerde ne miktar götürülmüş ise yine ol miktar yeniçeri götürülmesi de istenilmiştir. Aynı talep için *Karşıla*, BOA, A. {DVNSMHHM. d. 48/707, H. 23. Z. 990/M. 18. 01. 1583; Humus beyine ayrıca gönderilen sefer emri için *bkz.*, 44 Numaralı MD., hkm.,328.

³⁵¹ 44 Numaralı MD., hkm.,306, H. 11. S. 991/M. 06. 03. 1583, Trablusşam beylerbeyi evvelce Şam muhafazasına tayin olmasına rağmen (44/229.hkm.) Şam'ın muhafazasına Cezayir Beylerbeyi Cafer Paşa görevlendirildiğinden sefere gitmesi istenilmiştir. Trablusşam beylerbeyi, Trablus'a avdet edince de Cafer Paşa'ya adamlarıyla beraber münasip ucuzluk bir yerde kışlaması emri verilmiştir. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/395, H. 15. ZA. 991/ M. 30. 11. 1583.

³⁵² 44 Numaralı MD., hkm.,316, H. 11. S. 991/ M. 06. 03. 1583; *kezâ*,364-404; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 48/647, H. 18. Z. 990/M. 07. 01.1583 tarihli hükme göre, Halep beylerbeyinden bütün ümera, zuama ve sipahileriyle Bağdad Beylerbeyi Ali Paşa'ya mülâkî olması istenilmiş ayrıca Halep beylerbeyinin yerine ise Balis sancağı beyi görevlendirilmiştir. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 48/809, H. 06. M. 991/M. 30. 01.1583. Ayrıca *bkz.*, Sümeyra Tatar, *48 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 990-991/M. 1582-1583) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.254-380)*, (YL Tezi, Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kayseri 2019). (Bundan sonra 48 Numaralı MD).

³⁵³ 44 Numaralı MD., hkm.,327, H. 26. S. 991/M. 21. 03.1583.

³⁵⁴ 44 Numaralı MD., hkm.,266, H. 14. M. 991/M. 07. 02.1583(Sivas beylerbeyliği evvelce Osman Paşa'nın emrine Demirkapı'ya sevk edilmişti. Belirtilmese de muhtemelen Kastamonu örneğinde olduğu gibi kalanların gitmesi istenilmiş olmalıdır. Ayrıca Erzurum, Şam ve Rumeli sancaklarından bir kısmının (Niğbolu, Köstendil, Silistre gibi) o sıralarda Demirkapı'da bulunan Osman Paşa'nın emrine verildiği görülmektedir.

³⁵⁵ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 48/999, H. 27. S. 991/M. 22. 03. 1583.

³⁵⁶ 44 Numaralı MD., hkm.,208, H. 20. Z. 990/M. 15. 01. 1583; *kezâ*, 209-210.

³⁵⁷ 44 Numaralı MD., hkm.,255, H. 25. Z. 990/M. 20. 01.1583.

³⁵⁸ 49 Numaralı MD., hkm.,97, H. 04. R. 991/M. 27. 04.1583.

³⁵⁹ 44 Numaralı MD., hkm.,242, H. 25. Z. 990/M. 20. 01.1583.

edilenler ³⁶⁰ ile Sâbika Yemen Beylerbeyi olan Murad Paşa'nın³⁶¹ ve Adana hâkimi İbrahim Bey'in³⁶² sefere iştirak ettiklerini görmekteyiz. Aynı zamanda Revan beylerbeyinden gereği gibi basîret ve intibâh üzere olması,³⁶³ Van beylerbeyinden de huduttaki gelişmeleri bildirmesi,³⁶⁴ Hakkârî hâkimi Zeynel Bey, Mahmûdî Bey'i Hüseyin Bey,³⁶⁵ Gazi Bey ve Koçi³⁶⁶ Beylerden yek-dil ve yek-cihet olarak savaşa iştirakleri,³⁶⁷ Şehr-i zol beylerbeyi ve sancak beylerinin sefere katılmayanları da tespit ederek sefere katılmalarını sağlamaları³⁶⁸ özellikle Bağdat ve Şehr-i zol beylerbeylerinden ise o havalide isyan haberleri karşısında sefer zamanı olduğu için istimâlet üzere olmalarının istenildiği anlaşılmaktadır.³⁶⁹

2.2. Ordunun İhtiyaçlarının Karşılanması ve Harekât

Sefere davet hükümleriyle beraber aynı zamanda ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için de yine çeşitli emirlerin sadır olduğunu görmekteyiz. Ferhad Paşa'nın sefer için görevlendirilmesinden hemen sonra, Erzurum beylerbeyinden sefer mühimmatı için hazırlanılması istenilen demir kürek, kazma, darbzen ve topların ne miktarını hazırladığı, eksiklerinin tekmil edilip edilemeyeceği sorulup, derhal südde-i saadete bildirmesi istenmiş ve ayrıca on adet de demir tahta kapı hazırlaması istenmiştir.³⁷⁰ Trabzon beyine ve kadısına gönderilen bir hükümle de ellerinde ne

³⁶⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,309, H. 11. S. 991/M. 06. 03.1583.

³⁶¹ 44 Numaralı MD., hkm.,295, H. 28. M. 991/M. 21. 02.1583.

³⁶² 44 Numaralı MD., hkm.,405, H. 07. CA. 991/M. 27. 05.1583.

³⁶³ 44 Numaralı MD., hkm.,350, H. 26. S. 991/M. 21. 03.1583; *Karşıla*, 49/65.

³⁶⁴ 44 Numaralı MD., hkm.,376, H. 27. S. 991/M. 22. 03.1583; BOA, A. {DVNSMHM. d. 48/599, H. 04. Z. 990/M. 30. 12.1582 tarihli hükümle Hüsrev Paşa'nın evvel baharda İran üzerine yapılacak seferde Van tarafının serdarlığına tayin olunduğu, şimdiden hazırlıklarının yapılmasına dair emir gönderildiği, ayrıca H. 09 Muharrem 991 tarihinde gönderilen bir hükümle de eyalette olan zuama ve erbâb-ı timarın cebelûleri ile kaç nefer olduğunun ve Kürd beylerinin ne kadar askere sahip olduğunun yoklanarak bildirmesi istenilmiştir. 48 Numaralı MD., hkm.,816, H. 09. M. 991/M. 02. 02.1583.

³⁶⁵ 49 Numaralı MD., hkm.,140, H. 16. R. 991/M. 09. 05.1583.

³⁶⁶ 49 Numaralı MD., hkm.,139, H. 16. R. 991/M. 09. 05.1583.

³⁶⁷ 44 Numaralı MD., hkm.,360, H. 27. S. 991/M. 22. 03.1583; (Ayrıca Van beylerbeyine yazılan bir hükümle de söz konusu beylerin aralarındaki çekişmenin bitirilmesi tenbihi yapılmıştır. 49 Numaralı MD., hkm.,76, H. 16. R. 991/M. 15. 04.1583)

³⁶⁸ BOA, A. {DVNSMHM. d. 48/505, H. 27. L. 990/M. 24. 11.1582 tarihli hükümle Şehr-i-zol beylerbeyinin de Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa'ya mülâkî olması istenilmiş ve bu hususta mükerrer hükümler yazılmıştır. 44 Numaralı MD., hkm.,274, H. 15. M. 991/M. 08. 02.1583; 49 Numaralı MD., hkm.,425, H. 18. CA. 991/M. 09. 07.1583.

³⁶⁹ 48 Numaralı MD., hkm.,729, H. 26. Z. 990/M. 21. 01.1583.

³⁷⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,199, H. 20. N. 990/M. 18. 10.1582.

kadar sırik olduğunu belirtmeleri;³⁷¹ Anadolu, Zülkadiriye, Diyarbekir, Karaman,³⁷² Halep beylerbeyine ve beylerbeyliklerinde vâki olan kadılara, Bozok beyi Çerkes Bey'e ve Sivas kadısına yazılan Dergâh-ı Âli çavuşlarından Muharrem Çavuş'a verilen bir hükümle her otuz haneden bir müd tereke (ki bu tereke üç kısım olup iki kısmı arpa ve bir kısmı un) olmak üzere sefer zahiresini için tedarike başlamaları,³⁷³ Sâbika Erzurum defterdarı olup hâlâ Halep'te defterdarlık yapan Mustafa'dan, Serdar'a 25 yük akçe göndermesi,³⁷⁴ Erzurum beylerbeyinden Ferhad Paşa'nın mühimmatına yetecek kadar zahireyi akçesi mukabilinde narh-ı rûzî üzere tedarik etmesi,³⁷⁵ Erzurum beylerbeyi ve Sâbika Trabzon Bey'i Ömer'den savaş araç gereçlerinin taşınması için bargir ve katır tedarik etmeleri,³⁷⁶ Sâbika Trabzon Bey'i olan Ömer'e, Erzurum hazinesinden yirmi beş bin yük akçe gönderilerek o taraflarda depolanmış bulunan zahire var ise narh-ı cârî üzere alıp Kars Kalesi'ne getirmesi,³⁷⁷ Erzurum ve Trabzon'dan gelecek olan zahirenin Kars beylerbeyi tarafından mühürlü defterlere kaydı yapılarak korunması,³⁷⁸ Halep ve Zülkadiriye beylerbeyliğine bağlı Ulus taifesinin nüzül vermemekte ısrar etmeleri üzerine, nüzülün ihracı için Samsâd sancağı beyi görevlendirilerek nüzül vermek istemeyenlerin isim ve resimleriyle yazılıp Südde-i Saadete gönderilmesi ve mûcib-i ibret ve nasihat üzre meseleyi çözmesi³⁷⁹ Lam Ali Çelebi'ye verilen bir hükümle sefer vaktinin yakın olduğu nüzül sevk edecek sancakların geç kalmamaları ve eksiklerini tamamlamaları için uyarıldığı³⁸⁰ Basra beylerbeyinden, askere lazım olacak; hurma, pirinç, revgan ve onun emsali erzak göndermesi,³⁸¹ Mısır,³⁸² Halep³⁸³ ve Şam'dan³⁸⁴ geçen yıl ne kadar ihraç olunmuşsa bu sene de o kadar tulumlu sika azep ihraç etmeleri; Sâbika Bağdat Beylerbeyi olup hâlâ Zülkadiriye Beylerbeyi olan Sinan'dan, üç yüz kantar barut alıp Ferhad Paşa'ya teslim etmesi;³⁸⁵ Südde-i Saadette defter emini olan Mehmed'e, defter-

³⁷¹ 44 Numaralı MD., hkm.,200, H. 20. N. 990/M. 18. 10.1582.

³⁷² 44 Numaralı MD., hkm.,227, H. 20. Z. 990/M. 15. 01.1583.

³⁷³ 44 Numaralı MD., hkm.,204, H. 20. Z. 990/M. 15. 01.1583.

³⁷⁴ 49 Numaralı MD., hkm.,71, H. 22. RA. 991/M. 15. 04.1583.

³⁷⁵ 44 Numaralı MD., hkm.,285, H. 23. M. 991/M. 16. 02.1583.

³⁷⁶ 44 Numaralı MD., hkm.,273, H. 15. M. 991/M. 08. 02.1583.

³⁷⁷ 44 Numaralı MD., hkm.,313, H. 11. S. 991/M. 06. 03.1583.

³⁷⁸ 44 Numaralı MD., hkm.,289, H. 23. M. 991/M. 16. 02.1583.

³⁷⁹ 44 Numaralı MD., hkm.,294, H. 23. M. 991/M. 16. 02.1583.

³⁸⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,304, H. 11. S. 991/M. 06. 03.1583.

³⁸¹ 44 Numaralı MD., hkm.,225, H. 20. Z. 990/M. 15. 01.1583.

³⁸² 44 Numaralı MD., hkm.,212, H. 20. Z. 990/M. 15. 01.1583.

³⁸³ 44 Numaralı MD., hkm.,246, H. 25. Z. 990/M. 20. 01.1583.

³⁸⁴ 44 Numaralı MD., hkm.,211, H. 20. Z. 990/M. 15. 01.1583.

³⁸⁵ 44 Numaralı MD., hkm.,221, H. 20. Z. 990/M. 15. 01.1583.

i hâkanî kâtiplerinden Sigetvar seferinden beri ne kadar kâtip ihraç oluna gelmiş ise yine o miktar kâtibin sefere tayin olunması;³⁸⁶ İstanbul kadısına³⁸⁷ ve Anadolu Beylerbeyi Rıdvan'a yazılan ve ayrıca Kütahya, Sefer-i hisâr, Karahisâr-ı sâhib ve Ankara,³⁸⁸ Burusa,³⁸⁹ Kastamonu, Kangırı, Menteşe, Tire³⁹⁰ kadılarını da şâmil bir hükümle geçen yıl ne kadar orducu ihraç olunmuşsa bu senede o miktar orducu ihraç etmeleri; İstanbul kadısına yazılan ve birer suretinin Burusa ve Edirne kadılarına da gönderilen ayrı bir hükümde yine olageldiği üzere sefere orducu ihraç etmeleri;³⁹¹ Mısır beylerbeyi ve defterdarından sefere giden ümera ve kul taifesine savaş malzemesi ve ulufe ne kadar verile gelmiş ise yine o miktar verilmesi;³⁹² Ferhad Paşa'nın sefere götürmek için ricacı olduğu hassa mimarlarından on yedi neferin³⁹³ yanı sıra hassa mimarlar başına yazılan bir hükümle de bennâ, neccâr, demirci ve bıçkıcı tedarik etmesi,³⁹⁴ Mimarbaşı Sinan Ağa'ya verilen bir emirle gerekli malzemeleriyle dört yüz nefer üstat neccâr,³⁹⁵ Kaptan Paşa'dan hassa kumbaracılarından yirmi iki nefer kumbaracı ve hâssa neccârlarından on iki nefer neccâr,³⁹⁶ Zülkadiriye beylerbeyi ve bağlı sancak ve kadılardan gerekli malzemeleriyle

³⁸⁶ 44 Numaralı MD., hkm.,232, H. 25. Z. 990/M. 20. 01.1583; *kezâ*, 296; Hâlâ defter-i hâkanî kâtiplerinden tahriri hizmetinde ve kendi timarları zaptında olanlardan Ferhad Paşa'yla sefer kâtibi olarak; Bostan oğlu Ahmed, Beyşehirli Ahmed, Priştineli Ali, Sinan Bey oğlu Hüseyin, İsa evladından Abdi, Çaşnigir-zâde Ahmed, Minnet oğlu Mehmed, Murad bey oğlu Mustafa, Mustafa oğlu İbrahim, Mustafa oğlu Mehmed, Hafız Ahmed, İskender oğlu Ramazan ve Süleyman, Kâtip Kadri, Hamza oğlu Mustafa, Kütahyalı Mehmed, ve zümre-i mezbûre şâkirdlerinden Kara Mustafa, Kâtip Nuh oğlu Mehmed, diğer Mehmed, Tur Ali, Dividdâr oğlu Hasan'ın sefer için görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

³⁸⁷ 44 Numaralı MD., hkm.,241, H. 25. Z. 990/M. 20. 01.1583.

³⁸⁸ 44 Numaralı MD., hkm.,293, H. 23. M. 991/M. 16. 02.1583.

³⁸⁹ 44 Numaralı MD., hkm.,331, H. 26. S. 991/M. 21. 03.1583.

³⁹⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,349, H. 26. S. 991/M. 21. 03.1583.

³⁹¹ Mahrûse-i İstanbul'dan dört kasap, sekiz nefer etmekçi, dört başçı, altı aşçı, altı bakkal, iki sofacı, dört attâr, dört sarâc, dört pabuccu, dört çizmecî, altı terzi, dört kazâz, dört berber, iki hâllâc, iki nalçacı, dört bozacı, altı nalband, sekiz nefer arpacı, dört çakşırı, iki mumcu, dört müytâb, dört semerci, dört eskici, iki nefer balcı, iki nefer kılıççı, iki kilitçi, iki harâz ki cümle yüz sekiz nefer olan ordunun Paşa'yla sefere katıldığı anlaşılmaktadır. 44 Numaralı MD., hkm.,286, H. 23. M. 991/M. 16. 02.1583.

³⁹² 44 Numaralı MD., hkm.,238, H. 25. Z. 990/M. 20. 01.1583; *kezâ*, 239.

³⁹³ 44 Numaralı MD., hkm.,243, H. 25. Z. 990/M. 20. 01.1583; Ferhad Paşa'nın kendisi ile sefere gitmeleri için bizzat ricacı olduğu hassa mimarlarının isimleri ve yevmiyeleri, Ferhad Paşa'nın Selam Çavuşu Nurullah verilen esami defterinde mevcuttur. Buna göre: Bahçeden çıkmış Mehmed, yevmiye 26; Şaban ihtiyardır, yevmiye 12; Çerkes Ahmed, yevmiye 13; Mehmed Paşa kulu, yevmiye 14; Mermerden gelen Mustafa, yevmiye 9; Diğer Mustafa, yevmiye 6; Kumkapısı'ndan Yakoma zımmî, yevmiye 12; Biraderi Ak Yânî , yevmiye 1; Kosta Galata, yevmiye 2, Dimitri Mihâl, yevmiye 3; Nakkaşoğlu Yânî, yevmiye 2; Gelibolulu Yânî, yevmiye 2, Andon Midilli mahâlle-i Yatırgan, yevmiye 12; Kumkapısı'ndan Köse Andriye, yevmiye 2; Koçu bahtiyesi Emîn olan Yânî, yevmiye 7; Mezbûrlardan sonra bir dahi buyruldu.

³⁹⁴ 44 Numaralı MD., hkm.,379, H. 27. S. 991/M. 22. 03.1583.

³⁹⁵ 44 Numaralı MD., hkm.,277, H. 23. M. 991/M. 16. 02.1583; 49 Numaralı MD., hkm.,171, H. 29. R. 990/M. 22. 05.1583 tarihli hükümden İstanbul'da mukîm benna ve neccarın şark seferine katılmasıyla İstanbul'un ihtiyacının Midilli'den karşılandığını anlaşılmaktadır.

³⁹⁶ 44 Numaralı MD., hkm.,308, H. 11. S. 991/M. 06. 03.1583.

üstat neccâr ve ırgât ihraç etmeleri istenilmiştir.³⁹⁷ Diyarbekir beylerbeyinden geçen seneki kadar sürsat koyunu sürmesi,³⁹⁸ İpsala ve sair kadılardan Üsküdar'a geçecek askerin öte canibe müteveccih olana dek iki bin re's koyun tedarik etmeleri;³⁹⁹ Erzurum beylerbeyinden ve Kiğı sancakbeyinden atların ihtiyacını karşılayacak kadar nal ve mih hazırlamaları;⁴⁰⁰ Bozok Bey'inden, Divriği'de mevcut olan yüz bin adet nalı ve altı yüz bin adet mihli zamanında Ordu-yı Hümâyûn kadısına teslim etmesi;⁴⁰¹ Şam beylerbeyinden geçen sene ne kadar meşaleci göndermişse yine o kadar meşaleci göndermesi;⁴⁰² ayrıca bizzat Ferhad Paşa'ya gönderilen bir hükümden ise Sâbıkâ Topçular Ağası Mehmed ve on nefer topçunun sefere gönüllü katıldığını⁴⁰³ ve yine Serdar'a gönderilen bir hükümden Ayasofya-yı Kübra'da vaiz olan Mevlana Şeyh Mehmed'in de va'z ve nasihat için sefere katıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁰⁴ Öte yandan Revan Kalesi'nin zapt ve tahkimini hedefleyen seferin başarısı için Van, Bağdat, Şehri zol, Halep beylerbeylerinden İran üzerine taarruzlara hazır olmaları⁴⁰⁵ ve Hüsrev Paşa'ya gönderilen bir hükümle de İran tarafına gidecek askerin ne taraftan hücum etmesi uygun olacağı, İran'ın fikrinin hangi yönde olduğu ve kendi fikrinde nasıl hareket etmek gerektiğini bildirmesi istenmiştir.⁴⁰⁶ Sefer vaktinin yaklaşması üzerine Ferhad Paşa'nın nevrüzde Üsküdar'a geçip, Şark'a yöneleceği belirtilerek Anadolu ve Rumeli'de olan sancaklardan son hazırlıklarını yapmaları istenilmiş⁴⁰⁷ hatta nevrüze on gün kalmasına rağmen sefer hazırlığını tamamlamayan Dergâh-ı muallâm yeniçerilerinin sefere derhâl gitmeleri için Anadolu ve Rumeli'nin sağ ve sol kolundaki kadılar ikaz edilmiştir.⁴⁰⁸ Ayrıca Ferhad Paşa'nın Selam Çavuşu Nurullah'a

³⁹⁷ 44 Numaralı MD., hkm.,271, H. 15. M. 991/M. 08. 02.1583.

³⁹⁸ 44 Numaralı MD., hkm.,276, H. 15. M. 991/M. 08. 02.1583.

³⁹⁹ 44 Numaralı MD., hkm.,322, H. 26. S. 991/M. 21. 03.1583.

⁴⁰⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,283, H. 23. M. 991/M. 16. 02.1583.

⁴⁰¹ 44 Numaralı MD., hkm.,284, H. 23. M. 991/M. 16. 02.1583.

⁴⁰² 44 Numaralı MD., hkm.,290, H. 23. M. 991/M. 16. 02.1583.

⁴⁰³ 44 Numaralı MD., hkm.,389, H. 27. S. 991/M. 22. 03.1583.

⁴⁰⁴ 44 Numaralı MD., hkm.,343, H. 26. S. 991/M. 21. 03.1583; *Karşıla*, 49/81.

⁴⁰⁵ Şerh-i-zol Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya H. 5. L. 991'de gönderilen bir hükümle Bağdat beylerbeyi ile toplanıp düşmana ne taraftan saldırmanın isabetli olacağının müşavere edilmesi istenilmiştir. BOA, A. {DVNSMHM. d. 52/202, H. 05. L. 991/M. 22. 10.1583; *kezâ*, müşavere neticesinin talep edildiği 203, *kezâ*, saldırı emirlerinin içeren 84, 136, 204, 211, 240, 358, 391 numaralı hükümlere bakıldığında, İran'a taarruzların ve yıpratma faaliyetlerinin sürekli gündemde olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁰⁶ 48 Numaralı MD., hkm.,736, H. 26. Z. 991/M. 10. 01.1583.

⁴⁰⁷ 44 Numaralı MD., hkm.,310, H. 11. S. 991/M. 06. 03.1583.

⁴⁰⁸ 44 Numaralı MD., hkm.,315, H. 11. S. 991/M. 06. 03.1583.

tedbiren verilen ve sancağı beyine hüküm ki ifadesiyle başlayıp sancak isminin boş bırakıldığı müsveddelerin ise icap ederse kullanılacağı anlaşılmaktadır.⁴⁰⁹

Ferhad Paşa, yapılan bütün bu hazırlıklardan sonra 21 Rebiülevvel 991/14 Nisan 1583 Perşembe günü hilat ve icazet ile el öptükten sonra erkan-ı devletin katılımıyla Üsküdar'a geçti.⁴¹⁰ Üsküdar'dan hareketinden hemen önce Rumeli'nin sağ kolunda vaki olan kadılara, taht-ı kazaları dahilinde sefere memur bir ferdin dahi kaldığı işitilirse siyaset olunacağı bildirildi.⁴¹¹ Ferhad Paşa, 8 Rebiülâhîr 991/1 Mayıs 1583 Pazar günü Üsküdar'dan hareket etti.⁴¹² Hareketin hemen arkasından Diyarbakır beylerbeyine, Serdar'ın Üsküdar'dan geçip o tarafa hareket ettiği Erzurum'da Serdar'a mülaki olması uyarısı yapıldı.⁴¹³ Divan-ı hümayundan Serdar'ın Üsküdar'dan çıkıp Sivas'a vardığında, Rumeli, Anadolu ve sair beylerbeylerinin tamamının yoklanacağına dair bir hüküm daha sadır oldu ve mevcut olmayanların dirliklerinin alınmakla kalmayıp haklarından gelineceği, bunun için çavuşlar dahi görevlendirildiği bildirildi.⁴¹⁴ Sivas'ta yapılacak yoklamaya dâhil olunması için Serdar'ın yolun yarısını tamamladığı belirtilerek sefere memur olduğu halde beylerbeyliğinden hâlâ hareket

⁴⁰⁹ 44 Numaralı MD., hkm.,400, H. 27. S. 991/M. 22. 03.1583 tarihli hükümden söz konusu müsveddenin kullanıldığı çıkarımını yapabiliyoruz. Evvelce Kırşehir Bey'i Memiş, Rum mukataasına kâbz-ı emvâl tayin olunarak mütezimin zimmetinde olan mâl-ı mîrî tahsilini yapması istenmişti. Fakat muhtemelen Ferhad Paşa bölgeden geçerken söz konusu müsveddeyi kullanarak Memiş'in sefer gitmesini istemiş, bunun üzerine Ferhad Paşa'ya gönderilen ayrı bir hükümle sefere gittiği takdirde emvâl-i mîrî cem olmayıp, mala gadr geleceği ve eşkıyanın da hareket hâlinde olduğu söylenerek münasip olanın yapılması istenilmiştir. BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/220, H. 23. C. 992/M. 02. 07.1584 tarihli bir diğer hükümde ise Kırşehir Bey'i Memiş'in sefere götürüldüğü anlaşılmaktadır.

⁴¹⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,354, işbu sene-i mübâreke Rebiülevvel'in yirmi birinci günü serdar vezirim Ferhad Paşa, makarr-ı saâdetimden Üsküdar'a geçip ondan dahi tehir etmeyip sürat ve isticâl ile diyar-ı şarka teveccüh etmek mukarrer olmuştur. Seyyid Lokman, Ferhad Paşa'nın Üsküdar'a geçiş tarihini Rebiülevvel'in yirmisi olarak göstermektedir. *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.98b; *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.44; *Tarih-i Selânikî I*, 139, Selânikî ise Ferhad Paşa'nın Üsküdar'a geçişinde gün ve ay zikretmemektedir.

⁴¹¹ 44 Numaralı MD., hkm.,361, H. 27. S. 991/M. 22. 03.1583.

⁴¹² 44 Numaralı MD., hkm.,392; işbu Rebiülâhîr'in sekizinci gününde Üsküdar'dan kalkıp memur olduğu şark seferine teveccüh ü azîmet etmiştir. Seyyid Lokman'da, Serdar'ın Üsküdar'dan hareketini Rebiülsani'nin sekizi vaki olan Yekşenbe günü göstermektedir ki bu tarih mühimme kaydıyla uyusmaktadır. *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.98b; *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.44; Bazı müellifler, Ferhad Paşa'nın Üsküdar'dan 60 bin asker, 400 çavuş, 10 bin top ve 2 milyon nakit ve 10 bin inşaat amesi ile çıktığını belirtirler. *Bkz.*, Danişmend, *Kronoloji III*, 68; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi IV*, 119; Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, 1347; M.F. Kırzioğlu ise Erzurum'da toplanan ordunun 100 bini aştığını belirtir. *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 345.

⁴¹³ 44 Numaralı MD., hkm.,340, H. 26. S. 991/M. 21. 03.1583.

⁴¹⁴ 44 Numaralı MD., hkm.,392, H. 27. S. 991/M. 22. 03.1583, Dergâh-ı Âli çavuşlarından Süleyman'a verilen söz konusu hükmün birer suretlerinin ayrıca Kayseriyye, İçil, Niğde, Kırşehir, Aksaray, Tarsus, Beğşehir, Saruhan, Ankara, Aydın, Karahisar-ı sahib, Kangırı, Bolu, Kastamonu, Hüdâvendigâr, Sultanönü beylerine ve Anadolu beylerbeyine gönderildiği de anlaşılmaktadır.

etmeyenlere tekraren ihtarlar yapıldı.⁴¹⁵ Bu arada Tiflis beylerbeyinin İstanbul'a gönderdiği bir mektuptan; Şemahı Kalesi'ni yapmak isteyen Özdemiroğlu Osman Paşa'ya karşı Safevîlerin, Aleksandre ve Simon'un ittifak üzere olduklarının anlaşılması üzerine Kars ve Çıldır beylerbeylerinden teyakkuzda olup Osman Paşa'ya yardım etmeleri istenmiş, Ferhad Paşa'dan da bu hususta tedarik içerisinde olması icap ederse müzayakayı defetmeye çalışması istenmiştir.⁴¹⁶

Sivas yoklamasından sonra 6 Cemeziyelahir 991/27 Haziran 1583'de Erzurum'a hareket eden Ferhad Paşa, burada geç kalan beylerbeyleriyle mülaki olduktan sonra yoluna devamla Kars'a vâsıl oldu.⁴¹⁷ İstanbul, Burusa ve Edirne kadılarından, Ferhad Paşa'nın İran hududuna yakın olduğu Sure-i Feth okunup, dualar edilmesi ve halktan nusret ve zafer temenni olunması istendi.⁴¹⁸ Ferhad Paşa, 21 Recep 991/10 Ağustos 1583 tarihli İstanbul'a gönderdiği bir mektubunda, Kars'tan Revan'a yöneldiğinde güzergâhta bulunan Şüregil ve Telin'de gece dahi meşaleler yakarak iki kale bina ettiğini, içlerine sancakbeyi ve kifayet miktarı adam koyarak zapt ettiğini bildiriyordu.⁴¹⁹ Ferhad Paşa, Şüregil ve Telin kalelerini tamir edip muhafaza kuvvetleri tayin ettikten sonra Revan üzerine yürüdü. Büyük bir ordu ile üzerine gelinmekte olduğunu öğrenen Safevî (Çukursaad) valisi Tokmak Muhammedî Han, Tebriz Beylerbeyi Türkmen Emir Han ile Gence Beylerbeyi Kaçarlı İmam Kulu Handan yardım isteğinde bulundu. Ancak Baştepe/Meşale savaşında bozguna uğrayan Gence beylerbeyi kendi eyaletini korumaktan acizdi. Tebriz beylerbeyi ve diğer Türkmen emirleri ise Tebriz'in muhafazasını daha önemli bulduklarından yerlerinden ayrılmadılar. Irak ordusundan ise umut yoktu.⁴²⁰ Öte yandan Ferhad Paşa daha Erzurum'a varmadan Özdemiroğlu Osman Paşa, Meşale savaşıyla Şirvan'da Safevîlerin gücünü kırdığından, bölgede Ferhad Paşa'ya karşı duracak bir güç

⁴¹⁵ 44 Numaralı MD., hkm.,404, H. 07. CA. 991/M. 29. 05.1583, Halep beylerbeyine yapılan ihtar; *kezâ*, 44 Numaralı MD., hkm.,420, H. 09. C. 991/M. 31. 05.1583 Anadolu beylerbeyine yapılan ihtar; *kezâ*, 44 Numaralı MD., hkm.,415, H. 09. C. 991/M. 31. 05.1583 Südde-i saâdetten Erzurum'a varınca yol üzerinde vaki olan kadılara yapılan ihtar.

⁴¹⁶ 49 Numaralı MD., hkm.,267, H. 08. CA. 991/M. 30. 05.1583.

⁴¹⁷ Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.99a.

⁴¹⁸ BOA, A. {DVNSMHH. d. 51/115, H. 19. Ş. 991/M. 07. 09.1583. Ayrıca BOA, A. {DVNSMHH. d. 51/173, H.16. B. 991/M. 05. 08.1583 tarihli bir hükümde de Serdar'ın gönderdiği ulakların mahkemelerde kadı ve naibleri bulamaması üzerine İstanbul'dan Kars'a varıncaya kadar yol üzerinde bulunan kadıların ve naiblerin işlerin aksamaması için mahkemelerde hazır bulunmaları konusunda uyarıldıkları görülmektedir. Ayrıca bkz., Hikmet Ülker, *51 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, (YL Tezi, İstanbul Univ., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 1996.

⁴¹⁹ 51 Numaralı MD., hkm.,322, H. 25. Ş. 991/M. 13. 09.1583; Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.99b.

⁴²⁰ *Târîh-i Âlem-Ara-yi Abbâsî I*, 349.

kalmamıştı. Bu şartlar altında Tokmak Muhammedî Han, Revan'ı tahliye ederek Nahcivan'a çekildi ve Osmanlı kuvvetleri bir zorlukla karşılaşmadan Revan'ı teslim aldı. Rahimî-zâde Harimî Çavuş, Tokmak Han'ın firar etmesiyle "Mülk-ü mevrusı tûlen ve arzen zapt olunup nâm-ı padişahî nâmına hutbe okunarak" Revan'ın fetholunduğunu belirtir.⁴²¹

Ferhad Paşa, 21 Recep 991/10 Ağustos 1583 tarihli İstanbul'a gönderdiği mektubunda; Kars'tan devamla Revan üzerine varıldığını, ev ve bina yapmanın kabiliyetinden tedarikten olunduğunu, bütün beylerbeyleriyle müşavere yaptıktan sonra ittifâken müsait yere kale binasının yapımına başlandığını belirtiyordu.⁴²² Bahse konu kalenin yapımı için öncelikle Tokmak Han'ın kasrı ortaya alınarak etrafı surlarla çevrildi. Kasrın sağlam yerleri beylerbeylerine saray tayin edildi. Sekiz kale, yedi yüz yirmi beş beden⁴²³ ve bir cami ile iç kale yapıldıktan sonra, Muhammedî Han'ın sarayının harap kısımlarını ve diğer ekâbirin meskenlerinin taş ihtiyacı için sipâh-ı timar ile zuama ve hatta mîr-i miran olanlar, taş ve ağaç tedariki için görevlendirildi.⁴²⁴ Ferhad Paşa, 21 Recep 991/10 Ağustos 1583 tarihli mektubunda Revan'a varıp kale binasının yapımına başlanıldığını bildirdikten sonra bir süre gelişmeleri İstanbul'a bildirmemişti. Bunu üzerine İstanbul, çoktan beri mektup göndermediği uyarısıyla askerinin ahvali ve Revan Kalesi'nin son durumuyla ilgili bilgi istedi.⁴²⁵ Ferhad Paşa cevabi mektubunda, Revan Kalesi'nin istihkam üzere bina olunduğunu şimdi de hendek, hamam ve camii inşasına başladığını belirtiyordu.⁴²⁶ Nihayet Revan'ın inşa işleri kırk beş günde tamamlandıktan sonra kırk üç kule ve bin yedi yüz yirmi altı beden tertibi ile meydana

⁴²¹ Rahimî-zâde İbrahim Çavuş, Harimî, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, haz. Günay Karaağaç, Adnan Eskikurt, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2010), 18. (Bundan sonra *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*).

⁴²² 51 Numaralı MD., hkm., 322, H. 25. Ş. 991/M. 13. 09.1583.

⁴²³ Kale gövdesini meydana getiren duvar.

⁴²⁴ Şam Beylerbeyi Hasan Paşa'ya, Revan Kalesi'nin yapımında ve Gürcistan üzerine yaptığı akınlar için Serdar'ın talebiyle iki sevb hilat ve kabza kılıç ihsan edildiği anlaşılmaktadır. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/369, H. 13. Z. 991/M. 28. 11. 1583; *kezâ*, BOA, C.TZ., 11/509, H. 29. N. 991/M. 16. 10. 1583 tarihli belgede, Revan Kalesi inşasında yararlılığı görülenlere dirlik tahsisi için Adana Mirivasi İbrahim Bey imzasıyla defter tutulduğu; *Kezâ*, BOA, C.TZ., 155/7743, H. 20. L. 991/M. 06. 11. 1583 tarihli bir belgede yine Revan Kalesi'nin yapımında yararlılık gösterdiği anlaşılan Hurrem'e üç bin akçe timar verilmesi için Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'ya berat gönderildiği; *Kezâ*, BOA, İE. AS., 1/78, H. 29. Z. 991/M. 13. 01. 1584 tarihli bir diğer belgede, Trabzon sancağında zeamete mutasarrıf olan Piri'ye beş bin akçelik terakki verilmesi için Batum Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya ferman yazıldığı anlaşılmaktadır. *Kezâ*, BOA, İE. AS., 14/1351, H. 29. Z. 991/M. 13. 01. 1584; *kezâ*, BOA, A. {DVNSMHHM. d. 56/526, H. 10. L. 993/M. 05. 10.1585; *kezâ*, BOA, A. {DVNSMHHM. d. 56/38, H. 26. L. 993/M. 21. 10.1585; *kezâ*, BOA, A. {DVNSMHHM. d. 50/203, H. 16. Z. 992/M. 19. 12.1584; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 65/499, H. 28. S. 999/M. 26. 12.1590.

⁴²⁵ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/193, H. 29. N. 991/M. 16. 10.1583.

⁴²⁶ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/82, H. 10. N. 991/M. 27. 09.1583.

gelen taş kaleye elli üç adet top konuldu.⁴²⁷ Kale dizdarına beş yüz nefer ve iki yüz nefer topçu tayin olundu. Beylerbeyine dokuz kere yüz bin akçe, mal defterdarına yüz yirmi bin akçe ve yetmiş üç bin sekiz yüz doksan akçe, vacibü'r-riâyet (beylerin arpalığı) kararlaştırıldıktan sonra, yüz seksen dokuz nefer ulufeli müteferrika ve kanun üzere beylerbeyi çavuşları deftere kaydedildi. Bunlara ilaveten kaleye, Amed gönüllüsünden ve müteferrikasından beş yüz elli nefer daha ihraç edildi. Ayrıca bin dört yüz nefer gönüllüyân-ı yemîn ve bin bir nefer yesâr, beş yüz nefer tüfek-endâz süvari ve dört yüz bir nefer Çerkes kuvveti, bin nefer kol karındaşı, beş yüz nefer rüesâ-i azaban ile iki yüz nefer cebeciyle beraber toplamda Revan'da Osmanlı kuvveti beş bin altı yüz nefer olmuş ve yıllık masrafları iki yüz elli üç yük otuz beş bin yetmiş iki akçeyi, devlet ricali ve diğer görevlilerle beraber yıllık masraf iki yüz altmış dört yük yirmi sekiz bin dokuz yüz altmış iki akçeyi bulmaktaydı.⁴²⁸

Ferhad Paşa, Revan'dan gönderdiği mektubunun devamında Şehr-i zol beylerbeyliğine İskender Paşa oğlu Mehmed ve Revan muhafazasına vezaret rütbesiyle Cığalazâde Sinan Paşa'yı görevlendirdiğini ve Diyarbekir beylerbeyliğini de ek olarak ona verdiğini belirtiyordu.⁴²⁹ İstanbul, karşı mektubunda; Sinan Paşa'nın kapısı mükemmel ise de sefer görmüş ve tecrübeli adam olmadığı ve Diyarbekir'in Revan'dan uzak olması dolayısıyla bu iki işi idare edebilmesinin zor olduğu, haslarına yüz bin akça terakkî ve adamlarına riâyetler olunarak yalnız Revan muhafazasının kabul ettirilmesi ve kabul etmediği takdirde, aynı şartlarla Revan'a Diyarbekir Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın tayin edilmesini istedi.⁴³⁰ Ferhad Paşa, Piyale Bey ile İstanbul'a gönderdiği karşı mektubunda ise Cığalazâde Sinan Paşa'ya vezaret ile Diyarbekir eyaleti verilip, Revan muhafazasında kalması rica olunmakla kabul ettiğini belirtiyordu.⁴³¹

⁴²⁷ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1041-1042.

⁴²⁸ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1042.

⁴²⁹ BOA, A. {DVNSMHM. d. 52/82, H. 10. N. 991/M. 27. 09.1583.

⁴³⁰ BOA, A. {DVNSMHM. d. 52/82, H. 10. N. 991/M. 27. 09.1583.

⁴³¹ BOA, A. {DVNSMHM. d. 52/392, H. 15. ZA. 991/M. 30. 11.1583; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1041; *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 18; Ayrıca Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın Revan muhafazasına görevlendirildiğinden beri Kızılbaşla mücadelesi memnuniyetle karşılanıp, aynıyla hizmetine devam etmesi hâlinde inayetlere mazhar olacağı belirtilmektedir. BOA, A. {DVNSMHM. d. 53/10, H. 01. CA. 992/M. 11.05.1584; *kezâ*, 52/715.

Ferhad Paşa, Revan'ın fethinden sonra civarda bulunan bazı kaleleri de takviye etti.⁴³² Bunlardan; Şüregel Kalesi'ne 50 muhafız, Talin Kalesi'ne 49 nefer muhafız ve 70 nefer azab, civardaki kalelerden Digor-Kağızman arasında bulunan Akçe Kalesi'ne 50 nefer hisar eri, Aras'ın sağında bugün Iğdır Karakale'si denilen Sürmelü Kalesi'ne 49 nefer, Merd-i ve Revan'ın kuzeyindeki Becinün kalelerine 205 nefer gılman, 100 nefer mustahfız ve 100 azab ile toplamda 673 neferât yerleştirildi ki yıllık masrafları on sekiz yük ve elli iki bin otuz altı akçeyi bulmaktaydı.⁴³³ Ferhad Paşa, Revan ve civarının inşa ve idari işlerini yoluna koyduktan sonra dönüş istikametinde Talin'de bulunan askerin sıhhati ve erzak durumunda bir sıkıntı olup olmadığını öğrendikten sonra yoluna devamla Kars'a ve arkasından Kara Ardahan'a (Ejdehan'a) geldi.⁴³⁴ Burada kale yapımı sırasında bir miktar güzide askerle hazine ve zahire nakli için Tiflis'e gönderdiği Şam ve Diyarbekir beylerbeylerinin avdetini bekledi.⁴³⁵ Tiflis'e hazine ve zahire götüren Osmanlı kuvvetleri, Tomanis Boğazı'nda Gürcü ve Safevîlerin taarruzuna uğradı. Bu saldırıyı Şam Beylerbeyi Hasan Paşa bertaraf ederek derbendi geçmeye muvaffak oldu.⁴³⁶ Ertesi gün ise yine Safevî ve Kazak taifesinin saldırıları, Şeref Han riyâsetinde Ekrâd ve Rumeli kuvvetleri tarafından püskürtülerek reisleri İspirlü Ali-Kulı Bey esir edildi.⁴³⁷ Bu saldırılara rağmen Tiflis'e giden taifenin vazifelerini salimen tamamlayıp Ardahan'a dönmeleri üzerine Serdar, Ardahan'dan hareketle Erzurum'a teveccüh etti ve serhadde Safevî tehdidi bulunmadığından Rumeli kuvvetlerinin önceki seferlerde tayin olunan muayyen kışlaklarda kışlamalarına diğer askerlerin ise yerli yerine dönmelerine icazet verdi.⁴³⁸ İstanbul'dan, Paşa'ya gelen 19

⁴³² Öte yandan, Ferhad Paşa, Revan'dan ayrılmadan üç gün önce Şam Beylerbeyi ve Diyarbekir Beylerbeyi Muhammed Paşa, Ağrı dağının eteğine sığınarak Osmanlı ordusuna akınlarla zarar veren Kara Veli'yi de bertaraf ettiler. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1040.

⁴³³ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1042.

⁴³⁴ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1043; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, 454.

⁴³⁵ Zira BOA, A. {DVNSMHM. d. 48/728, H. 26. ZA. 990/M. 22. 12.1582 tarihli Erzurum beylerbeyine gönderilen bir hükme göre; Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa'nın mektup gönderdiğini, Tiflis'e zahire ve hazine gönderilmediği takdirde kulun, orada kalma ihtimalinin olmadığını belirttiğini görmekteyiz. Bunun üzerine Erzurum beylerbeyinden, yirmi yük hazine hazır edip Çıldır'a göndermesi, oradan da tedricen Tiflis'e aktarılması istenilmiştir. Bu söz konusu yardımların Ferhad Paşa'nın bilgisi ve kontrolü dahilinde Tiflis'e aktarıldığı anlaşılmaktadır.

⁴³⁶ BOA, A. {DVNSMHM. d. 52/369, H. 13. ZA. 991/M. 28. 11.1583 Şam Beylerbeyi Hasan Paşa'nın hem Revan Kalesi binasında hem de Gürcistan'a yapılan hücumlarda merdanelikler ve dilaverlikler gösterdiği Ferhad Paşa tarafından Dersââdet'e bildirilince Hasan Paşa'ya, Dergâh-i Âlî çavuşlarından Mustafa Çavuş'la iki sevâ hilat ve kabza kılıç gönderilmiştir. BOA, A. {DVNSMHM. d. 53/11, H. 01. CA. 992/M. 11. 05.1584.

⁴³⁷ BOA, A. {DVNSMHM. d. 53/19, H. 02. CA. 992/M. 12. 05.1584; BOA, A. {DVNSMHM. d. 53/5, H. 01. CA. 992/M. 11. 05.1584; *kezâ*, 53/1.

⁴³⁸ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1043; *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 20; Rumeli beylerbeyinin Silistre'de kışlaması (52/422.hkm); *kezâ*, Cafer Paşa'nın da Sofya'da kışlaması (52/421) istenmişken daha sonra gönderilen bir hükümle Cafer Paşa'nın ve Rumeli beylerbeyinin kışlaklarının değiştirildiği

Şevval 991/5 Kasım 1583 tarihli bir emirle de hudutta askerin kışlaması mutat olan yerlerde askere kışlak tayin edip yerli yerine göndermesi, halka zulmettirmeyip kimsenin meccanen malına el konulmaması, kadırlara ve beylere dahi bu surette emirler vererek askerin zulmüne meydan verilmemesi istendi ve aynı emirle Nefs-i Erzurum, Pasin, Kemah, Tercan, Bayburt, Erzincan, Karahisar-ı şarkî, Tokat, Amasya, Sivas, Tortum, İspir, Mamervan ve Oltu'nun da kışlak olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır.⁴³⁹

Âli'nin ifadesiyle: "Fasl-ı zemistân geçüp mevsim-i bahâr-ı nüzhet-âsâr dünyâ yüzini münevver ettiğinde"⁴⁴⁰ Ferhad Paşa'ya, geçen yıl gösterdiği gayrete mükâfaten bu senede orduya serdar tayin edildiği ve bütün beylerbeylerine ve ümeraya ahkam-ı şerifeler yazıldığı bildirildi.⁴⁴¹ İlk yıl (H. 991/M. 1583) seferinde olduğu gibi yine Rumeli taraflarından, üç binden aşağı timarı olanların muhafazaya kalmaları emriyle Yanya, Vidin, Alacahisar, Üsküp, Vulçitrın, Segedin, Hersek, Semendire, Prizrin, Dukakin sancaklarının⁴⁴² ve Rumeli'nin diğer bölgelerinde bulunan sefere memur asker halkının hemen hareket etmeleri⁴⁴³ yine Rumeli'nin sağ ve sol kolunda ve Tuna yalılarında olan kadırlardan, düzenlenecek sefer için o tarafta bulunan yeniçerilerin vaktiyle toplanmaları istendi.⁴⁴⁴ Nevruzda Erzurum'a hareket etmelerine dair Ayıntab Bey'ine yazılan ve bazı beylerbeyi ve sancak beylerine de şâmil olan bir hükümde; Halep, Şam,⁴⁴⁵ Rum, Zülkadiriye, Diyarbekir beylerbeyleri ve Adana, Cizre, Huveyza hâkimlerinin yanı sıra civar bölge beyleri⁴⁴⁶ ile Şehr-i zol beylerbeyliğine,⁴⁴⁷ Bağdad

görülmektedir. 52/483,484; Karaman beylerbeyinin ise Karaman'a döndüğü, Karaman'da muhafaza hizmetinde bulunan Mehmed Paşa'ya ise ucuzluk bir yerde kışlamasının emredildiği anlaşılmaktadır. 52/427; ayrıca Rumeli askerlerinin harçlıkçılarına muâvenet edilmesi gerekliliği ilgili hükümler için bkz., 52/440,447,449,450,451,452.

⁴³⁹ BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/250, H. 19. L. 991/M. 27. 10.1583.

⁴⁴⁰ Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1043.

⁴⁴¹ 44 Numaralı MD., hkm.,428, H. 09. C. 991/M. 31. 05.1583.

⁴⁴² 44 Numaralı MD., hkm.,431, H. 09. C. 991/M. 31. 05.1583.

⁴⁴³ BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/947, H. 12. R. 992/M. 23. 04.1584; *kezâ*, BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/960, H. 14. R. 992/M. 25. 04.1584; BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/1024, H. 19. R. 992/M. 30. 04.1584.

⁴⁴⁴ BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/652, H. 01. S. 992/M. 13. 02.1584.

⁴⁴⁵ BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/13, H. 05. CA. 992/M. 15. 05.1584. Ayrıca Nablus Beyi Hüdaverdi Bey'den sancağı muhafazasında kalması istenmişken ilgili hükümle Şam beylerbeyinin yanına varıp Serdar'a mülaki olması istenildi. BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/14, H. 05. CA. 992/M. 15. 05.1584.

⁴⁴⁶ Siird, Hasankeyf, Ergani, Tercil, Deyr-i Rahbe, Kilis, Nusaybin, Hama, Neşve, Irak, İçil, Kars, Tarsus, Rakka, Niğde, Siverek, Malatya, Maarra, Aksaray, Humus, Sincar, Habur, Safet, Rahmaniye, Çavdır, Hamar, Malazgird, Ruha, Antakya, Samsad, Küregil, Atak, Merak, Eğil, Pertek, Birecik, Kayseriyye, Ane ve Hit, Vasit, Semâvât, İki Abad, Sincar, Rumahiye, Der-i Tenk, Bacvan, Cevazir, Gilan, Musul, Cengûle, Cesan Güre, Hille, Tekrit, Atan, Arca, ve Tavi Beylerinin de sefere iştirakleri istenilmiştir (44 Numaralı MD., hkm.,436, H. 01. S. 992/M. 13. 02.1584).

⁴⁴⁷ Şehr-i zol beylerbeyliğine tabi; Semâvât, Bacvan, Baban, Ceffân, Mihrevan, Til Tavi, Dûl-Huran, Davudan, Hezarmend, Havar, Hanar-ı Huvir, Keşaf, Oruman, Kızılca Kale, Mekri, Avergan,

beylerbeyliğine⁴⁴⁸ ve Basra beylerbeyliğine tâbi ⁴⁴⁹ beylerin de sefere iştirakleri istenildi.⁴⁵⁰

Söz konusu beylerbeyiler ilk seferde de görevlendirilmişler ve kendilerine bağlı sancaklarda sefere katılımın sağlanması için sürekli uyarılmışlardı. Bağdat beylerbeyine gönderilen bir hükümde defeatle ahkâm-ı şerife gönderilip uyarılmalarına rağmen vazifelerini ihmal ettikleri belirtilmektedir.⁴⁵¹ Anlaşılan ilk sefere yeterli katılımın olmaması üzerine bu defa daha tedbirli davranılarak itiraza meydan vermeyecek şekilde sancaklar isim isim zikredilmiş ve üstelik sancağı beyine diyerek yine ismi boş bırakılan kağıtlar gönderilmiştir.⁴⁵² Ferhad Paşa, Gürcistan tarafına hareket edeceği için ordunun arkadan kuşatılıp zarar verilmemesine büyük önem verilmiş ve Bağdat, Şam⁴⁵³, Şehr-i zol,⁴⁵⁴ Basra,⁴⁵⁵ Lahsa ve Timur Han⁴⁵⁶ kuvvetlerinden İran üzerine saldırılar düzenlemeleri ve teyakkuzda olmaları istenilmiştir.⁴⁵⁷ Yukarıda bahse konu uyarı hükümlerini götüren Kapıcıbaşı Kurd Ağa'ya gönderilen bir hükümden anlaşıldığı üzere Bağdat ve Şehr-i zol beylerbeylerinin askeriyle Mayideşt sahrasında cemiyet üzere oldukları ve Acem

Sipehrencin, Gelan Gere, Kelaş, Kad Dağı, Küregöz, Kale-i Gazi, Lacan, Süricek, Zincir, Harîr- Duvîn, Uşni Zerzel, Paver, Paske, Zengine, Ketâne, Şehr-i bâzâr ve Ziver nâm Bey, Güre Kale Bey'i, Köy Beylerinin de sefere iştirakleri istenilmiştir (44 Numaralı MD., hkm.,438, H. 01. S. 992/M. 13. 02.1584).

⁴⁴⁸ Bağdat beylerbeyliğine tabi; Musul, Ane, Hille, Tikrit, Zeng-âmâd, Semâvât, Cesan Bedre, Gilan, Bayat, Kerne, Cengûle, Bacvan, Kasr-ı şirin, Rûmahıye, Der-i Tenk, Cevazir, Derne Beyleri'nin de sefere iştirakleri istenilmiştir (44 Numaralı MD., hkm.,438, H. 01. S. 992/M. 13. 02.1584).

⁴⁴⁹ Azzaf, Neşve, Taval, Irak, Haydar Bedid, Zekiyye, Hemak, Deriyye, Rahmaniye, Kurna, Arazziye, Carur, Ebu Gerbe, Remle Beyleri'nin sefere iştirakleri istenilmiştir (BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/580, H. 09. M. 992/M. 22. 01.1584).

⁴⁵⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,438, H. 01. S. 992/M. 13. 02.1584.

⁴⁵¹ 44 Numaralı MD., hkm.,454, H. 18. S. 992/M. 01. 03.1584; Bağdat beylerbeyine H. 20.09.991'de gönderilen bir hükümle Kazvin'de hizmette bulunmadığı için muatab olduğu belirtilerek İran'a taarruzlar düzenlemesi istenilmiştir. BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/136, H. 20. N. 991/M. 07. 10.1583; *kezâ*, 52/358.

⁴⁵² 44 Numaralı MD., hkm.,456, H. 18. S. 992/M. 01. 03.1584; *kezâ*,457.

⁴⁵³ 44 Numaralı MD., hkm.,477, H. 04. R. 992/M. 15. 05.1584; (Şam Beylerbeyi Üveys Paşa, muhafaza hizmetine konulduğundan Şam askeri, Halep beylerbeyinin sorumluluğuna verilmiştir.) *Kezâ*, BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/65, H. 10. CA. 992/M. 15. 05.1584.

⁴⁵⁴ BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/91, H. 15. CA. 992/M. 25. 05.1584.

⁴⁵⁵ BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/580, H. 09. M. 992/M. 22. 01.1584.

⁴⁵⁶ Timur Han'a, Şah'ın ilkbaharda Bağdat ve Şehr-i zol taraflarına saldırılar düzenleyeceği bildirilip, söz konusu beylerbeyleriyle haberleşip teyakkuz üzere olması emredilmiştir. BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/78, H. 12. CA. 992/M. 22. 05.1584; *kezâ*, BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/207-209-224-226-227-229-1035 numaralı hükümlerde de Timur Han'ın İran saldırılarına karşı teyakkuzda olması istenilmiştir.

⁴⁵⁷ BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/240, H. 14. L. 991/M. 29. 10.1583. *Kezâ*, Şehr-i zol beylerbeyine gönderilen ve Bağdat, Basra, Lahsa, Diyarbekir beylerbeyliğine de şâmil bir hükümde, İran'ın durumunun ne olduğuna muttali olmaları istenilmiş (52/497); Bağdat beylerbeyliğine gönderilen bir başka hükümde de Serdar Ferhad Paşa'dan gelen mektuplara göre, Şah'ın Bağdat ve Şehr-i zol taraflarına saldırı fikrinde olduğu ve saldırı yapılması durumunda, bu saldırıları def etmeye çalışması istenilmiştir. BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/69, H. 10. CA. 992/M. 06. 06.1583.

Şah'ının hareketi olursa Kazvin ve Hemedan üzerine saldırılar düzenleme emri aldıkları anlaşılmaktadır.⁴⁵⁸

Öte yandan yine Anadolu,⁴⁵⁹ Zülkadiriye, Rum,⁴⁶⁰ Karaman,⁴⁶¹ Diyarbekir, Trablusşam⁴⁶² beylerbeylerinin sefere dahil olmaları için çeşitli emirlerin sadır olduğu; Şehzade hazretlerinin Lalasına gönderilen hükümlerle mahallinde sefere teşvik için gayret göstermesinin istenildiği;⁴⁶³ Çerkes Bey'e gönderilen ve birer suretinin; Burusa, Kırşehir, Nablus, Safed, Malatya, Kengiri, Ergani, Çanad, Ankara, Kayseri, Pertek, Sağman, Karahisar beylerine gönderilen bir hükümde, hâlâ Serdar'a mülaki olmadıkları anlaşılmakta ve dolayısıyla Veziriazamın Peykbaşısı Şatır Ali'nin gönderilerek derhâl hareket etmeleri için uyarıldıkları;⁴⁶⁴ Malatya beyinin geçen seferdeki hizmetlerinin takdir edildiği bir hükümde bu seneki sefere memur olan Atak, Kulb, Haçin, Çermik, Pesyan Bey'i, Genç beyi Süleyman'ı, Şehri-zol beylerinden Kubad Bey'i denetim için Veziriazamın Peykbaşısı Şatır Ali'nin gönderildiği ve hazırlıklarını yaparak Serdar'a derhâl mülaki olmalarının istenildiği görülmektedir.⁴⁶⁵ Anadolu beylerbeyliğine gönderilen ve Karaman, Sivas, Maraş, Halep, Kars beylerbeyleri ile Palu, Cizre, Hizo, İmadiye, Adana, Dereki, Gölecik, Zako, Gergerin, Tercil, Atak, Medar ve Genç beylerinin de muhatap olduğu bir hükümle Revan seferindeki hizmetleri takdir edilmekle yine aynı şekilde inayete mazhar olmaları istenilmekte⁴⁶⁶ ve sefere memur sancaklar adına gönderilen bir başka hükümle sefer vaktinin yakın olduğu hatırlatması yapıp, Peykbaşısı Ali'nin gönderildiği de belirtilerek acele Serdar'a mülaki olmaları istenilmiştir.⁴⁶⁷

⁴⁵⁸ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/33, H. 02. CA. 992/M. 12. 05.1584; Kurd Ağa'yı bilgilendiren hükmün aynısı Bağdat ve Şehr-i zol beylerbeylerine de gönderilip, Şah'ın Kazvin'den Tebriz'e gelmesi durumunda Hemedan ve Kazvin'e doğru hareket edilerek Şah'ın vilayetlerine saldırılar düzenlemeleri istenilmiştir. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/31, H. 02. CA. 992/M. 12. 05.1584. Bu söz konusu beylerbeyi ve kuvvetlerinin bir kısmının Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa'nın komutasında hareket ettikleri anlaşılmaktadır. 44 Numaralı MD., hkm.,481, H. 08. R. 992/M. 19. 04.1584; *kezâ*, BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/578-579-581.

⁴⁵⁹ 44 Numaralı MD., hkm.,442, H. 02. S. 992/M. 14. 02.1584.

⁴⁶⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,452, H. 18. S. 991/M. 13. 03.1583; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/345, H. 27. B. 992/M. 04. 08.1584; Rum beylerbeyinden, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yanından gelenlerin değil, evvelce muhafazaya bırakılanların sefere gitmeleri istenilmiştir.

⁴⁶¹ 44 Numaralı MD., hkm.,446, H. 18. S. 991/M. 13. 03.1583.

⁴⁶² BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/17, H. 01. CA. 992/M. 11. 05.1584.

⁴⁶³ 44 Numaralı MD., hkm.,479, H. 08. R. 992/M. 19. 04.1584; *kezâ*, BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/900, H. 04. R. 992/M. 15. 04.1584.

⁴⁶⁴ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/89, H. 15. CA. 992/M. 25. 05.1584; Sadrazamın Peykbaşısı bilgisini Seyyid Lokman da zikretmektedir. *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973, vr.99a.

⁴⁶⁵ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/88, H. 15. CA. 992/M. 25. 05.1584.

⁴⁶⁶ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/92, H. 15. CA. 992/M. 25. 05.1584.

⁴⁶⁷ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/95, H. 15. CA. 992/M. 25. 05.1584.

Yine Ferhad Paşa'nın ikinci yıl düzenlediği sefer hazırlıkları bağlamında Halep, Şam, Trablusşam, Diyarbekir hazinelerinin Serdar'a gönderildiğini,⁴⁶⁸ Hassa mimarlarında Süleyman'la bennâ ve neccâr görevlendirildiğini,⁴⁶⁹ İstanbul,⁴⁷⁰ Burusa,⁴⁷¹ Aydın,⁴⁷² Saruhan, Bolu, Kastamonu, Kengırı, Hüdevandigâr, Ankara, Sultanönü, Karahisar, Hamid⁴⁷³ gibi muhtelif sancaklardan orducu ihtiyacının karşılandığını,⁴⁷⁴ Anadolu, Maraş, Karaman beylerbeyliklerinden nüzül ihtiyacının karşılanması için Bozok beyi Çerkes Bey'in görevlendirildiğini,⁴⁷⁵ Ferhad Paşa'nın nüzülün vakti zamanında gelmediği ve orduyu müzayakaya düşürdüklerini bildirmesiyle de⁴⁷⁶ söz konusu beylerin üzerine Peykbaşı Şatır Ali'nin salındığını görmekteyiz.⁴⁷⁷ Yine Burusa, Karesi, Biga, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke, Kütahya, Karahisar-ı sahib, Hamid, Karaman, Bolu, Ankara, Kengırı, Kastamonu ve Sivas'tan gelecek olan nüzülün zamanında ihraç olmaması üzerine de bu defa ihtar amacıyla İstanbul'dan Hüseyin Çavuş'un görevlendirildiği görülmektedir.⁴⁷⁸ Mekke, Medine, Mısır, Halep, Şam, Yemen kadılarına gönderilen bir hükümle de evvel baharda yine İran üzerine sefer kararlaştırıldığından Sure-i Feth tilavet edilip asker-i İslam'a nusret temenni edilmesi,⁴⁷⁹ İstanbul kadısından ise camilerde Enam-ı Şerif okunması ve dualar edilmesi istenilmiştir.⁴⁸⁰

Ferhad Paşa, 15 Zilkade 991/26 Kasım 1583 tarihli Sinan Paşa'nın Revan eyaletinde kalma ricasını kabul ettiğini bildirdiği, Piyale Bey'le gönderdiği mektubun sonunda İstanbul'a, Tebriz'e mi yahut Gürcistan'a mı? gidilmesi gerekliliği hususlarını da sormuştu. İstanbul ise Tebriz'e gitmek veya Gürcistan'ı zapt etmek hususlarından hangisinin devlete daha fayda sağlayacağını bütün beylerle müşavere edilerek karar verilmesini istemekteydi.⁴⁸¹ Bu arada 1584 Nisan başlarında Ferhad Paşa, Nahçıvan üzerine yürümeyi düşündüyse de Safevîlerin hizmetinde iken

⁴⁶⁸ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/94, H. 15. CA. 992/M. 25. 05.1584; *kezâ*, 215.

⁴⁶⁹ 44 Numaralı MD., hkm.,474, H. 08. R. 992/M. 19. 04.1584.

⁴⁷⁰ 44 Numaralı MD., hkm.,430, H. 09. C. 991/M. 30. 06.1583.

⁴⁷¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/858, H. 21. R. 992/M. 02. 05.1584.

⁴⁷² 44 Numaralı MD., hkm.,485, H. 08. R. 992/M. 19. 04.1584.

⁴⁷³ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/890, H. 01. R. 992/M. 12. 04.1584.

⁴⁷⁴ 44 Numaralı MD., hkm.,453, H. 18. S. 992/M. 01. 03.1584.

⁴⁷⁵ 44 Numaralı MD., hkm.,468, H. 18. S. 992/M. 01. 03.1584.

⁴⁷⁶ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/1007, H. 19. C. 992/M. 28. 06.1584.

⁴⁷⁷ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/87, H. 15. CA. 992/M. 25. 05.1584.

⁴⁷⁸ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/200, H. 19. C. 992/M. 28. 06.1584; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/890, H. 01. R. 992/M. 12. 04.1584.

⁴⁷⁹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/883, H. 01. R. 992/M. 12. 04.1584.

⁴⁸⁰ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/950, H. 12. R. 992/M. 23. 04.1584.

⁴⁸¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 52/392, H. 15. ZA. 991/M. 26. 11.1583.

beylerbeyi olan ve 1578’de Osmanlılara geçip Revan seferinde ve Tiflis’e zahire götürmede çok yararlılığı olan Bitlis hâkimi Şeref Han, Nahçıvan zabtedilince eskiden kendi eyaleti olması cihetiyle Nahçıvan’ın oğluna verilmesi ricasında bulunmuş ve gönderdiği istidanın kabul edilmesiyle de Ferhad Paşa, Nahçıvan üzerine yürümekten vazgeçmiş idi.⁴⁸² Öte yandan 24 Cemaziyelâhir 992/3 Temmuz 1584’te Ferhad Paşa’ya gönderilen bir hükümle o tarafın ahvalini bildirmediğinden bahisle kendisine mülaki olacak asker ve beylerbeylerinin nerede oldukları, Şah’ın nerede bulunduğu, oğlu, hanları ve sultanlarıyla ahvalinin nasıl olduğu ve kendisi düşman memleketine teveccüh edince hedefinin nereler olacağı hakkında malumat istendi.⁴⁸³ Ferhad Paşa’nın söz konusu hükme ne cevap verdiği tespit edilemese de sefer katibi Talikîzâde Mehmed Subhî, İstanbul’un yapılmasını tavsiye ettiği meşveretin neticesini şöyle naklediyor: “Erzurum’da toplanan beylerbeyleri ile divan olup, nereye varılacağı görüşüldü. Zâhir hâlde, belde-i fâhire-i Revan takrîbi ile münasip, Nahçıvan’ın ve Alınca’nın alınmasıdır. Mahrûse-i Revan alındığı için anlar dahi muzâfat-ı memâlik-i mahrûseden olmuşlardır. Şirvan ve Tiflis ise Osmanlı mülküdür. Memleket-i Gürcistan dahi vilayet-i kesîretü’l-bereket ve imara yakındır diye, râyet-i azimet-i sûy-i Gürcistan’a revâne etmeğe tasmim-i niyyet ve tamim-i azimet ettiler”.⁴⁸⁴ Rahimi-zâde İbrahim Harimî Çavuş da *Gencîne-i Feth-i Gence*’sinde, bu minval üzere bir meşverete değinerek Şirvan ve Revan yolu üzerinde önemli bir engel oluşturan Simon üzerine sefer kararı verildiğini zira tehlikeli mahallere kale yapılarak lazım oldukça surhserin hakkından gelinsin diye müşavere olunduğundan bahseder.⁴⁸⁵ Osmanlı’nın Gürcistan’a yönelmesi hem Karthli kralı Davud Hân’ın Safevîlerle işbirliği yapan kardeşi Simon faaliyetlerini ber-taraf etmeyi hem de o tarafların güvenliğini sağlayarak Tiflis’e iâşe sevkindeki bir engeli ortadan kaldırmayı hedeflemekteydi.⁴⁸⁶ İşte bu saiklerle sefer mühimmatını ikmal edip, 12 Cemaziyevvel 992/22 Mayıs 1584’te Erzurum’dan hareket eden Ferhad Paşa, 4 Receb/12 Temmuz’da maiyetine memur askerlerinde katılımıyla sefere teveccüh etti.⁴⁸⁷ Evvela Lori (Küri) ve Tomanis eyaletlerindeki hisarların mühimmatlarıyla ilgilen Paşa, Akşehir demekle de meşhur Ahâlkelek Kalesi’ne Lala Mustafa Paşa’nın

⁴⁸² BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/1, H. 01. M. 992/M. 14. 01.1584; *kezâ*, 53/5, 53/19.

⁴⁸³ BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/240, H. 24. C. 992/M. 03. 07.1584.

⁴⁸⁴ Talikîzâde Mehmed Subhî, *Târih-i Gazavât-ı Özdemirzâde Osman Paşa*, TSMK, Revan nr.1300, vr. 4b.

⁴⁸⁵ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 21.

⁴⁸⁶ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü’t-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.45.

⁴⁸⁷ BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/298, H. 26. B. 992/M. 03. 08.1584.

koyduğu hisar erlerinin, Gürcü saldırıları karşısında zorlanmaları sebebiyle buraya 484 nefer-i gılman-ı yemin ve 400 nefer-i gılman-ı yesârı, ağaları ve kethüdalarıyla birlikte koydu. Buraya nizam verilmesinden sonra Kara namıyla da bilinen Bostho (Posthov) Kalesi'ne de 150 nefer kul yazıldı.⁴⁸⁸ Şavşad livasında bulunan Sâtlin Kalesi tekrar itaat altına alınarak muhafazasına 60 nefer görevlendirildi ve yine Şavşad'da bulunan Mahçîl Kalesi Minûçîhr'e iltica eden Ahmed Bey'in elinden alınarak harap olmuş yerleri tamir edildi ve muhafazası için 43 nefer yazıldı. Livâne livasında Şâdberîn Kalesi'ne 50 hisar eri, Artun nâm hisara 40 nefer; Mâhçîl sancağında Vârsihân nâm hisara ise 30 merd-i çeri yazıldı. Bunlardan başka Emîr Çû nam kaleye 24 mustahfiz, Salınca nâm kalesine de 49 hisar eri alıkonuldu.⁴⁸⁹

Bu mühim işler halledildikten sonra Serdar, ordusu ile Kars'tan hareketinin yedinci günü şiddetli yağmur altında Lori'ye vâsıl oldu. Lori Kalesi zapt edilerek hemen ertesi gün Lori Kalesi'nin inşasına başlandı ve kale, on iki günde tamamlanarak Mora Sancakbeyi Bosnalı Potur Ali Bey beylerbeyi olarak görevlendirildi ve kale, yeni muhafaza kuvvetleriyle tahkim edildi.⁴⁹⁰ O sıralarda Erzurum defterdarı olan Mustafa Âlî, kaleye konan muhafaza kuvvetlerini şöyle bildiriyor: “500 gılman-ı yemin ve 500 gılman-ı yesar, 203 nefer hisar eri, bir miktar rüesâ ve azapları, 23 nefer cebeci, 43 nefer topçu” konulmasına karar verildi. Söz konusu kalelerin neferâtının mevâcibi 64 yük 57552 akçeyi bulmaktaydı.⁴⁹¹ Ayrıca Lori beylerbeyinin tedariki görülüp, Erzurum kullarından 471 nefer, Gücrân Kalesi süvarisinden 104 nefer, Kars Kalesi'ndeki kul karındaşlarından 421 nefer, Megâvîr kullarından 360 nefer daha ihraç olundu ve senevi harçları 81 yük 30303 akçeyi buldu.⁴⁹² Serdar, Lori Kalesi'ni tahkim ettikten sonra evvelce Sinan Paşa'nın bölgeye gelip, bir hafta oturak etmesine rağmen yağmur muhalefetiyle inşasına imkân bulamadığı,⁴⁹³ Tiflis ve Şirvan yolu üzerinde bulunan ve Tiflis'e yapılan yardımlarının sevkiyatında Osmanlı kuvvetlerinin saldırılara uğradığı Tomanis derbendine vâsıl oldu ve burada bir kale inşasına başladı.⁴⁹⁴ Eski Tomanis Kalesi'nin saldırıya uğrayan ebnâ-yı sebil için yeteri kadar

⁴⁸⁸ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1043; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, 454.

⁴⁸⁹ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1047; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, 458.

⁴⁹⁰ TSMK, Revan nr.1300, vr. 7a-7b.

⁴⁹¹ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1047; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, 459.

⁴⁹² Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1048; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, 459.

⁴⁹³ TSMK, Revan nr.1300, vr. 9b.

⁴⁹⁴ Subhî: Tomanis'in muzâfat-ı Tiflis'den olduğunu belirterek, Hülagu zamanında harap olmuş iken Sultan Yakup'un Atabeyi Sofi Halil'in mescit ve minare yaparak tamamen mâmur ettiğini fakat Şah Tahmasb'ın Gürcistan'a akın saldırdığı zamanda Tomanis'e gelip, vakfiyeleri görüp cümle cemini dağıttığından bahsederek Tomanis'in viran olduğunu belirtir. TSMK, Revan nr.1300, vr. 8a-b.

güvenli olmaması ve uzaklığı nedeniyle boğazın emniyetini temin etmediği gerekçesiyle derbent hizasında, iki tarafı vadiye bakan ve üzerine konacak topların tesir sahası bütün boğaza şâmil sarp bir tepeye, yeni bir kale yapılmasına karar verdi⁴⁹⁵ ve şiddetli yağın yağmura rağmen kırk beş günde bitirilen Tomanis Kalesi'nin muhafazasına Erzurum Beylerbeyi Sokolluzâde Hasan Paşa, Beylerbeyi olarak da Semender Paşa tayin olundu.⁴⁹⁶ Safed Sancakbeyi Balcı Hasan'ın da kale inşası sırasında buraya gelerek Serdar'a katıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁹⁷ Mustafa Âlî'nin nakline göre Tomanis Kalesi'ne; "500 yemîn ü yesâr, 1000 nefer gılmân, 203 nefer hisar eri ve yine o miktar azap, 23 nefer cebeci, 43 nefer topçu yazılıp senevi harçları 64 yük 57552 akçeyi" bulmaktaydı.⁴⁹⁸

Öte yandan Tomanis derbendinin kale inşaatı sırasında Anadolu Beylerbeyi Rıdvan Paşa, Mirzâ Ali Bey'in ölümüyle oluşan idari zafiyet üzerine⁴⁹⁹ Tiflis Beylerbeyi yapılan Safed Sancak Bey'i Balcı Hasan ve kırk bin askerle beraber Tiflis'e hazine ve zahire yardımına memur edilmişlerdi.⁵⁰⁰ Rıdvan Paşa, Tiflis'e vâsıl olduktan sonra Safevîlerden yüz çevirerek Aleksandre Han'a sığınan Kartli eski kralı Davud Han'la da görüştü. Davud Han, evvelce Kars beylerbeyliği aracılığıyla Osmanlı'ya itaat etmek istediğini bildirmiş⁵⁰¹ ve bunun için İskender Ağa adlı elçisini Ferhad Paşa'ya göndermişti. Elçi, yolda Simon'un eline geçse de kurtularak Serdar'a nâmeyi iletebilmişti.⁵⁰² Serdar'ın, Rıdvan Paşa'yı Tiflis'e yardımın yanı sıra Davud Han'ı getirmek içinde de vazifelendirdiği anlaşılmaktadır.⁵⁰³ Ayrıca Serdar'ın, Davud Han'ın elçisi İskender Ağa'dan sonra Bali Çavuş'la mukabelede bulunarak onu da davet ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁴ Rıdvan Paşa, Tiflis'in hazine ve zahiresini ikmal ettikten sonra Davud Han'ı da yanına alarak Tomanis'e hareket etti. Tiflis'ten biraz uzaklaşmışlardı ki İmam Kulı Han'ın, Karabağ ve Gence havalisiyle oymaklardan

⁴⁹⁵ TSMK, Revan nr.1300, vr. 8b-9a.

⁴⁹⁶ BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/469, H.24. S. 994/M.14. 02.1586; *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 22.

⁴⁹⁷ TSMK, Revan nr.1300, vr. 11a.

⁴⁹⁸ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1047.

⁴⁹⁹ BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/6, H. 26. N. 992/M. 01. 10.1584.

⁵⁰⁰ TSMK, Revan nr.1300, vr. 14b-15a-b.

⁵⁰¹ BOA, A. {DVNSMHH. d. 52/338, Kars Beylerbeyi Yusuf'un gönderdiği mektup üzerine H. 15. ZA. 991/M. 30. 11.1583 tarihinde Serdar'a gönderilen bir hükümle Ömer Çavuş'un akraba ve taallukatına yaptığı eziyet haberlerinin tetkik edilmesini ve Davud Han'ın itaatinin doğru olup olmadığının bildirilmesi istenilmiştir.

⁵⁰² TSMK, Revan nr.1300, vr. 18b; Subhî, elçinin kırk kulaç bir kapıya hapis edildiğinden bahseder fakat elçinin nasıl kurtulduğuna dair bilgi vermez.

⁵⁰³ Ferhad Paşa, Tiflis'e yardım götüren Rıdvan Paşa'ya kılıç, kaftan ve emr-i cihân-sitân vererek, Davud Han'ı davet etmişti. TSMK, Revan nr.1300, vr. 18b.

⁵⁰⁴ TSMK, Revan nr.1300, vr. 18b-19a.

Şemseddinli, Karamanlı, Tâlišli, Yirmidörtlü, Otuziklili, Hacılı ve Kazak taifesinden topladığı⁵⁰⁵ 17 bin askerin ve Gürcü Simon'un 9 bin askerinin baskınına uğradı.⁵⁰⁶ Rumeli dilâverlerinden Divane Ömer, Şeref Han ve Zal Paşazâde Mehmed Bey'in gayretleri ile baskın püskürtüldü, Tomanis'ten gelen Erzurum ve Maraş askerlerinin yardımıyla da baskıncılar bozguna uğratıldı.⁵⁰⁷ Serdar bu galibiyeti, İstanbul'a gönderdiği bir mektupla: Revan Kalesi'nin etrafına sur ve hendek çekildiği ve bâdehu Gürcistan semtlerindeki harap Lori ve Tomanis kaleleri de yapıp içlerine muhafız konulduğu ve evvelce fethedilen Tiflis muhafazasındaki kullara mevacib ve zahire götüren Anadolu Beylerbeyi Rıdvan Paşa'ya karşı gelen Simon melunu ve İmam Kulu Han ile yapılan büyük muharebede düşmanların münhezim olup kaçtıklarını ve yaya olarak kurtulan Simon'un tacı ve kös nekkarelerinin alındığını bildiriyordu. İstanbul ise bu haberi sevinçe karşılayarak Budin beylerbeyliği ve birer suretlerinin Tımışvar ve Bosna beylerbeylerine gönderdiği 26 Ramazan 992/1 Ekim 1584 tarihli bir hükümle toplar atılıp şenlikler düzenlenmesini istedi.⁵⁰⁸ Öte yandan Tomanis'te Serdar'ın huzuruna çıkarılan Davud Han, törenle karşılanarak Kızılbaş borkünü çıkarıp mücevveze serpuş ve hilat giydi. Kendisine, oğluna ve yanlarında gelen beyzâdelere riayetler edilerek askerlere de terakkiler verildi. Ferhad Paşa'yı "Beni Âsitâne-i sa'âdet turâbına ulaştır. Memleket-i Gürcistan'un miftâhı benem. Bi-avni'ilâh feth u teshîri benimle mümkün ü müyesserdür"⁵⁰⁹ diyerek ikna eden Davud Han, İstanbul'a gönderildi. Burada da ikram ve riâyet gören Han'a, Simon'dan zapt ettiği yerler ocaklık olarak verildi.⁵¹⁰ Müteakip sene Gürcistan'a dönerken Erzurum beylerbeyliğine yazılan bir hükümle Davud Han'ın Zülkadiriye beylerbeyi olduğu ve Erzurum'da bulunan askerlerin bir kısmının da Davud Han'ın maiyetine gönderilmesi istendi.⁵¹¹

Ferhad Paşa, Lori ve Tomanis'teki söz konusu faaliyetlerden sonra bölgesel hakimiyeti daha da tahkim etmek için Ahıska'ya da bir kale yapma düşüncesiyle bu

⁵⁰⁵ TSMK, Revan nr.1300, vr. 19b.

⁵⁰⁶ TSMK, Revan nr.1300, vr. 21a.

⁵⁰⁷ TSMK, Revan nr.1300, vr. 22a-b,23a

⁵⁰⁸ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 53/499, H. 26. N. 992/M. 01. 10.1584.

⁵⁰⁹ *Tarih-i Selânikî I*, 151.

⁵¹⁰ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 59/285, H. 26. B. 993/M. 24. 07.1585, Aleksandre'ye yazılan söz konusu nâme-i hümayunla ihlası ve sadakatine mukabil Davud Han'a, yurtluk ve ocaklık olarak ülkesinin yanı sıra beylerbeylik olarak Zülkadiriye'nin verildiği belirtilmiştir.

⁵¹¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 59/326, H. 26. B. 993/M. 24. 07.1585; 59/327, H. 26. B. 993/M. 24. 07.1585 tarihli bir hükümle de Kars livasındaki sancak beylerine gönüllü ağalara zuama ve timarlılara, Zülkadiriye Beylerbeyi Davud Han'a, iltihak etmeleri emri gönderilmiştir. Ayrıca bkz.,59/353,354.

bölgeye hareket etti. Fakat burada ordunun muhalefetiyle karşılaşınca dönmek zorunda kaldı ve dönüş yolunda iken Minûçîhr'in adamlarının saldırısına uğrayıp, bir miktar kayıp vererek Erzurum'a geldi.⁵¹² Ferhad Paşa, ikinci yıl seferinde İstanbul'a gönderdiği bir mektubunda: Asker ve reayanın muharebe ve harp yükümlülüğünden usanç duyduğunu İstanbul'a bildirmişti.⁵¹³ Lori ve Tomonis kalelerinin inşasından sonra kalelerin durumu hakkında İstanbul'a Dergâh-ı Âli Müteferrikalarından Ahmed ile gönderdiği mektubunda da bu talebini yinelemişti. Fakat İstanbul, İran ile henüz bir anlaşma sağlanamadığı gerekçesiyle askerin bu sene de eskisi gibi orada kışlatılmasını belki nice senelerde orada kışlatılacağını İran'a mektupla bildirilmesini istedi.⁵¹⁴ Ancak daha sonra gönderilen bir hükümle Paşa'nın bazı maruzat için İstanbul'a çağrıldığı görülmektedir.⁵¹⁵

3) İki Sefer Arasında İstanbul Günleri

Tarihler Hicri 991 Zilkade'sinin 22'si (M. 7 Aralık 1583) Çarşamba gününü⁵¹⁶ gösterdiğinde, onun ilk koruyucusu Nurbanu Sultan, Mimar Sinan'a sipariş ettiği bugün Valide-i Atik Camii olarak bilinen bir şaheseri geride bırakarak dâr-ı bekaya göçtü. Bu göç, Ferhad Paşa'nın mukadderatını etkileyebilecek bir hadise olsa da neyse ki III. Murad hâlâ hayattaydı ve bu, Ferhad Paşa'nın yeni görevlere namzet olduğu anlamına gelmekteydi. Ferhad Paşa her ne kadar yeni görevlere namzet ise de III. Murad'ın tahayyülünde bir Özdemiroğlu Osman Paşa değildi. Çünkü Özdemiroğlu Osman Paşa, evvelce bahsedildiği üzere İstanbul bürokrasisinde ağırları görece zayıf ve sefer odaklı biriydi. Bu özelliğiyle Ferhad Paşa'dan daha ziyade önceliği

⁵¹² Şeref Han, *Şerefname II*, haz. Mehmed Emin Bozarslan, (İstanbul: Ant Yay., 1971), 269.

⁵¹³ BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/298, H. 26. B. 992/M. 03. 08.1584. Ferhad Paşa mektubunda asker ve reayanın usanç duyduğu, Pasin etrafındaki reayanın çoğunun dağıldığı ve bir zaman istirahat edilmezse bir yıl daha sefer yapmakta güçlük bulunduğu bahsediyor; İstanbul ise bu yıl her hâlükârda seferin yapılması gerekliliğini gelecek sene ahvale göre hareket edileceğini bildirilip, bu sene seferin olanca kuvvetiyle sürdürülmesini istiyordu.

⁵¹⁴ BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/530, H. 26. N. 992/M. 01. 10.1584.

⁵¹⁵ BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/541, H. 26. N. 992/M. 01. 10.1584; BOA, A. {DVNSMHH. d. 53/369, H. 05. Ş. 992/M. 12. 08.1584.

⁵¹⁶ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.45.

bulunmaktaydı.⁵¹⁷ Ferhad Paşa'nın İstanbul'a çağrılmasını tarih yazını,⁵¹⁸ Paşa'nın Ahıska'ya gelerek burayı tahkim etmek istediği sırada yeniçerilerin gürültü çıkararak itaatsizlikte bulunduklarını ve askerin gösterdiği hoşnutsuzluk üzerine padişahın gözünden düştüğü ve netice itibariyle serdarlık vazifesinden alındığı şekliyle yorumlasa da kanaatimizce söz konusu yeniçeri itaatsizliğinin Ferhad Paşa'nın görevden alınmasında ve Padişah'ın gözünden düşmesinde bir etkisi söz konusu değildir. Ferhad Paşa'nın İstanbul'a çağrılmasının birkaç sebebi vardır: Evvelen, yukarıda bahsedildiği üzere İstanbul'da siyasi ağırları olmayan Özdemiroğlu Osman Paşa, III. Murad'ın nazarında önceliği olan biriydi. Saniyen, Osman Paşa şark taraflarında yıllardır mücadele hâlindeydi ve hayli tecrübe kazanmıştı. Salisen, şark seferlerinde bir anlamda iki başlılık söz konusu oluyor, bu iki başlılığı teke düşürmek iktiza ediyordu. Örneğin; Ferhad Paşa'nın ilk seferinde Osman Paşa kuvvetleriyle Ferhad Paşa kuvvetleri arasında mühimmelere de yansıdığını gördüğümüz çeşitli problemler meydana gelmişti.⁵¹⁹ Dolayısıyla ordunun dikkatini tek serdarla tek merkezde toplamanın daha etkili sonuçlar doğurabileceği düşünülmekteydi. Yani, İstanbul merkezli hizip mücadelelerinin dışında bulunan ve bölgeyi çok iyi tanıyan, kahramanlıklarıyla matuf Özdemiroğlu Osman Paşa gibi bir aktör varken, Ferhad Paşa'nın her hâlükârda dinlenmesi icap ederdi. Yeniçerilerin itaatsizliği çözülebilecek bir mevzuymdu. Nitekim Osman Paşa, Tebriz üzerine giderken Ahıska'da Ferhad Paşa'ya karşı ayaklanma sebebi olan terakki konusu tekrar gündeme geldiğinde sipahilere 2, yeniçerilere 1 akçe terakki vererek bu hoşnutsuzluğu gidermiş idi.⁵²⁰ Öte yandan Ahıska'daki yeniçeri itaatsizliği sebebiyle Ferhad Paşa'nın, III. Murad'ın gözünden düştüğünü iddia etmek, kul sistemine takınılan tavır itibariyle de doğru değildir. III. Murad, yeniçeri serzenişlerini ve onları harekete geçiren hizbi dikkate

⁵¹⁷ Zira Ferhad Paşa, İstanbul'da bir siyasi hizbe karşılık geliyordu. Dolayısıyla bu durum, Paşa'nın İstanbul'dan yahut karşı hizipte konumlananlar tarafından tam olarak desteklenmemesi anlamını da geliyordu. Paşa'nın ikinci kez şark seferine revan olduğunda rakibi Cığalazâde'nin ondan uzaklaştırılarak Bağdat muhafazasına gönderildiğini biliyoruz. BOA, A. {DVNSMHM. d. 61/144, H. 16. Ş. 993/M. 13. 08.1585; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.47.

⁵¹⁸ Danişmend, *Kronoloji III*, 77; Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, 1348.

⁵¹⁹ Örneğin; Osman Paşa'nın gönderdiği bir mektupta Rum'dan, Şirvan'a tayin edilen zuama ve erbâb-ı timar'ın türlü vesilelerle sefere gelmeyerek ve Kefe'ye giden bazılarının dahi firar etmesiyle dirliklerinin başkalarına verildiği hâlde bir şekilde emirler istihsal edip, Revan seferine memur değilken iken Revan'da hizmet ettiklerine dair temessükler edinerek timarlarını tekrar iade ettirmeye çalıştıkları görülmektedir. 44 Numaralı MD., hkm.,494, H. 21. B. 992/M. 29. 07.1584; *keza* 51 Numaralı MD., hkm.,271, H. 24. Ş. 991/M. 12. 09.1583; BOA, A. {DVNSMHM. d. 52/963, H. 15. R. 992/M. 26. 04.1584.

⁵²⁰ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri*, 152.

almış olsaydı, Osman Paşa'nın vefatından sonra şark seferi için Ferhad Paşa'yı tekrar vazifelendirmeyebilirdi. Esasen Selânikî'de geçen bir pasaj ve şiir, III. Murad'ın Ferhad Paşa yerine Özdemiroğlu Osman Paşa'yı neden tercih ettiğine dair bize ip uçları vermektedir. “Kendi adl ü insafı ve takvâ vü afâfi üzre ulemâsından ve vüzerâsından murâd-ı dili muktezâsınca kimse bulamadım” diye nazm u şiirinde işâr edip beyan etmiştir ki söz konusu olan gazelde III. Murad:

Gönlümün istediği bana bir âdem olsa
Havf-ı Mevlâdan iki dîdesi pürnem olsa

Usrû yüsrini kayırmasa iki dünyânın
Cümleten âlem iki aynına bir dem olsa

Nefesi olsa hayat ırgürici mürdelere
Bir kelâmı niçe bin pâreye merhem olsa

Zâhir ü bâtını mamur ve yüzi nûr-ı mübîn
Tâ-ebed nâzır olanlar ana hurrem olsa

Mahzen-i ilm-i ledün kâşif-i sırr-ı hikmet
Ey Murâdî bize bir şöylece âdem olsa ⁵²¹

Söz konusu pasaj ve şiirdeki yakınmalar, İstanbul merkezli hiziple beraber düşünüldüğünde Özdemiroğlu Osman Paşa, III. Murad'ın gönlünün istediği âdemdi. Ve gönlünün istediği âdem, Demirkapı'dan hareketle H. 17 Cemaziyelâhir 992/M. 28 Haziran 1584 Perşembe günü Karadeniz boğazından Donanma-yı hümayun ile geçip, İstanbul'a geldi ve büyük bir gösterişle karşılandı.⁵²² O gün divan toplantısı yapılmadı ve devlet ricalinden kim varsa onu karşılaması ferman olundu. Fakat henüz ikinci vezir olduğu için büyük vezirler onu karşılamadı. Mustafa Âlî'nin nakline göre: “Bunca i‘zâz ü ikrâm olindukdan gayri dibelik vücûd bulmasın deyu istikbâline varmakdın ol ‘asrın vüzerâsı tecennüb etdi. Vezîr-i sâni makâmında ‘ahdinin şîr-i jiyânı zamanının Rüstem-i destanı bir zât-ı ‘âlî-şân iken kanun değildir diyu her biri karşılamakdın ibâ kıldı.”⁵²³ Ancak Yeniçeri Ağası ve Rikab-ı Hümayun ağaları tarafından karşılanan Osman Paşa, konaklaması için Vefa meydanında Pertev Paşa'nın sarayına

⁵²¹ *Tarih-i Selânikî I*, 428.

⁵²² Âsafî, *Şecâatnâme*, 474; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.45; Mustafa Âlî, (*Künhü'l-Ahbâr IV*, 1031) Osman Paşa'nın İstanbul'a geliş tarihini H. 992 Receb'inin evaili olarak; Mustafa Selânikî Efendi ise H. 20 Cemaziyelâhir olarak zikretmektedir. *Tarih-i Selânikî I*, 144-145.

⁵²³ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1031.

konduruldu.⁵²⁴ Konakta biraz istirahat ettikten sonra, önce Siyavuş Paşa'yı ziyaret etti. Bu ziyaretten bir hayli memnun olan Siyavuş Paşa, onu iltifat ile ağırladı ve daha sonra Divan-ı Hümâyûn'a gelen Osman Paşa, kanun üzere pişkeşin çekip, el öpüp teşrif hilatını giydi. Bu şekilde dört gün divanda hizmet ettikten sonra III. Murad, Kasr-ı Cedid (Sinan Paşa Köşkü/İncili Köşk)'e inip Osman Paşa'yı buraya davet etti. Osman Paşa huzura gelince III. Murad'ın ilk sözü "*Sefa geldin Osman, otur*" oldu. Bu emir birkaç kez tekrarlandıktan sonra Osman Paşa, "*li'l-edeb*" ayak üzere durmayı münasip gördü. III. Murad: "Lala Mustafa Paşa ile Şirvan'a vardıktan sonra sergüzeştini ve düşman ile yapılan mücadeleyi bana bir anlat" dedi.⁵²⁵ Osman Paşa, ilkin Aras Han ile yapılan mücadeleyi ve onun tutsak edilişini anlattı. III. Murad, "*Aferin Osman*" diye onu takdir etti ve başındaki değerli sorgucu çıkarıp Paşa'nın sarığına iliştirdi. Paşa, arkasından Hamza Mirza ile yapılan savaşı hikâye edince "*Berhudar ol, berhudar ol Osman*" sözlerini yineleyip, belindeki altın işlemeli hançeri çıkarıp Osman Paşa'nın beline taktı. Osman Paşa, daha sonra Gence Hanı İmam Kulı Han ile yaptığı savaşı anlattı ve III. Murad, tekrar takdirlerini ifade ederek değerli bir sorguç daha başına iliştirdi. Osman Paşa, yaptığı mücadelelere devamla Kırım Han'ının yüz bin Tatarla üzerine geldiğini ve Allah'ın inayeti ile yanındaki üç dört bin adamla ona nasıl karşı çıktığını, sonunda Han'ın ne surette öldürüldüğünü anlattı. Bütün bunları dinledikten sonra III. Murad ellerini kaldırarak "Du'a-yı hayrı tekrâr ve îzid-i settâr ve müste'an-ı kakhâr senden râzî olsun. Her kanda gidersen nusret-i bedreka-i zafer refîkun olması tahakkuk bulsun. 'Âkıbet hem-nâmun olan Hazret-i 'Osmân bin 'Affân ile kasr-ı cinânda hem-nişîn ü hem-hân olasun. Dünyalar turdukca turup, murâdundan ziyâde mu'âmmar olup izdiyâd-ı devlet ü ikbâl-i imtidâd-ı câh ü celâl mertebelerin bulasın"⁵²⁶ diye hayır dualar ettikten sonra Ağalara dönerek "Osman'ı giydirin, ba'dehu atlandırın, rahş-ı murâdâtına kemâl-ı i'zâz ü iclâlle bindirin" emrini verdi. Bunun üzerine Ağalar, Paşa'yı dışarı çıkarıp gömleğinden rubalarına kadar sırmalı ipekten yapılmış elbiseler giydirdiler. Paşa yeniden huzura gelip etek öptükten sonra altın eyerli, süslü ve güzel bir ata binerek sarayına gitti.⁵²⁷

⁵²⁴ Âsafî, *Şecâatnâme*, 479; *Tarih-i Selânikî I*, 145.

⁵²⁵ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1032-1035.

⁵²⁶ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1033.

⁵²⁷ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1034.

Osman Paşa gittikten sonra III. Murad, Bâbüssaâde ağasına, “Elhamdülillah bir şüphemiz vardı, oda zail oldu” buyurdu. Bâbüssaâde ağası “O nasıl bir şüphe idi Padişahım?” deyince, III. Murad: “Osman Paşa için afyona mübteladır, veziriazam olup divan sürmeye kadir değildir” demişler idi. Oysa dört saattir huzurumda onu dinledim. Eğer afyona müptela olsaydı belli olurdu” diye buyurdu.⁵²⁸ Mustafa Âlî tarafından nakledilen söz konusu hadise Peçevi İbrahim Efendi tarafından da aynen nakledilmiş ancak Pecevi naklettiği bu hadisenin sonunda: Osman Paşa’nın, padişahıtan gördüğü iltifatın verdiği sevinç o denli fazla idi ki bu durumun her türlü içkinin verebileceği keyfi bastıracağını, bu nedenle Padişah hazretlerinin, Osman Paşa’nın gerçek yüzü ve meşrebi konusunda aldandığını belirtir.⁵²⁹ Yine Osman Paşa’yı çekemeyen Sadrazam Siyavuş Paşa, vergisinde aşırı girmiştir bahanesiyle ruusunu kabul etmeyerek Osman Paşa’ya leke sürmek istemiş fakat silahtarlar, Siyavuş Paşa’nın bu uygulamasına karşı toplu olarak Divan’a gelip, vezirlere ağır sözler sarf ederek Osman Paşa’yı değil diğer vezirleri suçlamışlardı. Bu durumu öğrenen Padişah, Siyavuş Paşa’yı azl ederek 16 Receb 992/ 24 Temmuz 1584 tarihinde Kapıcılar Kethüdasını gönderip mühr-i hümayunu aldırdı.⁵³⁰ Sene 992 Receb’inin yirminci günü⁵³¹ (28 Temmuz 1584) vezirler divan toplantısına geldiklerinde sadrazamlık henüz kimseye verilmemişti. O sırada Bâbüssaâde ağası, sadrazamlık mührünü sırma işlemeli bir mendile koyup kapıcılar kethüdasını çağırdı ve “Saadetli Padişah’ın, Osman Paşa’ya hayır dualar ettiğini, vezaretin çoktan hakkı olduğunu ancak sınır boylarında bulunması bu hakkın yerini bulmasına engel olduğunu, şimdi ise hakkın yerini bulduğunu”⁵³² belirttikten sonra mühr-i hümayunu Kapıcılar Kethüdası Mehmed Ağayla, Osman Paşa’ya teslim ettirdi. Orada bulunan divan üyeleri usulüne göre kalkarak Osman Paşa’yı kutladılar.⁵³³

⁵²⁸ Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr IV*, 1035.

⁵²⁹ *Peçevi Tarihi II*, 86.

⁵³⁰ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.45.

⁵³¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 44/493, H. 21. B. 992/M. 29. 07.1584 (Yevmü's-sebt 21 Receb 992. Yevm-i mezburda Osman Paşa hazretlerine mühr-i şerif divanda verilmiştir). Selânikî'de (*Tarih-i Selânikî I*, 146) Osman Paşa'ya mührün verilmesini H. 992 Receb'inin yigirminci sebt gününe işaret etmektedir. Seyyid Lokman ise (*Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, gn.47) Osman Paşa'ya 20 Receb'de mührün verildiğini belirtmektedir. Hem mühimme kaydında hem de Selânikî'de zikr edilen 21 Receb sebt günü Cumartesi'ye değil, Pazar'a müsadiftir. Dolayısıyla Seyyid Lokman'ın verdiği 20 Receb tarihinin Cumartesi'ye müsadif olması sebebiyle Seyyid Lokman'ın verdiği tarih esas ittihaz edilmiştir.

⁵³² BOA, A. {DVNSMHHM. d. 47/251, H. 04. R. 990/M. 28. 04.1582. Osman Paşa, hizmetlerine binaen evvelce kılıçlar ve hilatler gönderilerek takdir edilmiştir. *Kezâ*, 51 Numaralı MD., hkm.,21.

⁵³³ Âsafî, *Şecâatnâme*, 481; *Peçevi Tarihi II*, 87.

Söz konusu hadiselerin seyri bize şunu göstermektedir ki Osman Paşa'nın İstanbul'da merkezi hükümetin geleneksel temsilcileri tarafından engellenme gayreti ve Peçevi'nin kanaatimizce yanlış aktarımı yersizdir. Zira III. Murad, zikr edildiği üzere sadaret makamının Osman Paşa'nın hakkı olduğunu epeydir düşünüyordu. Peçevi ve Siyavuş Paşa'nın suçlamaları doğru kabul edilse bile bu gerçeklik III. Murad'ın tavrını değiştirmeyecekti. Haddizatında Osman Paşa'nın başarıları bu durumu görmezden gelmek için yeterli bir gerekçe oluşturmaktaydı. Öte yandan vurgulandığı üzere III. Murad'ın gönlünün istediği âdem Özdemiroğlu Osman Paşa'ydı. Çünkü bu âdem, III. Murad'ın yönetim anlayış tarzına (Merkezi hükümet temsilcilerinin lider bazlı katılımı olmadan sürdürülen gazi padişahlık mefhumuna) uygundu. İşte III. Murad, yönetim anlayışına uygun bu âdemi veziriazam yaptıktan sonra Tebriz seferi için vazifelendirdi ve Osman Paşa 10 Şevval 992/ 15 Ekim 1584 Pazartesi günü padişah ve erkanı devlete veda ederek Üsküdar'a geçti.⁵³⁴ Sefer mühimmatının tedariki, maiyetine memur edilen ümeranın katılımı ve askere takip edilecek yol üzerinde lüzumlu maddelerin hazırlanması hakkında, muhtelif yerlere hükümler gönderildi. Serdar, Üsküdar'da sefer hazırlığı içerisindeyken İslam Giray tarafından; Sâbık Kırım Hanı Mehmed Giray'ın oğullarının babalarının katli üzerine Rus Nagayı'na ve Şemhâl'e iltica ederek topladıkları, 10 bin kişilik kuvvetle Bahçesarayı muhasara ettikleri ve kendisinin Kefe'ye sığınmak zorunda kaldığını, Âsi Giraylar'ın Kefe üzerine yürüyüp burayı da muhasara ettikleri bildirilince Özdemiroğlu Osman Paşa, Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa donanmasının levazım ve mühimmatını ikmal edip, Kefe'ye nakletmek üzere tahmil ettikten sonra Üsküdar'dan hareket etti ve Sâbık Bosna Beylerbeyisi Ferhad Paşa'yı da Sinop'tan Kefe'ye geçerek Hanzadelerin fesadını bertaraf etmeye memur etti.⁵³⁵ Ferhad Paşa'nın gayretleri neticesinde fesada sebebiyet veren Nogay beylerinde bazıları maktul düştü ve Hanzadeler firar etmek zorunda kaldı. Hem Kırım meselesinin halledilmesi hem de kışın şiddeti nedeniyle Kastamonu'da kışlamak zorunda kalan Osman Paşa, Kırım hadiselerinin önemli bir mesele olmaktan çıkması üzerine 8 Rebiülâhır 993/9 Nisan 1585'te Kastamonu'dan hareketle Amasya'ya geldi.⁵³⁶ Burada kışın şiddetinin henüz geçmemesi sebebiyle konaklama emri verildi ve 22 günlük bir bekleyişten sonra Serdar, Tokat'a yöneldi ve burada İstanbul'a dönmekte olan eski

⁵³⁴ *Peçevi Tarihi II*, 88; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.46; *Tarih-i Selânikî I*, 149-150.

⁵³⁵ Âsafî, *Şecâatnâme*, 487.

⁵³⁶ *Tarih-i Selânikî I*, 148-152.

serdar Ferhad Paşa'yla buluştu. Ferhad Paşa'ya riayet ve hürmet gösteren Osman Paşa, Harîmî'nin nakline göre, Ferhad Paşa'yı birkaç gün yanında alıkoyarak fikir teatisinde bulundu ve gideceği zaman askerle birlikte onu şehrin birkaç fersah dışına kadar yolcu etti.⁵³⁷ III. Murad'a "Küllî izzet ü sa'âdete sezâvârdur ki iyilikler idecekdür ve çok himmete lâıyk kuldur ve müstahıkdur" diye arzlar göndermiş ve söz konusu arzdan son derece memnun kalan III. Murad, "Gaziler bîgarazdur elhamdülillah" diyerek memnuniyetini izhar etmişti. Osman Paşa, Ferhad Paşa ile mülâkatından sonra Tokat'tan ayrılıp yoluna devamla 4 Cemaziyelâhir 993/ 3 Haziran 1585'te Sivas'a ve 25 Cemaziyelâhir/24 Haziran'da Sivas'tan ayrılarak, 5 Şaban/2 Ağustos'ta Erzurum Kalesi önüne vâsıl oldu.⁵³⁸ Kıtık sebebiyle 15 Şaban/12 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrılan ordu, Pasin ovası üzerinden 12 Ramazan/7 Eylül'de Çaldıran'a ulaştı. Çaldıran geçilip Karadere mevkiine gelindiğinde Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa, bini aşkın mükemmel donatılmış kulları ve altı binin üzerinde Van Alayları askeri ile birlikte orduya katıldı.⁵³⁹ Cıgalazâde'nin orduya katılımına müteakip Hoy ve Merend üzerinden 25 Ramazan/20 Eylül'de Sûfiyân'a gelindi ve burada ordunun karşısına çıkan küçük bir kuvvetle çatışma yaşandı.⁵⁴⁰ Osman Paşa, Sûfiyân'dan ayrılıp Alivar delinen menzile vâsıl olduğunda, şehzâde kuvvetlerinin yaklaştığı öğrenilerek muharebe düzeni alındı ve yapılan mücadele neticesinde Safevî kuvvetlerinden bir kısmı esir alındı ve bir kısma da firar etmek zorunda kaldı. Osman Paşa, Şahoğlu'nun ani baskın yapma ihtimaline binaen daha önce tertip etmiş olduğu düzenin bozulmayarak yola devam edilmesini emretti. Bu tertip üzere harekete geçen ordu, Tebriz'e iki mil mesafede bulunan Acısu mevkiine geldi. Serdar'a rehberlik eden Maksut Han'ın Tebriz ahalisine göndermiş olduğu teslim mektubuna müsbet bir cevap gelmemesi üzerine Serdar, şehrin üzerine askeri sevk etti.⁵⁴¹ Şehre giren Osmanlı kuvvetleri Safevîlerin kurduğu köşebentleri yakıp yıktı ve akşam oluncaya kadar şehrin yarısı ele geçirildi.⁵⁴² Safevî ordusu tarafından geceleyin bir baskın tertip edilmişse de bir netice alınamadı. Şehrin muhafaza kuvvetlerinin de firar etmesiyle zor durumda kalan Tebriz halkı, sulh talebinde bulundu ve şehir halkına eman verilmesiyle

⁵³⁷ Mustafa Karafil, *Harîmî'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, 45.

⁵³⁸ *Peçevî Tarihi II*, 88.

⁵³⁹ Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1052.

⁵⁴⁰ Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1053.

⁵⁴¹ Mustafa Cezar, *Mufasssal III*, 1355; Reyhan Şahin Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, 263.

⁵⁴² *Tarih-i Selânikî I*, 161-164.

fetih tamamlanmış oldu.⁵⁴³ Osman Paşa, Tebriz'den ayrılmadan önce süregelen hastalığının daha da ağırlaşmasıyla askerin başında mücadeleye devam edemeyeceğini anlayınca, Tebriz muhafazasına Diyarbekir Beylerbeyliği ile Trablusşam Beylerbeyi Cafer Paşa'yı ve kendi yerine serdar kaymakamlığını da Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa'ya tevdi etti.⁵⁴⁴ Osman Paşa, ata binmeye dahi güç yetiremeyince tahtırevana konulup, 4 Zilkade/28 Ekim'de Tebriz'den ayrıldı ve Acısu mevkiine gelindiğinde istirahat verildi ve buraya konulduğu günün gecesi vefat etti (6 Zilkade 993/30 Ekim 1585).⁵⁴⁵ Naaşı, Kethüdası Yahya Ağa nezaretinde Diyarbekir'e nakledildi ve orada kendisinin daha önce yaptırdığı Kurşunlu Camii civarındaki türbesine defnedildi.⁵⁴⁶

Osman Paşa'yla Tokat görüşmesinden sonra yoluna devamla 19 Cemaziyelâhir 993/ 18 Haziran 1585'te İstanbul'a gelen Ferhad Paşa'yı kanûn-ı kadîm üzere Üsküdar'a gelen kadırgalarla Rumeli beylerbeyi, Yeniçeri Ağası, Defterdarlar ve Rikâb-ı hümayun ağaları "*Gazan kutlu ola*" deyip karşıladılar. 1 Receb 993/29 Haziran 1585'te III. Murad'ın huzuruna çıkan Ferhad Paşa, Tokmak Han ve İmam Kulı Han'ın murassa taçlarını ve Simon'un musavver alemlerini Padişah'a hediye etti.⁵⁴⁷ Öte yandan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ölümü üzerine Serdar kaymakamı Cıgalazâde Sinan Paşa, mühr-i hümayunu Niğbolu Bey'i Ahmed Paşazâde Mehmed Bey vasıtasıyla İstanbul'a göndermişti. Mühr-i hümayun İstanbul'a gelince III. Murad, mühr-i hümayunu Mesih Paşa'ya teslim etmiş ve Cıgalazâde Sinan Paşa'ya da serdarlık beratı yazılarak bölgenin muhafazası, ona ısmarlanmıştı.⁵⁴⁸ Mesih Paşa, sadrazam olduktan bir iki ay sonra sefer mevsimi gelince Cıgalazâde'nin serdarlığıyla yetinilmeli mi? yoksa yerine başka bir serdar mı görevlendirilmeli? meselesini açığa kavuşturmak için padişaha arz sundu. Bunun üzerine Padişah, bu hususun müşavere

⁵⁴³ BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/223, H. 08. Z. 993/M. 01. 12.1585 tarihli Budin beylerbeyine ve birer sûretlerinin Tımaşvar, Bosna beylerbeyi ile Eflak, Boğdan ve Erdel voyvodalarına gönderilen bir hükümde, Tebriz'in zabt edilerek kalesinde muhafızlar bırakıldığı, ordu avdet ederken düşmanla yapılan muharebelerin dahi kazanıldığı, bu sevinçli haberin kaleden topar atılıp, şenlikler yapılarak kutlanılmasının istenildiğini görmekteyiz. *Kezâ*, Anadolu beylerbeyliğine gönderilen BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/225, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585 tarihli hüküm.

⁵⁴⁴ Âsafî, *Şecâatnâme*, 533; BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/220, H. 01. Z. 993/M. 24. 11.1585; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1066; *Peçevi Tarihi II*, 98.

⁵⁴⁵ BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/221, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585; Çetin Sungur, *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşa'sı: Özdemiroğlu Osman Paşa*, 139; Danişmend, *Kronoloji III*, 96.

⁵⁴⁶ Âsafî, *Şecâatnâme*, 553; *Tarih-i Selânikî I*, 164.

⁵⁴⁷ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.46; Selânikî, Paşa'nın İstanbul'a geliş tarihini H. 1 Cemaziyelâhir 993/M. 31 Mayıs 1585 padişahın huzuruna çıkmasını ise H.10 Cemaziyelâhir 993/M. 09 Haziran 1585 olarak zikretmektedir. *Tarih-i Selânikî I*, 154-155.

⁵⁴⁸ BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/220, H. 01. Z. 993/M. 24. 11.1585; *keza*, 60/225-282.

edilmesini ve uygun görülenin kendisine bildirilmesini istedi. Mesih Paşa, Şeyhülislam’a, büyük vezirlere, iş başında olan ve olmayan kadiaskerlere, bazı büyük şeyhlere ve saygın seyyidlere padişahın emri üzerine tezkere yazdığını belirttikten sonra, kalplerine doğanı hatta istihareden sonra hatıra geleni yazıp kendisine göndermelerini istedi. Her birinin cevapları gelip, bunları gördükten sonra kendi kanaatini de yazarak tezkerelerin tamamını bir keseye koyup padişaha yolladı. III. Murad tezkereleri üç gün mütalaa ettikten sonra dördüncü gün Kapıcılar Kethüdası Satırcı Mehmed Ağa eliyle iki buyruk gönderdi. Satırcı Mehmed Ağa, Divan-ı hümayuna gelip buyrukları Veziriazam Mesih Paşa’ya ve Ferhad Paşa’ya teslim etti. Bu buyruklardan Ferhad Paşa’ya verilende, “Seni Acem’e serdar tayin eyledim; Mesih Paşa’ya verilende ise seni umumen Acem’e memur olan İslam askerine serdar nasb ettim, bugünden tedariklere başlayasınız” deniliyordu.⁵⁴⁹ Solakzâde ise tarihinde bu hadiseyi naklederken Ferhad Paşa’ya verilen buyrukta: “Seni, umumun Acem seferine memur ve askere müstakilen serdar tayin ettim” yazılı olduğunu; Mesih Paşa’ya verilen buyrukta ise: “Vezir Ferhad Paşa’yı Şarka memur olan askere, tam bir istikbal ile serdar tayin eyledim. Hemen bugünden itibaren sefer tedarikini görsün diye tenbih edesin” diye yazıldığını belirtmektedir ⁵⁵⁰ ki doğrusu bu olmalıdır. Zira mesele, Cığalazâde ile devam edelim mi yahut başka birini mi gönderelim meselesiydi. Mesih Paşa’nın sefere gönderilmesi zaten mevzubahis değildi.

Peçevi İbrahim Efendi, tarihinde konuyla ilgili devamla Ferhad Paşa’nın serdarlık emrini aldıktan sonra divandan sarayına varıncaya kadar gözyaşı döktüğünü, serdarlıktan kaçınmak için çok çaba harcadığını ama önleyemediğini ve buyruğa boyun eğmekten gayri bir şey yapamadığını belirtir.⁵⁵¹ Peçevi İbrahim Efendi’nin bu nakli dönemin politik realitesiyle uyuşmamaktadır. Çünkü dönemin politik realitesinde, şayet bir sefer söz konusu idiyse bu sefere Ferhad Paşa’dan başkasının görevlendirilmemesi beklenirdi. Yani III. Murad’ın, Ferhad Paşa’yı serdar olarak görevlendirmesi malumun ilamıdır. III. Murad nazarında şayet Özdemiroğlu Osman Paşa yoksa Ferhad Paşa vardır ve Paşa’nın henüz ikinci bir alternatifi de yoktur. Bu sadece üç yıla yakın ilk serdarlık tecrübesiyle de ilgili değildir. Zira Cığalazâde’nin,

⁵⁴⁹ *Peçevi Tarihi II*, 98.

⁵⁵⁰ *Solak-zâde Tarihi II*, 349.

⁵⁵¹ *Peçevi Tarihi II*, 99.

Ferhad Paşa'dan daha az tecrübeli olduğunu iddia etmek de doğru değildir.⁵⁵² Hâl böyle iken ve bu gerçeklik Ferhad Paşa tarafından da tam olarak bilinmekteyken bu gerçekliliği gözyaşları içinde karşılaşması, sarayına gidene kadar ağladığının belirtilmesi doğru olmasa gerektir. İşin azameti ve zorluğu sebebiyle üzüntü duymuş olabilir. Ancak serdarlık vazifesinin uhdesine verilmesi onun açısından sürpriz bir gelişme olmasa gerektir. III. Murad'ın konunun istişare edilmesini istemesi de muhtemelen şark seferleri hakkında genel kanaati araştırmak istemesiyle ilgilidir. Aksi hâlde, onun da zihninde Ferhad Paşa'dan daha iyi bir alternatif olamayacağı aşikârdır. Peki Cığalazâde Sinan Paşa, Ferhad Paşa'ya iyi bir alternatif değil miydi? şüphesiz değildi. Çünkü o, III. Murad düzeninin adamı değil, Mustafa Âli'nin de belirttiği üzere Kanuni düzeninin adamıydı.⁵⁵³ Ona, serdarlık beratının gönderilmesi dahi vaziyeti idare etmesini teşvik etmekten başka hiçbir şey değildi. Hatta o kadar ki Ferhad Paşa'nın uhdesine serdarlık verildiğinde onun, serdarın yakınlarından uzaklaştırılarak Bağdat muhafazası için görevlendirildiğine de şahit olmaktayız.⁵⁵⁴ Yine Cafer Paşa ve Cığalezâde'ye gönderilen muhtelif hükümlerde yapacakları tasarrufları Ferhad Paşa'ya bildirmeleri istenmiştir.⁵⁵⁵ Öte yandan Osman Paşa'nın veziriazam olması sebebiyle sadareten uzaklaştırılan Siyavuş Paşa'nın, onun vefatıyla tekrar sadarete getirildiği, Ferhad Paşa'nın ikinci seferinden önce ise sadareten tekrar uzaklaştırıldığını görmekteyiz.⁵⁵⁶ Yerine gelen Mesih Paşa'da, III. Murad'ın sadaret makamının kurumsallaşmış yapısına karşı takındığı tavrı bizatihi yaşamış ve bu tavır karşısında tutunamayacağını anlayıp görevden el çekmiştir.⁵⁵⁷ III. Murad'ın uygulamalarıyla şekillenen bu siyasi atmosferde Ferhad Paşa'nın henüz alternatifi yoktu. Şark seferlerindeki muvaffakiyetsizliği bahanesiyle Malkara otlu ve sulu yerdir denilerek sadareten uzaklaştırılan Koca Sinan'ın ise sahneye çıkmasına daha üç yıl

⁵⁵² BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/220, H. 01. Z. 993/M. 24. 11.1585 tarihli bir hükümde Tebriz'in zaptında ve civarında yaptığı muharebelerde gösterdiği başarılar dolayısıyla ona; iki hilat, bir murassa kılıç, kabzası yakutlu bir hançer gönderilerek takdir edildiğini görmekteyiz. *Kezâ*, 60/225, Cığalazâde hem Tebriz'in fethinde hem fetih sonrası Tebriz'in müdafaasında önemli görevler ifa etmiştir.

⁵⁵³ Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr IV*, 1041.

⁵⁵⁴ BOA, A. {DVNSMHH. d. 61/144, H. 16. Ş. 993/M. 13. 08.1585; ayrıca bkz., Mehmed Ali Atıcı, *Mühimme Defteri-61(994-995/1586-1587)*, *Metin-Tahlil (Sayfa:1-100; Hüküm:1-243)*, (YL Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arşivcilik Anabilim Dalı, 1997).

Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.47.

⁵⁵⁵ BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/29, H. 05. RA. 995/M. 13. 02.1587; BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/24, H. 03. ZA. 995/M. 05. 10.1587. Ayrıca bkz., Ömer Orhan Gündüz, *62 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.995-996/M.1587-1588) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-134)*, (YL Tezi, Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kayseri 2022).

⁵⁵⁶ *Tarih-i Selânikî I*, 165.

⁵⁵⁷ Mustafa Âli, *Kühü'l-Ahbâr IV*, 1076-1078.

vardı. O, Beylerbeyi Vakası'nı bekleyerek hatta tasarlayarak⁵⁵⁸ Malkara'da günlerini geçirmekteydi.⁵⁵⁹

4) İkinci Serdarlığı

Tebriz zapt edilip kalesine de muhafızlar konulduktan sonra ordu, Erzurum taraflarında kışlamak üzere avdet etmişti.⁵⁶⁰ Ordunun Erzurum'a avdetinden sonra İstanbul, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın vefatının düşman tarafından öğrenildiğini dolayısıyla harekete geçmelerinin muhtemel olduğunu düşünerek Dağıstan hâkimi Şemhâl'e⁵⁶¹ ve muhtelif yerlere emirler göndererek Tebriz müdafilerine yardım etmelerini istemişti.⁵⁶² Nitekim ordunun Erzurum'a avdetinden sonra İstanbul'un dikkat çektiği üzere Muhammed Hüdabende ve oğlu Hamza Mirza, Tebriz'i muhasara altına almışlardı. Tebriz muhafazasında bulunan Cafer Paşa ve kuvvetleri her ne kadar Safevî saldırılarına karşı mukavemet ediyorlar ise de düşman baskısı altında rahatsız ve huzursuz idiler. Erzak ve zahire sıkıntısının da baş göstermesi üzerine Tebriz müdafilerine yardım yetiştirmek zarureti doğmuştu.⁵⁶³ Bunun üzerine III. Murad, Tebriz'i muhasaradan kurtarmak ve bölgedeki düşman kuvvetlerini bertaraf etmek için Selânikî'nin ifadesiyle: “Gayret-i dîn-i mübîn için bu denli mihmet ü

⁵⁵⁸ Mustafa Âlî, III. Murad'ın siyasasının kırılma noktası olan Beylerbeyi Vakası'nın Koca Sinan Paşa tarafından desteklendiğini belirtir. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1130.

⁵⁵⁹ Koca Sinan, Ferhad Paşa'nın şark seferi için ikinci kez vazifelendirilmesinden yaklaşık bir yıl sonra Şam beylerbeyliğine tayin edildi (H. 25 Zilhicce 994/M. 07 Aralık 1586). Beylerbeyi Vakası'ndan önce ise Kudüs'te oturma emrini iptal ettirerek Üsküdar'daki konağına geldi.

⁵⁶⁰ Taman Bey'i Sultanay Bey'e gönderilen bir hükümde ordunun Erzurum ve Van'da kışlayacağı anlaşılmaktadır. BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/270, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586; aynı şekilde Nogay Beyleri'nden Yahşi Said Bey'e gönderilen bir hükümden de ordunun Erzurum ve Van taraflarında kışlayacağı anlaşılmakta ve düşmanın taarruzu hâlinde Said Bey'den Tebriz'e muâvenet etmesi istenilmektedir. BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/268, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586.

⁵⁶¹ BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/274, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1586, Şemhâl'den icabında Kırım Hanı İslam Giray'ın Kırım'a tâbi Tatar, Çerkes ve Nogaylarını da yanına alması emredilmişti.

⁵⁶² BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/229, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585; Hakkâri hâkimi Zeynel Bey oğlu Zekeriya Bey'den; Bir sûretinin Sehrani Süleyman Bey'e ve birer sûretlerinin Palu, Hazzo, İmadiye Hâkimi Danyal, Dünbüli Nazar ve Veli Beylere yazılan hükümle Tebriz'e düşmanın hücumu hâlinde muâvenet etmeleri istenilmiştir. BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/224 H. 07. Z. 993/M. 30. 11.1585; Tebriz'e yardım için emir yazılan diğer beyler için ayrıca bkz; BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/229-255 H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585.

⁵⁶³ Ordunun Tebriz'den ayrılışından sonra Tebriz'de bulunan Cafer Paşa'yla vaziyetle ilgili sürekli haberleşildiği, mühimmat, erzak ve askeri kuvvet gibi yardımlar için muhtelif yerlere hükümler sadır olduğu görülse de yeterli olmadığı yahut yerine getirilemediği anlaşılmaktadır. BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/227 H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585; BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/273 H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585; BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/379 H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586; BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/410 H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586; BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/518 H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586.

meşakkat ihtiyâr olmuşken hebâ olmasun, asker ve hazine padişahlara nâm ve namus içündür”⁵⁶⁴ diyerek H. 994 Muharrem’inin evâhir’inde / M. 1586 Ocak ortalarında Ferhad Paşa’yı tekrar serdar tayin etti. Paşa’yla birlikte; beş bin yeniçeri, bin nefer topçu, bin nefer cebeci ve bin nefer top arabacı, sipahiler, silahtarlar, sağ ulufeciler ve bütün bölük halklarının yanı sıra önceki seferde olduğu gibi muhtelif yerlerin beylerbeyleri, sancakbeyleri ve alaybeylerine hükümler gönderilerek sefere iştirakleri istendi.⁵⁶⁵ Bu hükümlere göre; Rumeli beylerbeyliğine baharda yapılacak büyük sefer için Dergâh-ı Âli müteferrikaları, alaybeyleri, çeribaşları, mali kudret ve bedeni kabiliyetleri olan tekaüdler, zuama ve timarlıların sefere hazırlanmaları için genel bir davet hükmü⁵⁶⁶ gönderildikten sonra ayrıca detaylı olarak Niğbolu, Üsküp, Mora sancaklarından üç binden yukarı timarı olanlar; sancakbeyi, alaybeyi, çeribaşısı ve çeri sürücüleriyle;⁵⁶⁷ Köstendil ve Hersek sancaklarından on binden yukarı timarı olanlar;⁵⁶⁸ Silistre, Vidin, Alacahisar, Ohri sancaklarından iki yüz seksen nefer Tatar cebelüleri;⁵⁶⁹ İlbasan, Vulçitrın,⁵⁷⁰ İskenderiye (İşkodra), Avlonya, Yanya, Tırhala, Selanik, Semendire, Sirem, Delvine, İzvornik sancaklarından altın binden yukarı timarı olanlar;⁵⁷¹ Prizrin sancağından üç binden yukarı timarı olanlar;⁵⁷² Bosna sancağından altı binden yukarı timarı olanlar⁵⁷³ ve Paşa sancağının sağ ve sol otak müteferrikaları ile Rumeli müteferrikalarından üç binden yukarı timarı olanların zuama, sipahi ve alaybeyleri ile sefere iştirakleri istendi.⁵⁷⁴ Yine Rumeli beylerbeyine gönderilen bir hükümle seferden alıkonularak muhafazaya kalan Çirmen, Dukakin ve Vize sancaklarının umum sipahilerinden Ferhad Paşa’nın lüzum görmesi halinde, bedel akçesi talep edileceği belirtildi.⁵⁷⁵ Ayrıca Ferhad Paşa’nın gönderdiği bir

⁵⁶⁴ *Tarih-i Selânikî I*, 165.

⁵⁶⁵ *Tarih-i Selânikî I*, 165-166.

⁵⁶⁶ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/408, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586.

⁵⁶⁷ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/2, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585.

⁵⁶⁸ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/3, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585.

⁵⁶⁹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/4, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585.

⁵⁷⁰ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/624, H. 15. C. 994/M. 04. 06.1586; Vulçitrın Bey’ine daha sonra yazılan bir hükümle akıncılarla Bender muhafazasında olmasından dolayı şark seferi için verilen emrin tehir edildiği görülmektedir. Ayrıca bkz., Cevat Yıldız, *Mühimme Defteri-60 (sayfa:209-314; Hüküm:492-942; Tarih 993-994/1585-1586) (Tahlil- Metin)*, (YL Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arşivcilik Bölümü,1998), 90.

⁵⁷¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/5, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585.

⁵⁷² BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/6, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585.

⁵⁷³ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/9, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585.

⁵⁷⁴ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/10, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585; Kırkkilise, Çirmen, Vize, Bender sancaklarının Beyleri ve Alaybeyleri ile muhafazada kaldığı anlaşılmaktadır. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/8, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585; Kezâ, Dukakin Beyi ve Alaybeyinin, Dukakin’in yanı sıra Ohri sancağı muhafazası için görevlendirildiğini görmekteyiz. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/7, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585.

⁵⁷⁵ 61 Numaralı MD., hkm.,12, H. 10. B. 994/M. 27. 06.1586.

mektupla kaht ü gala (kıtlık) dolayısıyla askerin müzayakada olmasına binaen Üsküp, İskenderiye, Prizrin, Dukakin, Alacahisar, Sirem, Semendire, İzvornik, Hersek, Ohri, Delvine, Avlonya, İlbasan, Tırhala, Selanik, Vize, Vulçitrin, Vidin, Mora, Yanya, Niğbolu, Silistre Çingene ve Kırkkilise sancaklarından; Köstendil sancağına tâbi Ilıca, İslavişte, Piyaniçe, Dubniçe, Sirişnik, Radomir, İştib, Koçana, Nogorice, Tikveş, Menlik, Petriç, Ustrumca Doyran Gölü, Dubniçe, Maleş ve İvranya kadılıklarından; Paşa sancağının sol kolunda vaki Gümülcine, Yenice-i Karasu, Kavala, Drama, Nevrekob, Zihne, Siroz, Demirhisar, Cumapazarı, Manastır ve Florina; yine Paşa sancağının sağ kolunda vaki, Dimetoka, Edirne, Ergene Köprüsü, İpsala, Tatarpazarı, Eskihişar, Keşan, Fereçik, Gorice, Prespa, Bihlişte, Hurpeşte, Kesriye, Serfiçe, Köprülü, Yenice-i kızılağaç, Zağra, Filibe,⁵⁷⁶ Sofya, Samakov, Şehirköy ve Berkofça kadılıklarına gönderilen hükümlerle zuama, sipahi ve hayme müteferrikalarından seferden alıkonulanların bedel akçesi gönderilmeleri istendi. Rumeli beylerbeyine gönderilen ve birer suretinin Anadolu, Halep, Erzurum, Çıldır, Bağdad, Karaman, Rum, Maraş, Trablus, Şam, Diyarbekir, Van, Batum, Kars, Tomanis, Tiflis, Lori, Şer-i zol, Pelengan, Basra, Lahsa beylerbeylerine gönderilen bir hükümle ilkbaharda yapılacak şark seferine zuama ve erbâb-ı timarlılarını hazırlamaları,⁵⁷⁷ Vilayet-i Anadolu'da vaki olan kadılara gönderilen bir hükümle sefere memur edilen ümera, zuama ve erbâb-ı timarın hâlâ sefere teveccüh etmedikleri ve irsal etmeleri gereken nüzülleri de hâlâ ihraç etmediklerinden Dergâh-ı muallâm kapıcılarından Ali ve Mustafa'nın gönderildiğini,⁵⁷⁸ Mısır beylerbeyliğine yazılan bir hükümle ilkbaharda Cihâr- Güzîn'e küfreden ve dalâlette bulunanların diyarına sefer açılacağı ve Şam beylerbeyinin, Şam yeniçerilerinden beş yüz nefer⁵⁷⁹ ile bütün zuama ve timarlılarıyla Serdar Ferhad Paşa'ya ilhak edeceğinden Mısır'dan, Şam'ın emniyet ve asayiş için başbuğ istenildiğini görmekteyiz.⁵⁸⁰ Huzistan hâkimine yazılan bir hükümle Ferhad Paşa maiyetinde hizmet ettiği takdirde mükafat göreceği belirtilmiş,⁵⁸¹ İmadiye hâkimine yazılan⁵⁸² ve birer suretlerinin bölge beylerine ⁵⁸³ gönderildiği bir hükümle

⁵⁷⁶ 61 Numaralı MD., hkm.,28, H. 28. C. 994/M. 16. 06.1586.

⁵⁷⁷ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/378, H. 17. M. 994/M. 08. 01.1586.

⁵⁷⁸ 60 Numaralı MD., hkm.,557, H. 29. Z. 994/M. 11. 12. 1586.

⁵⁷⁹ 61 Numaralı MD., hkm.,47, H. 12. B. 994/M. 29. 06. 1586.

⁵⁸⁰ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/478, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586.

⁵⁸¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/354, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586.

⁵⁸² BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/380, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586.

⁵⁸³ Ağakis Beyi Zahid Bey'e (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/381, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Makû Beyi İvaz Bey'e (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/382, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Palu hâkimine (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/383, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Mahmudî Hasan Bey oğlu Şir Bey'e (BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/384, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Urmi Beyi Hâlit Bey'e (BOA, A.

de ilkbaharda Acem üzerine büyük bir sefer düzenleneceği belirtilmiş ve savaş hazırlıklarını hemen yapmaları istenilmiştir.

Sefere memur olanlara orduya katılmaları hususunda hükümler gönderildikten sonra Paşa, 18 Rebiülâhîr 994/ 8 Nisan 1586'da kanûn-ı kadîm-i saltanat üzere el öpüp, hilat giydikten sonra erkânı devletin katılımıyla iskeleye inip, Kaptan Paşa baştardasına binerek Üsküdar'a geçti.⁵⁸⁴ Cemaziyelevvel'in 19'unda/ 8 Mayıs'ta Üsküdar'dan kalkıp üçüncü gün İznikmid sahrasında konaklayan Paşa, burada kapı halkına ziyafet ve riayet ettikten sonra yola devamla 5 Receb'de/22 Haziran'da Sivas'a vâsıl oldu. Rumeli'nin sağ kolunda sefer-i hümayuna memur olan sancaklara ve alaybeylerine ve kadılarına gönderilen bir hükümle sefere hâlâ teveccüh etmedikleri, Serdar'ın Sivas'ta olduğu ve yoklama emrolunduğu belirtilerek, Gelibolu'dan geçerek acilen Serdar'a ulaşmaları, yetişmeyenlerin ise siyaset olunacağı bildirildi.⁵⁸⁵ Bu arada muhasara altında bulunan Tebriz Kalesi'nin sıkışık vaziyeti Cığalazâde tarafından bildirilince Ferhad Paşa'dan, kendisinden önce Diyarbekir ve Van askerlerini zahire ve mühimmatla Tebriz'e göndermesi istenildi.⁵⁸⁶ Öte yandan Vilayet-i Anadolu'dan Erzurum'a kadar olan kadılara gönderilen bir hükümle Serdar'ın, 25 Receb'de hâlâ Sivas'ta olduğu, sefere memur olanların derhâl Erzurum'a varmaları emrolundu.⁵⁸⁷ 15

{DVNSMHH. d. 60/385, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Beradost Beyi Evliya Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/386, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Mahmudî Ağcakale Beyi Han Mehmedî Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/387, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Bargiri Beyi Mahmudî Mansur Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/388, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Van zuamasından elinde sancağı emri olan Şeyhi Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/389, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Selmas Beyi Gazi Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/390, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Hoy Beyi Koçi Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/391, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Tiso Beyi Alaaddin Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/392, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Sâbık Hoy Mirlivaları Ali Bey (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/393, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586) ve Ulema Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/394, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Pesk Beyi Bayındır Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/395, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Hoder Mirlivasi Dümbüli Veli Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/396, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Adilcevaz Beyi Dümbüli Nazar Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/397, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Bitlis Hâkimi Şerefhan'a (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/398, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Şerefhan'ın oğlu Muş Hâkimi Ahmed Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/399, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Hizan Beyi Mahmud Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/400, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Müküs Beyi Abdal Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/401, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); İspayirt Beyi Eyüp Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/402, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Kesan Beyi Hasan Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/403, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Şirvi Beyi Zeynel Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/404, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Ovacık Beyi Han Mehmed Bey oğlu Mehmed Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/405, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586); Erçiş Beyi Zülfikâr Bey'e (BOA, A. {DVNSMHH. d. 60/406, H. 29. Z. 994/M. 11. 12.1586) sefere iştirakleri için hükümler gönderilmiştir.

⁵⁸⁴ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.47.

⁵⁸⁵ 61 Numaralı MD., hkm.,95, H. 05. B. 994/M. 22. 06. 1586.

⁵⁸⁶ 61 Numaralı MD., hkm.,72, H. 12. N. 994/M. 27. 08. 1586.

⁵⁸⁷ 61 Numaralı MD., hkm.,110, H. 25. B. 994/M. 12. 07. 1586.

Şaban'da Karaman beylerbeyliğine yazılan ve birer suretlerinin Vilâyet-i Maraş, Halep, Rum, Diyarbekir, Anadolu ve Burusa sancakbeyleri ile beylerbeyi kaymakamlarına ve Halep Serdar'ına gönderilen bir hükümle Serdar'ın Erzurum'a vâsıl olduğu, sefer-i hümâyunun için ihraç ferman olunan nüzülün emrolunan kadılardan geciktirmeden derhâl ihraç etmeleri istendi.⁵⁸⁸ Serdar'ın nüzülün ihraç olunmadığını belirtmesi üzerine de Vilayet-i Anadolu, Karaman, Maraş, Halep, Şam, Diyarbekir, Karahisar-ı sahip, Sultanönü, Kangırı, Bolu, Kastamonu, Burusa, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamid, Teke ve Kütahya kadılarına ikinci bir emir gönderilerek son bir kez daha uyarılarda bulunuldu.⁵⁸⁹ Ferman olunan asker ve hazine toplandıktan sonra Erzurum'dan Tebriz'e yönelen Serdar,⁵⁹⁰ güzergâhı üzerinde bulunan ve bir sene evvel Maksud Han'ın şefaatiyle eman verilmişken, sakinlerinin tekrar itaatsizlik etmeleri üzerine Humna Kalesi'ni zapt etti. Kalenin harap olan yerleri yeniden tamir olundu ve kaleye bol miktarda asker ve zahire bıraktıktan sonra Tebriz'e hareket etti.⁵⁹¹ Ferhad Paşa'nın büyük bir orduyla Tebriz'e gelmekte olduğu haberini alan Hamza Mirza, muhasarayı kaldırarak Tebriz'den ayrıldı. Safevî ordusunun hiçbir karşılık vermeden çekilmesi üzerine herhangi bir güçlkle karşılaşmayan Serdar, Tebriz'e girdi. Üç dört gün içinde Tebriz Kalesi'nin yıkılan yerleri onarıldı ve yeni kaleler eklenerek kale eskisinden daha ziyade istihkâm edildi⁵⁹² ve getirilen bin deve yükü zahire ve hazine Cafer Paşa'ya teslim edildi.⁵⁹³ Ferhad Paşa, Kapıcıbaşı Piyale Ağa ve Selam Çavuşu Perhizci Bali Çavuşla Tebriz'in zaptıyla ilgili İstanbul'a gönderdiği raporunda: Tebriz'de muhafaza hizmetinde olan Diyarbekir Beylerbeyi Cafer Paşa'ya iki yüz on yük akça nakit hazine teslim edip zahiresini de eksiksiz koyduğunu, her bölükten on bin neferden fazla gönüllü asker koyup, kalenin şimdiye denk muhasarada ve cenkte harap olan yerlerinin yapıldığını, Hamana ve Tesu civarındaki kaleleri de tahkim ederek her iki kaleye biner nefer asker bıraktığını

⁵⁸⁸ Karahisar-ı sahip, Sultanönü, Ankara, Bolu, Kangırı ve Kastamonu, Burusa, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamid, Teke ve Kütahya kadılıklarından istenilen nüzül emri (61 Numaralı MD., hkm.,137).

⁵⁸⁹ 61 Numaralı MD., hkm.,139, H. 15. Ş. 994/M. 01. 08. 1586.

⁵⁹⁰ Rahimîzâde, Serdar'ın hareket yönünün tayini için bir istişare toplantısı yaptığını belirtse de 61 numaralı mühimme defterindeki 72. hükümde Serdar'dan kendisinin Tebriz'e varmadan önce Van ve Diyarbekir askerlerini göndermesi istenildiği görülmektedir. *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 25.

⁵⁹¹ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 25-26; Selânikî, Hamana ve Tesu nam mahâlde kale yapıldığını belirtmektedir. *Tarih-i Selânikî I*, 175; BOA, A. {DVNSMHM. d. 61/310, H. 08. S. 995/M. 18. 01.1587 tarihli hükümde ise Himna Kalesi olarak geçmektedir. Ayrıca bkz. BOA, A. {DVNSMHM. d. 61/288-290-289.

⁵⁹² *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 27.

⁵⁹³ Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr IV*, 1083.

belirtiyordu.⁵⁹⁴ Ferhad Paşa, belirtildiği üzere Tebriz'e asker ve zahire takviyesi yaptıktan sonra bir taraftan Tebriz'e iki günlük mesafede bulunan Kamla Kalesi'ni inşa ve ihdas ederken⁵⁹⁵ bir taraftan da Gürcistan taraflarına asker göndererek evvelce itaat etmiş olanların vergilerini toplattı. Bu arada Levent Han oğlu Aleksandre Han ile Simon da Paşa'ya haraç ve armağanlar göndererek bağlılıklarını bildirdiler. Öte yandan Demirkapı, Şirvan, Tiflis ve Revan kalelerinin de zahire ve mühimmat tedariki için çaba sarf eden Paşa, kış mevsiminin yaklaşması üzerine Erzurum'a döndü.⁵⁹⁶ Ferhad Paşa Erzurum'a döndükten sonra Tebriz, düşman kuvvetleri tarafından tekrar muhasara edildi. Bu muhasaraların önüne geçebilmek için muhasaraya katılanlarda dahil olmak üzere Tebriz halkı için İstanbul'dan gönderilen bir hükümle genel af çıkartıldı ve halkın gelip mülklerine sahip çıkmaları istendi.⁵⁹⁷ Muhafazada bulunan Cafer Paşa'dan da etrafa dağılan halka istimaletnâmeler göndererek tekrar dönmelerinin teşvik etmesi istendi.⁵⁹⁸ Tebriz muhafazasına tayin olmasına rağmen muhafazaya gelmeyen erbâb-ı timar ve zuamanın da dirliklerinin el konularak vazife başında olanlara verilmesi⁵⁹⁹ gibi faaliyetlerle Tebriz tekrar tesis edilmeye çalışıldı ve Tebriz muhafazasında yaptığı gayretlere binaen Cafer Paşa'nın bir kez daha taltif edildiği görülmektedir.⁶⁰⁰

Tebriz'in tesis işlemleri devam ederken bir taraftan da iki taraf arasında barış için mektuplar da teati edilmekteydi. Ferhad Paşa, Ali Kuli Han'a ve Safevî beylerine gönderdiği mektubunda özetle: Savaşa son verilmek isteniyorsa Osmanlı kanunlarına göre ele geçirilen herhangi bir yerin bırakılmayacağını, inat edildiği takdirde Erdebil ile Irak'ın da alınacağını bildiriyordu. Veliaht Hamza Mirza ise cevaben Tebriz'in geri verilmesi hâlinde diğer yerlerin Osmanlılara bırakılabileceğini belirtiyordu. Ferhad Paşa, Hamza Mirza'ya cevaben şehzadelerden birinin rehine gönderildiği takdirde

⁵⁹⁴ BOA, A. {DVNSMHH. d. 61/288, H. 05. M. 995/M. 16.12. 1586 tarihli Serdar Ferhad Paşa'ya gönderilen bir hükümde, Tebriz Kalesi'ne 6 bin kadar muhafız tayin edildiği ve bol miktarda zahire ile 224 yük akçe bırakıldığı anlaşılmaktadır. BOA, A. {DVNSMHH. d. 61/289, H. 02. M. 995/M. 13. 12.1586 tarihli Diyarbekir Beylerbeyi olup, Tebriz muhafazasında olan Cafer Paşa'ya yazılan bir diğer hükümde ise Ferhad Paşa'nın Tebriz'den dönerken kul mevacibi için 220 yük akçe bıraktığı anlaşılmaktadır. *Tarih-i Selânikî I*, 175.

⁵⁹⁵ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1096. Kamla Kalesi'nin inşa ve ihdası sırasında Paşa'nın kalede bulunan camiyi de inşa ettiği anlaşılmaktadır. Bu söz konusu camiden Evliya Çelebi eserinde Ferhad Paşa camii olarak bahsetmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 2. Cilt, 1. Kitap, (İstanbul: YKY, 2003), 305.

⁵⁹⁶ *Peçevi Tarihi II*, 100-101.

⁵⁹⁷ BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/18, H. 02. S. 995/M. 12. 01.1587.

⁵⁹⁸ BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/14, H. 02. S. 995/M. 12. 01.1587.

⁵⁹⁹ BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/15, H. 02. S. 995/M. 12. 01.1587.

⁶⁰⁰ BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/46, H. 19. RA. 995/M. 27. 02.1587.

buna imkân arayacağını bildirmesi üzerine Hamza Mirza, Serdar'ın bu önerisine razı olarak küçük oğlu Haydar Mirza'nın, Lalası ile birlikte İstanbul'a gönderebileceğini elçi ile duyurdu. Hamza Mirza'nın bu son mektubunu Erzurum kışlağında alan Serdar, Çaşnigirbaşı Veli Ağa'yı, sulh ahvalini müzakere etmeye ve şehzadeyi getirmek üzere Gence'ye gönderdi. Böylece barış esasları görüşülmekte ve mütareke hâli devam etmekte iken, Gence'den bir fesadı bastırmak üzere Irak'a doğru yola çıkan Hamza Mirza, hemen ilk konak Berencird'te yakın adamlarından Tellak Hüdaverdi tarafından öldürüldü (H. 22 Zilhicce 994/ M. 4 Aralık 1586).⁶⁰¹ Bu arada Serdar'ın yanında Erzurum'da bulunan Safevî elçileri, zamanın dar olması hasebiyle İstanbul'a gidemeyeceklerini bahane ederek, İran'a avdet etmek isteyip dönüş icazeti istediler ve nihayet elçilerden Tahmasb Kulı Sultan ve Musa Sultan'ın biraderi Hasankale'de alıkonulup, Musa Sultan⁶⁰² ile bazı ümera ve Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, Haydar Mirza'yı getirmek üzere Tebriz'e gönderildi.⁶⁰³ Fakat 995 Receb'i evâilinde Abbas Mirza'nın Kazvin'de tahta cülûsu üzerine sulha taraftar olan ümeranın katledilmesiyle sulh yolu şimdilik kapanmış oldu.⁶⁰⁴ Safevîlerle sulh yolunun kapanması üzerine sefer hazırlıklarına tekrar başlayan Ferhad Paşa, Gürcülerle İran arasını ayırmak ve Şirvan'ı emniyet altına almak için buraya bir kale inşası ya da Simon ile isyan eden Minuçihir üzerine gitme seçeneklerini İstanbul'dan sordu. İstanbul cevabi mektubunda: Şirvan'a gidip gelenlerin emniyetini sağlamak için yeni belirlenecek sınır dahilinde bir kale yapmaya öncelik verilmesini tavsiye ederek, seferle ilgili konularda kendisinin tam yetkili olduğunu belirtti. Fakat şimdilik daha önemli olanın sulh hususu ve sınır ahvali olduğu, bu hususlar görüldükten sonra Simon ve Minuçirh üzerine yürünebileceği belirtilerek ahvalin bildirilmesi istendi.⁶⁰⁵ Ferhad Paşa'ya gönderilen ikinci ve benzer bir emirle Şirvan'dan bu tarafa gelecek tüccar ve züvvarın sığınağı olması için hudut üzerinde bir kale bina olunması uygun görülse de sulh tamam olup, İran şehzadesi teslim edilmeden o işe başlamaması ve sulh şartları görüşüldükten sonra yapılması tekrar tenbih edildi.⁶⁰⁶ Sulh hususunun şimdilik

⁶⁰¹ *Târîh-i Âlem-Âra-yi Abbâsî I*, 410-418.

⁶⁰² BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/171, H. 16. CA. 995/M. 24. 04.1587.

⁶⁰³ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 29; Selânikî, Mehmed Paşa'yı Sivas Beylerbeyi olarak zikretmektedir. *Tarih-i Selânikî I*, 187.

⁶⁰⁴ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri*, 188. Öte yandan Ferhad Paşa, Safevî tarafıyla yaptığı mektupların mahiyeti ile ilgili İstanbul'u bilgilendirmiş, İstanbul ise Serdar'ın Kapıcıbaşı Ali Ağa ile gönderdiği karşı mektubunda sulh için red cevabı vermemesini tenbih etmiştir. BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/24, H. 03. ZA. 995/M. 05. 10.1587.

⁶⁰⁵ BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/172, H. 16. CA. 995/M. 24. 04.1587.

⁶⁰⁶ BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/176, H. 16. CA. 995/M. 24. 04.1587.

kesintiye uğraması ama bir sulh müzakeresinin de tekrar mümkün olabileceği ihtimalini göz önünde bulunduran Serdar, Safevîler üzerine değil İstanbul'un ikinci bir seçenek olarak sunduğu Gürcistan taraflarına yöneldi. Esas itibarla Ferhad Paşa'nın, Gürcistan taraflarına yönelmesinde bir zarurette söz konusuydu. Zira Tomanis Beylerbeyi Semender Bey, İstanbul'a gönderdiği bir mektubunda Tomanis'in durumunu şöyle anlatıyordu: Simon'un oklu ve tüfekli adamlarıyla Tomanis Kalesi'ni muhasara ettiğini, dışarı çıkmanın mümkün olmadığını, muhafızların birçoğunun kaleyi terk ettiğini, az miktarda Yeniçeri ve mahalli kuvvetle savunma yapıldığını, suyun düşman kuvvetleri tarafından kesildiğini, zahirenin azaldığını ve altı aydır mevacibin gelmediğini belirtiyor, müteaddit defalar Erzurum, Çıldır, Kars beylerinden yardım istenmiş ise de onlardan da bir haber alamadığını bildiriyordu.⁶⁰⁷ Yine Kars beylerbeyine gönderilen bir hükümde de Çıldır Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın, mürted Minuçihr ile harp ettiği ve bazı beylerin öldürüldüğü fakat asayişin sağlanması ve düşmanın def edilmesi için Kars ve Batum beylerbeylerinin yardıma gitmeleri istenmişti.⁶⁰⁸ Görüldüğü üzere evvelce itaat altına alınmalarına rağmen Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ölümüyle tekrar itaatsizliğe başlayan bazı beyler ve Gürcü prenslerinin saldırılarını dizginlemek ve o tarafların güvenliğini sağlamak iktiza ediyordu. Bu cihetle sefer hazırlıklarına başlayan Ferhad Paşa'nın mühimmatı için muhtelif yerlere emirler gönderildiğini müşahade etmekteyiz. Gazze, Lecûn ve Aclûn Beyleri'ne, Ferhad Paşa'nın sefer mühimmi için gönderilen çavuşların taleplerinin karşılanmasıyla ilgili tenbihlerin yapıldığını; Halep, Trablusşam, Şam, Rum, Karaman, Diyarbakir hazinelerinin sefer masraflarına tahsis edildiğini hatta başka bir hükümde Bağdat, Halep ve Diyarbakir hazinesinin Serdar'a gönderildiği ve irsal için Rahimî-zâde İbrahim Çavuş'un vazifelendirildiğini görmekteyiz. Ayrıca Kilis sancağı beyinin Halep muhafazasında kalması ve Halep beylerbeyinin alaybeyleriyle sefere iştiraki; Diyarbakir beylerbeyinden asker, nüzül, bennâ ve bedel-i nüzül tedarik ederek bir an önce göndermesi; sefer için ihtiyaç duyulan orducu esnafının ve iki madencinin Filibe, Sofya, Silistre, Niğbolu, Tatarpazarı, Kösdendil ve Rusçuk kazalarından tedarik edilerek, Rumili Beylerbeyi Mehmed Paşa nezaretinde Sofya'da toplanıp sefere ihraç olunmaları,⁶⁰⁹ Vilayet-i Anadolu kadılarına, Karaman, Halep, Maraş, Sivas,

⁶⁰⁷ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/319, H. 29. Z. 993/M. 22. 12.1585.

⁶⁰⁸ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 60/375, H. 11. M. 994/M. 02. 01.1586.

⁶⁰⁹ Söz konusu orducu esnafı: İki kassâb, dört etmekçi, iki bastacı, iki bakkâl, bir çukacı, bir attâr, iki sarrâc, iki pabuccı, iki derzi, iki kazzâz, iki boyacı, iki berber, iki hâllâc, bir nalçacı, iki bozacı, iki iğneci, iki mumcunun Filibe, Sofya, Tatarpazarı ve Köstendil kazalarından; Silistre, Niğbolu Rusçuk

Diyarbakir beylerbeylerinden memur oldukları nüzülü vakit kaybetmeden ihraç etmeleri istenmiş⁶¹⁰ ve sefere memur olanların Şaban'ın guresine kadar Serdar'a ulaşmaları, Serdar'a Erzurum'dan kalktıktan sonra yetişenlerin özürlerinin makbul olmayıp dirliklerinin alınacağı ve haklarından gelineceği uyarısı yapılmış ve yoklama amacıyla da Dergâh-ı muallâm müteferrikalarından Hürrem ve Dergâh-ı Âli çavuşlarından Koçizâde vazifelendirilmişti.⁶¹¹

Ferhad Paşa, asker ve zahire hazırlıklarının tamamlanmasından sonra 24 Şaban 995/30 Temmuz 1587 Perşembe günü Erzurum'dan hareketle Kars'a vâsıl oldu. Burada, Çıldır Beylerbeyi Çerkes İskender Paşa-zâde Ahmed Paşa'nın serdarlığında, Kars Beylerbeyi Divane Hızır Paşa'yı, Karaman'ın bâki kalan askerlerini, Ekrad'ın ocak erleri ve bazı kapıkulu askerlerini, mürted olan Minuçihr'in merkezi olan Ahıska üzerine memur etti. Bu görevlendirmeden sonra Kars'ta konaklamadan yoluna devam eden Serdar, Ramazan'ın 19. günü Tomanis Kalesi civarına kondu ve burada Diyarbakir Beylerbeyi Hüsrev ve Şam Beylerbeyi Mehmed Paşazâde Hasan Paşaları, evvelce itaatini bildiren fakat tekrar itaatsizliğe başlayan Kazak Nazar Han üzerine memur etti. Nazar Han'ın itaati meselesi önemliydi. Zira bazen İran'a, bazen Aleksandre Han'a ve bazen de Simon'la iş birliği yaparak Osmanlı garnizonlarına saldırılar düzenliyordu. Osmanlı kuvvetlerinin üzerine geldiğini öğrenen Nazar Han, Sokollu Hasan Paşa vasıtasıyla afv ve eman diledi ve 23 Ramazan'da ordugâha da gelerek Serdar'a bağlılığını bildirdi. Nazar Paşa'nın itaati üzerine murassa kılıç, çifte kemer ve atlar bağışlandığı gibi harap Akçakale'yi tamir etme ve orduya refakat etme karşılığında da atalarından kalma ülkesi ocaklık tarikiyle kendisine tevcih edildi.⁶¹² Kazak Nazar Han'ın itaati meselesi halledildikten sonra sefer yönünün tayini için 24 Ramazan'da akdedilen mecliste Şirvan seferinden beri askeri zor durumda bırakan ve Tiflis'e gönderilen hazine ve zahireye zarar veren Simon'un itaat altına alınmasına ve başşehir Gori (Guri)'de bir kale yapılmasına karar verildi.⁶¹³ Bu amaçla 25

kazalarından ise, iki kassâb, dört etmekçi, iki bastacı, iki işçi, iki bakkâl, bir çukacı, bir attâr, iki serrâc, iki pabuccı, iki hırkacı, iki derzi, iki kazzâz, iki boyacı, iki berber, iki hâllâc, bir nalçacı, iki bozacı, iki nalband, dört arabacı, bir kılıççı, bir tascı, bir kantarcı, iki mûtâb, iki semerci, iki iğneci ve iki madenciden oluşmaktaydı.⁶⁰⁹ Serdar Kar, *63 Numaralı Mühimme Defteri (995-996/1587-1588) Özet ve Transkripsiyon*, (YL Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2002), hkm.,5. (Bundan sonra 63 Numaralı MD).

⁶¹⁰ 63 Numaralı MD., hkm.,9, H. 08. C. 995/M. 24. 04. 1587.

⁶¹¹ 63 Numaralı MD., hkm.,15, H. 16. CA. 995/M. 16. 05. 1587.

⁶¹² *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 31-33.

⁶¹³ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 35-36.

Ramazan'da Akçakale'den hareket eden Serdar, 30 Ramazan'da Bahadır ve Gülcük nehrinin toplandığı yerde Tiflis köprüsünden geçerek Gori nehri kıyısına ulaştı. Ertesi 1 Şevval Ramazan Bayramı'n da Akçakale Bey'i Varazaoğlu Mahmud Han, Sâbık Gori Beylerbeyi Potur Ali Paşa aracılığıyla Serdar'a gelerek itaatini bildirdi. Varazaoğlu Mahmud Han'a hilatler verilip maiyetindekilere mansıplar ve dirlikler ihsan olundu.⁶¹⁴ 3 Şevval'de buradan göçülerek Simon ve maiyetinin kible ittihaz ettikleri atalarının kabrinin yanına konuldu, bir miktar barut ile burayı dağıtmak mümkün iken dirisi dururken ölüsünden intikam almak mertlik değildir diyerek men eden Serdar, yola devamla 4 Şevval'de Mirahur Gûr-hânesi dedikleri ikinci mabetlerine ulaştı. Bu arada Şam Beylerbeyi Sokollu Hasan Paşa, Sivas Beylerbeyi Sinan Paşa oğlu Mehmed Paşa ve Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa ve padişah ordusunda bulunan gazilerden isteyenlere Gori üzerine akın düzenlemeleri için müsaade edildi. Bu akınlardan özellikle Sokollu Hasan Paşa kolu, zengin ganimet ve beş binden ziyade tutsakla döndü.⁶¹⁵ 8 Şevval Cuma günü Gori Kalesi'nin yanına konan Serdar, ertesi günü kalenin yapılacak yerlerini, kollara ayırma ve keşif işleriyle uğraştı. 10 Şevval Pazar günü bütün beylerbeylerine, kuleler, burçlar ve hisarlar paylaştırıldı ve gün doğarken yapılmaya başlandı. Uhdesindeki vazifeyi diğerlerinden önce bitiren Halep Beylerbeyi Hasan Paşa'nın yaptığı kaleye "*Hasanâbâd*" adı verilerek o gün şenlikler düzenlendi.⁶¹⁶ Defterdar Hasan Efendi eliyle büyük bir kilise camiye çevrilerek, 28 Şevval Cuma günü ilk Cuma namazı kılınıp padişah adına hutbe okundu.⁶¹⁷ Gori Beylerbeyliği, Varazaoğlu Mahmud Paşa'ya verilip, Batum Beylerbeyi Çerkes Haydar Paşa, eyalet çerisiyle muhafız tayin edildi. Kapıkulu, çavuş, müteferrika, erbâb-ı timar memur edilip 80 yük akçe ve 90 bin kile arpa ve un bırakıldı. Gori'nin bütün ihtiyaçlarını gören Serdar, 5 Zilkade/7 Ekim Çarşamba günü Erzurum'a doğru teveccüh etti.⁶¹⁸ İlk konakta Ahıska'dan gelen müjdecî; Osmanlı kuvvetlerinin Gence ve Karabağ taraflarına gittiğini sanan⁶¹⁹ Minuçîhr'in, Ahıska

⁶¹⁴ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 36-37; *Tarih-i Selânikî I*, 193.

⁶¹⁵ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1049. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, 460.

⁶¹⁶ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 37-38.

⁶¹⁷ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 39-40.

⁶¹⁸ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 41-42.

⁶¹⁹ Esasen Dağıstan Hâkimi Şemhâl'e ve birer sûretlerinin Selyan Hâkimi Rüstem Bey'e, Musaf Hâkimi Otmi Bey'e, Tabeseran Hâkimi Masum Bey'e, Ordola Hâkimi Ali Bey'e, Karabudak Bey'e, İsmail ve Halil Beylere, (BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/67, H. 06. R. 995/M. 16. 03.1587); Erş beylerbeyi ve birer sûretlerinin Gence, Selyan, Baku beylerbeylerine (BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/70, H. 06. R. 995/M. 16. 03.1587); Demirkapı'da olan Yeniçeri Ağası ve neferatına, (BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/73, H. 06. R. 995/M. 16. 03.1587); Vilayet-i Şirvan'da olan ümerâdan Şeki'ye, Sâbık Salyan Bey'i Baban'a ve Sâbık Mahmudan Bey'i Şahrem ile Şirvan defterdarına, (BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/74, H. 06.

üzerine Kars'tan gelen kuvvetler için Simon'dan muavenet talep ettiğini, Ahıska'ya vâsıl olan Osmanlı Paşaların kale yapımına mübaşeret ettiklerinde, geceleri her ikisinin de baskınlar yaptığını fakat Simon'a, feryatçı gelip Gori'deki Osmanlı akınını haber verince Simon'un, ahara muavenet zamanı değildir gerekçesiyle geri çekildiğini bildiriyordu. Bu arada Çıldır ve Kars beylerbeylerinin iştirakiyle tamamlanan Ahıska Kalesi'ne kapıkulu, hazine ve zahiresi konulmuş ve Ahıska, Çıldır Beylerbeyi İskender Paşa-zâde Ahmed Paşa'nın eyaletine bağlanmıştı.⁶²⁰ Aynı zamanda Tiflis civarında karşılaşıldığı anlaşılan Aleksandre Han, yılda 10 yük akçe haraca bağlanmış buna mukabil hazineye 30 yük ipek, köle, cariyeye ve doğan takdim edip, kalelere bol miktarda zahire yetiştirmeği taahhüt etmişti.⁶²¹ Yol güzergâhı boyunca çeşitli faaliyetleri gören Serdar,⁶²² kışın yaklaşması üzerine Tiflis'ten avdetle, Lori üzerinden Kars istikametinde Ağlayan derbendine ulaşp Şahpınarı'na konduğunda, Silahdarbaşı Davud Ağa ve Kapıcıbaşı Ali Ağa'yı fetihnâme ile İstanbul'a göndererek mevcut durum hakkında bilgi verdi.⁶²³ Daha sonra Kars'a oradan da Erzurum'a doğru hareket etti. Serdar, Erzurum bölgesindeki tâun (veba) sebebiyle Diyarbekir ve Amasya'da kışlamak lüzumunu arz ettiyse de Amasya'nın uzak olması Diyarbekir'in ise geçim bakımından dar olması, öte yandan sulh temin edilmeden serhaddi boşaltmanın da caiz olmayacağı gerekçesiyle zahire açısından darlık olmayan Erzurum'da kışlaması emrolundu.⁶²⁴ Serdar, Erzurum'da kışlama müsaadesi için gönderdiği mektubunda aynı zamanda Gürcistan seferinin bir özetinden de bahsederek; Gürcistan'a varıldığı

R. 995/M. 16. 03.1587); Aleksandre Han'a, (BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/75, H. 06. R. 995/M. 16. 03.1587); ve Demirkapı'da olan Vezir Cafer Paşa'ya gönderilen hükümlerde, Serdar'ın Gence ve Karabağ taraflarına gitmesi ve Şemkur'da bir kale binası yapmayı planlandığı görülmektedir. Fakat olası barış müzakereleri için söz konusu faaliyetlerin tehir edildiği anlaşılmaktadır. (BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/76, H. 06. R. 995/M. 16. 03.1587). 63 numaralı mühimme defterinde 51. hükümde ise Kızılbaşların sulhu dillendirmekten muratlarının Şemkür'de kale binası yapılmasını engellemek olduğunu belirtilerek, Ferhad Paşa'ya sulh konusunda ihtiyatlı davranması tenbih edildiği görülmektedir.

⁶²⁰ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 41-42.

⁶²¹ BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/277, H. 16. CA. 995/M. 24. 04.1587.

⁶²² Serdar'ın yıl içerisinde Van ile Tebriz arasında olan Rumiye, Selmas ve Hoy sancaklarının tahrir işlemlerini de yaptırdığı anlaşılmaktadır. BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/27, H. 02. S. 995/M. 12. 01.1587; BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/31, H. 05. RA. 995/M. 13. 02.1587.

⁶²³ Ferhad Paşa, Gürcistan'ın ahvali ile ilgili Zilhicce evailinde, Silahdarbaşı Davut Ağa ve on nefer yoldaşı ile İstanbul'a gönderdiği anlaşılan mektubunda şu bilgileri veriyordu: Simon'un taht-gâhı olan Gori'de muhkem kale yapıldığını ve şimdiye denk Gürcistan'da bina olunan kalelerden en iyisinin bu olduğunu, Levend hâkimi Aleksandre Han'ın her sene hazineye on bin altunluk ipek vermek üzere maktu bağlandığını ve vaki olan hisarların ihtiyaçlarını gidereceğini taahhüt ettiğini ve kadimden şah-ı güm-râh bendelerinden olup yarar dilaverlikleriyle namdâr olan Çerkes Varazaoglu Mahmud Han'ın maiyetiyle gelip itaat ettiğini, feth olunan yerler beylerbeylik tarikiyle kendisine inayet olunursa Simon'u ele getirmeyi uhdesine aldığını ve ona beylerbeylik tevcih olunduğunu belirtiyordu. *Tarih-i Selânikî I*, 193.

⁶²⁴ BOA, A. {DVNSMHH. d. 62/277, H. 29. L. 995/M. 02. 10.1587.

ve Gori ve Ahıska kalelerinin inşa olunduğu ve Levendoğlu Aleksandre Han'ın on yük akçe haraca bağlandığını bildiriyordu.⁶²⁵ Serdar'dan Gürcistan vilayetinin tamamının zapt olunmasıyla ilgili gelen haberler sevinçle karşılandı ve Budin, Tımışvar, Bosna beylerbeylerine⁶²⁶ ve Erdel Kralına gönderilen⁶²⁷ emirlerle toplar atılıp şenlikler yapılması istendi. Aynı zamanda Ferhad Paşa'nın Gürcistan vilayetini fethetmekte gösterdiği gayrete mükafaten de iki hilat ve bir murassa kılıç, Kapı Ağası Gazanfer Ağa ile irsal olundu.⁶²⁸

Ferhad Paşa'ya Erzurum'da kışlaması için gönderilen hükümde İran'ın ahvalinin ne olduğu, taahhüt ettikleri sulh ve salâhın ne mertebeye vardığı, gönderilecek şehzadenin ne durumunda olduğuyla ilgili de malumat istenmiş ve doğru bir şekilde öğrenerek acilen bildirmesi istenmişti.⁶²⁹ Ferhad Paşa ise H. 996 Muharrem'inin evailinde Kapıcıbaşı Piyale Ağa ile gönderdiği mektubunda Hüdabendeoğlu Abbas Mirza'nın Horasan'dan Kazvin'e geldiğini,⁶³⁰ babasının Horasan hükümetini kabul etmesiyle Abbas Mirza'nın şahlığa geçtiğini⁶³¹ ve Safevîlerin, kaybettikleri yerleri tekrar almak arzusunda oldukları için sulha razı olmadıklarını, Osmanlı hâkimiyetinde olmayı kabul edenlerin ise üzerine yüründüğünü ve Şah'ın şuan kışlamak için Gence ve Karabağ'da bulunduğunu, burada taraftarlarından asker toplayarak fitne çıkarmak üzere olduğunu bildiriyordu.⁶³² Abbas Mirza'nın Horasan'dan Kazvin'e gelip, Erdebil havalisinde kışladıktan sonra Tebriz'i tazyik etme niyetinde olduğunun anlaşılması üzerine İstanbul, Tebriz'e verebileceği zararları önlemek ve muhafazasını sağlamak için Ferhad Paşa'ya, Tebriz'de bulunan Cafer Paşa'ya, Van Eyaletindeki Kürt ümerasına, Bitlis hâkimi Şeref Han'a ve Bağdat'ta bulunan Sinan Paşa'ya,⁶³³ Hakkâri hâkimi ve bölge beylerine gönderilen hükümlerle Abbas Mirza'nın hakkından gelmeleri için teyakkuzda olmalarını istedi.⁶³⁴ Ferhad Paşa, H. 996 Rebiülevvel'inin

⁶²⁵ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 62/277, H. 29. L. 995/M. 02. 10.1587.

⁶²⁶ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 62/246, H. 29. L. 995/M. 02. 10.1587.

⁶²⁷ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 62/247, H. 29. L. 995/M. 02. 10.1587.

⁶²⁸ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 62/394, H. 26. S. 996/M. 26. 01.1588.

⁶²⁹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 62/277, H. 29. L. 995/M. 02. 10.1587.

⁶³⁰ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 64/573, H. 29. C. 996/M. 26. 05.1588; Abbas Mirza'nın Kazvine geldiği, Serdar'dan yarar casuslar göndererek durumu araştırması ve rehine olarak gönderilecek olan Mirza'nın kendisine gelmeden sulh tekliflerine itibar etmemesi, baharda ise sefere hazır olması tenbihatı yapılmıştı. 63 Numaralı MD., hkm.,51, H. 13. M. 996/M. 14. 12. 1587.

⁶³¹ 63 Numaralı MD., hkm.,51, H. 13. M. 996/M. 14. 12. 1587.

⁶³² *Tarih-i Selânikî I*, 196; 63 Numaralı MD., hkm.,39, H. 10. R. 996/M. 09. 03. 1588.

⁶³³ 63 Numaralı MD., hkm.,24,56, H. 15. S. 996/M. 15. 01. 1588; H. 19. R. 996/M. 18. 03. 1588.

⁶³⁴ Hakkâri hâkimine gönderilen hükmün birer suretinin; Mahmudi Hasan Bey oğlu Şir Bey'e, Albak Hâkimi İbrahim Bey'e, Hizan Beyi Hasan Bey'e, Mukis Beyi Abda Bey'e, Şervi Beyi Zeynel Bey'e, Prados Beyi Evliye Bey'e, Zeribgi Beylerinden Mehmed Bey'e, Kebsan Beyi Mehmed Bey'e, Muş

evahirinde gönderdiği ikinci mektubunda ise Safevilerin, Kazvin’de yığınak yapıp topladığı taraftarlarıyla Revan’a saldırdıklarını belirtiyordu.⁶³⁵ Gerçekten de Şah’ın, Tebriz havalisinde kışlayarak Meraga, Merend, Salmas, Tisu, Rumye, Nahçıvan ve Revan gibi Osmanlı hakimiyetindeki sahalarda tekrar hakimiyet tesis etme mücadelesi geçici mütareke anlaşmasının bozulmasına sebep oldu.⁶³⁶ Serdar’ın gönderdiği arzlarda dikkate alındığın da İran üzerine bir sefer zarureti ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Erzurum’da bulunan Serdar’a bir kez daha sefer tedarikinde olması emri gönderildi ve III. Murad “Bu defa düşman-ı din üstüne varıp kılâl eylesin kale yapmak ile mukayyet olmayasın” diye ahkâm-ı şerife gönderdi.⁶³⁷ Ayrıca yine beylerbeylerine, ümera, zuamaya ve erbâb-ı timara da nevrüzda Serdar’ın yanına gitmeleri için ulaklar gönderildi. Buna göre; Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa’ya yazılan bir hükümle Niğbolu, Prizrin, Silistre, Üsküp, İskenderun, İlbasan, Avlonya, Yanya, Tırhala, Selanik, Çirmen, Vidin sancaklarını şark seferine tayin etmesi;⁶³⁸ Anadolu beylerbeyliğine ve birer suretlerinin Rum, Maraş, Karaman, Erzurum, Diyarbakir, Batum ve Halep beylerbeylerine gönderilen bir hükümle baharda şark seferinin gerçekleşmesinin kesin hâle geldiği, dolayısıyla beylerbeyliğine tâbi olan ümera, zuama ve erbâb-ı timarlıları hazır etmeleri; Kütahya sancağında bulunan alaybeyleri ile zaimler ve timar erbâb-ı çeribaşılarının sefer için ihtiyaç duyulan savaş alet ve edevatlarıyla hazır bulunmaları;⁶³⁹ Anadolu ve bir suretinin de Rum beylerbeyliğine gönderildiği bir hükümle baharda şark seferi tekrar yapılacağı için şimdiden bütün sancaklara çavuşlar göndererek alaybeyleri, çeribaşıları ve çeri

Beyi Ahmed Bey’e, İspayrıd Beyi Eyüp Bey’e, Prados Beylerinden Nasır Bey ve Zeyneddin Kardeşi oğlu Hızır Bey’e, Astuni Beyi Nur Ali Bey’e, Şırkanî Beyi Koçi Bey’e Kotur Beyi Veli Bey’e, Maraga hâkimi Mire Paşa’ya, Adilcevaz Bey’i Mehmed Bey’e, Erçiş Beyi Kılıç Bey’e, Bargiri Beyi Mansur Bey’e, Selmas Beyi Gazi Bey’e, Palu Beyi Gazi Bey Kardeşi Alaaddin Bey’e, Hoy Beyi Ulama Bey’e, Meku Beyi İvaz Bey’e, Diyadin Beyine, Redka Beyi Veli Bey kardeşi Kılıç Bey’e, Sökmen Beyi Nazır Emir Bey’e, Ağakîs Beyi Zahit Bey’e, Aralık Beyi Hasan Bey’e, Sondos Beyi Mihriban kardeşi Hasan Bey’e, Kürdgan Beyi Mehmed Bey’e Besalger Beyi Hâlid Bey’e Treşim Beyi Rüstem Bey’e ve Hizan Beylerinden Tatvan Bey’i Yusuf Bey’e gönderildiği anlaşılmaktadır (63 Numaralı MD., hkm.,52).

⁶³⁵ *Tarih-i Selânikî I*, 198-199.

⁶³⁶ 63 Numaralı MD., H. 15. S. 996/M. 15. 01.1588 tarihli 25. hükümde ve 63 Numaralı MD., H. 19. R. 996/M. 17. 02.1588 tarihli 57. hükümde Abbas Mirza’nın Tebriz ve havalisinde fetih olunan yerlere saldırılar düzenleyerek reayayı katlettiği ve bu cihetle sulhun bozulduğu belirtilmektedir.

⁶³⁷ *Tarih-i Selânikî I*, 199.

⁶³⁸ Rumeli’nin sağ kolunda bulunan Çirmen, Yergöğü, Silistre, Vidin, İskenderiye, Prizrin, Üsküp sancaklarının tamamı; Sol kolda bulunan Selanik, Tırhala, Avlonya sancaklarının üçer bin akçe sipahileri, mücerred Akıncı Beyi ile Bender’e, üç binden yukarı dirlik tasarruf edenler ise Alaybeyi ile; İlbasan sancağında üç binden ziyade timar tasarruf edenler; Yanya ve Ohri sancaklarından ise yine üç binden ziyade timar tasarruf edenler, şark seferine memur edilmiştir. 63 Numaralı MD., hkm.,44-47; *kezâ*, BOA, A. {DVNSMHM. d. 62/521.

⁶³⁹ 63 Numaralı MD., hkm.,21, H. 15. S. 996/M. 15. 01. 1588.

sürücülerine tenbih edip hazır etmeleri;⁶⁴⁰ Anadolu beylerbeyliğine ve birer sureti Maraş, Rum, Karaman, Halep, Batum beylerbeylerine, Hizan, İmadiye, Cizre hâkimlerine, Sehrani Süleyman Bey'e, Karesi, Sultanönü, Karahisar-ı sahip, Burusa, Hamid, Ankara, Aksaray, Akşehir, Beyşehir, Kayseri, Malatya Ayntab, İçil, Kars, Samsad beylerine, Ferhad Paşa'ya geçen seneki sadıkâne hizmet ettikleri gibi bu sene de hizmet etmeleri;⁶⁴¹ Şam Beylerbeyi Koca Sinan Paşa'ya gönderilen bir emirle Şam'da bulunan ümera, zuama ve erbâb-ı timarın ve kul taifesinden sefere gidecekleri bî-kusur ihraç etmesi;⁶⁴² Bağdat beylerbeyine gönderilen hükümde, Abbas Mirza'nın Horasan'dan Kazvin'e geldiğini ve Şahlık gururu ile memâlik-i mahrûseye zarar verme ihtimali olduğundan taht-ı eyaletinde bulunan Kürt hâkimleri ve sair ümeranın her biri, sancaklarına tâbi olan timar ve zeamet sahiplerinin askerleri ile birlikte harekete etmeleri istenilmiştir.⁶⁴³ Anadolu⁶⁴⁴ vilayetine tâbi olan sancaklara ve birer suretleri Şam'da Vezir Sinan Paşa'ya, Karaman, Batum, Zülkadiriye, Rum,⁶⁴⁵ Diyarbekir, Halep, Trablusşam beylerbeylerine gönderilen bir hükümle de sefere memur askerin ve nüzülün ihracı için Dergâh-ı muallâ kapıcılarının görevlendirildiğini ve asker sınıfı mensuplarının ve nüzülün, kusursuz bir şekilde bir an önce sefere göndermelerinin talep edildiğini görmekteyiz.⁶⁴⁶

Sefer hazırlıklarını tamamlayan Serdar, H. 26 Şaban 996/M. 21 Temmuz 1588 Perşembe günü Erzurum'dan hareket etti ve ertesi gün Hasankale'sine, oradan da yedinci konakta Kars'a vâsıl oldu.⁶⁴⁷ Gelmekte olan asker ve nüzül için Kars'ta on gün kadar beklenildi. Bu arada südde-i saadetten hükm-i şerif ve hatt-ı hümayun ile Eyüp Çavuş geldi. Serdar, beylerbeyleri, ümera ve ağaların katılımıyla büyük bir divan topladı ve Eyüp Çavuş'un getirdiği ferman-ı padişahîyi okuttu. III. Murad gönderdiği fermanla: "Gence ve Karabağ canibine varmayıp, elbette emrim vusul buldukda Kazvin üstüne gidesin ve illa hiçbir veçhile özrün makbul değildir, mazhar-ı gazab olmadan haber edesin" buyurmaktaydı.⁶⁴⁸ Selânikî'nin nakline göre III. Murad'ın bu tehditvâri fermanı karşısında hiç kimsenin söz söyleyecek mecali kalmamıştı. Esasen

⁶⁴⁰ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 62/472, H. 15. RA. 996/M. 13. 02. 1588.

⁶⁴¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 62/350, H. 26. M. 996/M. 27. 12. 1587.

⁶⁴² 63 Numaralı MD., hkm.,22, H. 15. S. 996/M. 15. 01. 1588.

⁶⁴³ 63 Numaralı MD., hkm.,25, H. 15. S. 996/M. 15. 01. 1588.

⁶⁴⁴ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 62/474, H. 29. R. 996/M. 28. 03. 1588.

⁶⁴⁵ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 62/474, H. 29. R. 996/M. 28 03.1588.

⁶⁴⁶ 63 Numaralı MD., hkm.,42, H. 16. R. 996/M. 15. 03. 1588.

⁶⁴⁷ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 46.

⁶⁴⁸ *Tarih-i Selânikî I*, 203; Rahimizâde, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*'sinde söz konusu divandan bahsetmemektedir.

sefer ahvali ayrıntılı bir şekilde İstanbul'a bildirilmiş, Gence ve Karabağ üzerine izin çıkıp ona göre tedarik görülmüştü. Yine de evvelce o bölgeye sefere gitmiş, konakları ve yolları iyi bilenlerden görüş alınarak Sultan'ın söz konusu emrinin uygulanabilirliği tartışıldı. Bu tartışmada; Kazvin'e varmak için elli iki konağın geçilmesi gerektiği ve bu konakların on ikisinin çöl olmasından dolayı su ihtiyacı için önceden hazırlık yapmak gerektiği, Şah Tahmasb'ın ancak 10 ila 15 bin asker ile geceleyin katır katırı ile geçebildiği, 50-100 bin askerle geçmek kabil-i mümkün olsaydı, Tahmasb'ın, Kazvin'i taht edinmeyeceği, bu özelliği sebebiyle Osmanlı'dan korunmak için Kazvin'i taht edindiği, ayrıca böyle azametli askerin hazırlıksız olarak Kazvin'e varsa bile zapt edip kale yapabilmesinin mümkün olmadığı, askerin üç günden fazla orada kalamayacağı, ayrıca yollarının sıkıntılı olduğu, Padişah askerin ve Serdar'ın varacağı yer değildir diye görüp bilenlerin haber vermesi üzerine asker arasında da serzenişler başladı ve Askerler: “ Hatt-ı Hümâyün göndereceğine Padişah hazretleri kendisi gelsin bile gidelim” demeye başladılar. Bu vaziyet karşısında Serdar'ın; “Uğurumuzdan dönmeyiz, istihâremüz dürüstür... İnşâ'allâhu Te'âlâ gelecek yıl Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin emri üzere tedarik edip, Kazvin'e gidelim, hâlâ Gence'de sakin olan ve on binden mütecaviz askeri olan Ziyad oğlu Mehmed Han üstüne varalum, vermek Allah te'âlânundur.” demesi ve beylerbeylerinin bu güzergahı ittifaken kabul etmeleri üzerine divan toplantısı sona erdi. Ve divanın bu kararı, İstanbul'a Tekeoğlu Hasan Çavuş ile bildirildi. Hasan Çavuş, yolda İstanbul'dan tamda bu konuyla ilgili haber getiren Hamza Çavuş'la karşılaştı ve yaptıkları mülakatta III. Murad'ın kararını değiştirdiği, Gence ve Karabağ üzerine gidilmesini tasdik ettiği anlaşıldı. Her iki ulak tekrar dönerek 26 Ramazan'da/ 19 Ağustos'ta Serdar'a ulaştılar ve böylece sefer yönündeki tereddütlerde ortadan kalkmış oldu.⁶⁴⁹ Sefer güzergahının kesinleşmesi üzerine Ferhad Paşa, yola devamla 29 Ramazan'da Akçakale civarında Kür ırmağı kenarına kondu ve Gori'de muhafaza hizmetinde olanların hazine ve zahire ihtiyaçları için Erzurum Beylerbeyi Hızır Paşa'nın başbuğluğunda, Halep Beylerbeyi Hasan Paşa'yı, Akçakale Beylerbeyi Nazar Han'ı, Hazo Eyaleti hâkimi Muhammed Bey'i, Kethüdası Memi'yi, Rumeli, Anadolu ve Karaman ümerasından, Dergâh-ı Âli müteferrikalarından, çavuşlarından ve kapıkullarından seçilmiş bir kuvvetle beraber Gori'ye memur etti. Hazırladığı hendeklerin ve bendlerin arkasında pusuya girdiği öğrenilen Simon hezimete

⁶⁴⁹ *Tarih-i Selânikî I*, 204.

uğratarak Gori'ye vâsıl olundu.⁶⁵⁰ Gori Beylerbeyliğine evvelce Tebriz kadısı iken Mal defterdarı olan Mustafa Efendi getirildi. Osman Paşa'nın Kethüdası Ferhad Paşa, Batum beylerbeyliği ile muhafazaya memur edildi. Batum eski Beylerbeyi Çerkes Haydar Paşa ve Mahmud Han'ın ise orduya dahil olmaları emredildiğinden Serdar'a mülaki olmak için Gori'den ayrıldılar.⁶⁵¹ Ordu, 1 Şevval'de/24 Ağustos'ta Gürcistan içinden geçen büyük bir nehri kat ederek Şeravol geçidinde bayram münasebetiyle iki gün konakladı ve büyük ziyafetler verildi.⁶⁵² Osmanlı ordusunun Simon'un hakimiyet sahasında ilerlemesi ve Simon'un etraftaki zahireye zarar vermesi orduyu müzayakaya düşürmüştü. Bu sıkıntı tesiriyle kapıkulu askerleri bayram günü Serdar'ın otağına varıp terakki talebinde bulundular. Selânikî'nin nakline göre, kapıkullarının küstahlığı “*şerh u beyân olunmaz*” idi. Ferhad Paşa, isyana meydan vermemek için sipahiye ikişer; yeniçeri, topçu ve top arabacılar da birer akçe terakki verilmesini emretti⁶⁵³ ve daha sonra Tavus suyu denilen mevziye gelindi, burada geceleyin tellâllarla alaylardan önce ağırlıkların ilerlemesi tenbihi yapıldı. Ertesi gün Sarıkamış denilen ve Karabağ'da bulunan meşhur Şahlar avlağına konuldu. Diğer konakta dağ başından Osmanlı ordusunun çokluğunu görerek kendi oymaklarına haber veren Safevîler fark edildi. Ertesi gün Şirvan'da Tâliş oğulları demekle meşhur beyler gelip, Kaçar askerinden kimse görünmedi haberini getirdi. Ve nihayet ordu Şehr-i Şevval'in dokuzuncu günü/ 1 Eylül'de Safevî Valisi Kaçarlı Ziyadoğlu Muhammed Han tarafından tahliye edilen Gence'ye ulaştı.⁶⁵⁴ Serdar; beylerbeyleri, ümeraya ve sair erkân-ı devlete tenbihlerde bulunarak şehrin etrafındaki bağ ve bahçelerle, kervansaray, hamam ve dükkanları askerin tahribinden muhafaza ettirdi ve hemen altı bin zirâdan fazla yer çevrilerek hendek ve burçların yapımına başlandı. Şah Tahmasb'ın Gürcülere galebe çaldığında şehre yaptırdığı büyük bir burç yıktırılarak tuğlaları kale yapımında kullanıldı. 18 Zilkade'de/9 Ekim'de silahtarlar bölüğü uhdesinde olan iki burç tamamlandı ve üstüne iki kıt'a şâhî darbzen konulup şenlikler yapıldı. Daha sonra sipahi oğlanları kolundaki burçlar, yeniçeri kolundaki iki kapı ve burç tamamlandı. Cebeciler ve topçuların, Anadolu Beylerbeyi Hadım Hasan Paşa'nın, Halep Beylerbeyi Hasan Paşa'nın, Maraş Beylerbeyi Kulaksız Mehmed Paşa'nın, Trablusşam Beylerbeyi Bostancı Ali Paşa'nın, Karaman Beylerbeyi

⁶⁵⁰ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 46-47.

⁶⁵¹ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 47.

⁶⁵² *Tarih-i Selânikî I*, 204.

⁶⁵³ *Tarih-i Selânikî I*, 205.

⁶⁵⁴ *Tarih-i Selânikî I*, 206; *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 47.

Korucubaşı Mehmed Paşa'nın, Erzurum Beylerbeyi Hızır Paşa'nın, Diyarbekir Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın ve Sivas Beylerbeyi Sinan Paşa oğlu Mehmed Paşa'nın tayin oldukları hisselerin yapılmasıyla 40 gün içinde⁶⁵⁵ muhiti 3800, yüksekliği 20, genişliği 3 zirâ olan 43 kuleli, 7 demir kapılı ve iç hisarlı kalenin yapımı tamamlandı⁶⁵⁶ ve kaleye 3500 den fazla neferat,⁶⁵⁷ bol miktarda zahire ve hazine konularak beylerbeyliğine Çerkes Haydar Paşa tayin olundu.⁶⁵⁸ Kale yapımından sonra yapılan meşverette⁶⁵⁹ 40-50 binden fazla reayasını Aras nehri kenarına nakleden Gence Valisi Ziyadoğlu Muhammed Han'ın, Ustaclu taifesiyle anlaşıp 100 binden fazla kuvvet topladığı, Tokmak Han'ın da kuvvetleriyle muharebeye hazırlanıp, ordunun dönüşüne müteakip Gence'yi zapt ve muhasara ettikten sonra Nahcivan, Revan ve Azerbaycan'ı yağma ve talan edeceği haberi alınınca, buna meydan vermemek için Muhammed Han'ın kuvvetlerinin dağıtılmasına karar verildi.⁶⁶⁰ Şirvan muhafızı Cafer Paşa, kapıkulları, iki bölük ağası ve Yeniçeri kethüdası Gence'ye koruyucu olarak bırakıldı. Muhafaza hizmetinden geriye kalan askerle mâh-ı Zilkade'nin evasıtında şiddetli yağın yağmur altında hareket eden Serdar, zorlu bir yürüyüşle iki günde Aras kenarına vâsıl olduğunda, evvelce itaat ederek Kırşehir sancağı verilen İsmail Han'ın, durumu Muhammed Han'a bildirmesi üzerine telaşa kapılan Muhammed Han, aceleyle ve ağır zaiyat vererek Aras'ı geçip Arasbâr taraflarına yöneldi.⁶⁶¹ Kaçanların malını yağmaya dalan asker, Serdar'ın sancakla Aras'ı geçerek ilerlediğini görünce, Serdar'a katılıp Muhammed Han kuvvetlerini bertaraf ettiler. Bu arada firar hâlinde bulunan Tokmak Han'ın kuvvetlerine de rastlayıp, onu da hezimete uğratıp iki gün iki gece de ülkesini yağmalayıp büyük ölçüde ganimet topladıktan sonra üç günlük bir yürüyüşle Gence'ye tekrar döndüler.⁶⁶² Serdar'ın Gence'ye gelişiyile toplar atılıp büyük şenlikler yapıldı ve

⁶⁵⁵ *Tarih-i Selânikî I*, 206-207.

⁶⁵⁶ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 49.

⁶⁵⁷ *Tarih-i Selânikî I*, 209.

⁶⁵⁸ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 49.

⁶⁵⁹ *Tarih-i Selânikî I*, 206-207.

⁶⁶⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, Kaçarlı Ziyadoğlu Muhammed Han'ın düşündüğü bu faaliyetleri, muhtemelen Cafer Paşa'yla Şirvan'dan gelen Yirmi dörtlü Ulus beylerinden Partoloğlu Mustafa Bey'in gönderdiği adamlardan alındığını belirtir. Fakat hem Selânikî'de hem de Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence'de Muhammed Han'ın faaliyetleriyle ilgili haberin kimden alındığına dair bir bilgi mevcut değildir. Selânikî'nin kaydına göre kale yapımının hemen sonunda meşveret yapılarak Muhammed Han'ın üzerine yürünmeye karar verildiği anlaşılmaktadır.

⁶⁶¹ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 52.

⁶⁶² BOA, A. {DVNSMHM. d. 64/490, H. 04. M. 997/M. 23. 11.1588 tarihli Budin beylerbeyine Hasan Çavuşla gönderilen bir hükümde, Ferhad Paşa'nın şark seferi ile ilgili şu malumat verilmekteydi: Acem diyarına giren asker, Revan vesair ile Acem padişahının asıl tahtgâhı olan yedi yüz seneden beri mamur ve taarruzdan masun olan Tebriz şehrinin zabtettikten sonra, Şirvan vilayetine yürüyüp Gence'de bir kale inşa ettiğini ve Aras suyu üzerinde Kızılbaş askerleri ile yaptığı muharebede düşmanın bir kısmının telef edilerek kalanının firar eylediği haberi alındığından bahisle Budin

Beylerbeyi Çerkes Haydar Paşa, sefer defterdarı Hasan Efendi, Gurabâ-yi yemin Ağası Süleyman Ağa ve Yeniçeriler kethüdası, Serdar'ı karşıladılar. Cafer Paşa'nın vefat ettiği haberini alan Serdar, ertesi gün büyük bir divan toplayarak Anadolu Beylerbeyi Hadim Hasan Paşa'yı vezaret ile Şirvan muhafazasına gönderdi. Anadolu beylerbeyliği Mirahur-ı sâni iken Halep Beylerbeyi olan Hasan Paşa'ya, Halep beylerbeyliği Trablusşam Beylerbeyi Bostancı Ali Paşa'ya, Trablusşam beylerbeyliği Şehr-i zol Beylerbeyi Çakırçıbaşı Hasan Paşa'ya ve Şehr-i zol beylerbeyliğini ise Tomanis'ten mazûl Semender Paşa'ya verdi.⁶⁶³ Daha sonra Salâtîn-i Sebüktekin zamanından kalma yıkık bir caminin⁶⁶⁴ tamiri yapılarak, Cuma namazı kılınıp padişah adına hutbe okunduktan sonra ertesi 24 Zilkade/ 15 Ekim Cumartesi günü Gence'den kalkan ordu, beşinci konakta Sarıkamış'a varınca Aleksandre Han'ın vadettiği haracının gelmemesi üzerine buradan Kür ırmağı geçilerek, onun ülkesi de vurulmak istenirken, elçisinin gelip özür dilemesi ve hemen arkasından haracının da gelmesiyle bağışlandı.⁶⁶⁵ Aleksandre gibi Simon'un da itaatini bildirip haracını göndermesiyle onun da özrü kabul edildi. Yine Sarıkamış konağında, Kaçar Muhammed Han'ın akrabasından İskender Han, Partaloğlu Mustafa Paşa akrabalarından Berde Hâkimi Ali Sultan ve Berde Melikleri mülaki olup, bağlılıklarını bildirip riayet gördüler. Gence ve Karabağ civarındaki meliklerinde bağlılıklarını bildirmesi üzerine her birine eman-nâme verilerek ülkeleri tevcih olundu. Bu faaliyetlerden sonra Sarıkamış konağından hareketle Kars'a gelen Ferhad Paşa, 17 Zilhicce Salı günü (8 Kasım'da) Erzurum'a vâsıl oldu.⁶⁶⁶

5) Sonun Başlangıcı: Beylerbeyi Vakası

Tarihi hadiselerin seyrine bakıldığında, III Murad'ın saltanatını üç evrede incelemek mümkündür. Onun saltanatının anlamlandırılması adına önem arz eden bu üç evre şöyle sıralanabilir:

beylerbeyinden, kalelerden toplanarak şenlikler yapılması, mescid, tekke ve camilerde dualar yapılması istenilmekteydi. *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 53; *Tarih-i Selânikî I*, 208.

⁶⁶³ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 54; *Tarih-i Selânikî I*, 208.

⁶⁶⁴ Bu söz konusu camiden Evliya Çelebi, Ferhad Paşa Camii olarak bahsetmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 2. Cilt., 2. Kitap, 305.

⁶⁶⁵ *Tarih-i Selânikî I*, 209.

⁶⁶⁶ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 55.

1. Evre: Tahta çıkışından Sokollu'nun ölümüne kadar merkezi hükümetin sindirilmeye çalışıldığı evre (1574-1579)
2. Evre: Sokollu'nun ölümünden Beylerbeyi Vakası'na kadar merkezi hükümetin sindirildiği evre (1579-1589)
3. Evre: Beylerbeyi Vakası'ndan ölümüne kadar merkezi hükümetin tekrar etkin olmaya başlamasıyla III. Murad'ın denge politikası izlediği evre (1589-1595)⁶⁶⁷

Tarihi hadiselerin seyrine göre sınıflandırılan bu üç evrenin birinci safhası tezin giriş bölümünde, diğer iki safhası da tezin muhtelif ve genel arka planında işlenmektedir. Fakat bu üçüncü safhanın başlangıcı, III. Murad'ın saltanatı ve dolayısıyla Ferhad Paşa'nın pozisyonu bağlamında önem arz etmektedir. Haddizatında bu üçüncü safha, yukarıda da zikr edildiği üzere aynı zamanda III. Murad döneminin üçüncü evre hadiselerinin anlamlandırılması ve döneme dair birtakım soruların cevaplandırılması adına da önem arz etmektedir ki bu cevaplanması gereken birtakım sorulara örnek vermek gerekirse;

1. III. Murad, merkezi hükümetin temsilcilerine daha saltanatının en başında tavır almasına rağmen onları neden dikkate almak zorunda kaldı?
2. Koca Sinan Paşa, kariyeri boyunca neden vazgeçilmez bir aktör oldu?
3. II. Selim saltanatında terk edilmişken III. Mehmed neden sefere gitti?
4. Ferhad Paşa'nın başarılı bir kariyer çizgisi olmasına rağmen neden Koca Sinan değil de Ferhad Paşa idama mahkûm oldu? Bir başka ifadeyle hizip mücadelesini kaybeden neden Ferhad Paşa oldu?

İşte bu ve benzer soruların cevapları üçüncü evrenin başlangıç aşaması olan söz konusu Beylerbeyi Vakası'yla ilişkili olduğundan bu hadiseyi ayrıca incelemek icap

⁶⁶⁷ Denge politikasıyla anlatılmak istenilen şudur: III. Murad'ın sadaret makamının kurumsallaşmış yapısından yahut sadrazamların fazlaca ön planda bulunma durumundan rahatsızlık duyduğunu ve bu durumu törpülemeye çalıştığını tezin sair yerlerinde vurguladık. III. Murad'ın Beylerbeyi Vakası'yla merkezi hükümetin temsilcilerini dikkate almak zorunda kaldığına da bu başlık altında değineceğiz. Fakat III. Murad'ın Beylerbeyi Vakası'ndan sonra baştaki kadar sert bir politika izlemese de merkezi hükümet temsilcilerine bütün bütün yetkiyi vermediği yine kontrolü elinde bulundurarak ömrünün sonuna kadar bir denge siyaseti izlediği görülmektedir. Örneğin, Beylerbeyi Vakası'ndan sonra Koca Sinan sadrazam iken ikinci vezir, rakibi Ferhad Paşa'dır. Koca Sinan'ın azliyle Ferhad Paşa sadrazam olduğunda ikinci vezir, rakibi Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'dır. Yine Ferhad Paşa'nın sadrazamlığında ekonomik olarak büyük öneme sahip Halep beylerbeyliği Ferhad Paşa oğluna tevcih olunmuşken, bir o kadar hatta daha ziyade ehemmiyetli bir eyalet olan Budin'in Koca Sinan'ın oğluna verildiği görülmektedir. Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.50.

etmektedir. 997 Cumâdelûla'sının on altıncı Yekşenbe/2 Nisan 1589 Pazar günü⁶⁶⁸ gerçekleşen ve Beylerbeyi Vakası olarak tarihe geçen hadise, ulufelerinin züyuf (ayarı düşük) akçe ile ödenmesini ileri süren kapıkulu taifesinin (Yeniçerilerin), toplu hâlde divan-ı hümayunu basıp bunun sorumlusu olarak gördükleri olağanüstü yetkilerle donatılan musahip Rumeli Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa ve Baş Defterdar Mahmud Efendi'yi katletmeleriyle neticelenmişti.⁶⁶⁹ Bu hadisenin zahiri sebebine bakıldığında, uzun süren şark seferlerinin Osmanlı ekonomisini bunalıma sokması ve bu ekonomik bunalımın bir neticesi olarak, kapıkulu taifesinin gecikmiş ulûfelerinin ayarda düşük akçe ile ödenmesi olarak görülmektedir. Sadâkatleri ücret mukabilinde sağlanan kul taifesi için akçe şüphesiz önemliydi. Fakat kroniklerden edindiğimiz intiba bu hadisenin sadece züyuf akçe meselesi olmadığıdır. Mustafa Âlî: “Ke-ennehu bu fidne-i ‘uzmânun def’ini murâd idindiler. Lâkin müfid olmadı. Kul tâ’ifesi hergiz teskîn bulmadı. Ba‘dehû iç hazîneden vâfir kîseler çıkdı. Sâha-i Serây-ı ‘Âmire’de püşte püşte yığıldı. Hâlâ ki birisi kabûl eylemedi. “Herkim kabûline el sunarsa öldürürüz.” demekdin gayri sözleri sudûr bulmadı. Fi-nefsi’l-emr hazret-i Hudâvendgâr mezbûrun (Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa) halâsını murâd edindi. “Her ne isterlerse virün. Beylerbegi mazlûmı halâs kılun” diyü kapu ağasına ruhsat verdi. Kezâlik vüzerâyâ dahı bu haberleri gönderdi. Lakin fâ’ide virmediğini” belirtmektedir.⁶⁷⁰

Mustafa Âlî'nin naklinden anlaşılacağı üzere şayet bu mesele sadece bir züyuf akçe meselesi olsaydı, kul taifesinin bolca sunulan akçeler karşısında teskin olması gerekirdi. Ayrıca III. Murad'ın beylerbeyinin kanını bana bağışlasınlar İstanbul'dan göndereyim teklifini de kabul etmemişlerdi.⁶⁷¹ Şu hâlde kul taifesinin amacının akçe olmadığı, belirli odaklar (hizipler) tarafından yönlendirilerek belirli amaçları gerçekleştirmeye mâtuf olduğu anlaşılmaktadır. Yine Âlî'nin nakline bakıldığında vüzeranın da Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa'yı ve Defterdar Mahmud Efendi'yi

⁶⁶⁸ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.48; İsmail Hami Danişmend vakanın tarihlendirilmesinde Selânikî Mustafa Efendi'nin hem gün hem de yıl konusunda yanlış olduğunu belirtmektedir. Fakat Selânikî de geçen 997 Cumâdelûla'sının on yedinci Düşenbih/Pazartesi günü vakanın ikinci günüdür. Çünkü Selânikî, vakanın ilk çıktığı günü değil, beylerbeyi ve defterdarın katledildiği günün tarihini vermektedir. Vakanın sonuna ise 996 tarihi düşülmüştür, bunun istinsah hatasından mütevellit olduğu anlaşılmaktadır. Zira vaka anlatılırken metin içerisinde 997 tarihi zikredilmektedir. Ayrıca aşağıda görüleceği üzere, Ferhad Paşa'ya vaka haberinin ulaştırılma tarihi de 997 olarak zikredilmiştir. Danişmend, *Kronoloji III*, 111-12; *Tarih-i Selânikî I*, 211-212.

⁶⁶⁹ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.48.

⁶⁷⁰ Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr IV*, 1127.

⁶⁷¹ *Tarih-i Selânikî I*, 211.

kurtarmaya yanaşmadıkları görülmektedir. Hatta Âlî, Sadrazamın (Siyavuş Paşa'nın) muradının Defterdar Mahmud Efendi'yi dahi izale etmek olduğunu belirtmektedir.⁶⁷² Selânikî de aynı minval üzere erkan-ı devletin beylerbeyinin başını verme konusunda ittifak ettiklerini ve Bostanzâde Efendi eliyle içeriye tezkire gönderdiklerini belirtir.⁶⁷³ Hem Mustafa Âlî'nin hem de Selânikî'nin nakilleri dikkate alındığında Beylerbeyi Vakası'nın bir tertip olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Mustafa Âlî, söz konusu hadiseyi Siyavuş Paşa ile İbrahim Paşa'nın tertip ettiğini, Koca Sinan Paşa'nın ise desteklediğini açık olarak belirtmektedir. Mustafa Âlî, Koca Sinan ile ilgili şunları belirtmektedir: “Devlet-i ‘Osmâniyye’de Dîvan basılmak evvelâ bu fîtnede vâkî’ olmuşdur. Hâlâ ki vüzerânun ahz-ı intikâm için tedbîri ve ma‘zûlen Üsküdâr’da oturup müterakkıb-ı sadâret olan Sinan Paşa’nun hîle vü mekr ü tezvîri zât-ı şehryârînün tahkîrine bâ‘is idüğü tahakkuk bulmuşdur.”⁶⁷⁴ Koca Sinan Paşa, Ferhad Paşa'nın ikinci kez şark seferi için görevlendirilmesinden yaklaşık bir yıl sonra Şam beylerbeyliğine tayin edilmiş ve H. 25 Zilhicce 994/ M. 7 Aralık 1586 günü Siyavuş Paşa ve diğer vüzeranın katılımıyla şerefine Üsküdar’da büyük bir ziyafet verilerek Şam’a uğurlanmıştı.⁶⁷⁵ Bu ziyafette Beylerbeyi Vakası'nın konuşulduğu ihtimal dahilindedir. Çünkü hadise patlak verdiğinde Selânikî'nin nakline göre, Siyavuş Paşa'nın ve erkan-ı devletin bil-ittifak “*Hatâ-i fâhişdür, virün Beylerbeyi başını*” dediklerini biliyoruz.⁶⁷⁶ Buradan cümle vüzerayı izamın yahut erkân-ı devletin, Koca Sinan Paşa'ya destekledikleri anlaşılmaktadır. Onun, Şam beylerbeyliğinden azl edildikten sonra Kudüs’te oturma emrini iptal ettirerek, Beylerbeyi Vakası’ndan önce Üsküdar’a dahil olabilmesi de muhtemelen bu desteğin bir neticesi sayesinde idi.⁶⁷⁷ Esasen bu destekle vurgulanmak istenilen, merkezi hükümet temsilcilerinin eski itibarlarını kaybetmeleri karşısında bir dayanışma birliği içerisinde olmalarıdır. Örneğin, Siyavuş Paşa her ne

⁶⁷² Burada dikkat edilirse Âlî, Siyavuş Paşa'nın muradının defterdarı dahi izale etmek olduğunu söylüyor ki buradan Beylerbeyi'nin izalesinin zaten öncelikli olduğu anlaşılmaktadır. Selânikî'nin naklinden ise Siyavuş Paşa'nın Beylerbeyi'ni hedef gösterdiği anlaşılmaktadır. *Tarih-i Selânikî I*, 210.

⁶⁷³ *Tarih-i Selânikî I*, 211.

⁶⁷⁴ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1130; Mustafa Âlî'nin daha en başından beri Koca Sinan'ın rakibi olan Lala Mustafa Paşa kanadında yer almasından dolayı Koca Sinan'a karşı süreç içerisinde bir adavetinin oluşması ve bu adavetten kaynaklı Koca Sinan'ı kasten suçlayabileceği ihtimali, bu hadise özelinde doğru olmasa gerektir. Zira tarihi hadiselerin seyri Âlî'yi destekler mahiyettedir.

⁶⁷⁵ *Tarih-i Selânikî I*, 177.

⁶⁷⁶ *Tarih-i Selânikî I*, 211.

⁶⁷⁷ Kendisi Üsküdar’a gelişini bir telhisinde şöyle izah etmektedir: “Vallâhi'l-‘azîm ve tallahi'l-kerîm bu kulları dahi Şam’dan ma‘zûl olduğum zamanda varub arâzi-i mukaddesenin birinde oturub ibâdete meşgul olmak isterdim. Lâkin Âsitâne’nin ihtilâlîne vukufum olmağla velîni‘metlerimin Âsitânesi’ne bir nîzâm vermek arzusuyla gelmişiydim. Yohsa arâzi-i mukaddeseye varub otursam dünyada açlıktan kim helâk olmuşdur ki bu kulları dahi helâk olaydım”. *Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri*, 202, 156 no’lu telhis.

kadar sadrazam pozisyonunda ise de Rumeli Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa'nın gördüğü iltifatı görmemekteydi. Dolayısıyla bu birliktelik, kaybedilen itibarlarını tekrar kazanma arayışıydı. Bu anlamıyla Üsküdar'da verilen söz konusu görkemli ziyafete merkezi hükümet temsilcilerinin bir anlamda dayanışma içerisinde olduklarını göstermek istedikleri nazarıyla bakılmalıdır. Öte yandan bu birliktelik, Koca Sinan için Siyavuş Paşa'nın, İbrahim Paşa'nın ve erkân-ı devletin makamlarından olmayı göze aldıkları anlamına da gelmemektedir.

Bütün bu gelişmeler karşısında III. Murad'ın bu alanı boş bırakması da hayli dikkat çekicidir.⁶⁷⁸ Onun, Sokollu hizbiyle uğraşmaya odaklanıldığı kadar Koca Sinan'ın başını çektiği hiziple uğraşmadığı anlaşılmaktadır. Bunda, şüphesiz Sokollu hizbiyle mücadele eden ve merkezi hükümet çevrelerinin reflekslerini bilen tecrübeli bir kadrodan⁶⁷⁹ (Şemsi Ahmed Paşa, gibi) yoksun olunması etkili olduğu gibi aynı zamanda merkezi hükümet çevrelerinin süreç içerisinde saray merkezli bir yönetim anlayışını kabul ettikleri zannı da etkili olmuştur. Ferhad Paşa'ya gelince o zaten pozisyonu itibarıyla bu oluşumu engelleyebilecek yahut takip edebilecek durumda değildi. Hâlihazırda şark seferleriyle meşguldü. Öte yandan Koca Sinan gibi serveti ve siyasi bir ağı da yoktu, olsa da isnat edebileceği bir mecra yoktu. O, padişah ve saray çevrelerince şekillenmekteydi. Nihayet söz konusu vakanın sonunda merkezi hükümetin güçlü bir temsilcisi olan Koca Sinan'ın sadrazam olması bile bu hadisenin tertip olduğunu göstermesi adına önemlidir. Zira III. Murad'ın yönetim anlayışında Sinan gibi bir kula yer yoktu. Çünkü o, Kanuni dönemine kadar sarkan kariyeriyle merkezi hükümet çevrelerinin isnat edebileceği güçlü bir temsilciydi. İşte Koca Sinan'ın bu siyasi denklemde ömrünün sonuna kadar tutunabilmesinde merkezi hükümet çevrelerini harekete geçirebilme gücü etkili olmuştur. III. Murad'a sunduğu bir telhisinde “Saâdetlu padişahımın ilm-i hümayûnlarına hafî buyurulmaya ki bu kullarının etrâf ve eknâfda sözlerine itimad olunacak nice kimesneleri vardır ve bizzat dahi serdarlık etmiş kullarıym” sözlerinden de bu etki anlaşılabilmektedir.⁶⁸⁰ Elbette bu hareket kabiliyetinde sadece servet değil ama aynı zamanda tecrübelerle dolu bir geçmiş de etkili olmuştur.

⁶⁷⁸ Esas itibarla III. Murad, saltanatının birinci evresinde merkezi hükümet çevrelerine karşı çeşitli sinamalar yapsa da yeterli olmamıştır. Bunun için daha yapısal ve köklü değişikliklerin olması gerekiyordu ki bu da epeyce zordu. Çünkü sistem (mevcut form) büyük fetihlerle tahkim edilmişti.

⁶⁷⁹ Günhan Börekçi, “Sultan ve Musahipleri”, Emrah Safa Gürkan, Chris Gratien, Osmanlı Tarihi Podcast'i, No:123, (19 Eylül 2023).

⁶⁸⁰ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 75, 52 no'lu telhis.

İsyanın sonunda sadrazam olan Sinan Paşa'ya karşı tepki olarak cılız da olsa İstanbul'da bir yangın baş göstermişti.⁶⁸¹ Bu yangınla ilgili nakillere de bakıldığında Beylerbeyi Vakası'na tepki olarak, karşı hizip tarafından çıkartıldığı izlenimi bulunmaktadır. Örneğin Selânikî: "... nâ-insaf ta'îfenün sû-i a'mâli ve mazlumların sûz-ı derûnı ve dûd-ı âhı âlemi yakup ve yıkup ehl-i sûkun ekâzibiyle cem'u derç olan metâ ve erzâkı bi'l-küllîye yandı..."⁶⁸² Selânikî'nin naklinde "nâ-insaf ta'îfenün sû-i a'mâlin"den bahsediyor hâlbuki taife Beylerbeyi Vakası'nda amaçlarına ulaşmıştı. Şu hâlde başka hizip tarafından desteklenen yeniçeriler,⁶⁸³ vakadan sonra sadrazam olan Koca Sinan Paşa'yı zor durumda bırakmak istemişlerdir ki onun bu söz konusu yangınlarda epeyce başı ağrıdığı görülmektedir.⁶⁸⁴

İstanbul'da kopan bu fırtına, III. Murad'ın saltanatı bağlamında bir kırılma noktası olurken, Ferhad Paşa bağlamında ise idam emrinden sonra İstanbul mahreçli alabileceği en kötü haber olsa gerekti. "Ve serdar-ı âlî-kadr Ferhad Paşa hazretleri medine-i Erzurum'da asakîr-i mansûre ile kışlada iken sene 997 Cumadelâhire'sinin dördüncü günü Südde-i saadet-nişândan Süleyman Çavuş ahkâm-ı şerife ile gelip, mekâtîb getirdi. Hâtıra hutûr eylemeyen havâdis-i acîbe haberlerin ilam eyledi."⁶⁸⁵ Selânikî'den nakledilen bu pasaja göre Ferhad Paşa, Erzurum kışlağında bu haberi aldı. Süleyman Çavuş'un getirdiği bu haber karşısında Ferhad Paşa'nın düşüncelerini yansıtan elimizde bir veri yok fakat onun bu haber karşısında III. Murad gibi huzurunun kaçtığını ve hatta bu hadisenin bütün başarılarını gölgede bırakacak kadar hâlet-i ruhiyesinde tesir oluşturduğunu, bundan sonraki süreçte kendisini daha sancılı bir sürecin başlayacağını farkında olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir. Selânikî, "*hâtıra hutûr eylemeyen*" bir gelişme olduğunu belirtiyor. Gerçekten de hem III. Murad ve dolayısıyla hem de Ferhad Paşa için beklenmeyen bir gelişme oldu.

⁶⁸¹ Burada cılız ifadesiyle anlaşılması gereken, yangının kendisi değil; tepkinin mahiyetidir. Yangın her ne kadar büyükse de neticeleri itibarıyla divanı basıp padişahın en gözde adamının kellesini almakla kıyaslanamaz.

⁶⁸² *Tarih-i Selânikî I*, 213.

⁶⁸³ Günhan Börekçi, söz konusu vakadan sonra Büyük İstanbul yangınına, musahip-vezir Rumeli Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa himayesinde olan Yeniçerilerin hâmilerinin intikamını almak için çıkarttıklarını belirtmektedir. "1589 Beylerbeyi Vak'ası Sırasında Çıkan Büyük İstanbul Yangını", 29 Mayıs Üniv. I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Tebliğ Özeti, İstanbul 2013. Fakat kanaatimizce bu yangın daha şümüllü olarak, III. Murad'ın merkezi hükümetin önemli ve güçlü bir unsuru olan kul tairesinin yapısal özelliğini bozarak yayıflatmak istemesinin bir neticesi olarak, sonradan ocağa aldığı güruhla ilgili olsa gerektir. Çünkü bu güruhun da hadiseyle beraber konumlarını kaybetme endişesi belirmiştir. Hatta Koca Sinan'ın sadrazam olduktan sonra bu güruhtan epeyce şikâyetçi olduğu telhislerinde görülmektedir. *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 96, 66 no'lu telhis.

⁶⁸⁴ Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520? -1596)*, 81-85.

⁶⁸⁵ *Tarih-i Selânikî I*, 209.

Ferhad Paşa'nın bu hadise karşısında düşüncelerini yansıtan somut bir veri olmasa da III. Murad'ın düşüncelerinin yansıtıldığı bir veri, elimizde bulunmaktadır. Mustafa Âlî, onun bu hadiseyle ilgili düşüncelerini şöyle aktarmaktadır:

Ammâ sa'adetlû pâdişâh bu husus için katı gamnâk olurlar. İki bî-günâhun başı kesildiğine ve nâmus-ı saltanata bu yüzden hâlel gelüp ecdâd-ı 'izâmî zamânlarında olmayan güstâhlıklar kul tâ'ifesinden sâdır olduğına, husûsâ "Divan basıldı." nâmına ve vezîrün mücerred hazz-ı nefis için ahz-ı intikamına kemâ-yenbagî müte'ezzî vü müte'ellim olurlar. Hattâ bölük halkına birkaç kerre bed-du'â ve nefrin buyururlar. Fî nefsi'l-emr ol zamândan berü ve ol tâ'ife zilletle giriftâr olmuşlardır. Kendüleri dâ'imâ fakr u fenâ vü iflâsa mübtelâ olmuşlardır. Bu kazıyye ki vakt-ı asrda vâki' oldu, vüzerâ şâd-kâm u muhassilü'l-merâm olup evlü evlerine gitdiler. Lâkin hazret-i pâdişâh-ı Cem-câh cümlesini katl itmedüğüne te'essüf-künân âh itdi. "Zamân-ı saltanatında 'ırz-u gayret ile siyâset idecek bir mahal düşdi anda dahı gâfil bulındum" kelâmını lisâna getürdi.⁶⁸⁶

Bu "*hâtıra hutûr eylemeyen*" fakat asilerin "Elbette bize beylerbeyini verin cümlemizi anın katli ile sevindirin ve illâ biz, padişah bulabiliriz"⁶⁸⁷ söylemine kadar giden hadise karşısında III. Murad, kendi yönetim anlayışı bağlamında yakınmakta haklıydı. Çünkü kadim geleneksel yapının temsilcileri dışlandıkları siyaset alanına geri dönmüşlerdi. Evvelce de bahsedildiği üzere III. Murad, Kanuni saltanatında belirginleşen ve babası II. Selim'in müdahale etmeden/edemeden sürdürdüğü merkezi hükümete karşı tavır alarak, daha çok kadınların ve saray sakinlerinin ön plana çıkmasını sağlayan saray merkezli bir yönetimi benimseyerek, sadrazamlık makamını ve sair kurumsal yapıları sindirmeye çalışmıştı. Esas itibarla III. Murad'ın yapmak istediği, hanedana birer hizmetçi olarak görülen kul taifesinin birer güç merkezi olarak belirginleşmesine de bir müdahaleydi. İşte, III. Murad'ın saltanatının ilk yıllarından beri (hatta şehzadelik yıllarından beri tasarladığı) sürdürmeye çalıştığı bu tavır, Beylerbeyi Vakası'yla inkıtaa uğradı ve politik denklem, III. Murad'ın siyasası aleyhine değişmeye başladı. Bu hadiseden sonra III. Murad, merkezi hükümetin temsilcilerini istemeyerek de olsa dikkate almak zorunda kaldı. Fakat merkezi hükümet temsilcilerinin geri dönüşü, III. Murad'ın hayatta olması sebebiyle tedricen ve kontrollü (dengeli) bir şekilde oldu. Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu III. Mehmed'in izlediği siyasanın etkisiyle söz konusu temsilcilerin gücü daha da belirginleşti ki III. Mehmed, bu söz konusu temsilcilerin etkisiyle Eğri önlerine kadar sefere girmek durumunda kaldı. Kronik ve nasihatnamelerde görüleceği üzere zaman

⁶⁸⁶ Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr IV*, 1128.

⁶⁸⁷ *Tarih-i Selânikî I*, 211.

zaman kul taifesi, III. Murad'ı da savaş meydanlarına çağırılmış fakat izlenen politikanın bir gereği olarak merkezi hükümetin paydaşlarının etkili olduğu bu sahaya, III. Murad yanaşmamıştı. Çünkü bu hareket onları kabullenmek anlamına gelmekteydi. İşte, Ferhad Paşa'nın da kul taifesiyle zaman zaman problemler yaşaması ve sonunda onun idamı ile neticelenen sürecin başlangıcı da onu doğuran güç merkezi sarayın, merkezi hükümete alan açmak zorunda kaldığı bu vaka ile ilgili olmuştur. Sonuç olarak Beylerbeyi Vakası, III. Murad'ın merkezi hükümete karşı sınamalarına, karşı bir hamledir ve bu hamle daha sonraki süreçte hâlihazırda bir güç olarak ortaya çıkmış olan saray çevreleriyle zaten bir gücü temsil eden merkezi hükümet çevrelerinin birbirlerini kabullenmelerini sağlamış ve söz konusu vaka, söz konusu bu iki gücü (saray ve merkezi hükümeti) ister istemez uzlaştırıcı bir rol de oynamıştır.

6) Dönüş ve 1590 Sulhu

Ferhad Paşa'nın 1586 yazında Tebriz'e hazine ve zahire götürdüğü sırada, Şah Hüdabende ve veliaht Hamza Mirza ile barış haberleşmeleri başlamış, Serdar'ın Erzurum kışlağına döndüğünde ise bir Safevî elçilik heyeti barış şartlarının müzakeresi için Erzurum'a gelmişti. Yapılan müzakerelerin sonunda Hamza Mirza'nın küçük oğlu Haydar Mirza'yı barış konusundaki samimiyetlerinin delili olarak İstanbul'a göndermeye de razı olmuşlardı. Bunun üzerine Serdar, Çaşnigirbaşı Veli Ağayı, Hamza Mirza'nın küçük oğlu Haydar Mirza'yı getirmek üzere Karabağ'a göndermişti. Fakat Veliaht Hamza Mirza'nın Gence önlerinde öldürülmesi üzerine çıkan karışıklıktan faydalanıp 1587 Haziran'ında Kazvin'de tahta çıkan I. Şah Abbas'ın barış yanlısı beyleri bertaraf etmesiyle sulh akamete uğramıştı. Sulh görüşmelerinin akim kalması üzerine Ferhad Paşa, ertesi yıl Gence ve Karabağ havalisine yönelmiş ve bölgenin fethi müyesser olmuştu. Bununla beraber Nahcivan ahalisinin Ferhad Paşa'ya rica ve müracaatları sonucu bölgeye görevlendirilen Revan Beylerbeyi Hızır Paşa da Nahcivan bölgesini Osmanlı hakimiyet sahasına dahil etmişti.⁶⁸⁸ Öte yandan Özbek Hanı Abdullah Han, Herat'ı kuşatarak zapt etmiş daha sonra Meşhed şehrine yönelip, orayı da kuşatarak yağmalatmıştı.⁶⁸⁹ Bunun üzerine Irak ordusunu toplayan Şah Abbas, Kazvin'den çıkarak Horasan'a doğru Özbekler üzerine sefer kararı almış

⁶⁸⁸ Şeref Han, *Şerefname II*, 290; M. F. Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 373-374.

⁶⁸⁹ 63 Numaralı MD., hkm., 59, H. 23. RA. 996/M. 21. 02. 1588.

fakat bir takım iç karışıklıklar sebebiyle kararından vazgeçerek geri dönmüştü.⁶⁹⁰ 1589 sonlarında ise Özbekler, Abdülmümin Han başbuğluğunda Meşhed'i tekrar kuşatarak bölge halkına zarar vermişlerdi.⁶⁹¹ Aynı yıl içinde Yezd Hâkimi Bektaş Han, Şâh'a muhalefet ettiği gibi Fars'taki Zülkadirli tairesi de ona tabi olarak başkaldırmış, yanı sıra Gîlûye dağında Ereşlü ümerası ve Avşar Hasan Han da istikbal davasında bulunmuştu.⁶⁹² Dahili bir karışıklık içerisinde bulunan Safevîler, Özbekler ve Osmanlıların aldığı yerleri kurtarmak şöyle dursun, ülkelerinden yeni yerlerin elden çıkmasını önleyebilmek ve dahili karışıklıkları teskin edebilmek için Osmanlıyla anlaşmaya mecbur kalmışlardı. Safevîler kadar zaruret kesbetmese de Osmanlılar açısından da barış yapmanın makul gerekçeleri vardı. Zira uzun süren seferler, devleti mali ve iktisadi açıdan yormuştu. Üstelik imparatorluğun Kuzeybatı canibinde bir muharebeyi de gerektirecek hareketlilik yaşanmaktaydı. Bu gelişmeleri dikkate alan III. Murad'ın, Safevîlerle yapılabilecek bir sulha onay verdiği görülmektedir.

Özbekler üzerinden bir netice almadan Kazvin'e gelen Şah Abbas, bir yıldan fazla İsfahan ve Kazvin'de bekletilen Serdar'ın elçisi Çaşnigir Veli Ağa ile birlikte 1586'da yapılan görüşmeler de kararlaştırıldığı gibi Hamza Mirza'nın oğlu Haydar Mirza'yı, Erdebil hâkimi Ustaclu Mehdi Kulı Han riyâsetinde Şah Kulı Sultan, Ali Kulı Han ve Mehdi Kulı Sultan, Şehzade'nin tabibi Ebu Talib ile 600 korucudan oluşan bir sefaret heyetini Kazvin'den yola çıkarttı. Heyet Erdebil'e geldiğinde Veli Ağa, Dergâh-ı Âli çavuşlarından Bayram Çavuş'u ve Şah Abbas'ın Eşik Ağası Ali Han Bey'i sulh haberleriyle Erzurum'a gönderdi. Erzurum'da Haydar Mirza'nın gelmesi beklenirken Safevî tarafı kaybettiği bazı yerleri geri almak için birtakım teşebbüslerde bulundu. Önce Nihavent Kalesi'nin yıkılması için kaleye bir grup asker sevk edildi fakat Bağdat Paşası Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın gayretleriyle düşman kuvvetleri bertaraf edildi.⁶⁹³ Yine evvelce itaat ettiği için önce sancak sonra Gence ve Karabağ Beylerbeyliği verilen Kelb Ali, Sâbık Gence Hâkimi Kaçar Muhammed Han'ı tahrîk ederek Gence üzerine harekete geçirdi. Şah'ın da Gence ve Berde üstüne geldiği haberini alan Ferhad Paşa, Erzurum'dan Hasankale'ye geçti. Burada Şah'ın Karabağ'a gelmediği ve Gence'yi kuşatanların da dağıldığı haberi üzerine Paşa, Erzurum

⁶⁹⁰ 63 Numaralı MD., hkm.,60; Şeref Han, *Şerefname II*, 289-290.

⁶⁹¹ Şeref Han, *Şerefname II*, 290-291.

⁶⁹² Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri*, 194.

⁶⁹³ BOA, A. {DVNSMHM. d. 64/67, H. 10. RA. 997/M. 27. 01.1589 tarihli hükümle de Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa'ya Nihavend Kalesi'ni zabtetme başarısına mükafaten bir kılıçla bir hilat ihsan olunduğu anlaşılmaktadır.

Beylerbeyi Hasan Paşa komutasında bir kuvveti asayişin sağlanması için Gence'ye gönderdi. Burayı muhasaraya kalkışan Safevî taifesi, Hasan Paşa tarafından hezimete uğratıldı ve Sâbık Gence Hâkimi Kaçar Muhammed Han Aleksandre'ye sığınmak⁶⁹⁴ zorunda kaldı. Kelb Ali ise Lori civarında Kazak Nazar Paşa'yı ansızın basıp, tutsak ederek Şah'a gönderdiyse de Şah, Nazar Paşa'ya riayet ederek Lori'ye tekrar gönderdi.⁶⁹⁵ Kelb Ali'nin daha sonra Nazar Paşa'nın adamları tarafından yakalanarak İstanbul'a gönderildiği ve bir müddet sonra Balık pazarında asıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁹⁶ Öte yandan Sâbık Gence Hâkimi Muhammed Han'ın da İstanbul'a gelerek Haydar Mirza'nın himâyesine sığındığı ve mansıb talebi üzerine onun da Yedikule'ye habs edildiği görülmektedir.⁶⁹⁷ Yine 997 Şevval'inin evahirinde Kiği sancağı etrafında Kalender isminde bir celâli, Safevîlerle ittifak ederek Kiği'ye saldırıp Sancak Beyi Alaaddin Bey'in oğlu Seydi Mehmed Bey'i katl eyledi. O sırada Erzurum'da bulunan Serdar'a "Celâli zuhur ediyor, tedarik eylen, sancak beyi düştü" haberinin ulaştırılması üzerine Paşa, Erzurum Beylerbeyi Hızır Paşa'yı, celâlilerin defî için görevlendirdi ve Hızır Paşa kışlada bulunan kapı halkıyla celâliler üzerine yürüyüp asileri bertaraf etti.⁶⁹⁸

Görüldüğü üzere bir taraftan yerel ve küçük çapta çeşitli başkaldırıları yaşanırken diğer taraftan Şah'ın Karabağ üzerine yürüdüğü şâyiası da asılsız çıkmış ve Serdar'a, Şehzade'nin Kağızman'a gelip konakladığı haberi gelmişti. Bunun üzerine karşılama hazırlıklarına başlayan Serdar, 4 Zilhicce 997/14 Ekim 1589'da Hasankale'de Şehzade'yi merasimle karşılayarak onuruna büyük bir ziyafet verdi.⁶⁹⁹ Serdar, 998 Muharrem'inin guresinde/10 Kasım 1589'da İstanbul'a arzlar göndererek Safevîlerin barış teklifini bildirmişti. İstanbul ise Ferhad Paşa'ya "Sulhı kabul edip, rehinleri olan

⁶⁹⁴ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 66/458, H. 01. CA. 998/M. 08. 03.1590 tarihli hükümle Aleksandre'ye, kendisine sığınan Muhammed Han'ın İstanbul'a göndermesi için hüküm gönderildiği anlaşılmaktadır. (Ayrıca bkz., Reyhan Aytac, 66 Numaralı (H.997-998/M.1589-1590) Mühimme Defteri (İnceleme-Metin), (YL Tezi, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, 2014). *Tarih-i Selânikî I*, 239.

⁶⁹⁵ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49; *Tarih-i Selânikî I*, 224.

⁶⁹⁶ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49; *Tarih-i Selânikî I*, 224.

⁶⁹⁷ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri*, 195-196; *Tarih-i Selânikî I*, 239; Seyyid Lokman, birkaç gün Şah oğluna teslim edildikten sonra her ikisinin de haklarından gelindiğini belirtmektedir. *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49.

⁶⁹⁸ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49; *Tarih-i Selânikî I*, 215-216.

⁶⁹⁹ *Tarih-i Selânikî I*, 216; *Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence*, 61; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49.

Haydar Mirza'yı makbul tutup, alıp gelesin"⁷⁰⁰ emrini gönderdi ve hatta arzları getiren Ulak'a, Paşa'nın "vakt-i şiddet-i şitâ ve zaman-ı germiyyet-i serma dimeyüp muaccelen"⁷⁰¹ İstanbul'a gelmesi için tenbihat da yapıldı. Bunun üzerine Serdar, Elçi heyeti ve Şehzade ile hemen yola çıktı. Bu arada İstanbul'da Şehzade'nin konaklaması için hazırlıklar sürdürülüyordu. Sadrazam Koca Sinan Paşa, Şehzade ve maiyetinin konaklaması için uygun görülen Vefa semtindeki Pertev Paşa Sarayı'nın hazırlanması işini Selânikî Mustafa Efendi'ye verdi⁷⁰² ve yapılacak masraflar için Başdefterdar Emin Efendi'yle istişare yapması istenilerek "nâm ve nâmus-ı devlete yakışan ne ise" ona göre işlerin görülmesini istedi. Selânikî: İmam Kulu Han'a iki oda, Şehzade Haydar Mirza'ya hassü'l has iki mükellef oda, bir oda dâyeye, bir oda iki sultana, bir oda tabibe ve divanhane olmak üzere toplam 11 bâb oda hazırladığını belirtmektedir.⁷⁰³

998 Muharrem'inin evahirinde İstanbul'a müteveccih olan Serdar,⁷⁰⁴ 8 Rebiülevvel/15 Ocak Pazartesi günü İstanbul'a vâsıl oldu. Büyük vezirler ve erkân-ı devlet tarafından merasimle karşılandı. Rahimizâde, "Hiçbir serdara bu veçhile iltifât-ı itibar olmadığını belirtir."⁷⁰⁵ Lokman ise İznikmid'den mukaddem İstanbul'a gelen Serdar'ın divan-ı hümayuna varıp, pişkeş çekip el öptükten sonra ikinci vüzerâtla mütemekkin olduğunu belirtir.⁷⁰⁶ Şehzade Haydar Mirza ise 12 Rebiülevvel 998/18 Ocak 1590 Perşembe günü İstanbul Maltepe'ye vâsıl oldu.⁷⁰⁷ Şehzade'yi, Üsküdar tarafında Fener Bahçe kurbunda, Şam eyaletinden mazûl iken Anadolu beylerbeyliği tevdi edilen ve sadrazam iken şehit olan merhum Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa ile Yeniçeri Ağası, Bölük ağaları, Çavuşbaşı, Müteferrikalar ve Kapı halkı karşıladılar. Şehzade'nin, Kaptan Paşa'nın hazırladığı kadırgaya bindirilip ikametine tahsis olunan Pertev Paşa Sarayı'na getirilmesi, temaşaya çıkan halkın izdihamı sebebiyle akşam namazını buldu.⁷⁰⁸ 18 Rebiülevvel'de/25 Ocak'ta Elçi Mehdi Kulu Han, veziriazam Koca Sinan Paşa ve sair vüzera tarafından kabul edilip hediye ve nameleri teslim etti.

⁷⁰⁰ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 364.

⁷⁰¹ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 64.

⁷⁰² Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49.

⁷⁰³ *Tarih-i Selânikî I*, 218.

⁷⁰⁴ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49.

⁷⁰⁵ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 64.

⁷⁰⁶ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49.

⁷⁰⁷ Seyyid Lokman, 12 Rebiülevvel'i Perşembe olarak zikretmektedir. *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49; Selânikî Mustafa Efendi ise Şehzade'nin Maltepe'den değil, Pendik'ten kalkarak İstanbul'a yöneldiğini belirtir. *Tarih-i Selânikî I*, 218.

⁷⁰⁸ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49; Şehzade'nin gelişini temaşaya çıkan halkın oluşturduğu izdihamın tafsilatı için bkz., *Tarih-i Selânikî I*, 218-219.

Koca Sinan ve sair vüzera ise makamlarına yaraşır mukabelede bulundular. 22 Rebiülevvel'de/29 Ocak'ta divan-ı hümayuna getirilen Şehzade ve elçilere ziyafetler verilerek hilatler giydirildi.⁷⁰⁹ Hemen sonrasında huzura kabul edilen Mehdi Kulı Han, Şah Abbas'ın barış dileğinde bulunan nâmesini sunduktan sonra ağız cevabı olarak da bu ana kadar zapt edilen yerlerin Osmanlı mülkü olduğunu hükümdarlarının kabul ettiğini, kendisinin de Sultan'ın diğer kulları gibi addedilmesini ve verilecek vazifeyi yapmaya hazır olduğunu belirtti.⁷¹⁰ İran elçilik heyetinin itaatlerini bildirmeleri üzerine sulh müzakerelerinin devam edilmesine izin verildi ve Osmanlı fetihlerinin kabul edilmesiyle de sulh ahidnâmesi hazırlandı. 14 Cemaziyelevvel 998/ 21 Mart 1590 Çarşamba Nevruz günü Hoca Saadeddin Efendi inşası ile Şah Abbas'a hitaben yazılan sulh ahidnâmesiyle 12 yıldan beri devam eden meşakkatli Osmanlı -Safevî savaşları da sona ermiş oldu. Bu antlaşmayla Kafkasya ve Hazar denizi havalisinde hakimiyet kurun Osmanlı, Doğu sınırını emniyete alırken bu defa yüzünü Batı'ya dönecek ve Avusturya ile yine uzun süren bir mücadeleye başlayacaktı.

⁷⁰⁹ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49.

⁷¹⁰ *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, 67.

BÖLÜM III: SADARET, REKABET VE ÖLÜM

1) Paşa'nın Birinci Sadareti ve Sadaret Kaymakamlığı

Lokman'ın nakline göre, Safevî Şehzadesi Hamza Mirza'dan birkaç gün önce İznikmid'den İstanbul'a gelen Serdar'ın Divan-ı hümayuna varıp, pişkeş çekip el öptükten sonra ikinci vezirlikle mütemekkin olduğunu görmekteyiz.⁷¹¹ İkinci vezirlikle Divan-ı hümayunda yerini alan Paşa'nın, H. 18 Rebiülâhir 994'te/ M. 8 Nisan 1586'da kanûn-ı kadîm-i saltanat üzere el öpüp, hilat giydikten sonra erkânı devletin refakatiyle iskeleye inip, Kaptan Paşa baştardasına binerek İstanbul'dan ayrılırken bıraktığı siyasi atmosfer ile tekrar 998 Muharrem'inin evahirinde İstanbul'a dönüşünde bulduğu siyasi atmosfer epeyce farklı idi. Selânikî'nin "*hâtıra hutûr eylemeyen havâdis-i acîbe*" olarak tanımladığı⁷¹² Beylerbeyi Vakası'yla İstanbul siyaseti yeni bir hâle bürünmüş, merkezi hükümetin temsilcileri eski güçlerine önemli ölçüde tekrar kavuşarak yönetim kademelerinde varlıklarını hissettirmeye başlamışlardı. Ferhad Paşa, 18 Rebiülâhir 994'te/8 Nisan 1586'da ikinci kez şark seferine müteveccih olurken, Malkara otlı ve sulu yerdir denilerek sadareten uzaklaştırılan Koca Sinan ile bugünün Koca Sinan'ı arasında da önemli ölçüde fark bulunmaktaydı. III. Murad'ın merkezi hükümet temsilcilerini bir anlamda kabul etmek zorunda kalmasıyla Koca Sinan, birinci vezir pozisyonuna gelmişti. İşte Beylerbeyi Vakası'yla değişen politik denklem sebebiyle Ferhad Paşa'yı İstanbul'da daha zorlu bir süreç beklemekteydi. Yönetimi bizzat hedef alan bu vaka sonucunda Divan-ı hümayundan Sadrazam Siyavuş Paşa, ikinci Vezir Damad İbrahim Paşa, üçüncü Vezir Cerrah Mehmed Paşa ve Şeyhülislam Şeyhi Efendi uzaklaştırılıp; Üsküdar'da mütemekkin olan Sinan Paşa'ya tekrar vezaret verilerek sadrazamlığa, üçüncü Vezir Cerrah Mehmed Paşa yerine Nişancı Boyalı Mehmed Paşa tekrar vezirliğe ve Rumeli Kadiaskeri Bostanzâde Efendi Şeyhülislamlığa getirilmişti.⁷¹³ Ferhad Paşa ise şark seferi dönüşünden sonra Damad İbrahim Paşa yerine ikinci vezirlikle görevini sürdürecekti. Divan-ı hümayunun yeni oluşumunda Beylerbeyi Vakası'nın tesiriyle

⁷¹¹ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49.

⁷¹² *Tarih-i Selânikî I*, 209-210.

⁷¹³ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 353-354; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49; *Tarih-i Selânikî I*, 211-212.

merkezi hükümet -kırılğan da olsa - şüphesiz psikolojik bir üstünlük kazanmıştı ve III. Murad'ın bu ana kadar tecrit ettiği merkezi hükümet temsilcilerini hesaba katmak durumunda kaldığı ve bu hâlin bir süre devam ettiği görülmektedir ki Koca Sinan'ın telhislerinde bu durumu tespit etmek mümkündür.⁷¹⁴ Örneğin; Safevi Şehzadesi Hamza Mirza İstanbul'a rehine olarak geldiğinde, vüzeranın istikbal edip etmemesi Koca Sinan'dan sorulmuş, o da vüzeranın varması lazım değildir cevabını vererek Kaptan Paşa ve Yeniçeri Ağasının karşılamasının yeterli olacağını, Kanuni Sultan Süleyman zamanında bir diğer Safevî Şehzadesi olan Elkas Mirza'nın da böyle karşılandığını belirtmişti. Koca Sinan Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman zamanına atıf yapması ve III. Murad'ın Koca Sinan'ın önerisini dikkate alarak onun önerdiği şekilde karşılama ritüelini düzenlemesi, bahse konu yeni dengelerin oluşumu adına dikkat çekicidir.⁷¹⁵

Öte yandan Ferhad Paşa, İstanbul'a döndüğünde bıraktığı siyasi konjonktür her ne kadar eskisi gibi değilse de o, şark seferlerinden bir kahraman olarak dönmüştü ve bu başarısı tutunabilmesi adına büyük bir öneme sahipti. Nitekim onun, saray çevrelerinin isnat edebileceği önemli bir aktör olarak Divan-ı hümayununda ikinci vezir olarak yer alması, merkezi hükümet temsilcileriyle arasında kaçınılmaz olarak bir mücadeleyi de doğurdu. Öyle ki Sadrazam pozisyonunda olan Koca Sinan, hemen her konuda Ferhad Paşa'yı hedef almaktan geri durmadı. Zira telhisleri incelendiğinde bunun ip uçlarını bulmak mümkündür ve onun telhisleri üzerinden ilerlenecek olunursa örneğin; Safevî elçisinin Koca Sinan Paşa'yı ziyaretinden sonra sunduğu bir telhisinde: "Ferhad Paşa kullarından sulhun ahvali nice olacak diye cevap alınmak lâzım geldiğinde" Paşa'nın: Bana kalsa daha nice vilayet almak gerekti diye cevap vermesinin caiz olduğunu belirterek"⁷¹⁶ bir anlamda Paşa'nın başarısını hafife almaya çalıştığı görülmektedir. Yine diğer bir telhisinde, Serdar'ın ruûsunu kendisine gönderdiğini lâkin ibtidâ ve timar terakkilerinin hiçbirinin yazılmadığını, kayıtlarda Hazine-i Âmire'den olan ihracat ve israfâtın nihayetinin olmadığını belirterek, III. Murad'a bir hesap bilançosu

⁷¹⁴ Tarihi hadiselerin seyrinden çıkardığımız bu netice, Venedik balyosu Giovanni Moro'nun 1590 tarihli raporunda ise şöyle yer bulmuştur: Veziriazam olan Sinan, eski geleneğe göre olan bu en üst yetkiyi büyük bir yönetimle sürdürebilmek için geçmiş isyanları fırsat bildi. Beylerbeyi bu dünyadan ayrıldığından Sultanı o şekilde ikna etti ki o da kimsenin engel oluşturmaması doğrultusunda emir vermekle yetindi. Sultan geçmişte olanlardan dolayı duyduğu korkuyla her şeyi onun tavsiyeleri doğrultusunda bir yönetime bırakıyordu. Ama sultan birkaç ay içinde geçmişteki korkuyu unutup önceki âdetine döndü. Ahmet Önal, Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilik Raporları*, 62-63.

⁷¹⁵ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 164, 124 no'lu telhis. Koca Sinan birçok telhisinde Sultan Süleyman zamanına işaret etmektedir. Bu, onun geldiği geleneği ve reflekslerini göstermesi adına önemlidir.

⁷¹⁶ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 208, 162 no'lu telhis.

da çıkarmaktaydı. Bu bilançoya göre: Ferhad Paşa'nın verdiği yirmi sekiz beylerbeylikten her birinden en az onar bin altın, üç yüz bir sancaktan altı yüz altmış iki yük akçe, otuz altı defterdarlıktan yetmiş iki yük akçe kazanç sağlayabileceğini yine on sekiz Çaşnigirlik, yüz kırk müteferrikalık, iki yüz kırk dokuz çavuşluk, otuz beş kitabet tevcîhatından da her birinden birer yük alsa dört yüz kırk yedi yük yapacağını, mansıbların toplamının bin üç yüz elli yük akçe yaptığını, yarısının ve hatta üçte birinin dahi külli mal olacağını belirterek Paşa'dan talep edilmesinin gerekliliğine dikkat çekmekteydi.⁷¹⁷ Bununla beraber Koca Sinan'ın, Paşa'nın ruûs kayıtları ve pişkeşleri üzerinden de bir tartışma açtığı ve Paşa'nın ekonomik kaynaklarını hedef aldığı da görülmektedir. Çünkü ruûs kayıtları bir sadrazam için çok önemliydi. Bir taraftan görüldüğü üzere ciddi bir ekonomik kaynak iken diğer taraftan Ferhad Paşa'nın ruûslarının itibarsızlaştırılması onun siyasi ağlarının da itibarsızlaştırılması anlamına gelmekteydi. Bu anlamda ruûs kayıtlarını, paşaların siyasi ağlarını genişletme ve kendilerini koruyup kollama adına birer siyasi manevra aracı olarak da kullandıkları anlaşılmaktadır. Koca Sinan'ın elbette böyle bir kazanımdan mahrum olması onu, ısrarla Paşa'nın ruûs kayıtları ve pişkeşlerini irdelemeye itiyordu ve sunduğu diğer bir telhisinde:

Lakin sa'âdetli padişahım kendisi irâd ve masraf defterini ve ruûsunu getirip teslim etmeyince her ne kadar madde yazılsa lağv olur. Farzan müşâhade eyledüğünde dönüb defterini âhar surete koyub niçe gayr-i vâkı' masârif tedârük edip küllî karartılar asub muhassal-ı kelâm diledükleri gibi defter peydâ eylemek olur. Devletlu padişahım ne kadar menâsıb verdüğü ruûsdan ma'lûm olur ve mîrî umûra ne sarfolunduğu defterden malûm olur. Bu görülmeyince hareket olunsu cümle mavâdda cevaba mutasaddi olur. İrâd ve masraf defterini ve ruûsunu eyledükten sonra inşâallahu ta'âlâ ta'yin-i mevâd ve tahsil-i beytû'l-mâl etmeğe mübâşeret olunacağını belirterek,⁷¹⁸ Paşa'nın ruûs kayıtlarının incelenmesinde ısrarını sürdürdüğü görülmektedir.

Yine sunduğu başka bir telhisle Paşa'nın sefer masraflarını da tartışmaya açarak başarılarını itibarsızlaştırmaya çalıştığı da görülmektedir.

⁷¹⁷ Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri, 11, 7 no'lu telhis.

⁷¹⁸ Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri, 77, 53 no'lu telhis.

Devletlu padişahım, yedi sekiz yıldır ki sefer bahanesiyle memalik-i mahrûseden mübâlağa akçeler cem'olunup mîrî masârife anun humsı belki 'öşri sarfolunmayup ma'adâsı duruyor. Bu kulları şarka bir yıl sefer etdüm ne nüzûli şimdi cem'etdükleri gibi ettim ve ne sipâh taifesinden bedel akçesi cem'itdüm. Ma'a hâzâ yine dönüp geldükte devletlü padişaha yüz elli bin sarı altına kârib mâl getirdim. Hâlen memalik-i mahrûseden bedel akçesi cem'deyu timarlarının birer ikişer yıllık yazusu alınub ve bil-cümle cem'olunan malı hesab ider olsak hadd ü hasrı olamaz. ...Şah oğlu geldi masraf vardır deyu Diyarbekir, Hâleb, Sivas ve Karaman ve gayri yerlerden iki üç yıl içinde kabzolunan malın nihayeti yoktur. ...Devletlu padişahım vallâhi'l-'azîm bir garaz ve ta'assubla söyler kulları değilüm, ...Bâri andan mukaddem tedârük olunub hüsn-i tedbir ile hiç kimesne sırrına vakıf olmadın bir tarıykla taleb ve ahz ve kabz olunmak evlâ fehmolunur.⁷¹⁹

Nihayet tüm bu taleplerine rağmen III. Murad'ı ikna edemediği görülen Koca Sinan'ın, İspir sancağı Alaybeyi Hızır üzerinden harekete geçtiği görülmektedir. Selânîki, Alaybeyi Hızır'ın fesat çıkartmak için dört yıldan beri seferlerde tutulan gelir-gider defterlerinin teftiş edilmesi için tezkere sunduğunu belirtmektedir. Fakat söz konusu tezkerenin kabul görmeyerek aksine Hızır Bey'in, Kapucubaşı Yemişçi Hasan Ağa eliyle hapse verildiği görülmektedir. Bu hadise üzerine Koca Sinan'ın bir telhis daha sunarak "Devletlü padişahım, ol Hızır Bey kimdir ma'lûm-ı şerîfleri midür? Revan'a bu kadar yıldan beru yabandan hazine varırken ve bir akçe göstermezler iken, başın ortaya koyub bin iki yüz yükü çıkaran kulunuzdur" diyerek Hızır Bey'e sahip çıktığı, hapis cezasının kaldırılmasını talep ettiği görülmektedir.⁷²⁰ Ancak Koca Sinan Paşa, Paşa'yı yıpratma adına yaptığı bu teşebbüslerden bir netice alamadı. Zira karşısında şark seferlerinden zaferle dönmüş bir serdar bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu realite karşısında Koca Sinan, saray ekibi ve Ferhad Paşa karşısında varlığını hissettirme adına daha gerçekçi politikalara yöneldi. Bunlardan ilki donanma inşasıyla beraber dış politikaya yönelmek oldu. Donanma, İspanya'ya karşı açılacak olan bir deniz seferi için kullanılacaktı. Bunun için eski gemilerin yapımı ve yeni gemilerle beraber 300 parçalık bir donanma inşası hedefleniyordu, finansmanı ise başta merkezdeki ekâbir olmak üzere eyalet yöneticileri ve hatta vassallara havale edilmişti. 1591-1592 bütçesinin %35'ine, 1592-1593 bütçesinin ise %23'üne tekâmül eden bir büyüklükte harcamayı gerektiren donanma inşasının hazineden hiç para harcanmadan yapılacak olması, III. Murad tarafından kabul gördü ve Koca Sinan, III. Murad'dan, yapılacak olan ilk divanda "donanma tedârükünde onatça ikdâm edesin, donanmaya

⁷¹⁹ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 111-112, 77 no'lu telhis.

⁷²⁰ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 121, 83a no'lu telhis.

serdar olup gidecek yine sensin” diye hitap etmesini istedi. Böylece yapılacak olan işin hız kazanacağını maksadının kendisine serdarlık peyda etmek olmadığını, bunun padişahın tasarrufunda olduğunu belirtti.⁷²¹ Koca Sinan bu finansal modelle bir taraftan içerisinde Ferhad Paşa’nın da bulunduğu merkezdeki ekâbirin bir anlamda sakladıklarını iddia ettiği kaynaklarını kullanmayı hedeflerken diğer taraftan III. Murad’a yaptığı teklifle de her ne kadar serdarlık merakının olmadığını belirtse de psikolojik bir üstünlük kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Koca Sinan’ın hem bu üstünlüğü takviye edecek hem de iç politikada etkinliğini artıracak ikinci politikası ise Kanuni zamanında da düşünülen fakat müsbet bir neticeye vurdurulamayan Sakarya nehrinin Sapanca gölüne, Sapanca gölünün de İzmit körfezine akıtılması projesi oldu. Söz konusu proje, Koca Sinan’ın talebi üzerine tekrar gündeme geldi ve III. Murad’ın muvafakati üzerine bir heyet vazifelendirilerek gerekli levazım sevk edildi. Daha sonra yapılan işi, yerinde müşahade etmek için Sadrazam Koca Sinan Paşa, ikinci vezir Ferhad Paşa ve Anadolu Kadiaskeri Ali Çelebi ve erkân-ı devletten diğer bazı görevliler III. Murad’ın fermanıyla bölgeye vazifelendirildiler.⁷²² Yapılan inceleme neticesinde padişaha ayrıntılı bir rapor sunulduğunda III. Murad: “Terk-i ehemmi ve iştigal be-mühim hamâkattır. Dîn ü devlete lâzım olur maslahat değildir, fukarâ-yi memleket ve zu‘afâ-i ra‘iyyet mihnet ü meşakket çeküp, envâ‘ı şedâ‘id-i zulm ile kâr u kisb itmek lâzım değildir. Saltanat mühimmâtının ehemmi donanma gemilerin yapıdırup itmâm u tekmil etmektir, şimdiye denk odun niçe olı-geldiyse yine anın üzerine adl u dâd eylemek vâcibdür.”⁷²³ Buyurmasıyla projeden vazgeçildiği görülmektedir. Miralay Saffet Bey projeden vazgeçilme sebebini, Vadi-s Seyl muharebesinde Portekiz Kralı 16. Sebastiano’nun maktûlen vefat etmesi üzerine ortaya çıkan müddei varislere karşı açılan mücadelede Osmanlı’nın donanma sevk etmek istemesi olarak gösterirken,⁷²⁴ Venedik elçisinin 1 Nisan 1591 tarihli raporu, Sinan Paşa aleyhtarlarının sözlerinin etkili olduğunu göstermektedir.⁷²⁵ Selânikî ise Koca Sinan’ın kendi “*baka-yı izzeti*” için bu projeyi başlattığını bundan dolayı

⁷²¹ Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa’nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, 201-202; *Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri*, 213, 169 no’lu telhis.

⁷²² *Tarih-i Selânikî I*, 238.

⁷²³ *Tarih-i Selânikî I*, 238.

⁷²⁴ Danişmend, *Kronoloji III*, 119; Uzunçarşılı, “Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadeniz’in Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve Tetkik Raporları”, *Belleten*, IV/14-15, Nisan-Temmuz 1940, (Ankara 1994):149-174.

⁷²⁵ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi IV*, 197.

projenin tehir edildiğini belirtmektedir⁷²⁶ ki doğrusu bu olsa gerektir. Çünkü Sinan Paşa'nın tutunabilmesi ve muhaliflerini susturabilmesi için bir faaliyet ortaya koyması çok önemliydi. Fakat olağan şartlarda istediği minvalde faaliyet göstermesi de epeyce zordu. Bunu zorlaştıran etkenler arasında saray ekibinin desteğinin olmaması şüphesiz önemli bir etkendi. Sunduğu bir telhisinde;

Darü's-sa'âde Ağası Mehmed Ağa kullarının her ne murâdına müsâ'adeden hâlî olmayub canımızdan gayrısını sakınmak vâkı' olmamıştır. Bu kadar temellük ile sâbıkta bir mikdar teveccüh etmişidi lâkin serdar kulları geleli taraf-ı hilâfımızı tutub her bir hünerimiz gözine 'ayb-i 'azîm olmuştur. Allahu Ta'âlâ insâf vere. Hele devletlu pâdişâhım bu kulları [ricâ eylediğim budur ki bu bendeleri] hakkında hayren ve şerren, nefyen ve isbâten her ne söylerse istimâ buyrulmaya. Farzen terbiye dahi eylese zımında bir garaz-ı fâsid mukarrerdir. Ferhad Paşa ile bir olub Ferhad Paşa ve tevâbi'inin bel'ıyyâtına yapışılduğundan helâk olup iç hâlkı umûmen bu kulları üzerine şîrgîr etmeğe bezl-i can etmektedir⁷²⁷ diye Ağa'dan yakındığı görülmektedir.

Esas itibarla bu telhis hem Koca Sinan'ın hikâyesini hem de Ferhad Paşa ile aralarında somutlaşan hikâyeyi aşikârane özetleyen bir telhistir. Görüldüğü üzere saray ekibiyle işler iyi gitmiyordu ama sadece saray ekibiyle değil sadrazamlığın icabı olarak yaptığı faaliyetleri de merkezi hükümet çevrelerinde rahatsızlık oluştuyordu. Kul mevâcibinin vüzeradan ve defterdarlardan toplanılmak istenilmesine yapılan itiraz üzerine verdiği bir telhisinde: “Kul mevâcibi için vüzerâdan ve defterdârlardan akçe tedarik etmediğini, taşradan mevâcibe yetecek kadar akçeyi kendisinin tedarik ettiğini fakat akçenin yetişmemesiyle başı taşa vurup zaruretinin defedecek kadar hazineyi cem eylediğini”⁷²⁸ ve bunun da az bir hizmet olmadığını belirtiyordu. Koca Sinan'ın ödemeler konusunda da zorlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü bir sadrazam olarak sürdürülebilir bir ekonomi için kaynaklara hükmetmesi gerekiyordu. Bu da Koca Sinan'ın mevcut yapıyı zorlaması anlamına geliyordu. Ama bu zorlama aynı zamanda mevcut düzenin işleyişine de çomak sokmak olduğu için yaptığı tasarruflar ve kendisine kaynak sağlayacak atamaların şekli, mevcut ulema ile beraber muhtelif çevrelerde rahatsızlık oluştuyordu. Nitekim Saray ekibinden Canfeda Hatun'un kardeşi olan Diyarbakır Beylerbeyi Divane İbrahim Paşa'ya dokunması da zaten aleyhinde olan havanın iyiden iyiye belirginleşmesine sebep oldu. Divane İbrahim'in

⁷²⁶ *Tarih-i Selânikî I*, 238; Seyyid Lokman, projeye değinmeyerek sadece İstanbul'da baş gösteren odun müzayakasını çözmek için gidildiğinden bahsetmektedir. *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49.

⁷²⁷ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 65, 45 no'lu telhis.

⁷²⁸ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 6, 4 no'lu telhis.

Erzurum Beylerbeyi iken arkadaşlarını öldürdüklerini iddia eden yeniçeriler tarafından cezalandırılması isteniyordu. Yeniçeriler ile olan bu niza Ferhad Paşa'nın da içinde bulunduğu bir heyet tarafından çözülmeye çalışılırken, İbrahim Paşa, Galata bölgesindeki yangını söndürmekten dönen bir grup yeniçerinin saldırısıyla karşı karşıya kalmış, konağı ateşe verilmiş ve saçtığı akçelerle canını zor kurtarabilmişti. Ertesi günü Divan'da, Yeniçerilerin; cezalandırılmazsa daha büyük hadiselerin çıkacağını belirtmeleri üzerine de İbrahim Paşa, mazûl edilip Yenihisar'a hapsedilmişti.⁷²⁹ İşte Koca Sinan'ın söz konusu yeniçeri kalkışması sonrasında görevinden azl edildiği anlaşılmaktadır.⁷³⁰ Koca Sinan, görevden azl edilmesinde İngiliz elçilik tercümanı Lorenzo Bernardo'ya; kendi adına bir kusurunun olmadığını, sadareten düşürülmesinde III. Murad nezdinde nüfuzunu kullanan Saray ekibinden Canfeda'nın etkili olduğunu belirtmektedir⁷³¹ ve buna istinaden de Lorenzo Bernardo, Canfeda'yı işaret etmektedir.⁷³² Koca Sinan, görevden alınmasındaki esas sebebin öteden beri aleyhine işleyen politik süreçten kaynaklandığının farkında olsa gerekti. Ayrıca daha da önemlisi olayın ertesi günü Divan'da, yangının sebebi sorulduğunda Yeniçerilerin: Divane İbrahim cezalandırılmazsa çok daha büyük hadiselerin yaşanılacağını, yangını çıkartanların At Meydanı devşirmeleri olduğunu belirtmeleri de oldukça dikkat çekicidir.⁷³³

Sadaret makamından azl edilen Koca Sinan'dan sadaret mührünün alınması için III. Murad, Kapucılar Kethüdası Veli Ağa'ya "Ne denlü nevbetçi kapucu var ise önüne düşüp, Sadrazam Sinan Paşa'dan vezâret-i uzmâ mührin alub, Serdâr-ı ekrem Ferhad Paşa'ya teslim eyleyesin" fermanını gönderdi. Bunun üzerine Veli Ağa, 11 Şevval 999/02 Ağustos 1591'de Koca Sinan'dan sadaret mührünü alarak Serdar'a teslim etti⁷³⁴ ve ertesi günü Koca Sinan Paşa'nın haslarında bulunan kadırlara da bir hüküm gönderilerek zikr edilen tarihte itibaren Koca Sinan'ın haslarının, Ferhad Paşa

⁷²⁹ *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 92, 63 no'lu telhis; *Tarih-i Selânikî I*, 248; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.49.

⁷³⁰ Danişmend, *Kronoloji III*, 119; *Tarih-i Selânikî I*, 248.

⁷³¹ Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, 95.

⁷³² Ahmet Önal, Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilik Raporları*, 101-106.

⁷³³ *Tarih-i Selânikî I*, 248; At Meydanı devşirmeleri, Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde ocağa alınanlardır. Divan'da yeniçerilere sorulduğunda istemeyen grup olarak onları suçladıkları görülmektedir. Ama öte yandan III. Murad'ın, At Meydanı devşirmelerini tam da bugünler için ocağa aldığını söylemek imkansız ifade etmek olmaz.

⁷³⁴ BOA, A. {DVNSMHM. d. 67/392, H. 12. L. 999/M. 03. 08.1591; *Tarih-i Selânikî I*, 248; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.50.

adamlarına zapt ettirilmesi istendi.⁷³⁵ Ferhad Paşa'nın sadarete gelmesiyle beraber devletin üst kademelerinde önemli hareketlilikler yaşandı. Üveys Paşa'nın oğlu Trablusgarb Beylerbeyi Mehmed Paşa azl edilerek yeri Arnavut Memi Paşa demekle meşhur Korsan Bey'e; Şam Beylerbeyliği Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'dan alınarak Karaman Beylerbeyi Halil Paşa'ya; Karaman Beylerbeyliği Şehr-i zol'dan mazûl Hasan Paşa'ya ve yine Sinan Paşa'nın karındaşı oğlu olan Sivas Beylerbeyi Mustafa Paşa azl edilerek yeri Basra'dan mazûl Çerkez Haydar Paşa'ya verildi. Selânîki "Ve bi'l -cümle Sinan Paşa tevâbi'i ma'zûl olsunlar" diye hatt-ı hümayun vârid olduğunu nakleder.⁷³⁶ Ferhad Paşa'nın beylerbeyliği atamalarından sonraki ikinci işi, Sinan Paşa'nın da dahlinin olduğu bir operasyonla görevden uzaklaştırarak Yarhisar'a hapis edilen Canfeda Hatun'un kardeşi Divane İbrahim'i hapisten çıkarmak oldu. Koca Sinan Paşa kasrında hilatler sunulup, gönlü alınarak Diyarbekir beylerbeyliğine tekrar gönderilen Divane İbrahim'in ilk işi ise Sinan Paşa'nın göreve getirdiği Melik Ahmed ve Lâlezâr-zâde Ahmed Efendi'yi, iki yıl sürdürdükleri görevleri boyunca tahsilatlarından Hazîne-i âmireye yeteri kadar teslimat olmadığı gerekçesiyle teftiş etmek oldu.⁷³⁷ Koca Sinan Paşa'ya karşı bir operasyon olarak düşünülen ve muhtemelen Canfeda'nın desteğiyle ve padişahın izni alınarak yürütülen bu operasyon sonunda, Sinan Paşa'nın Diyarbekir beylerbeyliğinde bulunan bütün adamlarının görevden uzaklaştırıldığı görülmektedir. Yapılan söz konusu atamalarla merkez-çevre ilişkilerini sağlamlaştırmaya çalışan Ferhad Paşa, dış politika bağlamında da çeşitli elçilik heyetleriyle görüşmeler yaptı. Bunlardan ilki, kendisinin de serdarlığını yaptığı ve uzun bir mücadelesinin sonunda bir barış antlaşmasıyla neticelen ve bu barış antlaşmasıyla ilintili çeşitli taleplerle İstanbul'a gelen Safevî elçisiyle görüşmek oldu. Safevî elçisi Kara Ahmed Bey, Nihavent Kalesi'nin iadesi ve İstanbul'da rehine bulunan Şehzade Haydar Mirza'nın lalasının değiştirilmesi teklifinde bulunmaktaydı. Yine aynı günlerde Gilan Hâkimi Ahmed Han'ın elçilik heyeti de Safevîler tarafından işgal edilen ülkelerinin yarısını Osmanlıya hibe etme ve diğer yarısı için de Han'a menşur verilmesi talebiyle İstanbul'da idi. Her iki elçilik heyetinin tekliflerinin değerlendirilmesi için III. Murad'ın emriyle Ferhad Paşa'nın evinde Vüzera-i izam, Şah Cihan Sadi Efendi, Müftilenâm Bostan-zâde Efendi,

⁷³⁵ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 67/392, H. 12. L. 999/M. 03. 08.1591.

⁷³⁶ *Tarih-i Selânîki I*, 249-250.

⁷³⁷ *Tarih-i Selânîki I*, 261-262; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.50.

Kadiaskerler, Tevki'i Abdulmuhyî Paşa ve Defterdarların katılımıyla bir toplantı yapıldı ve yapılan istişare sonunda fitneye meydan vermemek için her iki elçinin de tekliflerinin ret edilmesine karar verildi.⁷³⁸ Yine Alman-Avusturya imparatoru II. Rudolf'un Osmanlıyla barışı uzatmak ve yükümlü olduğu yıllık vergiyi ödemek üzere Viyana'dan İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetini kabul etmiş ve görüşme sonunda elçilik heyeti, Paşa'ya çeşitli hediyeler sunmuştu.⁷³⁹ Söz konusu elçilik heyetinin Avusturya'ya sefer düzenlenmesi kararından sonra İstanbul'da haps edildiği ve Damad İbrahim Paşa'nın sadaretiyle serbest bırakıldıkları görülmektedir. Elçilik heyetleriyle görüşmeleri sürdüren Ferhad Paşa, bir taraftan da muhtelif defterdarlıklara pozisyonunu rahatlatacak yeni atamalar yaptı. Basra Mal defterdarlığına Sancakdâr-zâde Feteznâ Mehmed Çelebi'yi, Halep defterdarlığına Tezkireci-zâde Mahmud Efendi'yi, Trablusşam defterdarlığına Mesih Paşalı Müteferrika Mehmed Efendi'yi, Diyarbekir defterdarlığına Zârif Mehmed Efendi'yi ve Erzurum defterdarlığına Merhûm Zal Paşa kâtibi Hüseyin Efendi'yi atadı.⁷⁴⁰ Mali konularda Koca Sinan Paşa tarafından epeyce sıkıştırılan Ferhad Paşa, yaptığı bu atamalarla bir yandan yapacağı tasarruflar için elini güçlendirmeye çalışırken öte yandan Koca Sinan Paşa'nın siyasi ağlarını besleyen kaynakları da ortadan kaldırmayı hedeflemekteydi. Ancak yaptığı tasarruflarla palazlanma gayreti ve son olarak oğlu Mehmed Paşa'yı Kastamonu Sancak beyi iken Halep beylerbeyliğine ataması gözlerden kaçmadı ve nihayet III. Murad'dan, onu da kontrol altında tutacak hamleler gecikmedi. Ferhad Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'ya Halep beylerbeyliğinin verilmesine karşılık III. Murad, Koca Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'yı da Budin Beylerbeyi olarak atadı ve şark seferlerindeki birlikteliklerinin hiçte iyi olmadığını söyleyebileceğimiz Kanuni'nin kapı halkından Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'yı ikinci vezir olarak onun karşısına dikti.⁷⁴¹ Dikkat edilirse Beylerbeyi Vakası'ndan sonra sadaret mührü Koca Sinan'da iken ikinci vezir Ferhad Paşa idi. Yine ilerde görüleceği üzere Koca Sinan tekrar sadaret makamına gelip, Avusturya seferine revâne olduğunda da sadaret kaymakamlığında ikinci vezir Ferhad Paşa vardı. Sadaret makamına daha en başından beri tavrı bilinen III. Murad'ın söz konusu makam üzerinden güç devşirilmesinin önünü kestiği ve saltanatının sonuna

⁷³⁸ *Tarih-i Selânikî I*, 256.

⁷³⁹ Avusturya elçilik heyetinin Ferhad Paşa'ya sunduğu hediyeler için bkz., B.W. Wratislav, *Anılar*, 50.

⁷⁴⁰ *Tarih-i Selânikî I*, 254-55; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.50.

⁷⁴¹ *Tarih-i Selânikî I*, 260; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.50.

kadar bir denge siyaseti izleyerek (hususiyetle Beylerbeyi Vakası'ndan sonra) kontrolü elinden bırakmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim uhdesinde bulundurduğu görevle III. Murad siyasetinin sınırlarını zorlayan Ferhad Paşa'nın bir yeniçeri baş kaldırısıyla görevden uzaklaştırıldığı görülmektedir.

Söz konusu baş kaldırı Erzurum halkı ile orada bulunan kapıkulu askeri arasında yaşanan bir kavganın İstanbul'a taşınması sonucunda gerçekleşti. Erzurum halkı, Yeniçeri taifesinin Erzurum'u yurt tutarak kârlarına mâni olduklarını, taşradan gelen gıda maddelerine el koyarak kendilerine yüksek fiyattan sattıklarını ve seferler dolayısıyla cebeci, topçu ve arabacı gibi sair bölük halkının da burada kalmasıyla maişetlerinin iyice zorlaştığını, bu durumun devamı hâlinde ya vatanlarını terk edeceklerini yahut vaziyetin bir fesada sebep olacağını, bu duruma artık tahammüllerinin kalmadığını belirterek, taifenin def edilmesi için talepte bulunmaktaydılar.⁷⁴² Ferhad Paşa'nın bu tehlikeyi bertaraf etmek için sefer dönüşü, "Cümlesi der-i devlette olan odalarına geleler" diye bir ahkam-ı şerife göndermesine rağmen bunu dikkate almayan Yeniçerileri, Erzurum halkı cebren sürmek için hücum etmiş, mal ve erzaklarını yağmalamış ve yaşanan arbedede birkaç yeniçeriye de katletmişlerdi.⁷⁴³ Yeniçeriler, yaşadıkları bu saldırıyı İstanbul'da bulunan odalarına bildirmişler ve hadise Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa'dan sorulduğunda, Mehmed Ağa'nın: İsyanı çıkartanların hem suçlu hem güçlü olduklarını belirtip hadiseyi bütün ayrıntılarıyla anlatması üzerine Erzurum'da fitneye sebep olanlara siyaset olunmuştu. Fakat Erzurum'da yaşanan bu gelişmeler orada kalmayıp başkentte de akis buldu. 1000 Cemaziyelâhir'inin yirmi birinci sebt günü (4 Nisan 1592) Ferhad Paşa olageldiği üzere seher vakti Divan-ı hümayuna gelirken Yeniçeriler: "Erzurum'dan şikâyet üzere gelen ahâli mümessilleri cezalandırılmadı ve bizim haklarımız alınmadı" diye söyleyerek Ferhad Paşa'nın üzerine saldırdılar. Yeniçeri Ağası Satırcı Mehmed Ağa, Sekbanbaşı Ömer Ağa ve Kethüda Mehmed Bey'in araya girip askeri dağıtmasıyla fitne def edildi. Fakat o gün Yeniçeriler çorba içmeyerek huzursuzluklarını gösterdiler. Nihayet hadise III. Murad'a aksedip, işin mahiyeti Ferhad Paşa'dan sorulduğunda Ferhad Paşa'nın: Ağaları olan Satırcı Mehmed Paşa'dan şikayetlerinin olduğunu belirtmesiyle Yeniçeri Ağası Satırcı Mehmed Ağa görevinden azl edilerek içeriden Silahtar Halil Ağa Yeniçeri Ağası yapıldı. Bir süre sonra Anadolu Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın yerine

⁷⁴² *Tarih-i Selânikî I*, 263.

⁷⁴³ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 368.

görevlendirilen Mehmed Paşa, kin ve düşmanlıkla Ağalıktan çıkartıldığını düşünerek III. Murad’a hadiseyi ayrıntılarıyla anlattığı bir mektup yazdı. Mektubunda: Kul taifesinin esas şikâyetinin Ferhad Paşa’dan olduğunu ve yarın ki gün Yeniçerilerin isyan çıkarmaya ittifaklarının olduğunu belirtti. Bunun üzerine III. Murad, kendisini yanılttığını düşündüğü Ferhad Paşa’yı “*Bana kızb eyledin*” diyerek görevden aldı.⁷⁴⁴ Seyyid Lokman ise Ferhad Paşa’nın görevden alınmasını mealen şöyle özetler: Cemaziyelsâni’de Erzurum Beylerbeyi Sofu Mehmed Paşa, İstanbul’a ulak göndererek Erzurum’da yaşanan hadise nedeniyle yeniçerilerin rahatsızlıklarını bildirir. Bizim ahvalimiz Asitane’de görüle gelmiştir diye itirazlarını sürdüren ve teskin edilemeyen yeniçerilerin İstanbul’a gelerek, veziriazam bizim ahvalimizin Erzurum’da görülmesi için neden hüküm göndermiştir? diye kavga çıkarttıklarını ve bu kavga neticesinde Ferhad Paşa’nın, Cemaziyelâhir’in yirmi altısı olan şenbe günü (8 Nisan 1592) bil zaruri azl edilerek İstanbul haricinde olan çiftliğinde mütekaid olunmasının buyrulduğunu belirtir.⁷⁴⁵

Ferhad Paşa’nın bu ilk sadaretinin kısa sürmesinde (merkezi hükümet kanadında baskın olamamasının etkisi ile) bazı müellifler, Koca Sinan Paşa’nın siyasi ağırlarını harekete geçirmesinin etkili olduğu vurgusunu yapmaktadırlar. Fakat merkezi hükümeti harekete geçirebilme kabiliyetine sahip Koca Sinan’ında defeatle görevden alındığı görülmektedir. Dolayısıyla burada, III. Murad’ın daha başından beri sadaret makamının kurumsal yapısından rahatsızlık duyması ve söz konusu yapıyı güçlendirmek istememesi temel belirleyici unsur olmuştur. Hiziplerin rakiplerini zor duruma düşürücü hamleler yapmaları ve bundan istifade etmek istemeleri ne kadar tabîi ise III. Murad’ın sadaret makamına karşı takındığı tavır sebebiyle hizipler arasında bir denge siyaseti güderek bunu kullanmak istemesi de bir o kadar tabîidir.⁷⁴⁶ Zira Ferhad Paşa’nın sadaret makamının meyvelerini toplayıp siyasi ağırlarını genişletmek istediği bir zamanda yahut Koca Sinan’ın pozisyonuna evrilmeye

⁷⁴⁴ Hasan Bey-zâde Tarihi II, 367-370; Peçevi Tarihi II, 112-13; Tarih-i Selânikî I, 364-365.

⁷⁴⁵ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü’t-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.50. Ferhad Paşa’nın azli mevcut literatürde 4 Nisan 1592 olarak geçmektedir. Söz konusu müelliflerin 4 Nisan tarihini Selânikî’den naklettikleri görülmektedir. Hâlbuki Selânikî’de geçen 4 Nisan tarihi Ferhad Paşa’nın azline sebep olan olayların başlangıç tarihidir, görevden azl tarihi değildir. Haddizatında yukarıda zikr edilen olayların aynı gün içerisinde cereyan etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Ferhad Paşa’nın ilk sadaretinden azl tarihini 4 Nisan değil, Seyyid Lokman’ın işaret ettiği 8 Nisan 1592 olarak ittihaz etmek gerekir. Danişmend, *Kronoloji III*, 122; Mehmed İpşirli, “Ferhad Paşa”, *DİA*, c.12, 383.

⁷⁴⁶ Zira görüleceği üzere Ferhad Paşa’nın sadareten azli sonrasında Koca Sinan’ın sadarete çağrılıp çağrılmaması üç gün tartışılıp daha sonra Koca Sinan’dan vazgeçilerek mühr-i hümayun Siyavuş Paşa’ya verilmesi III. Murad’ın siyasasına uygun bir hamledir.

başlandığı bir hengamda önünün kesilmesi, tamda III. Murad'ın politikasına uygun bir hamledir.⁷⁴⁷ Görece saraydan bağımsız olarak merkezi hükümetin temel unsuru sadaret makamının imkanlarıyla güç devşirmeye başlayan Ferhad Paşa'ya aşağıda görüleceği üzere Koca Sinan'dan destek gelmesi de ayrıca anlamlıdır.⁷⁴⁸

Ferhad Paşa'nın azlinden üç gün sonra, son olarak Beylerbeyi Vakası'yla görevden azl edilen Siyavuş Paşa tekrar sadarete getirildi (H. 29 Cemaziyelâhir 1000/M. 12 Nisan 1592). Bu üç günlük bekleyişte Koca Sinan'ın sadarete çağırılması istişare edilmişse de fitneye sebep olur gerekçesiyle vazgeçildi.⁷⁴⁹ Siyavuş Paşa'nın üçüncü kez sadaret makamına gelmesiyle bürokraside yine önemli ölçüde bir hareketlilik yaşandı. Ferhad Paşa oğlu Mehmed Paşa Halep'ten alınarak Maraş beylerbeyliğine, Trablusşam Beylerbeyi Murad Paşa Kıbrıs beylerbeyliğine, onun yeri Canpolat Bey oğlu Hüseyin Paşa'ya, Sivas Beylerbeyi Hadım Osman Paşa Diyarbakır beylerbeyliğine, Diyarbakır Beylerbeyi Divane İbrahim Sivas beylerbeyliğine ve Yeniçeri Ağalığından azl olunan Güzelce Mahmud Ağa ise Kars beylerbeyliğine getirildi.⁷⁵⁰ Bürokrasinin üst kademelerinde bu hareketlilik yaşanırken, Erzurum halkı ile orada bulunan Yeniçeriler arasındaki hadise sonucunda kin ve düşmanlıkla Yeniçeri Ağalığından çıkartıldığını düşünen Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa'dan önemli bir hamle geldi. Hazineye küllî mal tahsil olunur gerekçesiyle Ferhad Paşa'nın Şark seferlerindeki îrâd u masraf (gelir-gider) defterinin muhasebesinin görülmesi için tekrar teftiş olunmasını talep etti. III. Murad'ın teftiş izni vermesiyle Vezir Nişancı Mehmed Paşa, Arab-zâde Abdurraûf Efendi, Mal Defterdarı Seyyid Mehmed Efendi soruşturmayı yürütmeleri için vazifelendirildi. Anadolu Defterdarı Hasan Efendi, Erzurum Defterdarı olan Nüzül Emini Hüseyin Efendi ve Ferhad Paşa'nın Kapıcıbaşı Sinan Ağa da Anadolu beylerbeyliğinin hapsine verildi. Bu gelişmeler üzerine Ferhad Paşa kendisini sorgulamak üzere kurulan heyeti haklı olarak yanlı buldu ve mevâlî-yi izâmdan ehl-i hak müvellâ (tarafsız ve işinin ehli kadılar) tayin buyurulmasını talep

⁷⁴⁷ III. Murad'ın Beylerbeyi Vakası'ndaki yakınmalarını biliyoruz. Şayet III. Murad, sadaret makamının palazlanmasından rahatsızlık duymasaydı; söz konusu vakadaki tecrübesinden hareketle Paşa'yı sadareten düşürmezdi.

⁷⁴⁸ Serdar'ın yargılanmasında Koca Sinan'ın, Paşa'ya sahip çıkması kişisel ikbalinin yanı sıra sadaret makamının kurumsallaşmış yapısını koruma refleksiyle ilgilidir. Koca Sinan ile Ferhad Paşa arasındaki kavganın esasında bir düzen kavgası olduğunu vurgulamamızdaki sebep tamda budur. Koca Sinan'ın ve diğer bütün geleneksel merkezi hükümet yanlılarının ve o geleneksel yapıya eklemlenerek (Örn. Mustafa Âlî) hayat bulanların rahatsızlığının temel sebebini, III. Murad'ın bu siyasetinde aramak gerekir.

⁷⁴⁹ *Tarih-i Selânikî I*, 265.

⁷⁵⁰ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.50.

etti ve haps edilenlerin kendi emriyle hareket ettiklerini çünkü vekil-i saltanat ve kâim-makâm-ı devletin kendisi olduğunu, kime ne alıp verdiğinin hatırında olduğunu ve sorulacakların kendisine sorulmasının gerektiğini belirtmesiyle teftişten vazgeçildiği görülmektedir. Selânikî, Koca Sinan Paşa'nın sadaret makamında oturanların teftiş olunmasının yaramaz bidat ve çirkin şey olduğunu çok pişmanlık doğurur yapmasınlar diye haber gönderdiğini belirtir.⁷⁵¹ Ferhad Paşa'nın soruşturulmasından hızlıca vazgeçilmesinde Koca Sinan'ın etkisinin olduğu görülmektedir. Kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Koca Sinan'ın, Paşa'dan ziyade makamın izzetini koruma refleksinde olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan söz konusu teftişin, Ferhad Paşa'nın sadareten düşürülmesinde III. Murad'a gönderdiği mektubuyla etkili olan eski Yeniçeri Ağası ve yeni Anadolu Beylerbeyi Mehmed Ağa'nın talebiyle yapılması Koca Sinan'ın varlığını hissettirmesi adına epeyce dikkat çekicidir. Fakat daha da dikkat çekici olan III. Murad'ın her ne kadar törpülese de merkezi hükümet yanlılarına Ferhad Paşa'yı bütün bütün ezdirmeyeceği gerçekliğidir. Koca Sinan, bu gerçekliği göz önünde bulunduruyor olsa gerektir.

Ferhad Paşa'dan hesap sorma teşebbüslerinin yanı sıra Boğdan voyvodalığı ve Gilan hâkimi gibi meselelerle uğraşan Siyavuş Paşa, iç karışıklıklarla da karşı karşıya kaldı. 1001 Rebiülâhir'inin yirmi ikisi Salı günü (26 Ocak 1593'te) Divan-ı hümayunda masar ulufesi çıkıp, Yeniçeri taifesine verildikten sonra sıra Sipahi taifesine gelindiğin de içlerinden bazıları ulufelerinin eksik verildiği iddiası ile itiraza başlayıp Siyavuş Paşa'nın, Defterdar ve Kethüda Kadın'ın (Canfeda) başını istediler. İtirazların sürmesi üzerine iç hazineden elli kîse gurus ve akçe ilave yapılmasına rağmen razı olmadılar. III. Murad; asilere, kimi istiyorlarsa durdurmayıp şarka ve garba göndereyim, maksutları yerine gelsin haberini gönderdi. Fakat haberi getiren erkân-ı devleti de taş a tuttular; Şeyh Tatar İbrahim Efendi ve Emir Efendi'nin nasihatlerinin de asileri teskin etmemesi üzerine III. Murad: "Şu edepsizleri sürsünler, inat ederlerse de vursunlar" emrini gönderdi. Emir üzerine hücumla geçen saray hizmetlilerine Yeniçeri Ağasının da destek vermesiyle asiler bertaraf edildi⁷⁵² ve hadise yatıştırıldı. III. Murad'ın Beylerbeyi Vakası'nda, Âlî'den naklettiğimiz şu yakınmasını tekrar hatırlayacak olursak "...Lâkin hazret-i pâdişâh-ı Cem-câh

⁷⁵¹ *Tarih-i Selânikî I*, 268-269.

⁷⁵² *Tarih-i Selânikî I*, 301-304; Selânikî hadisenin H. 23 Rebiülâhir Salı günü yaşandığını belirtse de 23 Rebiülâhir Salı'ya değil, Çarşamba'ya müsadiftir. Hâlbuki Seyyid Lokman hadisenin 22 Rabiülsânî 1001 Seşenbe (Salı) olarak zikretmektedir ki ay ve hafta günlerinin uyumuyla doğrusu bu olsa gerektir. *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.50.

cümlesini katl itmedüğüne te'essüf-künân ah etdi. Zamân-ı saltanatında 'ırz u gayret ile siyâset idecek bir mahal düşdi, anda dahı gafıl bulındum kelâmını lisâna getürdi".⁷⁵³ Beylerbeyi Vakası ile tecrübe kazanan III. Murad'ın bu hadisede daha kararlı durduğu görülmektedir. Fakat yine de Koca Sinan tarafından gelen bir tehlikeyi sezinlemiş olsa gerektir ki temkinli davranarak daha bir gün önce hilatler ihsan buyurduğu Siyavuş Paşa'yı görevden aldı. Zira Mustafa Âlî, III. Murad'ın bu kaygısını destekler mahiyette bu isyanda da Koca Sinan Paşa'yı işaret etmektedir.⁷⁵⁴ Hakikaten de asilerin Koca Sinan'la evvelce problem yaşayan Kethüda Kadın'ın da başını istemeleri bu kanaati kuvvetlendirmektedir. Öte yandan Hasan Beyzade de Âlî'yi takiple Koca Sinan Paşa adamlarının (*avene vü ehibbâsı*): "Siyavuş Paşa zamanında iki defa divan basıldığı, hengâm-ı vezâretinde uğur yoktur" devam ederse daha çok fitneye sebep olur diyerek Siyavuş Paşa'nın görevden alınmasında etkili olduklarını ima eder.⁷⁵⁵ Friedrich Seidel de Koca Sinan Paşa'yı işaretle asilerin isyan gerekçeleri arasında sefere çıkılmamasının olduğunu zikreder. Hakikaten de Koca Sinan'ın sadarete gelir gelmez sefer hazırlığına başlaması da oldukça dikkat çekicidir.⁷⁵⁶ Öte yandan mühr-i hümayun Koca Sinan'a ulaştırıldığında "Ben böyle olacağın bilürdüm, ci-mâre vezirler ile maslahat olmaz" dediği görülmektedir. Selânikî, Koca Sinan'ın bu sözüyle ulûfe sıkıntısını def edecek mali kudrete sahip olmayanların bundan sonra sadrazam olamayacaklarını ifade ettiğini belirtir.⁷⁵⁷ Esas itibarla Koca Sinan bu sözüyle dönemin realitesinden başka, sadaretten defeatle azl edilmesine rağmen geri dönüşlerindeki sırları da vermektedir. Netice itibariyle III. Murad, saray halkı cihetiyle Beylerbeyi Vakası'na nazaran daha hafif atlatılan bu hadise sonunda merkezi hükümeti hayatının sonuna kadar harekete geçirme kabiliyetine haiz Koca Sinan'ı, H. 2 Cemaziyevvel

⁷⁵³ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1128.

⁷⁵⁴ Mustafa Âlî, Malkara'da bulunan Sinan Paşa'nın buraya uğrayanlara yaygarayla ve yalan yanlış sözlerle aldatmasının yanı sıra, Paşa'nın "*çirâğ-ı bî-tâbî*" olan Sipahiler Ağası Süleyman Ağa ve bölük halkı içindeki Arnavutların, Siyavuş Paşa aleyhinde faaliyetlerde bulundukları ve en nihayetinde mevâcib ödemesi sırasında isyanın baş gösterdiğini nakleder. *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1142.

⁷⁵⁵ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 378. Çağdaş kaynak Selânikî de Siyavuş Paşa'ya mühr-i hümayunun vakt-i asrda gittiğini, ikindiden sonra dükkân açan ne hayır görür diye sadaretinin daha en başında konuşulduğunu vurgulayarak uğursuzluk meselesini bir darb-ı mesel ile nakleder. *Tarih-i Selânikî I*, 265; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.50.

⁷⁵⁶ Habsburg elçilik heyetinde eczacı olarak bulunan Friedrich Seidel; isyanın arkasında Koca Sinan Paşa'nın bulunduğunu ve Sipahilerin, Siyavuş Paşa'nın azl edilerek hayatının sonuna denk göz önüne çıkmaması, Sinan Paşa'nın sadrazam konumuna getirilmesi ve maaşlarının düzenli olarak ödenmesi koşuluyla teskin olduklarını nakleder. *Sultanın Zindanında, Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, 27.

⁷⁵⁷ *Tarih-i Selânikî I*, 305.

1001/M. 4 Şubat 1593'te tekrar sadaret makamına getirdi.⁷⁵⁸ 1001 Ramazan'ının guresinde (1 Haziran 1593) taşrada bulunan çiftliğinden İstanbul'a evine gelmesine izin verilmişken tehir edilen⁷⁵⁹ ve Koca Sinan'ın sadaretiyle çiftliğinden çıkmasına tekrar müsaade edilen Ferhad Paşa ise yine bir denge politikasının gereği olarak divanda ikinci vezir olarak yerini aldı ve Damad İbrahim Paşa üçüncü vezirliğe, Cığalazâde Yusuf Sinan dördüncü vezirliğe, Cerrah Mehmed Paşa beşinci vezirliğe, Boyalı Mehmed Paşa altıncı vezirliğe ve Hızır Paşa'nın yedinci vezirliğe getirilmesiyle⁷⁶⁰ Divan-ı hümayun, askeri dizginleme kabiliyetine haiz olduğu düşünülen Koca Sinan'ın lehine, Ferhad Paşa'nın ise aleyhine daha politik bir şekilde teşekkül etti. Zira söz konusu isimlerin daha en başından idamına kadar giden süreçte Ferhad Paşa'nın karşısında yer aldıkları görülmektedir. Fakat III. Murad, söz konusu teşekkülde Beylerbeyi Vakası'ndan sonra sürdürdü geldiği denge siyasetinin bir gereği olarak, Ferhad Paşa'yı ikinci vezir konumuna getirerek de Koca Sinan ve ekibine meydanı bırakmadığının mesajını bir kez daha vermiş oldu. Yine teşekkülün Ferhad Paşa aleyhindeki kırılganlığının farkında olan III Murad, herhangi bir karışıklığa (çekişmeye) da meydan vermemek adına Ferhad Paşa'yı "Umur-ı dîn ü devlette yek-dil ü yek-cihet olup, kin ü kibri terk edip, hüsn-i zindegani üzre hakk ve adl ile mesâlih ve mühimmat görülüp, ikinci vezaret ile oturup, her kişi âsûde hâl ola diye muhkem tenbîh u tekid buyurup, Ab u âteş cem ola" diye uyardığı görülmektedir. Koca Sinan, sadaret mührünü aldıktan hemen sonra III. Murad'ın, Ferhad Paşa şahsında ve aslında kendisini de bağlayan söz konusu nasihatlerine kulak asmayarak, bürokratik kademelerde bir takım değişikliğe gitti. İlk işi, ikinci sadaretinden düşmesinde etkili olan Kethüda Kadın'ın kardeşi İbrahim Paşa'yla hesaplaşmak oldu. Diyarbakır halkına zulüm yaptığı ileri sürülen Divane İbrahim'i görevden azl edip yerine Rumeli Beylerbeyi Saatçi Hasan Paşa'yı getirdi. İkinci olarak Mustafa Âli'nin Koca Sinan adına çalışarak isyanın çıkmasında önemli rol oynadığını belirttiği ve onun "*çırâg-ı bî-tâbî*" olarak nitelendirdiği Sipahi oğlanları Ağası Süleyman Ağa'yı azl ederek yerine Hurrem Ağa'yı getirdi. Cebecibaşı da yenilenerek bölük ağalıklarında silsileye göre tayinler oldu. Defter Emîni Ali Çelebi azl edilerek yeri Divan Reisi Molla Ferruh

⁷⁵⁸ Selânikî, Koca Sinan'ın Cumadelûla'nın guresinde İstanbul'a geldiğini zikreder. Fakat mühr-i vüzerâtın ne zaman verildiğini belirtmez. Seyyid Lokman ise Koca Sinan'ın İstanbul'daki sarayına Cemaziyelevvel'in guresinde dahil olduğunu belirterek Selânikî ile örtüşür. Fakat Lokman, Sinan Paşa'ya mühr-i vüzerâtın İstanbul'a geldiği gün değil, ertesi günü tefviz olunduğunu belirtir. *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.50.

⁷⁵⁹ *Tarih-i Selânikî I*, 273.

⁷⁶⁰ BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.253/44.

Efendi'ye; Baş Tezkirecilik ise Dal Mehmed Efendi'ye buyrulurken Mustafa Âlî azl edildi. Ferhad Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa Sivas beylerbeyliğine getirilirken muhtelif beylerbeyliklerinde de değişikliğe gidildi. Koca Sinan, bir taraftan dönemin politiğinin bir gereği olarak mutat hâle gelen siyasi ağlarını perçinleyecek daha başka atamalar yaparken diğer taraftan Divan-ı hümayunun gündeminde kendisinin de taraf olduğu Avusturya üzerine düzenlenecek olan sefer müzakereleri vardı. Konunun Divan-ı hümayunun gündemine gelmesinde; Bosna sınır boylarında Hırvatlar ve Frenkler gibi çeşitli milletlerden müteşekkil grupların Kanuni zamanından beri süregelen barışı bozacak girişimlerde bulunmaları, Avusturya Kralı'nın iki seneden beri haraç vermemekten⁷⁶¹ başka asi gruplara desteğinin ortaya çıkması, bozgunları önleyici tedbirler alan Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa'yla birlikte diğer bazı ümeranın ve çok sayıda İslâm askerinin Kulpa'da yapılan mücadelede hayatını kaybetmesi gibi sebepler etkili oldu ve söz konusu bu gelişmeler Avusturya üzerine sefer yapılması zarureti doğurdu.⁷⁶² Bu sebepler aynı zamanda zaten savaşa teşne olan Koca Sinan için de önemli birer gerekçe oldu. III. Murad, söz konusu gelişmeler sebebiyle Avusturya seferinin istişare edilmesini için harp meclisini topladığında, Şeyhülislam Bostanzâde ve Tâcü't- Tevârîh müellifi Hoca Sadeddin Efendi'nin sefere karşı çıktığı görülmektedir.⁷⁶³ O esnada istişare meclisinde bulunan Derviş Paşa'nın, daha sonra Peçevi'ye anlattığı bir anekdota bakılırsa Koca Sinan'ın Avusturya seferinde kararlı olduğu görülmektedir.⁷⁶⁴ Hatta Koca Sinan, yaz mevsiminin ilerlemesi, kışın

⁷⁶¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 70/18, H. 14. RA. 1001/M. 19. 12.1592 tarihli Solnok Bey'i Osman Bey'e, Koca Sinan Paşa tarafından yazılan ve Süleyman Çavuşla gönderilen bir mektuba göre Bec Kralı'nın iki senelik haracı göndermediği ve bazı beyleri alıkoyduğu anlaşılmaktadır. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 70/17, H. 14. RA. 1001/M. 19. 12.1592 tarihli bir diğer hükümde de Bec Kralı'na haracını göndermesi için Budin defterdarına mektup yazıldığı görülmektedir. *Kezâ*, BOA, A. {DVNSMHHM. d. 70/123, H. 07. CA. 1001/M. 09. 02.1593.

⁷⁶² BOA, A. {DVNSMHHM. d. 71/376, H. 12. S. 1002/M. 07. 11.1593 tarihli Venedik Doju'na yazılan bir nâme-i hümayunda ise sefer sebepleri şöyle sıralanmıştır: Beç'in (Avusturya) sulh şartlarına riayet etmemesi, Türk sınırlarına ve Türk askerlerine saldırılar düzenlemesi, birer bahanelerle hapis ettiği ümeranın serbest bırakılması hakkında kendisine ulaşan müracaatları kabul etmemesi ve mutat olan haracını da göndermemesi üzerine Kral'a lazım gelen dersin verilmesi için sefer düzenlendiği belirtilmektedir. *Kezâ*, Beç Kralı'na yardım yapmaması gerektiğine dair Venedik Doju'nun uyarıldığı mektub-ı şerifte de barışı Beç tarafının bozduğu vurgulanmaktadır. BOA, A. {DVNSMHHM. d. 71/375, H. 29. R. 1002/M. 22. 01.1594; *Peçevi Tarihi II*, 117; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.51; *Târih-i Na'îmâ*, 60; *Tarih-i Selânikî I*, 321-322; *Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, (Ankara: TTK Yayınları, 2013), 7-9. (Bundan sonra *Topçular Kâtibi*).

⁷⁶³ Şeyhülislam Bostanzâde, sefer için yapılan istişarede meselenin suhuletle çözülmesinin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. *Tarih-i Peçuylu*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr.631, vr.228b.

⁷⁶⁴ Avusturya üzerine yapılacak seferde Koca Sinan Paşa'nın serdarlığı konusunda yapılan toplantıda hazır bulunan Derviş Paşa şu anekdotu anlatmaktadır: Toplantıda söz alan Hoca Sadeddin "Padişah hazretleri, bendeniz bu Osmanlı Devleti'nin gaza ve fetihler tarihini (*Tâcü't- Tevârîh*) tamamlamak üzereyim. İnşaaillâhu teâlâ şununla kapatayım ki, padişahımızın değersiz bir kulu Acem şahının bu kadar

yaklaşması sebebiyle hiç olmazsa seferin ertesi bahara bırakılması ve ordunun hazırlık yapması hakkındaki mütalaaları bile şahsına karşı husumet saymış; bununla da yetinmeyerek sefere karşı olanların, Ferhad Paşa'nın telkiniyle hareket ettiğini söyleyerek haklarında küfür fetvaları dahi almıştı.⁷⁶⁵ Görüldüğü üzere Koca Sinan'ın her ne kadar merkezi hükümet üzerindeki etkinliği kabul edilse de III. Murad'ın saltanatı yıllarında sadaretlerinin sönük geçmesi ve Ferhad Paşa kadar bir başarı ortaya koyamaması, onun saray çevrelerine karşı elini ve itibarını zayıflatıyordu. Meseleyi bu çerçeveden bakan Peçevi, Ferhad Paşa'nın padişahın lütfu ile memlekete yeni ülkeler kazandırarak şöhretini artırdığını, vezirler arasında bu imtiyaz ile iftihar etmesinin Koca Sinan'ı gayrete getirdiğini ve bu sebeple küffar üzerine sefere çıktığını belirtmektedir.⁷⁶⁶ Hasan-Beyzâde ise Koca Sinan'ın kişisel hırslarını savaşın sebebi olarak gösterir.⁷⁶⁷ Koca Sinan'ın ihtiraslarından dolayı savaşa teşne olduğu nakillerinden başka askerlerinde savaş yanlısı olduğu görülmektedir. Zira askerler, Siyavuş Paşa'nın azlini isterken gerekçeleri arasında sefer yapılmamasını da zikretmekteydiler.⁷⁶⁸ Esas itibarla Koca Sinan'ın başını çektiği merkezi hükümet temsilcilerinin savaş istedikleri görülmektedir. Bu talep, gazi padişahlık mefhumuna yatkınlığını bildiğimiz III. Murad için olağan karşılanabilir fakat olağanüstü olan III. Murad'ın bu seferi Koca Sinan eliyle yürütmesidir ki bu durum, Beylerbeyi Vakası'ndan sonra merkezi hükümet temsilcilerinin saray ekibini kısmen sindirmesiyle mümkün olmuştur. Bir başka ifadeyle Avusturya'ya sefer düzenlenme kararının verilmesi ve bunun Koca Sinan komutasında yapılması, saray ve merkezi hükümet arasındaki güç dengesinin merkezi hükümet lehine sonuçlandığının da bir

ülkelerini alıp sonunda çok sevdiği yeğenini rehin getirmek suretiyle barışı sağladı. Budin'de dayımız rahmetli Ferhad Paşa'nın gayreti ile Beç kralının iki yıllık haracı İstanbul'a gelmiş idi. Kâfirin de iki yıllık haracı geldi diye tarihimizi sonlandırayım. Hemen lütfedin yeni bir fasıl açılmasın." Bunun üzerine Sinan Paşa: "Yok Efendi, öyle yazma, Yüce Allah'ın yardımı ile şöyle yazasın ki, saadetli padişahımızın bir edna kulu Acem ülkelerinde bu kadar fetihlerden sonra Şahoğlu'nu aldı getirdi. Başka bir kulu da Beç kralı üzerine varıp memleketini yağma ve tahrip ettikten sonra kralı çeke çeke eli bağlı başkentte getirdi. İşte böyle yazasın inşaallâhu teâlâ." Hoca Sadeddin Efendi: "Estağfurullah Paşa hazretleri bu söz aşırı gururdan ileri gelmektedir, bu sözün sonu felaket olacağından pek korkarım" dedi ve kalkıp dağıldılar. Derviş Paşa bu anekdotu, Avusturya kuvvetlerinin Peşte'yi alıp İslam askerinin karşısına gelmesi münasebetiyle Peçevi'ye nakletmiştir. *Tarih-i Peçuylu*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr.631, vr.228b-229a; *Peçevi Tarihi II*, 121-122.

⁷⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 229; *Târih-i Na'imâ*, 62.

⁷⁶⁶ *Peçevi Tarihi II*, 121.

⁷⁶⁷ *Hasan Bey-zâde Tarihi II*, 384.

⁷⁶⁸ Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında, Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, 27.

göstergesi olmuştur ki bu süreç daha sonra III. Mehmed'i Haçova'ya kadar sürüklemiştir.

Avusturya seferi konusunda kararlı olan Koca Sinan, zamanının uygun olmaması gibi önerilere kulak asmayarak derhâl sefer hazırlıklarına başladı. Anadolu,⁷⁶⁹ Karaman,⁷⁷⁰ Halep, Maraş, Şam, Rum,⁷⁷¹ Tımişvar, Rumeli, Sigetvar, Budin, Bosna⁷⁷² Erzurum, Kars, Batum, Çıldır⁷⁷³ beylerbeyliklerine ümera, zuama ve erbâb-ı timarlıları ile; Diyarbakır, Şam, Trablus, Kıbrıs, Halep, Erzurum, Sivas ve Karaman beylerbeyliklerinde bulunan topçu ve cebecilerle beraber tüm bölük halkı ile;⁷⁷⁴ Şam'dan altı yüz kadar yeniçerinin;⁷⁷⁵ İçil, Sis, Tarsus, Ayntab, Kars-ı Zülkadiriye beyleri ile Üzeyr ve Adana hâkiminden sancak askerleri ve otuz nefer tüfekli sekbanları ile⁷⁷⁶ sefere katılmaları; Tatar Han'ından,⁷⁷⁷ Kırım Hanı Gazi Giray'dan,⁷⁷⁸ Erdel ve Boğdan voyvodalarından⁷⁷⁹ ise Sinan Paşa'ya yardım etmeleri istendi. Bununla beraber kapı kullarından Sipahi oğlanları, Silahtarlar, Sağ ve Sol ulufeci bölüklerinin tamamı; Yeniçeri Ağası⁷⁸⁰ Kethüdası, Zağarcıbaşı, Yayabaşılar ve Bölükbaşılar ile 9 bin Yeniçeri askeri, 2800 Cebeci, Topçu ve Top arabacılar, 2160 Çavuşun za'im ve erbâb-ı timarı ile Divan-ı hümayun katiplerinin za'im ve erbâb-ı timarlıları ve müteferrikalar ile hassa mimarları⁷⁸¹ da sefere memur edildi.⁷⁸²

⁷⁶⁹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 71/26, H. 13. M. 1002/M. 09. 10.1593; *kezâ*, 72/821.

⁷⁷⁰ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 71/81, H. 14. M. 1002/M. 10. 10.1593.

⁷⁷¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 72/860, H. 05. N. 1002/M. 25. 05.1594; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 72/859, H. 05. N. 1002/M. 25. 05.1594; *kezâ*, 72/347; BOA, A. {DVNSMHHM. d. 72/893, H. 30. CA. 1002/M. 21. 02.1594. Ayrıca bkz., Zafer Şahin, 72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (VR.243-143), (YL Tezi, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014).

⁷⁷² BOA, A. {DVNSMHHM. d. 71/59, H. 10. Z. 1001/M. 07. 09.1593.

⁷⁷³ 72 Numaralı MD., hkm.,738, H. 11. B. 1002/M. 02. 04.1594.

⁷⁷⁴ 72 Numaralı MD., hkm.,718, H. 01. Ş. 1002/M. 22. 04.1594.

⁷⁷⁵ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 72/344, H. 12. B. 1002/M. 03. 04.1594; *kezâ*, 72/823. Ayrıca bkz., İbrahim Canpolat, 72 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.160-320), (YL Tezi, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2013); Abdullah Tanrıvermiş, 72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (VR.1-230), (YL Tezi, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2014); Özdemir Yılmaz, 72 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-159), (YL Tezi, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2013).

⁷⁷⁶ 72 Numaralı MD., hkm.,222, H. 26. CA. 1002/M. 17. 02.1594; *kezâ*,72/221.

⁷⁷⁷ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 71/649, H. 20. L. 1001/M. 20. 07.1593.

⁷⁷⁸ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 71/571, H. 04. ZA. 1001/M. 02. 08.1593; *kezâ*,72/497.

⁷⁷⁹ 72 Numaralı MD., hkm.,235, H. 26. CA. 1002/M. 17. 02.1594; 72 Numaralı MD., hkm.,818, H. 08. C. 1002/M. 01. 03.1594.

⁷⁸⁰ 72 Numaralı MD., hkm.,824, H. 26. CA. 1002/M. 17. 02.1594; *Karşıla, Topçular Kâtibi*, 16.

⁷⁸¹ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 71/585, H. 28. ZA. 1001/M. 26. 08.1593. (Bu ve yukarıda bahse konu hükümlerin tekit hükmü oldukları anlaşılmaktadır).

⁷⁸² *Tarih-i Selânikî I*, 320; *Topçular Kâtibi*, 12.

Maiyetindeki kuvvetlerle beraber H. 20 Şevval 1001/M.20 Temmuz 1593'te⁷⁸³ İstanbul'dan hareketle Davudpaşa çayırına konan Koca Sinan, son hazırlıklarını sürdürürken, burada ordugâha dahil olan Ferhad Paşa'yla da sefer ahvalini müşavere ederek planlanan sefer mühimmatının gönderilmesi hususunda Paşa'ya gaflet edilmemesi tenbihatını yaptı.⁷⁸⁴ Şevval'in selhinde Halkalı sahrasına varan Serdar, buradan hareketle kışı geçirmek üzere Edirne, Filibe ve Sofya istikametinden Belgrat'ın yolunu tuttu.⁷⁸⁵ Koca Sinan'ın ayrılmasından hemen sonra 1 Zilkade 1001/30 Temmuz 1593'de Ferhad Paşa sadaret kaymakamı olarak tayin olundu.⁷⁸⁶ Ferhad Paşa, sadaret kaymakamlığını üzerine aldığı anda, bir hattı şerifle Koca Sinan ile yapılan müşaverede kararlaştırılan sefer mühimmatının takviyesi için görevlendirildi. Sefer mühimmatı tedariki için hazırlıklara başlayan Ferhad Paşa, dört bin kantar barut, üç yüz kantar rişte-i penbe, demir levhâlar ve kazmalar, demir bıçkılar ve baltalar, bin mızrak, üç bin tüfek, otuz bin Tatarı ok, bin kesme ve kemâne, bin zırh, bin Rumeli kalkanı, demir küskü, çekiç ve demir kazmalar, neft, susam ve zeytin yağları, Tire urganı, kıl çuval ve torbalar, bal mumu, çeşitli burgu, mıhlar ve kaba cebe gibi mühimmatların Varna'ya, oradan Belgrad'a gönderilmesinin yanı sıra Asitane'den asker sürerek, Anadolu eyaletlerinde vazifeli olanlardan ve Kırın Han'ı Gazi Giray'dan sefere katılmalarını istedi. Aynı zamanda bu vakte kadar Yeniçeri Ağalarının padişahın maiyetinden ayrılmaları âdet olmadığı hâlde ilk defa olarak Yeniçeri Ağası bütün neferâtı ile Belgrat'a yollandı.⁷⁸⁷

Ferhad Paşa, sefer mühimmatı tedarik işlerinin yanı sıra bir taraftan da uhdesinde bulunan devletin mutat işleriyle ilgilenerek, cizye ve adat-i ağnâm bakayasından elli altı yük akçe tahsil eyleyip kulun lezez ulufesini verdi. Paşa, bu gayretiyle padişahın iltifatına mazhar olup "bir hil'at-ı fâhire-i serâser-i a'la ve bir bâ-postîn samur" ile

⁷⁸³ Ordunun İstanbul'dan çıkıp Davudpaşa çayırına geliş tarihini Kâtip Çelebi, H. 12 Şevval, buradan hareket tarihini ise Topçular Kâtibi'nden nakille 18 Şevval olarak zikretmektedir. Hâlbuki Seyyid Lokman ve Selânikî, ordunun İstanbul'dan çıkış tarihi olarak 20 Şevval'i, Davutpaşa çayırından çıkış tarihi olarak da 28 Şevval'i işaret etmektedirler ki doğrusu bu olsa gerektir. Zira BOA, KK. d., Ruus, nr.253/206'da bulunan bir kayıta Koca Sinan'ın Davudpaşa çayırına nüzûlü 20 Şevval olarak görülmektedir. [Serdar vezîr-i âzam hazretleri yevm-i mezbûrede İstanbul'dan teveccüh edip Davûd Paşa çayırına nüzûl etmiştir. Fî 20 L (Şevval)]. Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 229; *Tarih-i Selânikî I*, 324; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.51; *Topçular Kâtibi*, 14-15.

⁷⁸⁴ *Topçular Kâtibi*, 15.

⁷⁸⁵ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.51.

⁷⁸⁶ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.51; *Tarih-i Selânikî I*, 327.

⁷⁸⁷ 72 Numaralı MD., hkm.,824, H. 26. CA. 1002/M. 17. 02.1594; *Tarih-i Selânikî I*, 355-365; *Topçular Kâtibi*, 29-30.

ödüllendirildi. Öte yandan İngiliz elçilik heyeti ve Özbek Hanı Abdullah'ın elçilerini kabul eden Paşa, memleket dahilinde çeşitli tasarruflar yaparak Rumeli muhasebeciliğine Burusa makataacısı Akbaba-zâde Mustafa Çelebi'yi, Anadolu Muhasebeciliğine ise kendisinin hizmet kâtibi olan Kara Kaymak Mehmed Çelebi'yi atadı. Hadım Cüce Zeyrek Ağa'nın kardeşini Rakka beylerbeyliğine, Canfeda Hatun'un kardeşi Divane İbrahim'i tekrar Diyarbekir beylerbeyliğine getirdi. Diyarbekir defterdarlığına akrabasından Kara-batak Mehmed Efendi'yi, Erzurum defterdarlığını da Sarı Mustafa Efendi'yi atamakla kalmayıp, Diyarbekir eski defterdarı Mahmud Efendi'yi ve Beylerbeyi Hasan Paşa'yı, Kâtibi Mustafa Çavuş tarafından teftiş ettirdi.⁷⁸⁸ Ferhad Paşa, saray ekibinin de tesiriyle daha başka atamalarla memleket dahilinde ağlarını örmeye çalışırken sınır boyuna harekâtını sürdüren Koca Sinan, Zilhicce'nin yedisinde Belgrad'a ulaştı. Burada kapı halkına zahire dağıttıktan sonra cephaneye ve mühimmatı Budin'e gönderip, 1001 Zilhicce'sinin on yedisinde (14 Eylül 1595'te) Sirem sahrasına ve Zilhicce'nin sonunda Ösek'e ulaşıp buradan hareketle Avusturyalıların elinde bulunan Pesprim ve Polata kalelerini ele geçirdi.⁷⁸⁹ Hemen arkasından Tata Kalesi'nin fethine yönelmiş ise de kapı halkının kışlağa dönme isteği üzerine buranın muhasarasına Budin Beylerbeyi Hasan Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı görevlendirdi,⁷⁹⁰ kendisi ise kışı geçirmek için Budin'e yöneldi. Burada kışlamak istemeyen kapı halkının bir kez daha itirazıyla karşı karşıya kalan Serdar, Belgrad'a dönmek zorunda kaldı. Serdar'ın, Belgrad'a dönmesini fırsat bilen Avusturya kuvvetleri, birçok Osmanlı hudut kalesini tekrar ele geçirmekle kalmayıp Budin ve Peşte'nin dahi muhasarasını konuşmaya başladılar. Avusturyalıların bu saldırgan tutumlarına karşı, merkezden hazine ve asker talebinde bulunan Serdar, merkezden gelen takviye kuvvetlerinin orduya dahil olmasıyla H. 1002/M. 1594 sonbaharında tekrar harekete geçti.⁷⁹¹ Tata ve Samartin kalelerini teslim aldıktan sonra Viyana yolu üzerindeki son büyük istihkâm olan Yanıkkale'ye yöneldi ve çetin bir muhasaradan sonra burayı da almaya muvaffak oldu. O sıralarda Papa Kalesi'ni de teslim alan Serdar, Komaran Kalesi'ni muhasara etmişse de kışın yaklaşması üzerine kuşatmayı kaldırarak tekrar Belgrad'a çekildi.⁷⁹² Orduyu kışlaklara

⁷⁸⁸ *Tarih-i Selânikî I*, 338.

⁷⁸⁹ Kâtib Çelebi, *Fezleke I*, 230; *Târih-i Na'îmâ*, 63.

⁷⁹⁰ *Tarih-i Selânikî I*, 337.

⁷⁹¹ Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520? -1596)*, 366; *Topçular Kâtibi*, 31.

⁷⁹² Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1169; *Peçevi Tarihi II*, 142; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.52; *Tarih-i Selânikî I*, 413.

dağıtan Serdar, ertesi yılki sefer hazırlıklarını planlıyordu ki bu sırada destekleri beklenen Eflak, Erdel ve Boğdan voyvodalarının Osmanlı'ya karşı isyan başlatmaları durumu Osmanlı'nın aleyhine çevirdi. İsyan etme potansiyeline sahip söz konusu voyvodaların Osmanlı açısından kritik, kendileri açısından uygun zamanda isyan etmelerinin temel sebebinin; sahada Osmanlı ordusunun büyüklüğüne rağmen o ölçüde işlerin görülmemesi, disiplinden uzak ve sefer motivasyonunu kaybetmiş olan ordunun dağınık manzarasıyla ilgili olduğu görülmektedir. Esas itibarla bu manzaranın öteden beri kışkırtılan ve isyana teşne voyvodalara doğru zamanı sunduğu anlaşılmaktadır ki bu doğru zamanın tayininde sadece voyvodaların, Papa VIII. Clement ve Avusturya Kralı II. Rudolf'un çalışmaları değil ama aynı zamanda Osmanlı ordusunun yenilebileceğinin görülmesinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Papa VIII. Clement ve II. Rudolf, Osmanlı'ya bağlı voyvodaların baş kaldırırlarını teşvik etmek konusundaki ittifakları tam da böyle bir zamana denk gelmektedir ki bu uygun zamanda yapılan isyan çağrısına ilk kulak kabartan, Eflak ve Boğdan'a göre idari salahiyyet bakımından daha serbest yapıda olan Erdel oldu ve Osmanlıya karşı isyan hareketini başlattı. Boğdan ve Eflak ile ilişkilerin gerilmesinde şüphesiz voyvodaların, Papa ve II. Rudolf'un çalışmalarından başka Osmanlı kronikleri, Osmanlı'nın genel manzarasını yansıtan iki ezeli rakibin tutumlarına da dikkat çekerler. Örneğın; Koca Sinan, Avusturya seferine çıktığında Eflak voyvodasının mutat üzre göndermesi gereken mühimmat ve levazımatı zamanında ve yeterli mikyasta göndermemesine kızarak, Eflak voyvodasının adamlarını öldürtüp, baharda sefer yönünü Eflak üzerine olacağını dair tehdit mektupları göndermesini, zaten isyana teşne Eflak'ın isyan bayrağını çekmesinde önemli bir etken olduğunu vurgularlar.⁷⁹³ Yine Boğdan'da isyanın büyümesin de ise o sıralarda sadaret kaymakamı olan Ferhad Paşa'nın, Boğdan'ın Osmanlı sınır hattındaki köy ve kasabalara saldırıya geçmesi üzerine mevcut Boğdan Voyvodası Aron'u, Sinan Paşa'nın adamı olduğu gerekçesiyle değiştirip kendi kapısında yetişen Rıdvan isminde bir genci görevlendirmesine bağlarlar.⁷⁹⁴ Ferhad Paşa tarafından yapılan bu değişikliği kabul etmeyen Aron'un yeni voyvodayı Boğdan'a sokmaması üzerine Ferhad Paşa, Boğdan Voyvodası Aron'un isyanını bastırmak için Revan eyaletinden mazûl Mustafa Paşa'ya Maraş eyaletini verip,⁷⁹⁵ Aron'un üzerine gönderdiyse de isyan bastırılamamış bilakis daha da

⁷⁹³ Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 254; *Târih-i Na'îmâ*, 73.

⁷⁹⁴ Mustafa Âlî, *Kühû'l-Ahbâr IV*, 1182-1183.

⁷⁹⁵ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.52.

genişleyerek tehlikeli bir hâle gelmişti.⁷⁹⁶ Görüldüğü üzere voyvoda isyanlarının büyümesinde Papa VIII. Clement ve II. Rudolf'un çalışmalarından başka hizipler arasındaki çekişmelerinin doğurduğu tutarsız politikaların da etkili olduğu anlaşılmaktadır. İşte bu söz konusu voyvoda isyanlarının daha da büyüyen tehlike arz etmesi, özellikle Eflak Voyvodası Mihal'in Yergöğü'nü tahrip ettikten sonra diğer isyancı voyvodaların ve civar hükümdarların yardımıyla İbrail, Akkerman ve Silistre'ye saldırıp Tuna ve Karadeniz sahilinde meskûn mahalleri de yağma ve tahrip etmesi,⁷⁹⁷ Payitahtın sefer önceliğinde bir değişikliğe gitmesine sebep oldu ve Payitaht, Eflak üzerine yeni bir sefer düzenlemeyi gündemine aldı.

2) İkinci Sadareti

Koca Sinan Paşa'nın hâlihazırda Belgrad kışlağında bulunduğu ve voyvodaların isyanının genişlemeye başladığı günlerde, Ferhad Paşa'nın ikinci koruyucusu III. Murad, H. 4 Cemeziyelevvel 1003/M.15 Ocak 1595'te vefat etti.⁷⁹⁸ III. Murad'ın vefatını, Harem Kethüdası Canfeda Hatun ve Bâbüssaâde Ağası Gazanfer'in dışında hiç kimseye hatta Ferhad Paşa'ya dahi duyurmayarak büyük bir ustalıklarla gizli tutan Valide Safiye Sultan, Manisa'da bulunan Şehzade Mehmed'e, Bostancıbaşı Ferhad Ağa ile derhâl haber gönderdi.⁷⁹⁹ Ferhad Paşa ise III. Murad'ın vefatını işittiğinde haberin doğruluğunu teyit için iki kıt'a hüccet-i şer'îye telhis ettirdi ve aldığı cevapta padişahın hattının taklit olduğunu anlayınca hemen taziye ve tebrik tezkeresi ile bir ağasını Manisa'ya gönderdi⁸⁰⁰ ve kendisi hemen ertesi gün padişah yokluğundan

⁷⁹⁶ *Peçevi Tarihi II*, 146.

⁷⁹⁷ Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 268-269; *Târih-i Na'îmâ*, 87-8; *Tarih-i Selânikî II*, 481.

⁷⁹⁸ III. Murad'ın vefat tarihini, Hasan Bey-zâde H. 6 Cemaziyelevvel (III, 426), Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli) 8 Cemaziyelevvel (*Nuhbe*, 442), Mustafa Âlî, 11 Cemaziyelevvel (*Kühû'l-Ahbâr IV*, 1188). Peçevi, 6 Cemaziyelâhir (II, 150) olarak göstermektedirler, [Peçevi, tarihinde III. Murad'ın vefatı başlığı adı altında vefatı Cemaziyelevvel olarak zikredilmektedir. Fakat metin içerisinde Cumâdelâhir olarak geçmektedir. Muhtemelen istinsah esnasında yanlışlık yapılmıştır. Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr.631, vr.238b]. Selânikî, 6 Cemâziyelûlâ (I, 426), Seyyid Lokman ise III. Murad'ın vefatını 4 Cemeziyelevvelî'nin gecesi olarak zikretmektedir. (Mâh-ı Cemaziyelevvel'in dördüncü gecesi dâr-ı fenâdan saray-ı bekaya intikal edip...) *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.53.

⁷⁹⁹ Seyyid Lokman, Valide Sultan'ın Bozdağ'da bulunan ve mesane illetine iyi geldiği bilinen sudan getirme bahanesiyle Bostancıbaşı Ferhad Ağa'yı Manisa'ya gönderdiği ve saltanat mektubunu da su getirilmek için verilen ve ağzı mühürlenlen matara içeresine koyduğunu nakleder. *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.53.

⁸⁰⁰ Tezin genel iddiası düşünüldüğünde burada iki soruya cevap vermek iktiza etmektedir. Birincisi, Ferhad Paşa sarayın adamı değil miydi? III. Murad'ın ölümü ondan neden saklandı? Yahut III. Murad'ın ölümünden Damad İbrahim Paşa neden Ferhad Paşa'dan önce haberdar edildi? İkincisi, yukarıda Ferhad

kaynaklı İstanbul'da meydana gelecek kargaşayı önlemek için zindanda bulunan ve esasen idamları lazım gelen eşkiyaya siyaset etti ve asayiş için kol gezerek zapt-ı rapt ile meşgul oldu.⁸⁰¹ Ferhad Paşa, İstanbul'un güvenliğiyle meşgul iken Şehzade, babası gibi kışın en şiddetli zamanında fakat babasından farklı bir programla Manisa'dan hareketle Mudanya'ya geldi ve burada bulunan Ali Reis komutasındaki kadırgaya binerek İstanbul'a hareket etti.⁸⁰² İstanbul'da top atışlarıyla karşılanan Şehzade, Sarayburnu'ndan karaya çıkıp, Sokollu Mehmed Paşa gibi bir vezire ihtiram göstermek zorunda kalmayarak 16 Cemaziyelevvel 1003/ 27 Ocak 1595 Cuma günü kuşluk vakti⁸⁰³ ihtiramı umulan, Harem-i hümayuna girdi. Validesi ile görüşüp, siyah şemle ve matem elbisesini giydikten sonra tebrikleri kabul edip biat merasimini tamamladı ve hemen arkasından III. Murad'ın cenaze namazına geçti. III. Murad'ın saltanatında merkezi hükümete karşı takınılan tavırdan doğan gerilim onun cenaze namazında da kendisini hemen gösterdi. Hoca Sadeddin Efendi, "Son hizmetimdir,

Paşa'nın telhislerinin olmamasının tabii olduğu ifade edilmişken burada telhisine rastlanılmasının manası nedir? Her ikisi soruya cem'an cevap vermek gerekirse gerçekten de III. Murad'ın ölümünden Ferhad Paşa'nın daha sonra haberdar edildiği görülmektedir. Topçular Kâtibi (s.52) her ne kadar Ferhad Paşa'ya Gazanfer Ağa'nın haber verdiğini belirtse de Ferhad Paşa'nın bu habere itimat etmeyerek içeriye telhis gönderdiği görülmektedir. Ve sonradan sadaret kaymakamı olacak olan ve Ferhad Paşa'nın idamında önemli rolü olan Damad İbrahim Paşa'nın hadiseden Ferhad Paşa'dan önce haberdar edilmesi de dikkat çekicidir. Bu hadise hem saray ekibinin tarafını ve hem de Ferhad Paşa'nın pozisyonunu göstermesi adına önemlidir. Ferhad Paşa, öncelikle Nurbanu ve III. Murad tarafından kollanan ve korunan birisi idi. (Bu durum çalışmanın muhtelif yerlerinde vurgulandı). III. Murad'ın ölümüyle Ferhad Paşa'ya olan rağbetin azaldığı görülmektedir. Zira Ferhad Paşa, boğdurulmadan önce de sarayın desteğini istemiş fakat bu destek gelmemiş idi. Ferhad Paşa'ya desteğin daha III. Murad'ın ölümüyle kesilmesini, III. Mehmed'in saray ekibine karşı olan tavrının sezinlenmesi üzerine saray ekibinin yeniden bir pozisyon alışıyla açıklamak mümkündür. Çünkü saray ekibi, III. Mehmed'in tavrı sebebiyle eski ekipten olan Ferhad Paşa'yla değil, kendilerine bağlı fakat bir anlamda III. Mehmed'le doğacak yeni bir simayla (Damad İbrahim Paşa) yeniden konumlanmaktaydılar. Bir başka ifadeyle merkezi hükümet yanlısı olup saray ekibine tavırlı olan III. Mehmed'in saltanatında, ömrü merkezi hükümet temsilcileriyle mücadele içinde geçen Ferhad Paşa'yla merkezi hükümet yanlılarının bağdaştırılması epeyce zordu. Fakat siyasi gerçekliğin merkezi hükümet ile bağdaşmayı gerektirmesi sebebiyle de saray ekibi, Ferhad Paşa'yı gözden çıkardı ve merkezi hükümet temsilcileri karşısında herhangi bir hikâyesi olmayan ve görece sicili temiz olan Damad İbrahim'i yeni bir aktör olarak ortaya çıkardı. Öte yandan bahsedildiği üzere Ferhad Paşa'nın, III. Murad'ın ölüm haberinin doğruluğunu teyit için içeriye telhis göndermek zorunda kaldığı görülmektedir. Bu telhisin içeriği Koca Sinan Paşa telhislerinden farklı olsa da saray tarafından desteğin kesildiğini göstermesi açısından önemlidir. Esas itibarla Koca Sinan Paşa telhislerine benzer tarzda Ferhad Paşa telhislerinin neden olamayacağını ileri sürdüğümüz gerekçe, bunu destekler mahiyettedir. Yani Ferhad Paşa, içeri tarafından desteklenen ve tasarruflara beraberce karar verilen bir pozisyonda olduğu için bu vakte kadar telhisi gerektirecek bir durum söz konusu değildi. Ancak merkezi hükümeti esas alacak olan III. Mehmed'in saltanatında sarayın eski adamı olan Ferhad Paşa, sadaretini bir süre daha sürdürme bilseydi, Koca Sinan Paşa telhislerine benzer, Ferhad Paşa'ya ait telhislerinde olması beklenirdi. Fakat hem merkezi hükümet kanadında yer edinmemesi ve hem de saray tarafından desteğin kesilmesi gerçekliği, değil sadaretini sürdürmeyi hayatını bile sürdürememesiyle sonuçlanmıştır.

⁸⁰¹ *Hasan Bey-zâde Tarihi III*, 427; Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 265; *Târih-i Na'îmâ*, 78.

⁸⁰² *Tarih-i Selânikî II*, 433; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.53.

⁸⁰³ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.54.

padişahın cenaze namazını kıldırayım” diye izin istedi. Ferhad Paşa, Hoca Sadeddin Efendi’nin bu isteğini yeni padişaha arz edip olur aldı. Fakat Hoca Sadeddin Efendi’den evvel davranan Şeyhülislam Bostanzâde imamlığa başlayınca ona uyulmak zorunda kalındı. Hoca Sadeddin Efendi, ölünün velisi bana izin vermişti, namazın iadesi lazım gelir deyiye de Bostanzâde’nin, padişah hazretlerinin kendisine uymakla namaza izin vermiş olduğunu belirtmesiyle namazın iadesi yapılmadı.⁸⁰⁴ Hasan Bey-zâde, tarihinde, Bostanzâde ile Ferhad Paşa arasındaki gerilimin bir sebebinin de bu hadiseden kaynaklandığını zikreder.⁸⁰⁵ Fakat bu gerilimin temel sebebinin merkezi hükümet ile Ferhad Paşa arasındaki mücadele olduğunu bilmekteyiz ve münferit bu hadise bile Ferhad Paşa’ya karşı oluşturulan cepheyi göstermesi adına önemlidir. Ferhad Paşa, söz konusu merkezi hükümet cephesine karşı sadarete gelerek görece başarı kazanmış gibi gözükse de aslında bu ve sair gelişmeler onu daha da yalnızlığa itecek ve kendisine karşı hiç olmadığı kadar güçlü bir blok oluşacaktı. Çünkü Nurbanu ve III. Murad artık dâr-ı bekada idiler. Dâr-ı fenada olan III. Mehmed’in ise Manisa’dan yola çıktığında farklı bir programla geldiğini belirtmiştik. Şüphesiz baba ve oğlun tarihsel süreçte içinde bulundukları dünya ve o dünyanın gerçeklikleri farklı idi. Babası Selim ile amcası Şehzade Bayezid’in savaşını ve olup bitenleri Konya burçlarından izleyen ve Büyükbabası Kanuni tarafından Topkapı Sarayı’nda misafir edilen III. Murad’ın müşahedeleri ve bu müşahedenin şekillendirdiği zaruret ile o zarurete istinaden yapılan tasarrufları gözlemleyen - farkında olan- oğlu III. Mehmed’in dünyası aynı değildi. Bir başka ifadeyle Osmanlı hanedanlığının hâlihazırının (otorite bağlamında padişahlığın) icapları aynı değildi. Zira III. Murad’ın dünyasını, merkezi hükümetin tesiri altında olup biten hadiseler şekillendirirken; III. Mehmed’in dünyasını saray ekibinin tesiri altındaki hadiseler şekillendirmişti. İlkinin, kendisine ve maiyetine alan açabilmesi için merkezi hükümete tavır takınması; ikincisinin ise saray ekibine tavır takınması gerekiyordu. Bu anlamda ilki, Kanuni ile beraber belirginleşen merkezi hükümeti törpülemeye çalışırken; ikincisi, babasının yaptığı tasarrufların bir sonucu olarak yeni bir güç hâline gelen saray ekibini törpüleyip daha dışa dönük bir siyaset izleyecekti. Daha somut olarak, nasıl ki III. Murad saltanatının ilk yıllarında Sokollu Mehmed Paşa hizbinin izalesine yönelik tasarruflar yaptıysa ve merkezi hükümete karşı tavrını ölümüne denk sürdürmeye çalıştıysa; III. Mehmed’in de babasının siyasası sonucu ortaya çıkan saray

⁸⁰⁴ *Hasan Bey-zâde Tarihi III*, 432; *Peçevi Tarihi II*, 152; *Târih-i Na‘îmâ*, 79.

⁸⁰⁵ *Hasan Bey-zâde Tarihi III*, 433.

ekibinin gücünü kırmaya yönelik tasarruflar yaptığı görülmektedir ki bu anlamda yaptığı tasarrufların ilki Kethüda Kadın'ı (Canfeda Hatun'u) yeni saraydan çıkartarak eski saraya göndermek oldu.⁸⁰⁶ Hemen arkasından Yedikule'de hapis bulunan kardeşi Divane İbrahim'i idam ettirdi.⁸⁰⁷ Öte yandan III. Murad'ın meclisinde bulunan cüceleri ve dilsizleri saraydan çıkarıp,⁸⁰⁸ padişahın huzuruna teklifsiz girip çıkabilen cücelerden Cafer ve Zeyrek Ağaların da İstanbul'da dahi bulunmalarına müsaade etmedi. Zeyrek Ağa'nın kardeşi olan Tiflis Beylerbeyini de azl ederek yerine Habeş'ten mazûl Tat Ali Bey'i görevlendirdi.⁸⁰⁹ Sarayın mevcut yapılanmasından memnun olmayan III. Mehmed, babasının zamanında oluşan yapıyı dağıtmak istemiş ve o, saray halkıyla vakit geçirmek yerine her fırsatta Ayasofya, Süleymaniye ve Bayezid gibi camilere Cuma namazına ve türbe ziyaretlerine çıkarak⁸¹⁰ babasının aksine dışa dönük bir siyaset izlemiştir.⁸¹¹ III. Mehmed, sadece içeriği dizayn etmekle kalmayıp, saray ekibinin müdahale ettiği taşrayı da kontrol ederek üst düzey atamaları da gözden geçirmiş ve bu anlamda yeni birtakım değişiklikler yapmıştı. Bunlardan en önemlisi Şeyhülislam Bostanzâde'nin terakkilerle daha da palazlandırılması⁸¹² ve meşhur Şair Bâki'nin tekrar Rumili kadıaskerliğine getirilmesidir.⁸¹³ Bunlardan ilki ulema çevresinin, ikincisi ise entelektüel çevrelerin bir anlamda merkezi hükümetin güçlü birer bileşeni olarak ve tabîî olarak Ferhad Paşa'nın karşısında konumlanmaktaydılar. Bu tabîîlikle vurgulanmak istenilen şudur: Örneğin, Hasan Bey-zâde, Ferhad Paşa ile Bostanzâde arasındaki gerilimin sebebinin cenaze namazındaki uyuşmazlığa bağlamaktadır. Hâlbuki Ferhad Paşa ile merkezi hükümet temsilcileri arasındaki kavga, kişisel hırslardan ziyade güç merkezleri arasındaki hakimiyet mücadelesinden kaynaklanmaktaydı. Bostanzâde'nin cenaze namazındaki tavrı, yani Hoca Sadeddin'den önce davranarak III. Murad'ın cenaze namazını

⁸⁰⁶ *Tarih-i Selânikî II*, 436.

⁸⁰⁷ *Tarih-i Selânikî II*, 439.

⁸⁰⁸ Mehmed b. Mehmed er- Rûmî (Edirneli), *Nuhbe*, 444; *Tarih-i Selânikî II*, 441.

⁸⁰⁹ *Tarih-i Selânikî II*, 485,487.

⁸¹⁰ *Tarih-i Selânikî II*, 440,449,454,455.

⁸¹¹ III. Murad, izlediği siyasanın bir gereği olarak dışa dönük bir siyaset izleyemezdi. Zira onun tavır aldığı merkezi hükümetin temsilcileri, saray dışına fazlaca hâkim durumdaydılar. Dolayısıyla III. Murad'ın dışarıya hiç çıkmaması keyfiyetin değil, siyasasının doğurduğu bir sonuçtur. Fakat bu zaruret, tarih yazını tarafından çözümlenemediği için III Murad'a dışarıya hiç çıkmazdı eleştirileri yapılmıştır. Hâlbuki bu söz konusu eleştiri dönemin tarihi gerçekliğiyle (siyasi iklimiyle) örtüşmemektedir. Fakat aksine oğlu III. Mehmed'in dışa dönük bir siyaset izlemesi dönemin siyasi iklimiyle örtüşmektedir. Çünkü o, saray güçlerinden ziyade dışardaki güçlü temsil eden merkezi hükümet temsilcileriyle yol yürümeye karar vermişti. Elbette III. Mehmed'in bu tutumu da yine dönemin icaplarıyla ilgiliydi.

⁸¹² *Tarih-i Selânikî II*, 456.

⁸¹³ *Tarih-i Selânikî II*, 442.

kıldırması, Ferhad Paşa'yla ilgili olmayıp kendisine bir alternatif hâline getirilen Hoca Sadeddin Efendi'ye karşı bir hamleydi. Zira III. Murad'ın merkezi hükümete ve bileşenlerine karşı tavır takındığını ve kendisine ona göre bir siyasi program belirlediğini belirtmiştik. Bu bağlamda III. Murad, sadaret makamına karşı Ferhad Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa'yı ileri sürmüş, ulema sınıfına karşı Hoca Sadeddin⁸¹⁴ ile beraber Şeyh Şüca ve Aziz Mahmud Hüdai'yle irtibatta olmuş,⁸¹⁵ kul taifesine karşı ise yukarıda değinildiği üzere ocağa yeni alımlar yaparak mevcudu zayıflatmaya yahut dengelemeye çalışmış idi.⁸¹⁶ Mesele bu çerçeveden ele alındığında Ferhad Paşa'nın öteden beri aynı ekip içerisinde yer aldığı Hoca Sadeddin'i kollaması ne kadar tabii ise Bostanzâde'nin de yine öteden beri isnat ettiği kurumsallaşmış şeyhülislamlık makamı için mücadelesi o kadar tabiidir. Üstelik hâlihazırda musallada III. Murad var iken... Öte yandan kronikler, Bostanzâde'nin Ferhad Paşa'yla olan adaveti, Koca Sinan'a sadakati sebebiyle 30 bin dinar karşılığında Ferhad Paşa'nın idamına fetva verdiğini nakledeleler.⁸¹⁷ Evet, Ferhad Paşa'nın idamı için zahiren bir fetva gerekiyordu. Fakat hakikatte Ferhad Paşa'yı Bostanzâde'nin fetvası değil dönemin siyasi mutabakatı öldürmüştü. Bir başka ifadeyle III. Mehmed'in, saray güçlerinin ve merkezi hükümet kanadının mutabık olduğu bir konuda, Bostanzâde'nin fetva vermeme gibi bir durumu söz konusu olamazdı. Dolayısıyla Bostanzâde'nin 30 bin dinar karşılığında fetva verdiği söylemi gerçeği yansıtmamaktadır. Bostanzâde kişisel hırslarının icabını değil sağlanan konsensusun gereğini yapmıştır. Kaldı ki III. Murad zamanında da şeyhülislamlık yapan Bostanzâde'nin Ferhad Paşa aleyhine idam fetvası verdiği vaki değildir.⁸¹⁸

⁸¹⁴ Hoca Sadeddin, III. Murad'ın hocası olarak şeyhülislamlık makamından ayrırsa da süregelen gelenek gereği padişahların cenazesi şeyhülislamlar tarafından kılınmıştır. Burada Bostanzâde'nin itirazına kurumsal anlamda bakılmalıdır. III. Murad döneminde sarayın etkinliğinin artması üzerine saray merkezli konumlanan Hoca Sadeddin'in diğer görevliler gibi etkinliği artmıştı. Fakat daha sonra merkezi hükümet yanlısı tavrıyla III. Mehmed'e ayak uydurarak onun saltanatında da konumunu korumayı başarmıştı. Zira Hoca Sadeddin, Haçova zaferinden sonra Koca Sinan hizbinden olup, merkezi hükümetin önemli bir temsilcisi olan Cıgalazâde'yi destekleyerek sadarete getirilmesinde etkili olmuştu. Hoca Sadeddin'in bu hareketi saray tarafında hoş karşılanmamış ve Safiye Sultan'ın telkiniyle hocalıktan azledilmiştir. Fakat daha sonra Damad İbrahim'in sadareten azli ve Şeyhülislam Bostanzâde'nin ölümüyle III. Mehmed tarafından Şeyhülislamlık makamına getirilmiştir.

⁸¹⁵ III. Murad'ın Şeyh Şüca ve Aziz Mahmud Hüdai'yle olan mektupları bu zaviyeden ele alınmalıdır.

⁸¹⁶ III. Murad'ın kul taifesine alternatif oluşturma çalışmaları için bakınız. III. Murad'ın Siyaseti ve Kul Taifesi başlığı.

⁸¹⁷ *Hasan Bey-zâde, Tarihi III*, 459; Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 273; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1230; *Peçevi Tarihi II*, 158; *Târih-i Na'imâ*, 93.

⁸¹⁸ Burada vurgulanmak istenilen: Ferhad Paşa'nın idamında, Koca Sinan'ın akçelerine ihtiyaç duyulmayacak mikyasta bir mutabakatın sağlanmasıdır.

III. Mehmed tahta oturup çeşitli tasarruflar yaptıktan sonra nihayet Koca Sinan Paşa'nın merkezden uzak olduğu bir zamanda Ferhad Paşa'nın geçmiş başarıları, Manisa'dan çıkıp tahta oturduğu ana kadar olan süreci iyi yönetmesi, padişah cülûs ettiğinde vekil-i saltanatın hariçte olmaması gerekliliğinin ileri sürülmesi ve vekil-i saltanat olarak Koca Sinan'ın yürütmekte olduğu seferi iyi yönetmemesi gibi saiklerle Ferhad Paşa'yı 6 Cemaziyelâhir 1003/ 16 Şubat 1595'te sadaret makamına getirdi.⁸¹⁹ Kronikler, Ferhad Paşa'nın tekrar sadaret makamına getirilmesini bu cümlelerle nakletmektedirler. Bu gerekçeleri yadsımamakla beraber merkezi hükümet tarafına yatkın olan III. Mehmed'in, sarayın adamı olan Ferhad Paşa'yı neden sadaret makamına getirdi? Sorusu da izaha muhtaçtır. Öncelikle yukarıda vurgulandığı üzere Ferhad Paşa, Nurbanu'nun ve özellikle III. Murad'ın ölümünden sonra ve III. Mehmed'in payitahta davet edilmesi olayı esnasında görüldüğü üzere artık, sarayın adamı değildi. Merkezi hükümetten yana tavır alan III. Mehmed'in, Ferhad Paşa'yla devam etmesi işte tamda bununla ilgili idi. Yani III. Mehmed, sarayın gözden çıkardığı ve görece merkezi hükümet kanadına yaklaşan Ferhad Paşa'yla devam etmekte bir sakınca görmedi. Ferhad Paşa'nın ikinci vezir olarak sadaret kaymakamlığında bulunuyor olması sebebiyle onun sadarete getirilmesi devletin teamülleri açısından normal karşılanabileceği düşünülse de daha sonra aynı pozisyonda olan Damad İbrahim Paşa'nın sadarete getirilmeyerek Koca Sinan'ın tercih edildiği görülmektedir. Çünkü nasıl ki III. Murad'ın siyasasının tam karşılığı Ferhad Paşa idiyse III. Mehmed'in siyasasının tam karşılığı da Koca Sinan Paşa'ydı. Bir başka ifadeyle hem Ferhad Paşa'nın hem de Damad İbrahim Paşa'nın III. Mehmed'in saltanatında yerleri yoktu. Bu anlamda saraydan desteği kesilen ve merkezi hükümette de bir karşılığı olmayan Ferhad Paşa, ilerleyen süreçte zaten yalnız bırakılacaktı. Damad İbrahim Paşa'yla görece bir ahenk yakalanması ise onun merkezi hükümet tarafında konuşlandırılmasıyla/ konuşlanmasıyla ilgili idi. Bu gerçekliğin farkında olan III. Mehmed'in saltanatı boyunca Damad İbrahim Paşa'ya karşı tavırlı olduğu görülmektedir.⁸²⁰ Öte yandan III. Murad, padişahlığının ilk dönemlerinde hâlihazır

⁸¹⁹ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.54 (Derkenar).

⁸²⁰ Örneğin; Damad İbrahim Paşa, Lala Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra Ferhad Paşa'nın idamında parmağı var gerekçesiyle umduğu sadaret makamına getirilmemişti (*Peçevi Tarihi II*, 177). Koca Sinan'ın ölümüyle getirildiği sadaret makamından ise sefer sırasında azl edilerek yerine Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa getirilmişti (*Hasan Bey-zâde Tarihi III*, 537). Sarayın desteğiyle tekrar getirildiği sadareten, Kırım Hanı Fetih Giray'ın ölümüne sebep olduğu gerekçesiyle tekrar azl edilecekti. *Târih-i Na'imâ*, 131.

birden dağıtmaya yeltenmeyerek/yeltenemeyerek hâlihazırda bir süre devam etmiş ise aynı şekilde III. Mehmed'in de hemen gelir gelmez hızlıca bir tasarrufta bulunmayıp hâlihazırda devam etme zarureti de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira Lalası Tekeli Mehmed Paşa'yı annesinin blokajı sebebiyle daha sonra sadaret makamına getirebilmişti.⁸²¹

III. Mehmed'in siyasası ekseninde merkezde bu gelişmeler yaşanırken, Ferhad Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesini Belgrad kışlağında bulunduğu bir sırada öğrenen ezeli rakibi Koca Sinan, hızlıca payitahta gelmek istemiş fakat yolda sadaret mührü alınarak kadim ikametgahına, Malkara'ya gitmesi istenmişti. Fakat o, seferle ilgili padişaha arz edeceği önemli meseleler olduğunu belirtip, Malkara'ya gitmeyerek İstanbul kurbunda Hâlkalıpınar'da bulunan çiftliğine yerleşecekti.⁸²² Merkezi hükümetin güçlü bir temsilcisi ve dolayısıyla muhalefetin önemli bir sığınağı olan Koca Sinan, burada boş durmayacak ve her zaman olduğu gibi yine merkezi hükümetin, özelde kendisinin önemli bir istinat noktası olan kapı kullarını kullanarak Ferhad Paşa'ya karşı bir operasyona girişecekti. Rakiplerinin kışkırtmalarıyla çıkacak olan isyanlara maruz kalmadan hemen önce III. Mehmed, Paşa'dan Avusturya, Erdel, Eflak ve Boğdan hattındaki hareketliliğin erkanı devlet ile değerlendirilmesini ve sefer yönüne karar verilmesini istedi. Zira söz konusu sınır hattındaki hareketlilik de aciliyet kesp etmekteydi. Bu anlamda Ferhad Paşa'nın evinde; Damad İbrahim Paşa, Cerrah Mehmed Paşa, Kaptan-ı Derya Halil Paşa, Hadım Hasan Paşa, Tekeli Lala Mehmed Paşa, Şeyhülislam Bostanzâde Efendi, Rumeli Kadıaskeri Abdülbâki Efendi, Anadolu Kadıaskeri Ebussu'ûd-zâde Mustafa Efendi, Mîr-tevki'î Hamza Paşa, Başdefterdar Hasan Efendi, Anadolu Defterdarı Mahmud Efendi, Şıkk-ı sâni Defterdarı Derviş Efendi, Tuna Defterdarı Mustafa Efendi, Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa ve sair Rikâb-ı Hümayûn Ağaları ve Bölük Ağalarının katılımıyla bir toplantı gerçekleştirildi. Yapılan toplantıda, Paşa'ya karşı oluşan muhalefet kendini gösterdi ve zikr olunan erkanı devletin çoğunluğu Paşa'yı daha fazla zorlayacak olan Budin üzerine sefere çıkılmasını savunarak Avusturya'yı hedef gösterdi. Erkanı devletten sadece Ferhad Paşa yanlısı olan Kaptanı Derya Halil Paşa, Eflak üzerine gidilmesi gerekliliğini savundu. Tekeli Lala Mehmed Paşa'nın tarafsız kaldığı toplantıda diğer erkanı devletin daha zor bir muhatap olan Avusturya'yı hedef koymalarında iyi niyet

⁸²¹ *Tarih-i Selânikî II*, 537.

⁸²² *Tarih-i Selânikî II*, 466-467.

sezinlemeyen Ferhad Paşa, Kaptanı Derya Halil Paşa'nın önerisini kabul edip ve Şeyhülislam Bostanzâde'den de onay alarak Eflak üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Karar verilen Eflak seferi işleriyle meşgul olan Paşa, vezaretten düşürülen ve Payitahta yaklaşan ezeli rakibi Koca Sinan'ın ilk hamlesiyle karşı karşıya kaldı. Koca Sinan, Yanıkkale'si seferinden dönen ve kışlak için İstanbul'da bulunan sipahilerin seferde olmaları sebebiyle alamadıkları cülûs bahşişlerini, Ferhad Paşa'dan talep ettirdi. Buna karşı harekete geçen Paşa, Anadolu defterdarı Mahmud Efendi marifetiyle sipahilerin yoklamasını yaptırıp mevcut olanlardan 1630'una cülûs bahşişlerini eksiksiz verdirdi. Buradan bir netice alamayan Koca Sinan, hemen arkasından 150 neferini daha ileri sürüp, bahşiş talebinde bulundurttu. Bu defa Ferhad Paşa: "Ulûfe ve inâmlarınız yukarı serhaddedir, memur olduğunuz yere gidin orada inâm ve ulufenizi alın" diye cevap verdi. İçlerinden birisi: "İnayet buyurun bu kadar yoldaşın inâminı verdiniz, bunlara dahi sadaka buyurun" dediğinde, Paşa: "Bunların, sefere gitmediği hâlde ulûfe talep ettiklerini" belirterek talebi reddetti ve söyleyeni azarladı. Bu ilk gaileyi sorunsuz atlatmayı başaran Ferhad Paşa'yı ikinci bir tehlike daha beklemekteydi. Hedefine ulaşamayan Koca Sinan Paşa, bu defa Gence muhafızlığında üç yıl hizmet etme şartıyla deftere kaydolacağı sözü verilen kul oğullarını kışkırtıp, esamilerinin deftere kaydedilerek ulûfelerinin verilmesini talep ettirdi.⁸²³ Fakat Ferhad Paşa, kul oğullarına "Sizin vazifeniz Gence ve Tebriz hazinesinden vermek ferman olunmuştur. Niçin emir beklemeyip fitne çıkarmaya kalkışsınız? diyerek onları azarladı. Bu durumdan mustarip olan kul oğulları, bölük halkı arasına karışıp, evvelce istediklerini alamayan Koca Sinan Paşa'ya bağlı sipah taifesiyle anlaşp, 1003 Şaban'ının 12. günü (22 Nisan 1595) divandan çıkıp sarayına doğru giden Ferhad Paşa'nın, Haseki Sultan Hamamı civarında bir kez daha önünü kestiler ve cülûs ve ulûfelerinin verilmesini tekrar talep ettiler. Ferhad Paşa: "Ulûfe ve inâmlarının seferde verileceğini, durumu Padişah hazretlerine arz ettiğin de Padişah hazretlerinin de sefere gitsinler ulufeleri, inâmları ve cülûs terakkileri orada verilsin" diye buyurduğunu belirtmesi üzerine sipahiler

⁸²³ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1221; *Tarih-i Selânikî II*, 468; *Hasan Bey-zâde, (Tarihi III*, 444) isyanı çıkartanların Gence muhafızlığında üç yıl hizmet etme şartıyla deftere kaydolacağı sözü verilen kul oğlanları olduğunu zikreder. Kâtip Çelebi, (*Fezleke I*, 268-269); Na'imâ (*Târih-i Na'imâ*, 88) ve Peçevi'de (*Tarihi II*, 146) Hasan Bey-zâde'den hareketle aynı malumatı tekrarlarlar. Mustafa Âlî ve bizzat olayların içerisinde yer alan Selânikî Mustafa Efendi, Gence muhafızlığında üç yıl hizmet etme şartıyla deftere kaydolacağı sözü verilen kul oğlanlarından açık olarak bahsetmezler. Fakat bu rüşvalıklara sebep olanların, III. Murad zamanında serdarlar tarafından bölük halkına ilhâk olanların olduğunu belirtmeleri, diğer kroniklerde geçen malumatı doğrulayacak mahiyettedir. Öte yandan Koca Sinan Paşa'nın isyana teşne olan memnuniyetsiz gurupları kullanması da isyan mantığı açısından tabiidir.

serzenişe başlayıp küstahlığa cüret ettiler. Ferhad Paşa bu defa: “Siz serhaddi ve Serdar hazretlerini bırakıp, düşmen-i dîn hareket edip İslâm memleketlerini küffâr-ı hâksâra ayaklatturmağa sebep ü bâis oldunuz. Irz-ı dîn ü devleti pâymâl etmek istersiniz ulûl’l emrin hükmünü tutmayıp emre itâat etmeyenin hâli nice olur? Varın isterseniz ulemâ-ı dinden fetva ettirin” diye asileri Şeyhülislam Bostanzâde’ye yönlendirdi.⁸²⁴ Bostanzâde’ye gelen sipahiler, Ferhad Paşa’nın kendilerine: “Avratlarınız boştur ve sizlerde kafirlersiniz” dediğini belirterek fetva talep ettiler. İstenilen fetvayı vermeyen Bostanzâde, sipahileri teskin etmeye çalışarak ulûfelerinin verilmesinde aracılık edeceğini söylese de teskin olmayan sipahiler tarafından fetva için akçe ister iftirasına dahi maruz kaldı.

İstediklerini alamayan sipahiler, ertesi günü şehrin serseri güruhunu da toplayarak Divân-ı Âlî kapısında toplandılar. Hadiselerin daha fazla büyümesini önlemek için ulûfe ve cülûs bahşişi adıyla hazineden kırk sekiz yük akçe altun ve gurus çıkartılıp Selânikî Mustafa Efendi eliyle Ağalar kapısında tevzi edilmesi istendi. Fakat Selânikî Mustafa Efendi’nin, ulûfe ve bahşiş tevziatının Bâb-ı Hümâyûn’da yahut vezîr-i âzam kapısında dağıtılmasının daha uygun olacağını belirtmesiyle divan mehterleri kîseleri saray meydanına taşıdılar. Fakat taşınan kîseleri almaya sipahi taifesinden hiç kimse yanaşmadı. Esas dertleri akçe değil Ferhad Paşa olan asiler: “Ferhad Paşa serdarlığına ka’il olmazuz. Ol kalksun ulûfe gerekmez. Avratlarınız boş ve kendünüz kafirlersiniz didi. Dinimiz yolu toğrudalım” diye haykırdılar. Bunun üzerine Rumeli Kadiaskeri Abdülbâki Efendi ile Anadolu Kadiaskeri Ebussu‘ûd-zâde Efendi, asilerin şikayetlerini dinlemek üzere Bab-ı Hümâyûn’a gönderildiler. Bölük Ağaları, Kethüdalar ve Çavuşlar da nasihatçi namıyla gönderildiyse de asiler tarafından taş tutuldular. Şeyhülislam Bostanzâde’den de istedikleri fetvayı alamayan asilerin taşkınlıklarına devam etmeleri üzerine, Padişah’ın emriyle bu defa nasihat için vüzera-i izamdan Cerrah Mehmed Paşa, Lala Mehmed Paşa ve Kaptan-ı Derya Halil Paşa gitti. Onların da taş tutulmaları Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa’nın sabrını taşırdı ve sipahilere saldırı emrini verdi. Saray kapısında etrafları sarılan sipahiler, yeniçeri kol değnekleri altından can hıraş kaçıp şehrin sokaklarına dağılmalarıyla isyan sona erdi ve Ferhad Paşa karşıtı hizip, emellerine bir kez daha ulaşamadı. İsyanın tertip edilmesi hususunda Selânikî Mustafa Efendi şu malumatı verir: “Ve bu vukû bulan kabâhat u

⁸²⁴ 72 Numaralı MD., hkm.,13, H. 09. RA. 1003/M. 22. 11.1594 tarihli bir hükme göre İstanbul, Galata, Üsküdar ve Haslar kadılarından Beç seferinden hizmetini tamamlamadan dönen kul taifesinin teftiş edilip, isim ve resimleriyle tespit edilerek arz etmelerinin istendiği görülmektedir.

şenân'ât ma'zûl olan Serdâr Sinan Paşa gelmesiyle oldu. Gavga idenlerün ekseri anun tevâbi'i idi, görüldi, şüphe kalmadı dediler. ...Ve bu takrîb ile ma'zûl olan Vezîr Cığalazâde Sinan Paşa hazretleri âdemleri dahi gavgada biledür dinilmeğin İstanbul'da turmasun, çıkıp Akşehir'e gitmek için çavuş gönderildi. Ve sâbıkâ Sadrîa'zam Siyavuş Paşa hazretleri Üsküdar'da olurken anlara dahi sirâyet idüp çıkıp Bolu'ya gitmek ferman olundu...⁸²⁵ Selânikî'nin verdiği malumattan anlaşılacağı üzere isyan, Koca Sinan Paşa tarafından tertip edilmiş; Cığalazâde Yusuf Sinan ve Siyavuş Paşa tarafından ise desteklenmiş idi. Bu durumun farkında olan Ferhad Paşa, isyanın bastırılmasından hemen sonra rakipleriyle hesaplaşmaya girerek Koca Sinan Paşa'nın Malkara'ya, Cığalazâde'nin Akşehir'e, Siyavuş Paşa'nın ise Bolu'ya sürülmesine dair ferman çıkarttı.⁸²⁶ Hasan Bey-zâde ise tarihinde, ferman-ı padişahî üzre Koca Sinan Paşa'nın gözlerine mil çekilmesine, Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın ise Karahisar-ı Şarkî'ye sürülmesine karar verildiğini fakat Ferhad Paşa adamlarının, Koca Sinan Paşa'nın gözlerine mil çekilmesinin doğuracağı sakıncalardan bahsederek karardan vazgeçirdiklerini, Koca Sinan'ın Malkara'ya gönderilmesi ve Cığalazâde hakkında verilen kararın ise aynen uygulanmasıyla iktifa ettiklerini nakleder.⁸²⁷ Kronikler, Koca Sinan'ın gözlerine mil çekilmesini her ne kadar Ferhad Paşa'nın adamlarının engellediğini belirtse de merkezi hükümet kanadında yer alan III. Mehmed'in buna müsaade etmediği anlaşılmaktadır. Zira III. Mehmed, bir Sokollu Mehmed Paşa vakası daha yaşanmasına müsaade ederek, merkezi hükümet kanadını zayıflatmak istemiyordu. Bununla beraber sadece Koca Sinan'ın değil Cığalazâde Yusuf Sinan'ın da bir süre sonra vezaret verilerek tekrar İstanbul'a çağrıldığı, aynı şekilde Siyavuş Paşa'nın da isyanın hemen arkasından Bolu'ya gitmesi istenilse de çıkartılan ikinci bir fermanla affedildiği görülmektedir.⁸²⁸ Burada belirleyici esas unsurun, Ferhad Paşa'nın adamlarının merhametinden ziyade III. Mehmed'in genel siyasasının olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bir hususa daha dikkat çekmek gerekirse Selânikî Mustafa Efendi Beylerbeyi Vakası'na gönderme yaparak III. Mehmed'in sipahi isyanıyla ilgili "ednâ cüz'î bahâne ile Vezîr ü hâkim azl olmağı layık görmeyerek" saltanatın izzetini

⁸²⁵ *Tarih-i Selânikî II*, 473.

⁸²⁶ *Tarih-i Selânikî II*, 473. Kâtip Çelebi ve Na'îmâ, Cığalazâde'nin Kara Hisar'a; Siyavuş Paşa'nın ise Konya'ya sürgün edildiğini nakletmektedirler. Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 270; Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 90.

⁸²⁷ *Hasan Bey-zâde, Tarihi III*, 453-454.

⁸²⁸ *Tarih-i Selânikî II*, 473.

kurtardığını zikreder.⁸²⁹ Fakat III. Murad siyasetiyle oğlunun siyasetinin aynı olmadığı, III. Murad'ın merkezi hükümetin tamamını karşısına aldığı, oğlunun ise merkezi hükümetin yanında konumlandığı gerçekliği göz önüne alınır ise III. Murad'ın işinin kıyas kabul etmeyecek şekilde daha zor olduğu ve dönemin tepki şiddetlerinin aynı olmadığı anlaşılır.

Öte yandan sadece askeri değil yukarıda vurgulandığı üzere entelektüel çevreleri de harekete geçiren Koca Sinan'ın, Kanuni'nin Mirahuru Ferhad Ağa tarafından saray çevreleriyle tanıştırılan ve merkezi hükümet kanadının önemli bir temsilcisi hâline gelen meşhur şair Bâki üzerinden de Ferhad Paşa aleyhinde çalışmalar yaptırdığı anlaşılmaktadır.⁸³⁰ Zira Bâki'nin entelektüel çevrelerdeki ağlarını kullanarak dönemin mecmualarında Ferhad Paşa aleyhinde şiirler kaleme aldırıldığı anlaşılmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi el yazmalarında tespit ettiğimiz bir şiirde kâğıda bin de bir oranında vergi konulması üzerine, Selmân-ı Sâni'ye sipariş edilen bir şiirde bu açık olarak görülmektedir.

Ferhad Paşa vezîr-i âzam iken ibtidâ emrinde kâğıt eminine “Bin başına bir altun alınmak gerek.” didükde bir şâ‘ir Selmân-ı sâni bu bid‘at hakkına âla-tarîki’l-mu‘âriz bu ebyâtı demiş;

İbtidâ emrinde ettin çünkü bid‘at binde bir

Sen dururken kim ider iblîse la‘net binde bir

⁸²⁹ “Padişah-ı mağfur zamanı gibi ednâ cüz’î bahâne ile Vezîr ü hâkim azl olmağı layık görmediler. Yoksa bir alay bedbaht müfsid ü eşkiyâ her zaman istediklerin itmekle mehâbet-i saltanat mürtefi olup, devletün ve hükümetün revnakın giderüp mağlûb eylemek kâd eylemişler...” *Tarih-i Selânikî II*, 471.

⁸³⁰ Ferhad Paşa ve Bâki arasındaki çekişmeye dair literatürde bulunan bir yanlışlığı düzeltmesi adına evvelce zikr edilen dipnotun bağlamı nedeniyle buraya da konulması uygun görülmüştür. Ferhad Paşa ve Bâki arasındaki çekişmeyi M. Fuat Köprülü, *İslam Ansiklopedisi* “Bâki” maddesinde şu ifadelerle nakletmektedir: “Şairlerden nefret eden Rüstem Paşa ölüp yerine Semiz Ali Paşa gelince, Bâki'nin yıldızı birdenbire parladı ve 969 seferinde dânişmend oldu. Bir taraftan Mirahur Ferhad Ağa gibi, saray ricali vasıtasıyla hükümdara hulûl ettiği gibi, muhtelif kasîdeleri ile de yeni sadrazamın teveccühünü kazanmaya muvaffak oldu. Onun eserlerini Kanuni'ye tanıtarak sarayın intisabını temin eden en büyük hâmişî, Mirahur Ferhad Ağadır. Selânikî'nin Ferhad Ağa'dan naklettiğine göre Kanuni, Abdülbâki gibi büyük bir kabiliyeti bulup ona mevki vermesini padişahlığın en zevkli birkaç hadisesinden biri olarak telakki etmiştir”. Merhum Köprülü, Bâki'nin, eski hâmişî olan Sadrazam Ferhad Paşa'yı düşürerek, yerine Koca Sinan Paşa'yı getirmek için Sadaret Kaymakamı İbrahim Paşa ve Şeyhülislam Bostanzâde vs. tarafından çevrilen entrikalara da iştirak ettiğini belirtmektedir. Fakat Bâki'nin hâmişî, Kanuni dönemi Mirahurlarından Ferhad Ağadır. Devrilmesine iştirak ettiği Ferhad Paşa ise III. Murad dönemi Mirahurlarından ve sonradan sadrazam Ferhad Paşa'dır. Hülâsa hâmişî olan Ferhad ile devrilmesine iştirak ettiği Ferhadlar aynı kişiler değildir. Merhum Köprülü'nün söz konusu Ferhad Ağaları karıştırdığı anlaşılmaktadır. M. Fuat Köprülü, “Bâki” *İA*, C.2, (Ankara 1979), 243; Aynı yanlışlığı için ayrıca bkz. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, 167, 59. dipnot; Mustafa Cezar, *Mufasssal II*, 1198.

Şerh olunmaz verdiğiñ insâna zahmet binde bir
Cânına rahmet umar mısın Hudâ'dan binde bir
Sencileyin gelmedi bu sadra nikbet binde bir
Zâhir olur lâcerem bir bed 'âlâmet binde bir

Hüsrevâ hadden aşırđı cevriñi gerdûn-ı dñn
Kâr-ı şîrîn telh olur Ferhâd'a nevbet değđi çñn
Kalmadı âlemde hâkim azl-ile oldu zebun
Bir balık çıkđı bu sudan yuddu dünyayı bñtñn
Hazm iderse âferîn olsun ey ana zû-fñnñn
Zâhir olur lâcerem bir bed 'âlâmet binde bir

Bir aceb âlem kamu hayrân u ser-gerdân gibi
Bin yılın başı durur ancak bu bir devran gibi
Serseri gezmektedir herkes hemân-ı sekrân gibi
Bin vücudı gördüm ammâ cümleten bî-cân gibi
Atlas u dîbâ-yı geyenler sûretâ 'uryân gibi
Zâhir olur lâcerem bir bed 'âlâmet binde bir

Rüşveti men' etmiş iken ol Resûl-i müctebâ
İt temâşâ cümle âlem ana olmuş mübtelâ
Gelmez illâ bu sebebden gelse olur bir belâ
Fârîğ ol kim hikmet-i Hak'dır ki eyler iktizâ
Razı ol ey dil bu kavle eyleme çñn u çerâ
Zâhir olur lâcerem bir özge hikmet binde bir⁸³¹

Söz konusu şiirde Ferhad Paşa'nın sadarete gelmesi büyük bir talihsizlik olarak görölmektedir. Sadaret makamında oturan bir zata bu ölçüde ağır bir ifade kullanılması elbette tek başına Selmân-ı Sâñî'nin yapabileceğı bir şey değildi. Muhtemelen Koca Sinan, Bâki'yi, Bâki de Selmân-ı Sâñî'yi harekete geçirmişti. Merkezi hükümetin bütün enstrümanlarını kullanan Ferhad Paşa karşıtlarının Paşa'yı bu ölçüde eleştirilene konu edebilmeleri, elbette III. Mehmed'in ilgili kesimlerle yakınlaşmasından

⁸³¹ Süleymaniye Ktp., *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id*, Ali Nihat Tarlan, nr.76/01, vr.49.

kaynaklanmaktaydı. III. Murad zamanında böyle bir şiiri kaleme almak kolay olmasa gerekti. Zira Bâkî'nin, III. Murad yerine babası II. Selim'i tercih ettiğini ima eden bir şiir dolayısıyla canını zor kurtardığını bilmekteyiz.⁸³² Burada merkezi hükümet çevrelerinin (Koca Sinan, Cıgalazâde, Bostanzâde, Bâkî vs.) temel kaygısı, III. Murad saltanatında konumları kaybetme rahatsızlığı idi. Bâkî'nin söz konusu şiirinde II. Selim'i tercih etmesi çok anlamlıdır. Çünkü II. Selim, yukarıda vurgulandığı üzere merkezi hükümetin bütün icaplarını kabul etmiş biri idi. Öte yandan Ferhad Paşa, yukarıda söz konusu şiirde dönemin şairi tarafından şiddetle eleştirilirken aynı dönemin şairlerinden Kelamî Dede'nin o sıralar Bağdat'ta olan Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa'ya yazdığı bir şiirinde hâl hatır sorarak güzellemeler yapması da oldukça dikkat çekicidir.⁸³³ O güne değin merkezi hükümet kanadına eklenilerek patronaj desteği olan geleneksel entelektüel çevrelerin bu eleştirel tutumu, III. Murad'ın siyasası bağlamında önemlidir. Zira yeni elitler doğuran III. Murad siyasasının geleneksel değil yeni entelektüel çevreler üzerinden yol alması, bir başka ifadeyle yeni elitlerin kendileriyle birlikte doğan yeni entelektüel çevreler oluşturma çabası ve buna karşın geleneksel eleştirel tutum tabii karşılanmalıdır.

Netice itibarıyla yapılan faaliyetleri şimdilik bertaraf eden fakat İstanbul'da kendisine karşı Koca Sinan Paşa, Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa, Siyavuş Paşa, sarayın yeni gözdesi Damad İbrahim Paşa, Şeyhülislam Bostanzâde, Meşhur Şair Bâkî'den müteşekkil ve padişah etrafında görece bir uzlaşısı sonucu oluşan bu yıkıcı hizbe karşı korunaksız pozisyonda olan ve söz konusu hizbi bertaraf etme şansı da olmayan Ferhad Paşa, işte bu şartlar altında yukarıda bahse konu voyvodaların isyanını bastırmak için İstanbul'dan ayrıldı.

⁸³² Söz konusu şiirde "Gınâ sadrında şol mağrur u nâ-âsûde serverden/ Fenâ bezminde hâb-âlûd olan mestânemiz yeğdir" beytiyle Bâkî'nin, III. Murad'ın yerine II. Selim'i tercih ettiğini ima ettiğini belirttiler. Dolayısıyla III. Murad, bu şiir sebebiyle hiddete kapılarak şairi azl etti. Fakat daha sonra Bâkî'yi himaye edenler şiirin İstanbullu Nâmî'ye ait olduğunu belirtip affedilmesini sağladılar. Bkz., Mehmed Çavuşoğlu, "Bâkî", *DİA*, c.4, (İstanbul 1991), 537-540. Ayrıca bkz. Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 860. Söz konusu mısraların her ne kadar Bâkî'ye ait olup olmadığı tartışılabilir olsa dönemin siyasi karakteristiğini göstermesi adına ehemmiyetlidir.

⁸³³ Süleymaniye Ktp., *Mecmû'a-i Eş'âr*, Ali Nihat Tarlan, nr.80/05, vr.185.

3) Ölüme Yolculuk: Eflak Seferi

Eflak üzerine bir sefer düzenlenmesi daha III. Murad'ın saltanat yıllarında planlanmaktaydı. Fakat III. Murad'ın vefatı, yeni padişahın cülûsu ve sipahi isyanı gibi hadiseler, izni hümayun ile Ferhad Paşa evinde yapılan toplantı sonucunda karar verilen Eflak ve Boğdan isyanlarının tenkilini bir süre geciktirmiş idi. Nihayet izni hümayun ile yapılan toplantıda karar verilen Eflak seferi için Paşa, birtakım hazırlıklara koyuldu. Bu anlamda Kapıcılar Kethüdasını ulaklarla beraber Belgrad'a gönderip, Belgrad defterdarından defterhanenin mühürlenip, Belgrad Kalesi'nde hıfz edilmesini istedi ve Belgrad'ın muhafazası ve sefer mühimmatının tedariki için Satırcı Mehmed Paşa'yı görevlendirdi. Budin muhafazası için de Vezir Mehmed Paşa'yı tayin eyleyerek Budin'de bulunan yeniçerilerden, bölük halkı ve diğer kullardan, zuama ve erbâb-ı timarlılardan serhad kalelerinin muhafazası için serasker tayin etmesini, hudutlarda bir hareketlilik olursa üzerlerine varılmasını ve Eflak ve Boğdan voyvodalarının isyanı bastırıldıktan sonra Nemçe ve Erdel üzerine gidileceğinden hazırda beklemeleri tenbihatını yaptı. Avusturya seferine memur olan kapı halkının mevaciblerinin tedariki için ise Defterdar İbrahim Paşa görevlendirildi.⁸³⁴ Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa İstanbul'da bırakılıp Zağarcıbaşı, yedi bin yeniçeri üzerine serdar tayin edildi.⁸³⁵ Ayrıca cemâ'at-i sipahiyanı, ağalarıyla Budin muhafazasına, cemâ'at-i silahdaranı, Estergon muhafazasına ve Sekbanbaşı komutasında bazı yeniçerileri ise Tuna muhafazasına gönderdi. Kapı halkından, evvelce Asitana'de kalan ulûfeciyân-ı yesar ve gurebâ-i yemîn bölükleri de sefere memur edildi. Öte yandan sefer için hazırlanan cebehâneyi, Cebecibaşı Alaca Mehmed Ağa ile Tophâne'den temin edilen levazımatları Topcubaşı ve Top arabacılarla; sefere katılan kumbaracılar, haddadlar, neccarlar, mimarlar ve tüfekli neferatın ise sefineler ve kadırgalar ile Karadeniz üzerinden Varna'ya taşınıp Tuna nehri üzerinden Rusçuk'ta hazır olmaları tenbihatı yapıldı. Nakliye işlerine müteallik bargirler, develer ve yeniçeri sakaları, Baş defterdara havale edildi. Ehl-i divandan Baş defterdar Hasan Efendi, Lam Ali Efendi,

⁸³⁴ *Topçular Kâtibi*, 55-56.

⁸³⁵ *Topçular Kâtibi* (56-59), Yeniçeri Ağasını Yemişçi Hasan Ağa olarak gösterse de bu tarihlerde Yeniçeri Ağalığını Ahmed Ağa deruhte etmektedir. Yemişçi Hasan Ağa, H. 16 Receb 1003/M. 27 Mart 1595'te ağalıktan azl edilmiş idi, tekrar Yeniçeri Ağalığına Şevval'in evâhîrinde getirilmiştir. Aynı tarihlerde Yeniçeri Ağalığından çıkan Ahmed Ağa ise Bosna beylerbeyliğine getirilmiştir. *Tarih-i Selânikî II*, 486-487; 73 numaralı mühimme defterindeki H. 14 Şevval 1003 tarihli hükümden de Selânikî'de geçen bu malumatı doğrulamaktadır. BOA, A. {DVNSMHH. d. 73/185, H. 14. L. 1003/M. 22. 06. 1595. Yunus Kırayit, *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1-120)*, (YL Tezi, Bitlis Eren Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bitlis 2017).

Re'isülküttâb, Divan-ı hümayun Kâtibi Te'hîrî Efendi, Ruznamçeçi hizmeti ile Kasım Efendi, Çavuşbaşı Süleyman, sair Çavuşlar ve Müteferrikalar da Eflak seferine memur edildi.⁸³⁶ Ayrıca Anadolu taraflarındaki eyaletlerden zuama ve erbâb-ı timarlılar ile Maraş ve Rum⁸³⁷ beylerbeyliğinde mukim zuama ve erbâb-ı timarlıların sefere katılmaları istendi ve hareket etmekte ihmalleri olanlar için emir tekrarları⁸³⁸ yapılarak asker toplaması için Asitana'den Kapıcılarbaşı gönderildi.⁸³⁹ Şam-ı şerifte bulunan beş yüz yeniçeri kullarından, Kırım Han'ı Tatar Han'dan⁸⁴⁰ ve Sâbika Şirvan muhafazasında olan Cafer Paşa'dan acilen Serdar'a mülaki olmaları⁸⁴¹ ayrıca Mısır beylerbeyine ve defterdarına gönderilen bir hükümle de Mısır'da olan barut-ı siyahtan altı bin kantar barut irsal etmeleri istendi.⁸⁴² Sefere dair bütün bu emirlerden sonra İstanbul'da kendisine karşı oluşan muhalefeti görece susturan Ferhad Paşa, 17 Şaban 1003/27 Nisan 1595 Perşembe günü Eflak seferiyle ilgili padişahla görüştüktan sonra erkânı devletin refakatiyle uğurlandı ve Davudpaşa sahrasına nüzul eyledi.⁸⁴³

Ferhad Paşa'nın sefere teveccüh etmesiyle beraber sarayın yeni gözdesi Damad İbrahim Paşa, sadaret kaymakamlığına getirildi. Ferhad Paşa'nın sefer başarısı sadece kendisinin değil daha da ziyade geride bıraktığı Damad İbrahim'in gayretlerine bağlıydı. Zira sefere müteallik işler sefer süreci boyunca çeşitli takviyelerle desteklenmekteydi. Fakat sarayın yeni gözdesi Damad İbrahim Paşa, III. Mehmed'in saray ekibine tavrı sebebiyle yine saray ekibi tarafından merkezi hükümete yakınlaştırılmıştı.⁸⁴⁴ Bu durum, tabiatıyla öteden beri yaptığı hamleleri boşa çıkan merkezi hükümet yanlılarının (başta Koca Sinan ve ekibinin) elinin epeyce rahatlayacağı anlamına gelmekteydi. Nitekim Ferhad Paşa, daha henüz Davudpaşa

⁸³⁶ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 73/1196, H. 07. M. 1004/M. 12. 09. 1595. *Ayrıca bkz.*, Ferdi Sönmez, 73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (434-590), (YL Tezi, Bitlis Eren Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bitlis 2019).

⁸³⁷ BOA, A. {DVNSMHHM. d. 73/386, H. 25. N. 1003/M. 03. 06. 1595. *Ayrıca bkz.*, Muhammed Uğurlu, 73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (121-276), (YL Tezi, Bitlis Eren Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bitlis 2018).

⁸³⁸ 73 Numaralı MD., hkm.,386, H. 04. N. 1003/M. 13. 05. 1595.

⁸³⁹ 73 Numaralı MD., hkm.,1196, H. 07. M. 1004/M. 12. 09. 1595; *Tarih-i Selânikî II*, 476; *Topçular Kâtibi*, 56-57.

⁸⁴⁰ *Topçular Kâtibi*, 57.

⁸⁴¹ 73 Numaralı MD., hkm.,386, H. 07. L. 1003/M. 15. 06. 1595.

⁸⁴² 73 Numaralı MD., hkm.,518, H. 25. N. 1003/M. 03. 06. 1595.

⁸⁴³ *Hasan Bey-zâde, Tarihi III*, 455; Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 270; *Topçular Kâtibi*, 58.

⁸⁴⁴ Ferhad Paşa'yı nasıl ki III. Murad'ın politikalarının bir gereği olarak ön plana çıkan saray ekibin desteği siyasi bir aktör hâline getirmişse III. Mehmed'in politikaları karşısında yeniden pozisyon alan saray ekibinin desteği de bu defa Damad İbrahim'i bir siyasi aktör hâline getirmiştir. Yani saray ekibi, III. Mehmed'in siyasası içinde pozisyonunu kaybetmek istemeyerek, önemli bir hamle yapmış ve Damad İbrahim Paşa'yı ön plana çıkarmıştı. Damad İbrahim Paşa'nın merkezi hükümete yakınlaştırılması Ferhad Paşa'ya karşı elini daha da kuvvetlendirmekteydi.

sahasını bile aşmamışken karşı faaliyetlere başlayan Damad İbrahim, padişahın da katılımıyla Feridun Bey'in bahçesinde, 50 bin dinarlık görkemli bir ziyafet düzenledi. Selânikî, Padişah'ın bu görkemli ziyafetten memnun kaldığını zikreder.⁸⁴⁵ Damad İbrahim, ziyafetin hemen arkasından III. Mehmed'e arzlar sunarak, Kanuni'nin kapı halkından olup, merkezi hükümet taraftarı ve Ferhad Paşa ile öteden beri çekişme içerisinde bulunan ve sipahi ayaklanması sonucunda Bursa'ya gönderilen Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın Divan-ı hümayuna vezaret rütbesiyle tekrar getirilmesini sağladı.⁸⁴⁶ Bununla yetinmeyen Damad İbrahim, Ferhad Paşa'ya ağır bir darbe daha indirerek Paşa'ya sefere gitmeden önce tevcih edilen 14 beylerbeyliğini kendisine tevcih ettirdi.⁸⁴⁷ Merkezdeki güçlere zaten hükmeder pozisyonda olan Damad İbrahim Paşa'nın bu hamlesi, Ferhad Paşa'ya çevreden gelecek olan askeri ve ekonomik kaynağın kesilmesi ve Paşa'nın dar bir hakimiyet alanına haps edilerek, kol ve kanadının kırılması anlamına gelmekteydi ki Damad İbrahim Paşa'nın da hedefi tam olarak buydu. Görüldüğü üzere saray ekibinin desteğiyle merkezi hükümete yakınlaştırılan Damad İbrahim'in faaliyetleri, Ferhad Paşa'yı desteklemek şöyle dursun bertaraf edilmesi için bile ezeli rakiplerine fazlaca iş bırakmayacak cinstendi. Zira Ferhad Paşa, her ne olursa olsun İran seferlerinde olduğu gibi bir kahraman olarak geri dönmemeliydi. İşte aleyhinde İstanbul'da oluşan böyle bir siyasi iklimi geride bırakarak Davudpaşa sahrasında on üç gün konaklayan Paşa, kaide üzere ziyafetler verip yeniçeri ve kapı halkına yağmalar yaptırdıktan sonra Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'ya sefere memur olan yeniçerilerin tamamının sefere gönderilmesinde gaflet etmemesi tenbihatını yaptıktan sonra 2 Ramazan 1003 Cuma günü (12 Mayıs 1595) Davudpaşa sahrasından ayrılarak Hâlkalı sahrasına, oradan Benefşe çayırına ve daha sonra Çatalca vadisine kondu.⁸⁴⁸ Çorlu'ya vardığında tüfek-endaz kul karındaşı yazılmasını emr edip sipahilerden Hüseyin'i, kul karındaşı ağalığına getirdi ve beş yüz kadar tüfekli kul karındaşı orduya dahil edildi.⁸⁴⁹ Çorlu'dan hareketle 14 Ramazan 1003/23 Mayıs 1595'te Edirne'ye ulaşan Serdar, otağını ve çadırlarını Namazgâh vadisine, Ordu-yı hümayunu ise Tunca nehri kenarına kondurdu. Burada, önceki seferden dört yüz nefer topçu orduya dahil olduğunda, Kul karındaşlarıyla büyükçe bir

⁸⁴⁵ *Tarih-i Selânikî II*, 474.

⁸⁴⁶ *Tarih-i Selânikî II*, 477.

⁸⁴⁷ *Tarih-i Selânikî II*, 479.

⁸⁴⁸ *Topçular Kâtibi*, 59. "Ve gurre-i garrâ-i Ramazanü'l-mübârekün irtesi Cum'a gün ordu-yı hümayûn ile göç eyleyüp" gitti. *Tarih-i Selânikî II*, 475.

⁸⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 271; *Târih-i Na'imâ*, 91; *Topçular Kâtibi*, 59.

çadırı paylaşamamaları sebebiyle kısa süreli bir kargaşa yaşandı. Çıkan kargaşayı bertaraf eden Paşa, Namazgâh vadisinde büyük bir ziyafet verip, yöre sakinlerine ve fukaraya bahşişler vererek yağmalar yaptırdı. Bu esnada Eflak ve Boğdan vilayetleri eyalet yapıp Boğdan, Sâbika Şirvan Beylerbeyi Cafer Paşa'ya; Eflak, Satırcı Mehmed Paşa'ya tevcih olundu ve bütün mukataaları ile birlikte defterdarlığı Yenişehirli Muharrem Bey'e verildi ve on iki bin muvazzaf kul yazması ferman olundu.⁸⁵⁰

H. 18 Ramazan 1003/ M. 27 Mayıs 1595'te Edirne'den Ordu-yı hümayun ile hareket eden Paşa, Çölmek karyesinden geçip Arablı vadisine, oradan Kızılağaç Yenicesi'nden Yanbolu sahrasına kondu. Yanbolu'dan hareketle Saray'a, oradan Ahûr karyesine geçip yola devam eden Serdar, Ramazan Bayramı'nın yaklaşması üzerine Karînâbâd sahrasında oturak emri verdi. Burada, kapı kullarının mevacibleri dağıtıldı ve bayram eda olundu. 4 Şevval'de/12 Haziran'da Karînâbâd sahrasından kalkan Serdar, Çalikkavak'tan geçip Matara-burnuna kondu. Burada üç gün oturak olunduktan sonra İstanbul'dan gönderilen cebehaneleri getiren görevlilerin, kadırgalar ile Karadaniz'den Tuna nehrine girip, asker talep etmeleri üzerine tüfekli kul karındaşlardan beş yüz cebeci ve topçu tayin etti.⁸⁵¹ Cebeci ve topçuların tayininden sonra yola devam eden Paşa, Hezargrad'ta vâsıl oldu ve burada üç gün oturak emri verdi. Bu arada bir taraftan da sefere memur edilen askerlerden yeterli katılımın almaması sebebiyle merkezle yazışmaktaydı. Damad İbrahim Paşa ise sefer tedariki için olağanüstü gayret içerisinde olduklarını Paşa'ya bildiriyor⁸⁵² bir taraftan da III. Mehmed'e; askerin Paşa'yı istemediği, ona karşı kalplerinin nefretle dolu olduğu, cümlesi kılıçtan geçirilse dahi Paşa'ya itaat etmeyeceklerinin propagandasını yapmaktan da geri durmuyordu. Kendisinin sadaret yahut serdarlık talebi olmadığı için meseleye nefs-i garaz ile de bakılmaması gerektiğini, muradının din ve devlet işlerinin yerine getirilerek maslahatı görmek olduğunu, her kim serdar edilmiş ise verilen

⁸⁵⁰ 73 Numaralı MD., hkm.,1059, H. 22. N. 1003/M. 31. 05. 1595; Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 271; *Târih-i Na'îmâ*, 91.

⁸⁵¹ *Topçular Kâtibi*, 62-63.

⁸⁵² Damad İbrahim Paşa her ne kadar olağanüstü gayret içerisinde olduğunu söylese de pozisyonu itibarıyla herhangi bir gayret göstermeyeceğini bilmekteyiz. Ayrıca mühimmelere yansıyan kayıtlarda bunu doğrular mahiyettedir. 73 numaralı mühimme defterinde beylerbeyliği kısmı boş bırakılarak yazılan hükümler bulunmakta olup beylerbeylerinin sürekli uyarıldıkları görülmektedir. Ayrıca İstanbul kadısına gönderilen bir hükümde; Dergâh-ı muallâ Müteferrikalarının, Bölük halkının, Yeniçerilerin, Cebeci ve Topçu taifesinin Serdar gideli hayli zaman olduğu hâlde hâlâ İstanbul'da oldukları anlaşılmaktadır. 73 Numaralı MD., hkm.,543, H. 15. N. 1003/M. 24. 05. 1595; 73 Numaralı MD., hkm.,1049, H. 17. N. 1003/M. 26. 05. 1595.

emirler doğrultusunda hizmet üzre olduğunu beyan edip, erkan-ı devletten Şeyhülislam Bostanzâde'yi, Rumeli Kadiasker Bâki Efendi'yi, Cerrah Mehmed Paşa'yı, Hasan Paşa'yı ve özellikle Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'yı kendisine referans gösteriyordu.⁸⁵³ Referans gösterilen söz konusu bu birlikteliğin oluşmasına atfen Kâtip Çelebi her ne kadar Koca Sinan Paşa'nın, birkaç kîse altun ile merkezi hükümetin ileri gelenlerini irzâ ettiğini belirtse de zaten siyasi iklim kîselere ihtiyaç bırakmayacak şekilde ve hiç olmadığı kadar onun lehine idi. Kaldı ki Koca Sinan, kîseleri, o günlerde de elde etmiş değildi.⁸⁵⁴

Paşa'nın söz konusu rakipleri bırakın Paşa'ya ayrıca asker sevk etmeyi, gitmesi gereken askerin Paşa'ya mülaki olup olmadığının kontrol etmek için, aslında Paşa'nın çaresizliğini bir anlamda belgelemek ve yaptıkları tezvirata gerekçe uydurmak için İstanbul'dan Dilsiz Şebrenk Ağa ve Mataracı Koca Kapıcı'yı, Serdar'a göndermişler idi. Dilsiz Şebrenk Ağa ve Mataracı Koca Kapıcı, Hezargrad'ta orduya vâsıl olduklarında burada orduyu muntazır hâlde buldular. İstanbul'a döndüklerinde ise sefere memur olan askerin 40-50 bin olmasına rağmen mevcudun 4-5 bin kadar olduğunu, Serdar'ın “*galîzü'l kalb (kötü kalpli) ve şedîdü'l-kavl (sert sözlü)*” olması sebebiyle kimsenin emrine itaat etmek istemediğini, buna mukabil düşman ordusunun haddinden fazla olduğu haberini getirdiler. Selânikî'nin “Ve bil-cümle fırsat düşürüp yaramaz anlattılar. Gelenler zâkirü'l-kerem ve şâkirü'n-ni'am anlatmadılar. Ve çendan mübârek-fâl itmediler”⁸⁵⁵ ifadelerinden, Dilsiz Şebrenk Ağa ve Mataracı Koca Kapıcı'nın hangi amaçla gönderildikleri anlaşılmaktadır.

Hezargrad konağında Tatar Hanı Gazi Giray'ın Kırım'dan yüz bin asker ile Eflak üzerine yöneldiği bilgisini alan Serdar, buradan ayrılarak Rusçuk tarafına yöneldi ve Rusçuk yakınlarında Tuna nehrine yakın konakladı. Burada Yergöğü Kalesi dizdarı ve ağaları gelip Eflak vilayetlerinden haberler getirdiler ve dizdar ve ağalara raiyetler olundu.⁸⁵⁶ Paşa, Rusçuk'a ulaşmadan önce Tuna yalılarında mukim Babadağ halkının gönderdiği feryatçılar, İstanbul'a ulaşip bütün kasaba ve köylerin minarelerine çanlar asıldığını; İbrail, Varna, Bender, Kili, Akkerman, Cankerman, İsakçı, İsmail Geçidi, Silistre, Yergöğü, Ruscuk ve Tutrakan'da sadece kalelerin kaldığını, iskele ve

⁸⁵³ Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 271.

⁸⁵⁴ III. Murad zamanında işe yaramayan kîselerin III. Mehmed zamanında iş görmesinin sebebi, padişahların merkezi hükümete karşı takındığı tavrın sonucunda oluşan siyasi atmosferle ilgiliydi.

⁸⁵⁵ *Tarih-i Selânikî II*, 480.

⁸⁵⁶ *Topçular Kâtibi*, 63.

varoşlarının harap edildiğini, Eflak ve Boğdan'ın reayasıyla ittifak ederek Erdel, Macar, Leh ve Moskov'dan yüz binden fazla tüfekçi yardımıyla yüzyıllardan beri nizam içerisinde olan memleket-i İslâmiyye'yi viran eylediklerini belirtip asker talebinde bulundular ve gayret-i dîn için Bostanzâde'den de fetvalar istediler. Durumun vahameti karşısında Bostanzâde, "Ehl-i İslâm'ın mesâlihi görülüp a'dâ-yı dînden alınmak farzdır" fetvasını verdi. Bu gelişmeler üzerine bayram münasebetiyle Yalak-âbâd ılıcasına gitmeyi planlayan III. Mehmed, buradan feragat ederek büyük bir divan topladı. Divanda Padişah'ın Edirne'ye gitmesi ve Yeniçeri Ağasının sefere gönderilmesine karar verildi. Zaten Ferhad Paşa'nın da talebi bu doğrultuda olup, selâm çavuşu Perhîzci Bâlî Çavuş'la arzlar gönderip, Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'nın sefere iştirak etmesini istiyordu. Öte yandan Tatar Hanı Gazi Giray'ın kadirga talebi üzerine Cezayir-i Garb'tan gelen Beylerbeyi Şaban Paşa derhâl 20 pare kadirga ile Karadeniz'e gönderildi. Şaban Paşa, Tatar askerinin Karadeniz'den geçirilmesine yardımcı olamıyorsa da Özi Kalesi'nin savunmasında büyük başarılar gösterdi.⁸⁵⁷

İstanbul'da padişah nezdinde yapılan divanda sefer için çeşitli kararlar alınırken bu arada düşman kuvvetleri Niğbolu üstüne gelip, karşı duracak kimse olmadığı için Tutrakan Kalesi'ni yıkıp, Emval müfettişi Geredeli Muslihiddin'in birkaç yıldır biriktirdiği mühimmatı ve yaptırdığı şayka gemilerini yaktılar. Niğbolu'da düşman kuvvetlerine karşı mevzilenen güzide kulların, Ferhad Paşa tarafından serhat muhafazasına çekilmesi, İstanbul'da büyük bir tedbirsizlik olarak görüldü. Selânikî, bu tedbirsizliğin uğursuzluğuna Paşa'nın yakın zamanda müptela olunacağını nakleder.⁸⁵⁸ Aslında tedbirsizlik olarak görülen Paşa'nın bu hareketi, merkezdeki güçler tarafından engellenen asker sevkini bir şekilde telafi etme çaresizliği idi. Fakat netice itibarıyla Niğbolu'da büyük bir yıkıma sebep olan bu hareket, Paşa'ya karşı oluşan muhalefetin elini daha da kuvvetlendirdi ve İstanbul'da siyasi havanın daha da belirginleşmesine neden oldu. İlk olarak Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'nın kapısına tuğlar dikilip, sefer hazırlığı başlamışken kısa bir süre sonra tuğlar tekrar indirilerek seferden feragat edildi. Selânikî konuyla ilgili siyasi çevrelerin "cümle sû-i tedbirin ukubeti az zemânda Serdâra râcî'dür, tarrâka anda çatlar, kabak anun başında ufanır" dediklerini nakleder.⁸⁵⁹ Gerçekten de sadece Yeniçerileri çekmekle kalmayan III. Mehmed, Şeyhülislam Bostanzâde'yi de kasr-i âliye meşverete çağırdı. Selânikî

⁸⁵⁷ *Tarih-i Selânikî II*, 481-483.

⁸⁵⁸ *Tarih-i Selânikî II*, 484.

⁸⁵⁹ *Tarih-i Selânikî II*, 484.

yapılan meşveretin her ne kadar sır olarak kaldığını söylese de ekser tahminin Sinan Paşa'nın tekrar sadaret makamına getirilmesi noktasında olduğunu zikreder.⁸⁶⁰ III. Mehmed'in İstanbul'da yaptığı bu hamleler Ferhad Paşa aleyhine işlerken, merkezi hükümet yanlılarının ise saflarını daha da sıklaştırdı. Kendisi hakkında İstanbul'da estirilen siyasi havayı tahmin eden fakat işin bu raddesinden habersiz olan Ferhad Paşa, Şevval'in evâhinde Rusçuk'a ulaştı. Tuna nehri üzerine yapılması gereken köprü için gerekli malzemeleri hazır bulan Paşa, köprü inşasına başladı. Orduda bulunan mimarlar ve neccarları, Yeniçeri serdarı olan Zağarcıbaşı ve neferatını, azapları, akıncıları ve yörükleri, köprü yapımı için görevlendirdi ve köprüyü sekbanbaşına sipariş etti. Büyük bir gayretle ilerleyen köprü inşası 5-6 günün sonunda nehrin ortasında bulunan adaya ilhak edildi. Nehrin kaleye yakın yerlerinin sığ olması sebebiyle ihtiyaç duyulan kazıklarının temini için sancak beyleri vazifelendirildi. Köprü inşası devam ederken Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa, Eflak ve Macarlardan 4 bin kadar isyancıyı ber-taraf edip 500 kadar esirle birlikte Serdar'a dahil oldu.⁸⁶¹ Bu arada bölgenin muhafazası için de dört bölük halkı ile beraber Sâbık Defterdar İbrahim Paşa Belgrad'da, Yeniçeri kethüdası ve Anadolu Beylerbeyi Budin'de, Bosna askeri Ösek'te, Karaman ve Sivas askeri Budin'de idiler. Ferhad Paşa ise Eflak'ta Mihâl'i bertaraf ettikten sonra Belgrad'a gitmeyi düşünüyordu. Fakat Paşa, köprü inşasına devam edildiği bir hengamda İstanbul'dan gelen bir haberle sarsıldı ve nihayet beklenen son geldi ve İstanbul, izlediği siyasanın bir gereği olarak daha başından beri bütün bütün yalnız bıraktığı Ferhad Paşa'yı sadareten düşürdü. Selânikî'nin ifadesiyle “*kabak anun başında ufandı*” ve Paşa, Şevval'in evahirinde sadareten azl edilerek⁸⁶²

⁸⁶⁰ *Tarih-i Selânikî II*, 484.

⁸⁶¹ Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 272; *Târih-i Na'îmâ*, 92; *Topçular Kâtibi*, 64-65.

⁸⁶² *Tarih-i Selânikî II*, 487; Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.54, derkenar [Maatteessüf, III. Mehmed'in cülûsundan yaklaşık 8 ay sonra (H. Evasıt-ı Muharrem sene 1004) Seyyid Lokman şehnâmecilik görevinden alınıp yerine Tâlîkizâde Mehmed Subhî getirilmiştir. (*Tarih-i Selânikî II*, 515) Dolayısıyla Seyyid Lokman ile ilgili son malumatımız bu dipnot oldu. III. Mehmed'in cülûsuyla kendisinin görevden alındığı zaman dilimindeki vukuatı kaleme almadığı ve III. Mehmed'in cülûsunun hemen ilk günlerinde eserini sonlandırdığı görülmektedir. Her ne kadar Ferhad Paşa ile ilgili bir derkenarda sadaret mührünün alındığı bilgisini verse de Eflak seferi ve idamıyla ilgili malumat vermemiştir. Muhtemelen bu zaman zarfında III. Mehmed'den iltifat görmemiş ve zaten onun yaptığı değişikliklerden de nasibini almıştı. Eserini arşiv belgelerinin bile fevkinde bir dikkatle yazan Seyyid Lokman, tez çalışmamızda temel kaynaklarımızdan biri oldu. Öte yandan Seyyid Lokman'ın söz konusu eseri İbrahim Pazan tarafından da hazırlanmıştır. Fakat biz, söz konusu çalışma yayınlanmadan önce hem Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nden hem de Türk-İslam Eserleri Müzesi'nden Lokman'ın eserini temin edip ilgili notlamaları yapmıştık. Dolayısıyla Seyyid Lokman'a yapılan atıflar (dipnotlar), kendi yaptığımız okumalar ve çalışmalar minvalinde düzenlenmiştir. İlgili çalışma için ayrıca bkz., *Zübdetü't-Tevârih, Osmanlı Tarihi (1299-1595)*, haz. İbrahim Pazan, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2022).

yerine ezeli rakibi Koca Sinan, bir kez daha sadaret makamına davet edildi.⁸⁶³ Malkara'daki ikametgâhından gelip İstanbul'da konağına yerleşen Koca Sinan, sadaret davetini getiren Dilsiz Şebrenk Ağa'yla arzıhâl yazıp, "Emr-i şerîf-i Pâdişâh'a mutiyim, lâkin mühr-i izzet gelmeyince kimse itibar etmeyip sözümüzün nüfuzu olmaz" diye bildirdi. Bunun üzerine Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa ve beraberindeki yüz nefer kapıcıyla saraya getirildi ve erkânı devletin tazimleriyle divandaki yerine oturdu. Burada, Koca Sinan, vüzera-i izamdan din düşmanlarının bertaraf edilebilmesi için yardım talebinde bulundu ve vüzeraya, yek-dil ve yek-cihet çağrısı yaptı.⁸⁶⁴ Koca Sinan her ne kadar birliktelik çağrısı yapsa da aslında siyasi hayatı boyunca bu yekparelikte bir zemin bulamamıştı. Zira Koca Sinan'ın sadaret makamına bu gelişi, III. Murad zamanındaki gelişlerine göre farklılık arz ediyordu. Dikkat edilirse Dilsiz Şebrenk Ağa'yla sadaret makamına davet edildiğinde, mühr-i izzeti bahane ederek gelmek istememişti. Hemen arkasından III. Mehmed'in Kapıcılar kethüdası ve yüzden fazla kapıcıyı göndermesiyle geldiği görülmektedir.⁸⁶⁵ Koca Sinan'ın bu defa işi biraz ağırdan aldığı anlaşılmaktadır. Bu konuda hakkı da vardı. Çünkü bu defa kendisi değil başta III. Mehmed ve sistemin bütün bileşenleri onu talep etmekteydi. Damat İbrahim Paşa'nın faaliyetleri elbette Ferhad Paşa'nın başarı kazanmasını engelleyecek mahiyetteydi ve onun faaliyetleri böyle bir zeminin oluşmasında etkili olmuş idi. Fakat şüphesiz böyle bir zeminin çerçevesini padişahların genel siyaseti oluşturmaktaydı. Bu genel siyaset etrafına konumlanan hizbin, hep başarı kazandığı diğerlerinin ise tabiatıyla meşruiyetlerini kaybettikleri görülmektedir. Koca Sinan'ın, vüzera-i izama yaptığı konuşmanın karşılık bulması yahut bu imkânın doğması tam da bununla ilgili idi. Zira benzer konuşmaları evvelce de yapmış -örneğin telhislerle- fakat bir gerçekliğe tekabül etmediği için bir sonuç alamamıştı. Ancak Koca Sinan, bu defa telhislerindeki yakarışa gerek duymayacak şekilde tam olarak merkezde konumlanmaktaydı. Bu elinin daha güçlü ve tasarruflarında daha serbest olacağı anlamına gelmekteydi. Bu anlamda hemen harekete geçen Koca Sinan, elini daha da güçlendirecek olan merkez-çevre ilişkilerinin önemli bir enstrümanı olan ruus kayıtlarını gündemine alarak, Ferhad Paşa'nın tayin ettiği Lam Ali Çelebi'yi görevden alıp yerine kendi adamı olan Yahya Çelebi'yi Reisülküttaplığa getirdi ve Avusturya

⁸⁶³ 73 Numaralı MD., hkm.,1011 numaralı, H. 29. L. 1003/M. 07. 07. 1595 tarihli hükme göre Koca Sinan'ın sadaret makamına getiriliş tarihi 29 Şevval 1003'tür.

⁸⁶⁴ *Tarih-i Selânikî II*, 487.

⁸⁶⁵ *Tarih-i Selânikî II*, 488.

seferindeki ruuslara göre hareket etmesinin tenbihatını yaptı.⁸⁶⁶ Zira evvelce aynı kaygılarla Ferhad Paşa, onun ruuslarını istemiş ve Lam Ali Çelebi marifetiyle ruusları yeniden düzenletmişti.⁸⁶⁷ Zikr olunan değişikliklerle beraber evvelce uhdesinde bulunan 14 beylerbeyliğinin elinden alınarak Damad İbrahim Paşa'ya verilmesinden sonra ruuslarının da hükümsüz bırakılması, Ferhad Paşa'nın merkez-çevre bağlantısını koparmış ve yukarıda vurgulandığı üzere kol ve kanadı kırılmıştı. Merkezden çevreye iyiden iyiye yalnızlaştırılan Ferhad Paşa'nın hissesine artık, ölüm düşmekteydi. Nitekim III. Mehmed, Zilkade'nin guresinde Lala Mehmed Paşa ve Koca Sinan Paşa'yı, kasr-ı âliye davet etmiş ve yapılan toplantının sonucunda Ferhad Paşa'nın idamına karar verilmişti. Ertesi günü harekete geçen Koca Sinan, "Mihâl-i bed-fi'âl ile dîn ü devlet olmada hem hâl-dür ve Memâlik-i İslâmiyye'ye zarar u gezend irişmeğe müsâmahada mürtekib-i küfr ü dalâldür"⁸⁶⁸ diye Bostanzâde'den katline fetva alıp Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa'yı, seksen kapıcı ile beraber Ferhad Paşa'nın üzerine yolladı. On iki gün süre verilen Ahmed Ağa'dan fırsat bulduğu takdirde Paşa'yı izale etmesi istendi.⁸⁶⁹ Ferhad Paşa'nın aleyhinde alınan söz konusu karardan haberdar olan adamları, bu maslahat için görevlendirilen Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa'dan önce davranarak, Rusçuk'ta bulunan Serdar'a yetişip sadaret makamından alındığını ve öldürülmesi için emirler verildiğini bildirdiler. Bunun üzerine Serdar, sadaret mührünü ve hazineyi Satırcı Mehmed Ağa'ya teslim ederek Kapıcılar Kethüdası gelmeden iki gün önce Rusçuk'tan ayrıldı.⁸⁷⁰

Öte yandan Ferhad Paşa'nın merkez-çevre ilişkisini kesip kendi bağlarını güçlendirmeye devam eden Koca Sinan, Paşa'nın kapı halkından Kapı Kethüdası Cafer Kethüda'yı, Kapıcıbaşı Hurrem Ağa'yı ve Mektupçusu Nurullah Çavuş'u Yedi kuleye haps ettirdikten sonra⁸⁷¹ Paşa'nın yaptığı tevcihatları da kin ve garazla yapmıştır gerekçesiyle iptale koyuldu ve Mısır Beylerbeyliğinden mazûl olup Ferhad Paşa'nın Yemen eyaletine vezaretle gönderdiği Hafız Ahmed Paşa'yı, Yemen ahvalini

⁸⁶⁶ *Tarih-i Selânikî II*, 489.

⁸⁶⁷ 73 Numaralı MD., hkm.,328, H. 27. N. 1003/M. 05. 06. 1595.

⁸⁶⁸ *Hasan Bey-zâde, Tarihi III*, 459.

⁸⁶⁹ *Tarih-i Selânikî II*, 491.

⁸⁷⁰ Mehmed b. Mehmed er- Rûmî, *Nuhbe*, 446-447; *Hasan Bey-zâde, Tarihi III*, 459-66; Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 273; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1228; *Peçevi Tarihi II*, 157-58; *Topçular Kâtibi*, 70; *Târih-i Na'îmâ*, 92.

⁸⁷¹ Koca Sinan Paşa, H. 16 Rebiülevvel 1004/ M. 19 Kasım 1595'te dördüncü kez geldiği sadareten azl edildikten sonra Ferhad Paşa'nın Yedikule'de hapiste bulunan adamlarının salındığı görülmektedir. (Bu günkü gün merhûm Ferhad Paşa'nın Yedi-Kulle'de habs buyurulan Ca'fer Kethudâ ve Hurrem Ağası ve sa'ir tevâbi'i itlâk buyuruldu). *Tarih-i Selânikî II*, 538.

bilmez diyerek azl ettirip hâlen muhafaza hizmetinde olan Hasan Paşa'yı yerinde bıraktı. Hafız Ahmed Paşa'dan ise İstanbul'a mülâzemet gelmesini istedi. Van Beylerbeyi olan Damadı Hüsrev Paşa oğlu Abdullah Paşa'yı, tekrar Van beylerbeyi olarak görevlendirdi. Şirvan muhafazasında olan Cafer Paşa'yı İstanbul'a mülâzemet çağırıp Davud Paşa'yı Şirvan beylerbeyliğine getirdi. Oğlu Mehmed Paşa'nın vezaret haslarını geri verdirtti. Sipahi-oğlanları Ağalığından ref olunan Çerkes Hüsrev Ağa tekrar sipahi-oğlanları ağalığına iade ettirip Silahdarbaşı Rıdvan Ağa, Cebecibaşı İbrahim Ağa, Matbah-ı Âmire Emîni Mehmed Ağa İstanbul'a mülâzemet çağırıldı.⁸⁷² Ayrıca Baş defterdarlıktan ref olunan Emir Efendi'yi tekrar Baş defterdarlığa, Anadolu kadıaskerliğine ise Bostanzâde'nin kardeşi Mevlâna Muslihiddin Efendi'yi getirdi. Ferhad Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'yı Diyarbakir beylerbeyliğinden azl ederek, yerine Şam Beylerbeyi Murad Paşa'yı, Şam beylerbeyliğine ise Sivas Beylerbeyi Besleme Mahmud Ağa'yı getirdi.⁸⁷³ Yaptığı bu tasarruflarla arkasında kendisine karşı potansiyel tehdit oluşturabilecek güçleri kıran ve merkez çevre bağını tahkim eden Koca Sinan, nihayet 9 Zilkade/16 Temmuz'da padişahla yaptığı görüşmeden sonra sefere müteveccih olup, otağını Sultan Süleyman Han Gazi'nin konduğu mahale kurdu. 13 Zilkade'de/20 Temmuz'da buradan "Ferhad Paşa üstüne veya Vilayet-i Eflak'a" deyip göçtü.⁸⁷⁴

Bu esnada Ferhad Paşa üstüne giden Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa'dan evvel gelen casus, askerin Ahmed Ağa'yı, Serdar'a yaklaştırmaması sebebiyle idamı gerçekleştirmediğini bildirdi. Bir süre sonra Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa sadaret mührünü almış hâlde Koca Sinan'ın huzuruna geldi. Ahmed Ağa'ya saltanat tarafından ısmarlanan görevi neden yapmadığı sorulduğunda: "Serdarı din düşmanları üzerine müteveccihen köprü inşasıyla meşgulken bulduğunu, ordu içerisindeki bütün kapıcıların kendisini helak edeceğini fahmettiğinden Serdar'ı öldürmeye teşebbüs edemediğini, dostça davranarak ahval gözetmeye geldiğini belirtip, fırsat gözetip ancak mühr-i izzeti alabildiğini söyledi." Ayrıca Serdar'ın "Ben efendüm âsitânesine giderim, emr ü fermân ne ise anda yerine gelsün, bunda düşmen yüzünde keyd ü mekr ve garaz-ı nefis ile baş vermek olmaz. A'dâ-i dîne kuvvet-i kalb olur" dediğini ve Serdar'ın yakın korumalarının da kendisini yaklaştırmadığını belirtti.⁸⁷⁵ Ahmed

⁸⁷² *Tarih-i Selânikî II*, 492.

⁸⁷³ *Tarih-i Selânikî II*, 494-498.

⁸⁷⁴ 73 Numaralı MD., hkm., 593, H. 20. ZA. 1003/M. 27. 07. 1595; *Tarih-i Selânikî II*, 496.

⁸⁷⁵ Selânikî Mustafa Efendi, Kapıcılar Kethüdası Ahmed'in, Ferhad Paşa'ya mülâki olduğunu zikretse de Edirneli Mehmed bin Mehmed, Hasan Bey-zâde, Kâtip Çelebi, Mustafa Âlî, Naîmâ, Peçevi ve

Ağa'nın bu başarısızlığına çok hiddetlenen Koca Sinan, kendisiyle sefere katılan Şam kullarını Silahdarbaşı Rıdvan Ağa komutasına verip: "Takip eylen başı Padişahın malı sizindir. Şer'an dahi izalesine fetva vardır" diyerek Ferhad Paşa üzerine yolladı.⁸⁷⁶ Bu arada Rusçuk'tan çoktan ayrılmış olan Paşa, ordunun ana güzergahı üzerinden değil Karadeniz'in kıyısına inerek Misivri, Ahyolu, Burgaz Süzebolu, taraflarından İstanbul'a yöneldi.⁸⁷⁷ İstanbul'a dönüş yolculuğunda evvelce haber edilmesine rağmen⁸⁷⁸ Koca Sinan'ın üzerine saldığı Şam askerleriyle Amik nehri köprüsü yanında karşılaşan Paşa, hazinesinin yağma edilmesine mâni olamadı hatta kendisine yakınlaşan askerlerden de birkaç kise altın ve gümüş saçarak kurtulabildi.⁸⁷⁹ Rusçuk'tan başlayan meşakkatli yolculuğunu Şam yeniçerilerinin saldırısı sonucu ağırlıklarından ayrılıp altmış nefer askeriyle sürdüren Paşa, kimi zaman kılavuz tutarak ve kimi zaman reaya kılığına girerek nihayet Istranca dağlarına erişti. Buradan Valide Sultan'a (Safiye'ye), nukud ve cevâhirinden nesi var ise af temennisiyle gönderdi.⁸⁸⁰ Valide Sultan'ın "cürmü af olundu gelsin" emriyle Litroz'daki çiftliğine gelip yerleşti.⁸⁸¹ Cephedeki rakibini bir anlamıyla atlatan Ferhad Paşa, bir müddet sonra

Topçular Kâtibi, tarihlerinde Kapıcılar Kethüdası Ahmed'in Rusçuk'a vâsıl olmadan önce Paşa'nın buradan ayrıldığını zikrederler. Neticede her iki anlatıda da Kapıcılar Kethüdasının uhdesine verilen maslahatı gerçekleştirmediği görölse de merkezle Ferhad Paşa arasındaki gerilim dikkate alındığında Selânikî'den ziyade diğer kroniklerinin anlatılarının da makul olduğu görölmektedir. Mehmed b. Mehmed er-Rûmî, *Nuhbe*, 446-447; *Hasan Bey-zâde, Tarihi III*, 459-466; Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 273; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1228-1233; *Peçevi Tarihi II*, 157-58; *Topçular Kâtibi*, 70; *Târih-i Na'imâ*, 92; *Tarih-i Selânikî II*, 498.

⁸⁷⁶ Söz konusu fetvayı Kâtip Çelebi, Mustafa Âlî, Naima ve Peçevi şöyle nakletmektedirler: Tuna yalılarında mukim olanlardan Ferhad Paşa'ya şikayetçiler gelip "Ehl-i iyâlimiz kafiye esir olduğundan gayrı, meclislerinde iyâlimize kadeh sürdürürler, gayret-i İslam yok mudur? dediklerinde" Ferhad Paşa: "Ya siz onların avratlarını esir etmeniz hoş mudur? deyip gelenleri sert bir şekilde azarlamıştı. İşte Paşa'nın bu söyleminden hareketle ve Koca Sinan'ın tahrikiyle Bostanzâde'nin fetva verdiğini naklederler. Selânikî Mustafa Efendi fetvadan bahsetmekle beraber içeriğine değinmez, Hasan Bey-zâde ise yukarıda zikr edilen gerekçeyle fetvanın verildiğini nakleder. Koca Sinan'ın her fırsatta rakibinin izalesini sağlayacak fetva almak istemesi tabiidir. Fakat yukarıda değinildiği üzere Mustafa Âlî ve Peçevi'nin ifadesiyle Koca Sinan'ın fetva alabilmek için Bostanzâde'ye otuz bin dinar verdiğini söylentisi gerçek olmasa gerektir. Zira siyasi iklim dinarlara ihtiyaç bırakmayacak şekilde Koca Sinan'ın lehine idi. Kaldı ki aynı Bostanzâde, III. Murad saltanatında da Şeyhülislamlık yapmıştır ancak Ferhad Paşa aleyhinde herhangi bir fetvası söz konusu değildir. Söz konusu fetva için bkz., *Hasan Bey-zâde, Tarihi III*, 459; Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 273; Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1230-1231; *Peçevi Tarihi II*, 157; *Târih-i Na'imâ*, 93; *Tarih-i Selânikî II*, 491.

⁸⁷⁷ Ferhad Paşa'nın, Koca Sinan ve ordusuyla karşılaşmayacak şekilde ordunun ana güzergahlarından uzak bir şekilde Rusçuk'tan çıkıp Bazan, Torlak, Hezargrad (Razgrad), Şumnu civarlarından geçip, Karadeniz sahiline yaslanarak Misivri, Ahyolu, Burgaz, Süzebolu üzerinden Istranca dağlarına, oradan İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır.

⁸⁷⁸ Selânikî, Koca Sinan'ın, Şam askerlerini Ferhad Paşa'nın katli için salması üzerine ordunun içinde mütebedeyyin ve ehl-i insaf olanların Paşa'ya yetişip "Devletlû, karâr zemânı değildir ne turursun, leşker-i mühâlif geldi göçmek gereksin" diyerek durumdan haberdar ettiklerini nakleder. *Tarih-i Selânikî II*, 499.

⁸⁷⁹ *Hasan Bey-zâde, Tarihi III*, 462.

⁸⁸⁰ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1230.

⁸⁸¹ *Târih-i Na'imâ*, 93.

içerdeki rakibinin hilesine çaresiz aldandı. Damad İbrahim Paşa, Alamanoglu demekle meşhur Salamon adında bir aracıyı Ferhad Paşa'ya göndererek, Paşa'dan murassa bir hançer alıp suçunun affını sağlayacağı vaadinde bulundu ve kısa bir süre sonra vaadini gerçekleştiren Damad İbrahim, suçunun affedildiğini ve artık hiçbir şeyden çekinmeden çiftliğinde oturabileceğine dair padişah iznini, Paşa'ya gönderdi. Padişah iznini berat-ı eman bilen Paşa, önce ağalarını meydana çıkardı ve daha sonra kendisi de ahbap kabullerine başladı.⁸⁸² Saray ekibi tarafından adım adım Yedikule'ye çekilen Paşa'nın, kaderine boğun eğmekten başka çaresi yoktu. Ve nihayet tedbirin elden bırakılıp görece bir rahatlamanın sağlandığı bir hengamda III. Mehmed, "Saferü'l-muzafferin dördüncü gününde seher vakti Sarây-ı Atîk'den arz odasına gelip, fil-hâl Bostancıbaşı Ferhad Ağa'yı isteyip, yüz nefer Bostancı ile beraber Ferhad Paşa üzerine salıp, çiftliğinden alınıp Yedikule'ye habs edilmesi emrini verdi". Bostancıbaşı emir mucibince Ferhad Paşa'yı bir ata bindirip, Yedikule'ye getirerek habs eyledi. Baş defterdar Burhan Efendi ve Anadolu defterdarı Mahmud Efendi ise Divân-ı Âlî'den kalkıp, Paşa'nın evini mühürleyip hazinesini zapt ettiler. Yakın adamlarından Sinan Ağa ve Piyale Kethüdanın dahi evleri mühürlendi.⁸⁸³ Bu arada seferde bulunan Koca Sinan, Ferhad Paşa aleyhine faaliyetlerini devam edip, payitahta arzlar göndererek Tatar askerinin Gazi Giray Han ile Eflak seferine gelmemesinin sebebini, Ferhad Paşa'nın tedbirsizliğine ve Paşa'ya ait olduğunu iddia ettiği mühürlü bir mektuba bağlıyor⁸⁸⁴ ve askerın ekseriyetinin sefere gelmemesinin sebebının ise Ferhad Paşa'nın yine sadaret makamına getirilerek, Eflak canıplerine serdar olarak gönderileceğı düşüncesinden kaynaklandığını belirtiyordu.⁸⁸⁵ Yine diğeri bir arzında ise Ferhad Paşa'nın, adamlarını helak ettiler, hazinemi yağmaladılar söyleminin kizb olduğunu ve itimat edilmemesi gerektiğini belirtiyordu.⁸⁸⁶ Görüldüğü üzere dört bir koldan sarılan Paşa'nın izalesi için bir taraftan seferde bulunan Koca Sinan Rusçuk'tan, İstanbul'un elini rahatlatacak gerekçeleri sıralarken diğeri taraftan zaten merkezde Paşa'nın izalesine Koca Sinan'dan daha ziyade teşne olan Damad İbrahim de boş durmuyor ve bu defa III. Murad'ın vefatıyla hazineden kaybolan paraların akıbetini Ferhad Paşa'yla ilişkilendiriyordu. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan bir

⁸⁸² *Hasan Bey-zâde, Tarihi III*, 464.

⁸⁸³ *Tarih-i Selânikî II*, 528.

⁸⁸⁴ Friedrich Seidel, *Sultanın Zindanında, Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, 63.

⁸⁸⁵ *Tarih-i Selânikî II*, 528.

⁸⁸⁶ Selânikî hadisenin kizb olmadığını belirtmekten kendini alamaz. *Tarih-i Selânikî II*, 503.

evraka göre Ferhad Paşa'nın hazineden iki yüz kerre yüz bin akçenin kaybolmasından sorumlu tutulduğu anlaşılmaktadır. Ferhad Paşa'nın Yemen beylerbeyi olarak atadığı fakat Koca Sinan'ın Yemen ahvalini bilmez diyerek tekrar İstanbul'a çağırdığı Ahmed Paşa tarafından Ferhad Paşa'ya sızdırılan bu iftira karşısında Paşa'nın hemen harekete geçerek, III. Mehmed'e arz gönderip gerekli teftişin yapılmasını istediği görülmektedir.⁸⁸⁷ Bu yıpratma faaliyetinden de bir netice alamayan Damad İbrahim, tekrar harekete geçip, nihayet Ferhad Paşa'nın hissesine düşen ölümü gerçekleştirmek için Okçuzâde hattıyla hazırlattığı ölüm fermanını Padişaha onaylattı ve söz konusu fermanın gereğini yapmak üzere Çavuşbaşı Çoban Süleyman Ağa ile birkaç nefer celladı, Yedikule'ye gönderdi. Yatsı namazını cemaatle kıldıktan sonra odasına çekilen ve şiddetli bir hummaya yakalanan Paşa'nın üzerine cellatlar yürüyüp, zor kullanarak boğazına kement takıp, Paşa'yı boğarak zümre-i şühedâya ilhak eylediler. H. 05 Safer 1004/M.10 Ekim 1595. Ertesi gün Yedikule'de musalla önünde hazır bulunanlarla cenaze namazı kılınıp, Ebû Eyyûp el-Ensârî Hazretleri türbesi civarında bina ettirdiği türbesine defnettiler.⁸⁸⁸

Cihânda izzet ummak mühmel işdür.

Ki gerdûn-bend bir karış kirişdir.⁸⁸⁹

Paşa'nın idamı, dönemin kroniklerinde esefle karşılandı. Mustafa Âlî, onun idam edilmesini sefer hazırlığında olan Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'ya istediği binek ve yük hayvanlarını teslim etmemesine bağlayıp, Serdar'ın Acem diyarında onca hizmet etmiş iken ve yine bu anlamda istifade edilecek tecrübeye sahip iken öldürülmesini büyük haksızlık olarak görür.⁸⁹⁰ Selânikî Mustafa Efendi, Paşa'nın idam edilmesini, Koca Sinan'la aralarındaki düşmanlığa bağlayıp "Umûr-ı saltanata bir mertebede vücûdî lâzım u elzem idi ki niçe yıllar mumlar yakıp arayıp bulamayalar. Pâdişâh-ı cihân-penâh ile cümle erkân-ı sa'âdet kemâl derece nâdim ü peşîmân" olduklarını belirtir.⁸⁹¹ Peçevi, Sultan Mehmed'in çok saf ve temiz yürekli olduğunu için vezirlerin

⁸⁸⁷ BOA, TS.MA. e, nr. 815-37, H. 29. Z. 1003 /M. 04.09.1595.

⁸⁸⁸ Selânikî Mustafa Efendi, Ferhad Paşa'nın sağlığında inşasına başlattığı fakat henüz tamamlanmayan türbesine defnedildiği, pencereleri ve kapısı mihlanan türbeyi tamamlamaya Koca Sinan'ın şerrinden kimsenin yanaşmadığı, tâ ki altı ay sonra Koca Sinan'ın öldüğü gün türbenin açılıp tamir edilmeye başlandığını nakleder. *Tarih-i Selânikî II*, 529.

⁸⁸⁹ *Tarih-i Selânikî II*, 530.

⁸⁹⁰ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr IV*, 1231-1232.

⁸⁹¹ *Tarih-i Selânikî II*, 531.

yalan, hile ve entrikalarından habersiz olduğuna değinerek, Acem seferinde onca yararlılık göstermesine rağmen Ferhad Paşa'nın öldürülmesini esefle karşılar.⁸⁹² Kâtip Çelebi'den naklen Na'imâ ise kelâm-ı munsîfâne başlığı altında; "Merhum Ferhad Paşa'nın Acem seferlerinde bu kadar hizmeti ve Şahoğlunu getirip a'dâya bu mertebe hakareti mukabelesinde bu vechiyle mükâfât olundu. Merhum Sultan Murad Han Paşa-yı merhumun kadrini bilip dâ'ima himâyet ederdi. Lakîn Sultan Mehmed Han sâf-dil ve sâde-derûn, hîle ve hud'a vâdîlerine henüz gayr-i mütefattın olmakla garaza mebni musanna' kelimâtı i'timad buyurup ahvâlin böyle olduğunu" belirtir.⁸⁹³

Hülasa Ferhad Paşa'yı doğuran, III. Murad ve onun siyasasıyla bir güç olarak ortaya çıkan saray çevreleri olmuştu. Tabîî olarak öldürülmeden önce de sarayın desteğini istemiş fakat her iki hamisinin de hayatta olmaması onun da tutunamayacağı gerçekliğini doğurmuştu ve Ferhad Paşa bu gerçekliğin farkındaydı.⁸⁹⁴ Fakat Paşa'nın saraya başvurmaktan başka çaresi de yoktu. Çünkü Koca Sinan Paşa gibi kadim merkezi hükümet geleneğinden gelip devletin kadim kurumsal yapıları üzerinde ağ kurabilme yeteneğine sahip değildi. Bu anlamda onun güçlü bir kapı halkına yahut zengin ekonomik kaynaklara sahip olmasının da bir hükmü yoktu. Zengin ekonomik kaynaklara sahip olmak, sistemin dışladığı ve sisteme tutunmaya çalışan ve devletin kurumsal örgütlenmesinde hareket kabiliyeti olan Koca Sinan için bir anlam ifade etmekteydi. Fakat Ferhad Paşa'nın kapı halkına yahut zengin ekonomik kaynaklara sahip olmasının bir anlamı yoktu.⁸⁹⁵ Çünkü o, merkezi geleneğin paydaşlarıyla ilişkisi olmayan ve hatta bilakis merkezi gelenek tarafından istenmeyen bir adamdı. Onun harekete geçirebileceği kurumsal bir yapıyla bağı yoktu. O, kariyerini merkezi hükümet içerisinde yaptığı mücadelelerle değil bizzat III. Murad ve siyasasıyla beliren saray tarafından desteklenerek edinmişti. Saray ise III. Murad'dan sonra III. Mehmed'in merkezi hükümet yanlısı politikaları karşısında bir uzlaşma arayışına girerek merkezi hükümet yanlılarıyla kavgası olmayan yeni bir gözde ortaya çıkarmıştı

⁸⁹² *Peçevi Tarihi II*, 158-159.

⁸⁹³ Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 273; *Târih-i Na'imâ*, 94.

⁸⁹⁴ Zira yukarıda vurgulandığı üzere III. Murad'ın vefatı haberi kendisinden gizlenmiş ve III. Mehmed'e saltanat müjdesi sarayın yeni gözdesi Damad İbrahim'in adamlarıyla gönderilmişti. Bu hadise Ferhad Paşa'ya karşı sarayın tavır aldığını göstermektedir ki Ferhad Paşa bu gelişmelerden bîhaber değildi.

⁸⁹⁵ Öte yandan henüz bu dönemde, her iki taraf açısından da Kapı halklarına sahip olmak esas itibarla fazlaca ehemmiyet kesp etmemektedir. Zira her iki tarafında padişahın kapı halklarından olduğu ve daha henüz Padişah kapısıyla, Paşa kapıları arasında keskin bir ayrışmanın yaşanmadığı görülmektedir. III. Murad'ın siyasasının bir sonucu olarak belirginleşen saray ile merkezi hükümet arasındaki gerilim bir süre daha devam edecek ve Paşa kapılarının doğmasını sağlayan bu hikâyenin sonunda süreç, Padişah kapısının görece geri, Köprülüler sadaretiyle birlikte Paşa kapılarının ise daha ön plana çıkmasıyla neticelenecektir.

(Damad İbrahim Paşa). Hâl böyle olunca isnat noktasını kaybeden Paşa, bir anlamda ortada kalmış ve ölüme terk edilmişti. Şayet Ferhad Paşa'ya sarayın desteği hâlâ sürüyor olsaydı, muhtemelen Yedikule zindanındaki akıbeti yaşamazdı. Öte yandan onun ölümü için her ne kadar Selânîkî Mustafa Efendi bir numaralı fail olarak Koca Sinan'ı, Mustafa Âli Cığalazâde Yusuf Sinan'ı zikretseler de Hasan Bey-zâde ve Naima, Sinan Paşa'nın bu işten feragat ettiğini belirtirler.⁸⁹⁶ Elbette Koca Sinan bu işten feragat etmiş değildi. Kroniklere yansıyan Koca Sinan'ın bu işten (Ferhad Paşa'ya düşmanlıktan) feragat ettiği izleniminin sebebi, onun ölümünü emin ellere sipariş etmiş olmasıydı. Koca Sinan'ın bundan daha iyi bir çözümü olamazdı. Zira Ferhad Paşa'yı izale etme kabiliyetine sahip olsaydı, evvelce zaten bunu yapardı. Bir başka ifadeyle Paşa'yı öldüren, Koca Sinan'ın faaliyetleri değil, onu doğuran güç merkezinin el çekmesi oldu. Kroniklerde geçen Koca Sinan'ın bu işten feragat etti ifadesinin bir boyutu da III. Mehmed'in siyasasının bir gereği olarak Ferhad Paşa'ya saray desteğinin kesilmesiyle Paşa'nın, Koca Sinan'ın hükmettiği alana itilmesi ve ona bir rakip olmaktan çıkması idi, en azından rahat baş edebileceği bir rakip konumuna gelmesi idi. Bu yönüyle Paşa, Koca Sinan'dan ziyade sarayın yeni gözdesi Damad İbrahim Paşa için daha çok tehlike arz ediyordu. Çünkü destek aldıkları kaynak aynıydı. Dolayısıyla Paşa'nın idamında, Koca Sinan'dan çok Damad İbrahim'in heveskar olması hadisenin seyri itibarıyla anlamlıdır. Öte yandan Ferhad Paşa'nın idamı Peçevi, Kâtip Çelebi ve Naima'nın ifadesiyle III. Mehmed'in saf-dil ve sâde-derûn olmasıyla değil,⁸⁹⁷ babasının izlediği siyasanın bir neticesi olarak ortaya çıkan yeni siyasi formdan (düzenden) ve yeni politik pozisyonlarından rahatsızlık duyup saray çevrelerinden ziyade merkezi hükümet çevrelerinin yanında yer almasının bir sonucu idi. Zira III. Mehmed, Lala Mehmed Paşa'yı (Tekeli) annesinin (Safiye Sultan) hiçbir katılımı olmadan hatta biraz da rahatsızlık uyandırarak veziriazam yapmış, yine Saray'ın yeni gözdesi Damad İbrahim Paşa'yı ise sadarete getirmemeye çalışıp çeşitli

⁸⁹⁶ *Hasan Bey-zâde, Tarihi III*, 463; *Târih-i Na'îmâ*, 93.

⁸⁹⁷ Zira zamanının en büyük alimleri ve şairlerinden tahsil ve terbiye gören III. Mehmed'in, Adli mahlasını kullanarak iyi şiir yazdığı bilinmektedir. Bu ölçüde entelektüel bir kimliğe sahip ve uzunca bir sancak yönetim tecrübesi olan III. Mehmed'in icraatlarını saf-dil ve sâde-derûnluğuna ile açıklamak doğru olmasa gerektir. Bu anlamda Ferhad Paşa'nın idamını, III. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında olması sebebiyle kroniklerin ifade ettiği şekliyle değil, III. Mehmed'in merkezi hükümet tarafını güçlendirme çabalarının bir sonucu olarak değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Daha sonraki yıllarda III. Mehmed'in saray merkezine tekrar alan açtığı konusu, sadrazamlık bağlamında klasik dönemin son temsilcisi Koca Sinan Paşa gibi (merkezi hükümeti domine eden) bir karakterin olmamasının eksikliği göz önünde bulundurularak yapılacak bir değerlendirmenin konusudur. Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 273; *Peçevi Tarihi II*, 159; *Târih-i Na'îmâ*, 94.

gerekçeler ortaya atmıştı.⁸⁹⁸ Örneğin Haçova'da sadaret makamında Damad İbrahim olduğu hâlde Cığalazâde Yusuf Sinan Paşa'yı sadaret makamına getirmişti.⁸⁹⁹ Yine sarayın bir başka gözdesi Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa'nın ve Dârüssaâde Ağası Osman Ağa'nın öldürülmeleri aynı politikanın bir devamı hükmündedir. İşte III. Mehmed'in, saray çevrelerine karşı tavır alıp merkezi hükümet kanadını güçlendirme çabasının ilk kurbanı ise Ferhad Paşa olmuştur. Bir başka ifadeyle Paşa'nın izalesi merkezi hükümet ve saray çevrelerinin birlikteliğiyle dönemin siyasi ikliminde sağlanan konsensusun bir sonucu olmuştur. Netice itibariyle III. Murad'ın siyasası Sokollu'nun izalesiyle neticelenirken; III. Mehmed'in siyasası ise Ferhad Paşa'nın izalesiyle sonuçlanmıştır. Çünkü Sokollu Mehmed Paşa, III. Murad'ın siyasasında merkezi hükümetin bir temsilcisi iken; Ferhad Paşa'da aynı şekilde saray merkezli bir yönetimin temsilcisi pozisyonuna gelmişti. Yani Ferhad Paşa'yı evvelki yönetim tarzına karşı bir itiraz doğururken cari yönetim tarzının evvelkine karşı itirazı da öldürmüştür. Burada esas olan gerçeklik padişahların arka planda kalmalarına neden olan oluşumlara karşı hamleler yaparak, tabîi olarak kendilerini ön planda tutma refleksidir. III. Murad bunu sadaret makamına tavır alıp, sarayı tahkim ederek yapmaya çalışmış; III. Mehmed de babasının politikaları sonucunda ortaya çıkan saray ekibine karşı, sadaret makamının temsilcilerini yanına alarak yapmaya çalışmıştır. Hizip mücadelelerinde kazananın belirlenmesinde ise şüphesiz padişahların bu genel siyasası temel faktör olmuştur.

4) Vakıfları

Ferhad Paşa'nın Yedikule'de idamının hemen arkasından muhâlefâtını ve emlâkını miriye zapt için Vezir Hasan Paşa, Kapı Ağası Gazanfer Ağa, iki defterdar ve hazine başı tayin edildi. Bostancı başı Ferhad Ağa'nın da onlara katılımıyla kıymetli murassa ve mücevherleriyle beraber kılıç, hançer, bozdoğan ve sair eşyaları hazineye irsal edildi. Söz konusu heyetin yaptığı incelemede Paşa'ya ait nakit bulunamadı. Çünkü o, sarayın iltifatını tekrar kazanmak için bütün varlığını gereksiz

⁸⁹⁸ Bkz., 820. Dipnot.

⁸⁹⁹ III. Murad, izlediği politikalarının bir gereği olarak merkezi hükümet çevrelerinin etkin olduğu savaş meydanlarına gitmez iken; III. Mehmed'in sefere çıkması merkezi hükümet tarafında konumlanan bir siyaset izlemesiyle ilgili olmuştur.

yere sarfetmişti. Ayrıca Koca Sinan'ın Şam yeniçerilerini üzerine salmasıyla bir takım varlığını da onlara bırakmak zorunda kaldığını bilmekteyiz. Paşa'nın evinde ertesi günü yapılan aramalarda ise tavan arasında sadece beş kise altın ve üç kise çili akça bulunabildi. Söz konusu nakidin dışında var olan diğer mallarından esbâb, raht, cebehane ve davarlarına da el konuldu. Hatta Divan-ı hümayundan Hazergrad ve Edirne kadılarına emirler gönderilerek Paşa'nın emanet olarak bıraktığı mallarının miriye zapt işlemlerinin gerçekleştirilmesi istendi.⁹⁰⁰ Selânikî'nin nakline göre de "hayrât u hasenât ve evkâf u akardan" nesnesi yok idi.⁹⁰¹ Selânikî her ne kadar hayrat u hasenat ve evkaftan nesnesinin olmadığını belirtse de Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelere göre Ferhad Paşa'nın Demirkapı kurbunda bir Camii ve Dârü'l-hadis yaptırdığı anlaşılmaktadır. Söz konusu Camii ve Dârü'l-hadise, Ohri kazasının Leskofça ve Legoşa karyelerinin gelirlerinin de vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁹⁰² Fakat yaptığımız araştırmalarda söz konusu Camii ve Dârü'l-hadise dair bir ize rastlayamadık. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin ettiğimiz H. 1275/M. 1858-59 tarihli bir belge⁹⁰³ Sultan Mahmud türbesinin karşısında bir Ferhad Paşa Camii'nden bahsetse de söz konusu belge, Hoca Ferhad Mescid'ini (Namı diğer Asmalı Mescid'i) işaret ediyor olmalıdır.⁹⁰⁴ Öte yandan Ayvansarayî Hadîka'sında "Musalla Mescidi der-kurbu Kumkapı" başlığı altında Kumkapı da bulunan Musalla Mescidi'nin banisinin Sadrazam Ferhad Paşa olduğunu zikrederek mescidin hikâyesini şu menkıbe ile anlatır: "Şeyh Ramazan hâlveti hulefâsından Şeyh Mahmud Efendi, Paşa-yı müşârunileyhin Yeniçeri Ağası iken görmüş olduğu rüyasını dâmâd-ı sultânî ve sadrazam olacaksınız diye tebşîr ile tabîr etmekle Paşa-yı müşârunileyh dahi vâki olursa Şeyh'e bir mescid binâsı nezr eylediğine binâen sadaretinde nezrine vefa ederek mescidi bina eylediğini Şeyh Mahmud Efendi'nin daha sonraları Şeyh-i Ferhad

⁹⁰⁰ BOA, A. {DVNSMHH. d. 73/1191, H. 01. M. 1004/M. 06. 09. 1595; BOA, A. {DVNSMHH. d. 73/1192, H. 01. M. 1004/M. 06. 09. 1595 tarihinde Edirne ve Hezargrat kadılarına gönderilen hükümlerle Ferhad Paşa'nın Edirne ve Hezargrad'da esbab ve emvalinden emanet konulmuş her neyi var ise Paşa'nın adamlarından Perviz Ağa'ya teslim edilerek gönderilmesi istenmiştir.

⁹⁰¹ *Tarih-i Selânikî II*, 530.

⁹⁰² BOA, AE.SMST.III/97-7354, vr.1, H. 03. M. 1181 /M. 01. 06. 1767; BOA, AE.SMST.III / 98-7380, vr.1, H. 05. M. 1181/M. 03. 06. 1767; BOA, İE. EV. / 46-5234, vr.1, H. 09. ZA. 1115 / M. 15. 03. 1704.

⁹⁰³ VGMA/BOA, EV. MH. / 844; (VGMA/BOA şeklinde atıf yapılan dipnotların belgeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin edilmiştir. Söz konusu belgelerin numaraları Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan numaralardır. Fakat BOA'da bazı belgelerin henüz görüntüsü açılmamıştır).

⁹⁰⁴ Sultan Mahmud türbesinin karşısında bulunan ve 1917 yılında Türk Alman Dostluk Yurdu yaptırılmak için yıkılan Hoca Ferhad (Asmalı Mescid'in) Mescidi'nin Fatih'in huddâmından Hoca Ferhad'ın yaptırdığı anlaşılmaktadır. Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî' Efendi, Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l Cevâmi'* (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar), haz. Ahmed Nezih Galitekin (İstanbul: İşaret Yayınları 2001), 66.

diye meşhur olduğunu ve H. 976'da (M. 1568-9) vefat ettiğini nakleder".⁹⁰⁵ Ayvansarayî'nin naklinde geçen menkıbe doğru olduğu kabul edilirse söz konusu menkıbenin Damad (Hattat) Ferhad Paşa'yla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Damad Ferhad Paşa H. 960'da⁹⁰⁶ (M. 1552-53) Yeniçeri Ağalığına getirilmiş olup araştırmamıza konu Ferhad Paşa H. 990'da (M. 1582) Yeniçeri Ağalığına getirilmiştir. H. 976/M. 1568-69'da vefat eden Şeyh Mahmud Efendi ile H. 990/M. 1582'de Yeniçeri Ağalığına getirilen Ferhad Paşa'nın bu anlamda bir hikayesinin olması mümkün olmasa gerektir. Yine metin içerisinde damad ve sadrazamlıktan bahsedilmektedir ki bu anlamda da bir çelişki söz konusudur. Zira Damad Ferhad Paşa sadaret makamına gelememiştir. Araştırmamıza konu Ferhad Paşa ise dâmâd-ı şehriyârî değildir. Ayrıca söz konusu Şeyh Ferhad namıyla ün kazanan mescidin *Tezkiretü'l-Ebniye*'de⁹⁰⁷ Mimar Sinan'ın eserleri arasında zikredildiği görülmektedir. Mimar Sinan'ın ise (H. 996/M. 1588) Ferhad Paşa sadrazam olmadan önce vefat ettiği bilinmektedir. Öte yandan Atâyî *Şakâ'ik Zeyli*'nde söz konusu menkıbeyi şöyle nakletmektedir: Bir gün Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa ki ba'dehu dâhil-i silk-i vüzerâ olmuştur, huzûr-ı şeriflerine gelüp resm-i mu'tâd üzere 'âkıbet-i emrinden keşf-i murâd eyledükde "Allâhu a'lem, mir'ât-ı şühûdumuzda fülân zemânda Şehzade Sultan Mehmed Han hizmetlerine dâmâd ve dîvân-ı Süleymânî'de vezâret ile ber-murâd olmanız görölür", diyüp zemân-ı ma'hûdede emr-i mev'ûd vücûd bulıcak 'ukde-i i'tikâdı kavî ve sebep-i a'lâka-i ma'nevî olup Yedikule kurbında bir zâviye binâ eyleyüp bunları iskân ve dergâh-ı irşâd-penâhın mecma'-ı mürîdân-ı lâ-mekân itmiş idi. Tokuz yüz yetmiş beş senesinde mübtelâ-yı sine-i 'adem ve bahr-ı fenâdan beste-dem oldu.⁹⁰⁸ Görüldüğü üzere Atâyî, naklinde damad ve vüzerâ olunacağı ifadeleriyle Damad Ferhad Paşa'yı işaret etmektedir. Damad Ferhad Paşa H. 960'da (M. 1552-53) Yeniçeri Ağalığına, H. 962'de (M. 1554-55) Kastamonu sancak beyliğine getirilmiştir. Bu görevinden bir süre sonra vezaret rütbesiyle İstanbul'a gelmiş ve aynı yıl Şehzade Mehmed'in kızı Hümaşah ile evlenmiştir.⁹⁰⁹ Bu anlamda Atâyî'nin *Şakâ'ik Zeyli* göz

⁹⁰⁵ Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, TBMM Kütüphanesi, 202. Ayrıca bkz., Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî Efendi, Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l Cevâmi*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, 267.

⁹⁰⁶ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.30. (Bu esnada Rumili Beylerbeyi Mehmed Paşa vezîr-i rabi ve Yeniçeri Ağası Pertev Ağa Rumili Beylerbeyi olup Başkapucıbaşı olan Ferhad Ağa'ya Yeniçeri Ağalığı inayet olundu).

⁹⁰⁷ Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyân ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, haz. Hayati Develi, (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım, 2003), 101.

⁹⁰⁸ Nev'îzâde Atâyî, *Şakâ'ik Zeyli* I, 667.

⁹⁰⁹ Seyyid Lokman, *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmed nr.3599, gn.30.

önüne alındığında söz konusu mescidin banisinin araştırmamıza konu Ferhad Paşa olmaması gerektir. Ancak hem Atâyî'den hem de Ayvansarayî'den bağımsız düşünüldüğü takdirde söz konusu mescidin araştırmamız konusu Ferhad Paşa'yla ilişkilendirilmesi olası görülmektedir. Zira Paşa'nın Camii ve Dârü'l-hadisi'nden bahseden 1767 tarihli belgelerden bir yıl sonra eserini tamamlayan Ayvansarayî'nin farklı bir mekâna işaret etmemesi ve Damad Ferhad Paşa'nın vasiyetinde Çatalca ve Kastamonu'daki camilerinden bahsedilip bu mescitten bahsedilmemesi de bu olasılığı kuvvetlendirmektedir.⁹¹⁰

Öte yandan mevcut literatürde Ferhad Paşa vakıfları iddiasıyla kaleme alınan bir takım malumatı bir kenara bırakırsak.⁹¹¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Başkanlık Osmanlı Arşivi'den temin edilen belgeler arasında yaptığımız incelemede, Eyüp'te bulunan türbesi için⁹¹² Laleli de Balaban Ağa Mahallesinde⁹¹³ küçük çaplı bir vakfının olduğu görülmektedir.⁹¹⁴ Bu vakfın mahiyetinin H.1258/M.1842-3 tarihli bir belgeye göre ikisi büyük, dördü küçük olmak üzere 6 menzil, 5 dükkân, 1 bahçe, 1 odadan müteşekkil olduğu görülmektedir.⁹¹⁵ Yine Balaban Ağa Mahallesi Çilingir Sokak 3 numara olarak işaret edilen H.1326/M. 1908-9 tarihli bir diğer belgeye göre ise vakfın, 90 ziralık bir alanda 6 oda, 2 sofa, 1 kuyu ve 57.5 menzillik bir bahçeden müteşekkil olduğu görülmektedir.⁹¹⁶ Paşa'nın Balaban Ağa mahallesinde bulunan ve türbesinin devamlılığı sürdürmek için oluşturulduğu anlaşılan bu söz konusu vakıftan başka bir vakfına ulaşılammamıştır. Paşa'nın çağdaşları Lala Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa ve Siyavuş Paşa gibi geniş çaplı vakıflara sahip olmadığı görülmektedir. Zira her iki güç

⁹¹⁰ Mebrure Değer, "Sadrazam Ferhat Paşa'nın Vasiyyet-Name'si", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy.144, (İstanbul 2003):131-148.

⁹¹¹ Fazıl Ayanoglu, "Ferhat Paşa ve Gizli Kalan Vakıfları", *VD*, sy:7, (Ankara 1968):145-148; Mebrure Değer, "Sadrazam Ferhat Paşa'nın Vasiyyet-Name'si". Her iki çalışmada da araştırmamıza konu Ferhad Paşa işaret edilerek vakıfları ve vasiyetnâmesi incelenmiştir. Fakat her iki çalışmada da kullanılan verilerin araştırmamızın konusu Ferhad Paşa'ya ait olmadığı, Şehzade Mehmed'in kızı Hümâşâh'ın eşi Damad (Hattat) Ferhad Paşa'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu Paşa'nın vezareti bulunup sadareti bulunmamaktadır. Yine aynı şekilde Tayyâr-zâde Atâ'nın, Ferhad Paşa biyografisinde Paşa'ya isnat ettiği Kastamonu'da bulunan cami-i şerif, medrese, ders-hâne, hamam ve mektep de yine Damad (Hattat) Ferhad Paşa'ya aittir. Tayyâr-zâde Atâ, *Târîh-i Enderun II*, 52.

⁹¹² VGMA/BOA, EV.MKT, nr.01544; VGMA/BOA, EV. MKT, nr.00295; VGMA/BOA, EV. MKT, nr.00300; VGMA, IMUF-EHMM, nr.0055, vr.82; VGMA, IMUF-EHMM, nr.00676, vr.67.

⁹¹³ Balaban Ağa Mahallesinin mevkii belgelerde Şehzadebaşı, Laleli ve Çukurçeşme olarak zikredilmiştir. Örneğin: VGMA/BOA, EV. MKT, nr.3134; VGMA, IMUF-EHMM, nr.00533, vr.45; VGMA, IMUF-EHMM, nr.00564; BOA, EV. d, nr.30787, vr.3.

⁹¹⁴ VGMA/BOA, EV. MKT, nr.03134; VGMA/BOA, EV. MKT, nr.00249; VGMA, nr.02720, vr.144; VGMA, nr.02837, vr.94; VGMA, TKIBM/TMSSK. d., 00701.

⁹¹⁵ VGMA/BOA, EV. ZMT, nr.00166.

⁹¹⁶ VGMA/BOA, EV. MKT, nr.3535/3; VGMA/BOA, EV. MKT, nr.3134/81; BOA, EV. d, nr.30787, vr.3; İki belge arasındaki farklılığın sebebi ilk belgenin icâre (kira) kayıtlarından müteşekkil olmasıdır. Dolayısıyla ikinci belgenin daha toplu bir sonuç verdiği anlaşılmaktadır.

merkezi tarafından da gözden çıkarılan Paşa'nın vakıfları bir tarafa, ona karşı hızlıca bir tasviye hareketi başlatılıp mevcut varlıklarına dahi apar topar el konulduğu görülmektedir. Zira Paşa'nın ölümünün hemen arkasından ikamet ettiği sarayı temlik edilmek suretiyle Damad İbrahim Paşa'nın kullanımına verilmişti.⁹¹⁷ Paşa'nın sarayının Damad İbrahim'e temlik edilmesi aynı zamanda III. Murad'ın ölümüyle Ferhad Paşa'nın saray ekibi tarafından gözden çıkarıldığı ve yeni gözdenin Damad İbrahim Paşa olduğunu göstermesi adına önemlidir. Dönemin siyasi ikliminde Paşa'ya karşı oluşan muhalefet o kadar keskindi ki sağlığında yaptırdığı türbeye bile izni hümayunla defnedilebildi. Selânikî'nin nakline göre Koca Sinan'ın şerrinden korkularak (ki bu durum Koca Sinan'ın saray dışındaki çevreyi ne ölçüde kontrol altında tuttuğunu göstermektedir.) yarım kalan türbesinin dahi tamamlanmasına ancak onun ölümünden sonra başlanılabilmesi ve yine Selânikî'nin ifadesiyle Paşa'nın "*nâm u nişânının anılmasına dahi mecâlin*" olmadığını belirtmesi de göstermektedir ki dönemin siyasi ikliminde çağdaşı sadrazamlar gibi onun arkasından emlak ve emval aramanın manalı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Litroz'da bulunan çiftliğinin dahi ölümünün hemen arkasından miriye zapt edildiği, Paşa'nın torunlarının Rumeli sadaret mahkemesine yaptıkları bir başvurudan anlamaktayız.⁹¹⁸ Söz konusu

⁹¹⁷ *Tarih-i Selânikî II*, 539.

⁹¹⁸ Mehmed İpşirli, ("Ferhad Paşa", *DİA*, c.12, 384) Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan AE. SAMD.I /9-850 yer bilgisiyle kayıtlı H. 17. ZA. 1015/M. 16. 03. 1607 tarihi bir belgeyi kullanılarak Ferhad Paşa'nın çiftliğinin yetimlerine bırakıldığı bilgisini aktarmaktadır. Hâlbuki söz konusu belge: "Arz-ı bende-i bi-mikdar budur ki devletlü padişahım diye başlayıp serdar iken vefat eden vezir Ferhad Paşa kullarının..." diye devam etmektedir. Bu söz konusu belge araştırmamıza konu Ferhad Paşa olmayıp daha sonra şark serdarlığıyla görevlendirilen ve Konya'da vefat eden Bostancıbaşı Ferhad Paşa'ya (Nâm-ı diğer Divane Ferhad Paşa'ya) aittir. Zira söz konusu belgenin hemen öncesine ait yine Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde D. BŞM. MHF. / 1-14 yer bilgisiyle kayıtlı H. 08. L. 1015/M. 06. 02. 1607 tarihli bir belgede Ferhad Paşa'nın muhâlefet kayıtları bulunmaktadır. Yine AE. SAMD.I /9-849 yer bilgisiyle kayıtlı H. 21. ZA. 1015/M. 20. 03. 1607 tarihli diğer bir belgede de vezaret rütbesi verilen Baş defterdar Ahmed Paşa ile Kara Nişancı'ya Ferhad Paşa tahvilinden mahlul olan hasların verilmesi talebi bulunmaktadır. Vezir Divane Ferhad Paşa'nın H.1015'te vefat ettiği göz önüne alınırsa her üç belgenin de bütünlük arz ettiği ve Divane Ferhad Paşa'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Yine söz konusu belge Cengiz Orhonlu'nun yayınladığı "*Osmanlı Tarihine Âit Belgeler Telhisler (1597-1607)*", (İstanbul: İstanbul Üniv., Edebiyat Fakültesi Yay. No:1511, 1970), isimli çalışmada da yer almaktadır (131/179 no'lu telhis) ki dönemin sadrazamı Derviş Paşa tarafından padişaha arz edildiği anlaşılmaktadır. Zira Derviş Paşa, Lala Mehmed Paşa'nın şark seferine çıkması için I. Ahmed'i ikna etmiş, bu durumdan mustarip olan Paşa'nın sefer hazırlığı esnasında sağlığı bozulmuş ve vefat etmiş idi. Şark seferi konusunda ısrarcı davranan Derviş Paşa, iş başa düşünce çeşitli bahanelerle sefere gitmemiş ve şark serdarlığına Divane Ferhad Paşa'nın gönderilmesini sağlamıştı. Divane Ferhad Paşa, çıktığı şark seferinde askerin itaatsizliği sebebiyle Konya'da kahrından ölünce, Derviş Paşa'nın onun yetimlerine karşı bir sorumluluk hissettiği anlaşılmaktadır. (Derviş Paşa, 8 Şaban 1015/ M. 9 Aralık 1606'da vefat ettiğine göre söz konusu belge daha erken bir tarihe ait olmalıdır). Öte yandan Ferhad Paşa sadaret makamında bulunduğu için o, ölümünden sonra veziriazam yahut sadr-ı sabık gibi unvanlarla anılmaktadır. Belgede olması gerektiği şekliyle Divane Ferhad Paşa, vezir olarak zikredilmiştir. Üstelik söz konusu Rumeli sadaret mahkemesi kayıtlarında Ferhad Paşa'nın çiftliğinin ölümünden hemen sonra miriye zapt edildiği anlaşılmaktadır. Divane Ferhad Paşa'nın ölümü için ayrıca bkz., Kâtip Çelebi, *Fezleke I*, 517; Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-Tevârih II*, 45-48.

başvuruda Paşa'nın oğlu Ahmed'in⁹¹⁹ çocukları (Mustafa Çelebi, Mehmed ve İbrahim Beyler) Litroz ve Ayvalidere'de bulunan arazilerin tasarrufunun Hızır Paşa'nın oğlu Osman Bey'den alınarak kendilerine verilmesi gerektiğini ve söz konusu arazilerin tasarrufunun kanun üzere babalarından kendilerine intikal ettiğini ileri sürmüşler fakat mahkeme, Osman Bey'in delillerini⁹²⁰ yerinde bularak Ferhad Paşa'nın torunlarının taleplerini reddetmiştir.⁹²¹ Netice itibariyle Ferhad Paşa'nın Eyüp'te bulunan türbesinin devamını sağlamak için küçük çaplı bir vakfından başka vakfının olmadığı sonucuna varılmıştır. Esas itibarla Ferhad Paşa'nın siyasi hikayesi göz önüne alındığında Lala Mustafa Paşa, Koca Sinan ve Siyavuş Paşa gibi o dönemin klasik vakıf yapılanmasına uygun bir şekilde geniş çaplı vakıflara sahip olmaması tabii karşılanmalıdır. Bu durumun birkaç sebebi bulunmaktadır. Evvelen, evvelce söylenildiği üzere III. Murad, siyasasının bir gereği olarak sadaret makamının belirginleşen gücünü törpüleyip, onun kurumsallaşmış yapısını zayıflatarak bu makamda oturanların palazlanmasını istememekteydi ve dolayısıyla III. Murad, vakıfları sadaret makamı üzerinden değil daha kontrol edilebilir bir pozisyonda olan Dârüssaâde ve Bâbüssaâde Ağaları üzerinden idare etmekteydi. Saniyen, vakıflara sahip olmak bir anlamda merkezi hükümet kanadında konumlanmayı gerektiriyordu. Çünkü vakıflar süreç içerisinde merkezi hükümet kanadının doğal bir ayağı hâline gelmişti. Ferhad Paşa ise merkezi hükümet kanadından -kadim gelenekten- gelmeyip,

⁹¹⁹ Paşa'nın Mehmed ismiyle bir oğlunun olduğunu ve çeşitli görevlerde bulunduğunu bilmekteyiz. Mehmed Paşa, Dergâh-ı Âli Mütferrikası iken Kastamonu sancakbeyliğine ve H. 1000 Rebiülevvel'in evasıtında ise babasının sadaretiyle birlikte Halep beylerbeyliğine getirilmiştir. Babasının sadareten azliyle birlikte Halep'ten Maraş beylerbeyliğine çekilmiş daha sonra H.1001'de Maraş'tan Sivas beylerbeyliğine getirilmiştir. Babasının tekrar sadaretiyle H.12 Recep 1003'te Diyarbakır beylerbeyliğine getirilmiş fakat Koca Sinan'ın tekrar sadarete gelmesiyle birlikte H.1003 Zilkade'sinin evasıtında Diyarbakır beylerbeyliğinden azl edilmiştir. H.1004 Şaban'ının evasıtında Diyarbakır'dan İstanbul'a mülâzemetle gelip, kanun-ı kadim üzre dokuz kat pişkeş çektiği görülmektedir. Selânikî babasının düşmanı Koca Sinan'a hayatta iken yetişememesini şu cümlelerle ifade eder: "ve intikam kasdında olan atası düşmanı Sinan Paşa'ya hayat ile yetişemediğine hamd-i ferâvân ve şükür-i bî-pâyân eyledi". Mehmed Paşa, H.1004 Ramazan'ının evasıtında tekrar Maraş beylerbeyliği verilerek sefere gönderilmiş, Maraş beylerbeyliğinde sonra getirildiği anlaşılan Gence beylerbeyliğinden ise H.1007 Rebiülahir'inin evahirinde azl edilmiştir. *Tarih-i Selânikî II*, 260,275,314,461,498,588,598. Kâtip Çelebi, Mehmed Paşa'nın H. 1010'da Celali cenginde şehit olduğunu nakleder. *Fezleke I*, 301. Yukarıda söz konusu mahkeme kaydından Paşa'nın Ahmed isminde bir oğlunun daha olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalarda Paşa'nın aile hayatına dair başka bir malumata ulaşılamamıştır.

⁹²⁰ Osman Bey, Ferhad Paşa mağdûben katl edildikten sonra çiftliğinin taraf-ı miriden zabt olunduğunu ve Sultan Mehmed Han'ın hemşiresi Fâtıma Sultan vakfına bırakıldığını, onun (validesinin) ölümüyle de mahlûle olan arazileri kendisinin talep ettiğini ve vakıf mütevellileri tarafından söz konusu arazilerin kullanım hakkının kendisine verildiğini, iki kıt'a tezkire sunarak ispatlamıştır. *Bkz.*, İstanbul Kadı Sicilleri, *Rumeli Sadaret Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, 150/135, (26a-1) (H. 1042-1043/M. 1633). Edt. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011).

⁹²¹ İstanbul Kadı Sicilleri, *Rumeli Sadaret Mahkemesi 56 Numaralı Sicil*, 150/135 (26a-1) (H. 1042-1043/M. 1633).

çekip çıkarılan ve hızlıca yükseltlen biriydi. Salisen, vakıflara sahip olabilmenin ve vakfın hayatiyetini sürdürebilmesinin diğer yolu, dâmâd-ı şehriyârî olunmasıydı ki Ferhad Paşa'nın bu pozisyonunun da olmadığı anlaşılmaktadır.⁹²² İşte sayılan bu gerekçelerdeki vasıfları taşınamaması⁹²³ ve her iki güç merkezi tarafından dışlanması⁹²⁴ sebebiyle onun çağdaşları gibi geniş çaplı vakfa değil sınırlı ölçüde vakfa sahip olması tabiidir. Bu durum onun siyasi serencamıyla da (hikâyesiyle de) örtüşmektedir.⁹²⁵

⁹²² Damad-ı Şehriyârî meselesi vakıflara sahip olma adına ehemmiyet kesp etmektedir. Öyle ki bu dönem vakıfları konusunda yaptığımız araştırmalarda edindiğimiz izlenim, sadrazamların müstakilen vakıflara sahip olmadığıdır. Bir başka ifadeyle Osmanlı'nın vakıfları bir şekilde hanedanlığın kontrolü altında tuttuğu görülmektedir ki bunu genel olarak hanedanlığın kadın üyeleri üzerinden evlilik yoluyla yürüttüğü görülmektedir. Çünkü sadrazamlar uhdelerinde bulundurdıkları görevin icabı olarak büyük bir ekonomik sahaya da hükmediyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı'nın bu denli büyük bir ekonomik sahayı yöneten sadrazamların güçlerini vakıflara bağladığı görülmektedir. Yani sadrazamlar bir anlamda (kahir ekseriyetle) vakıf kurmamış var olan vakıflara pozisyonları sebebiyle eklemellenmişlerdir. Öte yandan Dâmâd-ı Şehriyârî olmak aynı zamanda merkezi hükümet kanadında yahut saray çevrelerinde konumlanmayı/tutunmayı kolaylaştıran bir etken olmuştur.

⁹²³ Esas itibarla bu söz konusu vasıflardan yoksunluk Ferhad Paşa'yı sadaret makamına kadar getiren etkenlerden olmuştur ve mesele bu açıdan değerlendirildiğinde Ferhad Paşa'nın vakıflara sahip olması III. Murad'ın siyasi programı ile çelişen (istediği âdem bağlamında) bir durum arz ederdi. Bu anlamıyla Ferhad Paşa tam bir kuldu. Yani III. Murad siyasasında vakıflar yolu üzerinden palazlanmasına müsaade edilecek bir pozisyonu olamazdı.

⁹²⁴ Bu durum, Ferhad Paşa'nın hayatının en azından vakıflar konusu üzerinden araştırılmasını zorlaştıran bir etken olmuştur.

⁹²⁵ Öte yandan VGM Arşivi'nde tespit ettiğimiz H. 1331/M. 1912-13 tarihli bir belgede (VGMA/BOA, EV. MKT.EVM, nr:38/23, vr.14) ilginç bir malumat bulunmaktadır. Söz konusu belge: "Sultan Süleyman Han Kanuni hazretlerinin kerimesi cennet-mekân Hümâşâh Sultan hazretleriyle zevci sadrazam Siyavuş Paşa ve kerimesi Hatice Sultan ve onun dahi zevci veziriazam Ferhad Paşa..." diye başlayıp devam etmektedir. Belgeye göre Ferhad Paşa'nın, Hümâşâh'ın kızı Hatice Sultan ile evli olduğu anlaşılmaktadır. Fakat geç bir tarihte düzenlenen söz konusu belgede çeşitli hatalar bulunmaktadır. Öncelikle Hümâşâh Sultan Kanuni'nin değil, oğlu Şehzade Mehmed'in kızıdır. Siyavuş Paşa'nın da Hümâşâh Sultan ile evli olduğu bilgisi mevcut araştırmalara göre doğru değildir. Fakat belgede bulunan bu hatalara rağmen Ferhad Paşa'nın Hatice Sultanla evli olmadığını ispatlayacak aksi bir belgeye de ulaşılammıştır. Ancak Paşa'nın pozisyonu dikkate alındığında söz konusu belgede geçen malumatlar doğru olmasa gerektir.

SONUÇ

III. Murad'ın Siyaseti ve Veziriazam Ferhad Paşa başlığı altında hazırlanan bu çalışma, III. Murad ve III. Mehmed'in siyaseti ekseninde Ferhad Paşa'nın pozisyonunu irdelenmiştir. Bu irdeme, esasen Paşa'nın hikayesi, III. Murad'ın siyasetini epeyce belirginleştirirse de meselenin daha anlaşılır kılınması için III. Murad öncesi Osmanlı siyasi düzeninin aldığı form, mevcut literatüründe bir kritiği yapılarak tartışıldı ve daha sonra III. Murad'ın, siyasetinin bir gereği olarak mevcut siyasi düzen üzerinde yapmak istedikleri bir anlamda siyasi programının içeriğini somutlaştıran uygulamalar (müdahaleler) açıklanmaya çalışıldı. Söz konusu bu siyasi programın içeriği; Fatih'le beraber daha ziyade kul sistemine dayalı olarak belirlenen Osmanlı yönetici elitlerinin (vüzerâ ve asker) ulema sınıfıyla da sarmalanarak hanedana karşı bir güce dönüşmesine karşın bu gücün kırılarak yeni yönetici elitlerle padişah şahsında tekrar dönüştürülmesini kapsamaktaydı. III. Murad'ın kendisinden önce oluşan bu siyasi formu, hanedanlık lehine kırabilmek için bir dizi faaliyetler yaptığı görülmektedir ki bu faaliyetler, merkezi hükümetin bileşenlerine -vüzerâ, asker ve ulema sınıfına- odaklanmıştır. Bu anlamda öncelikle merkezi hükümetin güçlü bir temsilcisi olan veziriazamın (sadrazamın) kuramsallaşmış pozisyonunu zayıflatmak isteyen III. Murad, yönetim merkezini ister istemez saraya kaydırды ve burada bulunan Dârüssaâde ve Bâbüssaâde ağaları gibi bazı görevlileri yeni elit pozisyonuyla ön plana çıkarttı. Öte yandan sadrazamın riyasetinde haftalık mutat üzere yapılan divan toplantılarının sayısını azaltmaktan başka, merkezi hükümet refleksleriyle hareket etme potansiyelinde olan sadrazamlara da telhis blokajını koyarak kendisiyle olan doğrudan iletişimlerini kesti. Dolayısıyla örneğin bu dönem sadrazamlarından Mesih Paşa, III. Murad'ın siyasetinde tutunamayarak sadaret mührünü kendisi bırakmak zorunda kaldı. Yine Sokollu Mehmed Paşa, Lala Mustafa Paşa gibi simalar dahi dönemim siyasi ikliminde tutunamazken Koca Sinan Paşa'nın ise epeyce zorlandığı anlaşıldı. Zira III. Murad, merkezi hükümet kanadından gelip, onun refleksleriyle hareket eden bir sadrazam profili istememekteydi. Dolayısıyla her üç Paşa'nın da III. Murad saltanatında etkisinin kırılması, III. Murad siyasetinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda mevcut literatürde olduğu gibi her üç Paşa'nın II. Selim zamanında cari olan hizip mücadelesini III. Murad zamanına da taşıma

çabasının bağlam ve siyasi zemininden uzaklaşarak yapılan bir tartışma olduğu sonucuna varıldı.⁹²⁶

Sarayı bir yönetim merkezi yaparak saray görevlilerinin gücünü tahkim edip sadaret makamının kurumsallaşmış gücünü zayıflatan III. Murad'ın yine siyasasının bir gereği olarak merkezi hükümetin diğer güçlü bir bileşeni olan ve sadaret makamının önemli bir isnat noktası olan devşirmelerden mürekkep merkezi orduyu da zayıflatmak istediği anlaşılmaktadır. Bunun için Şehzadesi Mehmed'in sünnet düğününde ocağa yeni alımlar yapmakla beraber sefere giden paşaların merkez ordusuna yaptıkları takviyeleri de teşvik etti. III. Murad'ın merkezi hükümetin önemli bileşeni kul taifesine karşı yaptığı bu tasarruflar nasihatname müelliflerince eleştirildi. Söz konusu müelliflerin eserlerinin günümüz literatüründe de olduğu gibi kullanılması ocak nizamının III. Murad zamanında bozulduğu söylemini ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu söylemin, III. Murad siyasasının tam olarak çözümlenmeden yapılan değerlendirmelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Zira III. Murad, Fatih zamanından beri merkezileşmeyi tahkim etmek için güçlendirilen ve süreç içerisinde hanedanı tehdit eder hâle gelen devşirmelerden mürekkep ordunun gücünü siyasasının bir gereği olarak kırmak istemekteydi. Ancak daha sonradan yapılan değerlendirmelerde görüldüğü üzere III. Murad'ın ocağa yaptığı bu müdahalelerin sonuçları itibarıyla ocak nizamına zarar verdiği varsayılabilir. Fakat vurgulanmak istenilen, III. Murad'ın derdinin ocak nizamını bozmak olmayıp hanedanın gücünü (yeni bir modelle yahut kuruluş felsefesi kodlarıyla) yeniden tahkim etmek istediğidir. Bir başka ifadeyle III. Murad'ın yapmak istediği, merkezi hükümet (vüzera) ve onun önemli bir paydaşı askerin hanedanlık açısından rasyonalitesini kaybetmesiyle söz konusu grupları tekrar hanedanlık lehine şahsında revize etme çabasıdır. İşte III. Murad'ın bu revize çabası, nasihat literatüründe ocak nizamının bozulması şeklinde anlatılmaktadır ki bu durum, III. Murad'ın saltanatının siyasi gerçekliğiyle değil, risalelerin kaleme alındıkları dönemin siyasi gerçekliğiyle (kaygısıyla) örtüşmektedir. Ocak nizamının III. Murad zamanında bozulduğu algısının oluşmasında şüphesiz nasihat literatürünün özellikle Koçi Bey Risalesi ve Kavânîn-i Yeniçeriyân'ın etkisi söz konusudur. Çünkü her iki eserde de ocak nizamının bozulmasının başlangıcının III. Murad'ın saltanatında olduğuna dikkat çekilmiştir. Hâlbuki farklı bir siyasi iklim

⁹²⁶ Cornell H. Fleisher, *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, 71-78; Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 161-165.

ve zeminde yazılan nasihat literatürünün işaret etmek istediği mesele başka idi. Örneğin Koçi Bey risalesinin kaygısı, devletin süregelen (geleneksel) paydaşlarıyla padişah ilişkisinin görece daha sıhhatli bir şekilde yürütüldüğü bir dönem arayışıdır ki III. Murad öncesi dönem buna pek âlâ uygundu. Fakat III. Murad'ın süregelen paydaşların tasarlanan ölçüyü aşmaları sebebiyle yaptığı müdahaleler nasihat yazarlarınca eleştirildi ve bu sebeple hemen hemen bütün bozulmaların başlangıcı olarak da III. Murad dönemi gösterildi. Hâlbuki III. Murad'ın bahsedildiği üzere yapmak istediği hanedanlık aleyhine devşirilen gücü, tekrar şahsında toparlamaya çalışmaktı. Hanedanlık bağlamında bu zarureti görmezden gelen Koçi Bey'in padişah ve merkezi hükümet paydaşları arasında sürdürülebilir bir zemin arayışı çabası, III. Murad'ın suçlanmasıyla sonuçlanmıştır.⁹²⁷ Bu cümlelerden olmak üzere risalenin, sarayın etki gücünü kırmak ve merkezi hükümetin süregelen paydaşlarıyla ilişkileri daha sağlıklı bir zeminde yürütmek isteyen IV. Murad tarafından hazırlatılması bir amaca matuftur. IV. Murad'ın yaslanabileceği iyi bir mesnet arayışı ile risalenin ortaya çıkması örtüşmektedir. Bu anlamıyla Koçi Bey risalesi, geçmişe bir güzelleme yahut özlem değil; bizatihi güncel mesnet oluşturma çabasıdır. Öte yandan risalelere en azından Koçi Bey risalesine kaybedenlerin bakış açısıyla yazılmış olarak bakmak nakıstır ve dönemin siyasi frekansıyla örtüşmemektedir.⁹²⁸ Zira Osmanlı padişahlarının yönetimi kendi eksenlerinde sürdürme arzusu çeşitli mücadeleleri barındırmakla beraber süreklilik arz etmiştir.⁹²⁹ Koçi Bey risalesinin IV. Murad zamanında ortaya çıkması tam da bu bağlamda ele alınmalı, kategorik olarak retoriği öyle olsa da bir III. Murad zamanı reddiyesi olarak değerlendirilmemelidir.

⁹²⁷ Merkezi hükümet paydaşlarının II. Selim zamanında daha güçlü olduğu gerçekliğiyle IV. Murad gibi muktedit bir padişah gerçekliği çelişmektedir. Bu anlamıyla geline nokta Koçi Bey'in padişah-merkezi hükümet ilişkisinde sürdürülebilir bir zemin aradığı anlaşılmaktadır.

⁹²⁸ Nasihat literatürünü birer polemik, bazen de birer protesto risalesi yahut kaybedenlerin bakış açısıyla yazılmış risaleler olarak değerlendirilen bir çalışma için bkz. Rifa'at 'Ali Abou-El- Haj, *Modern Devletin Doğuşu, 16.Yüzyıldan 18.Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018). O kaybedenin bakış açısı, risalenin ortaya çıktığı zamanda arzulanan ve uygulanmak istenilen bir durumdu. Fakat hadiselerin meydana geldiği zaman diliminin dinamiklerinin (frekansının) dikkate alınmaması ve meseleye toplamda bir değişim-dönüşüm perspektifinden bakılması hadisenin sıhhatli yorumlanmasını engellemiştir.

⁹²⁹ Saltanatını kendi ekseninde sürdürme çabalarını, III. Murad ve III. Mehmed'in saltanatlarında da görmekteyiz. Bu anlamda Cornell H. Fleisher'ın çalışmasında görüleceği üzere Mustafa Âli'nin yakınmaları dönemin siyasasına tutunamama yakınmasıdır. 16.yüzyılın sonu Osmanlı devlet düzeninin bozulması göstergesi değildir. Bu algıyı doğuran sebep ise III. Murad'ın saltanatını kendi ekseninde sürdürme çabasının bir sonucu olarak süregelen düzeni ters yüz etmesiyle ilgilidir. Cornell H. Fleisher çalışması için bkz. *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996.

Yine III. Murad, siyasasının bir gereği olarak merkezi hükümetin diğer önemli bir paydaşı olan ulema sınıfıyla da araya mesafe koyup ilgili meseleleri kendisine doğrudan bağlı olan Şeyh Şüca, Aziz Mahmud Hüdai ve Hoca Sadeddin Efendi üzerinden yürütmeye çalışmıştır. Merkezi hükümetin temsilcilerine alternatifler üretmeye çalışan III. Murad'ın ulema sınıfına karşı alternatifinin ise Hoca Sadeddin, Şeyh Şüca ve Aziz Mahmud Hüdai olduğu anlaşılmaktadır. Padişah hocalığı ve padişahların şeyhlere yakınlığı diğer padişahlarda da söz konusu olsa da III. Murad'ın siyasasının bir gereği olarak her üç isimle yakınlaşması atalarının devrin önde gelen mutasavvıflarıyla yakınlaşmalarından farklı anlamlar ifade etmektedir. Öyle ki III. Murad'ın devlet yönetimiyle ilgili yapacağı tasarrufları dahi (atama ve azl gibi) Şeyh Şüca'ya sorduğunu bilmekteyiz. Bu açıdan bakıldığında bugün elimizde bulunan III. Murad'ın Şeyh Şüca ve Aziz Mahmud Hüdai ile mektuplaşmaları⁹³⁰ anlam kazanmaktadır. Öte yandan kuruluş yıllarında Osman Bey ile Şeyh Edebâli arasındaki rüya bahsinin bağlamları farklı olsa III. Murad ve Şeyh Şüca arasında da yaşanması, III. Murad'ın hem merkezi hükümet temsilcilerine tavrını göstermesi açısından hem de kuruluş yıllarına benzer bir denklemin (izlenen siyasetin bir sonucu olarak) tekrar ortaya çıktığını göstermesi açısından epeyce dikkat çekicidir.

III. Murad'ın bahse konu merkezi hükümetin etkisini azaltma faaliyetleri şüphesiz bir süreç dahilinde ilerlemiştir. Bu süreç tarafımızdan üç ana merhaleye ayrılmıştır. Bunlar: Tahta çıkışından Sokollu'nun ölümüne kadar merkezi hükümetin sindirilmeye çalışıldığı birinci evre (1574-1579), Sokollu'nun ölümünden Beylerbeyi Vakası'na kadar merkezi hükümetin sindirildiği ikinci evre (1579-1589) ve Beylerbeyi Vakası'ndan ölümüne kadar merkezi hükümetin tekrar etkin olmaya başlamasıyla III. Murad'ın denge politikası izlediği üçüncü evre (1589- 1595). İlk evrede III. Murad, merkezi hükümetin etkisiyle istediklerini tam olarak gerçekleştirememiş fakat Sokollu Mehmed Paşa'nın vefatıyla iktidarı tam olarak ele geçirmiştir. Üçüncü evrenin başlangıcını teşkil eden 1589 Beylerbeyi Vakası'na kadar III. Murad etkin bir siyaset izlemiş fakat 1589 Beylerbeyi Vakası sonucunda siyasasının sarsılmasıyla merkezi hükümet çevrelerine tekrar alan açmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla üçüncü evre, merkezi hükümet çevreleri ile saray çevrelerinin ister istemez yaklaştığı bir evre

⁹³⁰ Özgen Felek, *Kitabü'l-Menamat Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, İstanbul 2014; Türkan Alvan, *Sultan Murad-ı Salis'in Dünyası/ Mektupları ve Rüyalari Işığında Bir Derviş Padişah*, İstanbul 2021. Ayrıca bkz., Aziz Mahmud Hüdai, *Tezâkir (Mektubat)*, İstanbul Üniv., Ktp., Türkçe Yazmalar, nr:447,6444,9927.

olmuştur ki bu anlamıyla Beylerbeyi Vakası, her iki güç merkezini de (saray-merkezi hükümet) uzlaştırıcı bir rol oynamış ve Osmanlı siyasası, padişah-saray ve merkezi hükümet arasında bir devinim/gerilim hâlinde ilerlemiştir. Kanaatimizce bu hâl, IV. Mehmed saltanatında Köprülülerin sadaretine kadar devam etmiş ve Köprülüler sadaretiyle Osmanlı siyasi düzeni yeni bir fasılaya evrilmiştir.

Bu çalışma aynı zamanda alışlagelen sadrazam profilinin dışında ayrı bir sadrazam portresi çizilmesine olanak sağlayarak, dönemin sadrazamlarının pozisyonlarının anlamlandırılmasına da katkı sunmuştur. Örneğin; Lala Mustafa Paşa'ya sadaret mührü neden verilmedi? Özdemiroğlu Osman Paşa neden III. Murad'ın aradığı bir âdemdi? III. Murad, Şark seferlerini neden Özdemiroğlu Osman Paşa ve Ferhad Paşa komutasında yapmaya meyyaldi? Koca Sinan Paşa, III. Murad'ın saltanatında nasıl tutunabildi? Koca Sinan Paşa'nın telhisleri ne ifade etmektedir? Neden rakibi Ferhad Paşa'nın bu anlamda telhisleri yoktur? gibi soruların çözülmesi hem dönemin siyasi ikliminin tanımlanmasına ve hem de daha sonraki yıllara sâri Osmanlı siyasi düzeninin aldığı hale bir perspektif sunmuştur. Bu anlamda yaptığımız çalışma, bir taraftan 16. yüzyılın son çeyreği ve sonrasında gerçekleşen hadiselerin yeniden anlamlandırılmasına bir perspektif sunarken diğer taraftan tezimizin kahramanı ve III. Murad'ın siyasasının doğurduğu önemli bir aktör olan Ferhad Paşa'nın hayatı ve siyasi faaliyetlerini de ortaya koyup onunla ilgili mevcut literatürde bulunan yanlışları da düzeltmiştir. Bunların en başında mevcut literatürde Ferhad Paşa'nın, Kanuni'nin Baş Mirahuru olduğu ve onun mutemet adamları arasında olduğu yanlışlığıydı. Diğer, Ferhad Paşa'nın Yeniçeri Ağalığından hangi hadisyle azl edildiği meselesiydi. Ferhad Paşa, Yeniçeri Ağalığından Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde ocağa yapılan alımlara karşı çıktığı için mi? yoksa Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde çıkan bir kavga sebebiyle mi azl edilmişti? Yapılan araştırmalar sonunda Ferhad Paşa'nın hem Mirahurluk vazifesini ne zaman deruhte ettiği ve hem de Yeniçeri Ağalığından azl meseleleri çözüme kavuşturulmuştur. Kısaca mevcut literatürde olmayan yahut yanlış olan erken kariyerinden Yeniçeri Ağalığına kadar olan görevleri belirlenip yanlışlar düzeltildikten sonra Rumeli beylerbeyliği görevinde iken bir süre sonra vezaret rütbesiyle şark seferine gönderilen Paşa'nın şark seferleri incelenmiş ve Paşa'nın rakipleriyle olan mücadelesi III. Murad'ın siyasası bağlamında tartışılmıştır. Neticede Koca Sinan ve Ferhad Paşa arasındaki kavganın, kroniklerin ifade ettiği gibi şahsi bir mesele olmayıp bir düzen kavgası olduğu anlaşılmış ve paşalar arasındaki

hizip mücadelelerini padişahların genel siyasasının yönlendirdiği ve bu genel siyasaya rağmen faaliyette bulunmanın/netice almanın epeyce zor olduğu kanaatine varılmıştır. Örneğin Koca Sinan, merkezi hükümet çevrelerini domine etmesine rağmen III. Murad'ın vefatına kadar Ferhad Paşa'ya hayati bir zarar verememiş fakat III. Mehmed'in merkezi hükümeti desteklemesi Ferhad Paşa için hayati bir tehdit oluşturmuştur. Onun idamı için başına üşüşenlerin hemen hepsinin aynı gelenekten geldikleri ve ortak özelliklerinin kuramsallaşmış sadaret makamına karşı, sarayın yeni politik pozisyonundan rahatsızlık duymaları olduğu anlaşılmıştır. Bu yönleriyle III. Mehmed'le aynı noktalarda birleştikleri ve bu birlikteliğin ise Ferhad Paşa'yı tasfiye ettiği anlaşılmaktadır. Esas itibarla temelde her iki padişahında tabîi olarak gücü şahsında toplama arzusu yeni bir siyaset modeli yahut eskiyi canlandırma gibi farklılıklar doğurduğu için söz konusu siyasete eklenilenler isnat ettiği noktalar ölçüsünde tutunmuşlar yahut ber-taraf olmuşlardır. Zira Ferhad Paşa, III. Murad zamanında merkezi hükümet paydaşlarının bütün tasfiye gayretlerine rağmen tutunabilmiş, III. Mehmed zamanında ise padişahın genel tavrı sebebiyle merkezi hükümet paydaşlarına fazlaca iş düşmeksizin tasfiye olmuştur. Öte yandan, Ferhad Paşa başlangıçta sarayın adamı olma hüviyetini ömrünün sonuna kadar açıkladığımız gerekçelerle sürdürememiş ve sarayın desteğini kesmesi ve hatta ona karşı cephe alınması tasfiyesini kolaylaştıran başka bir etken olmuştur.

Son olarak Ferhad Paşa şahsında yaptığımız bu söz konusu çalışma; Sadrazamlarla telhis, vakıf, muhâllefât, ruus, kapıhalkı gibi çeşitli kavramları/verileri, ilişkilendirirken paşalarının nerede ve hangi amaçla konumlandıkları yahut konumlandırıldıklarını göz önünde bulundurup, dönemin siyasi iklimini- frekansını- çözümleyerek değerlendirme yapmanın ehemmiyet kesp ettiğini ortaya koymuştur. Bu anlamıyla tezin ulaştığı çözümleme III. Murad saltanatının siyasi çerçevesinin yerli yerine oturtulmasına katkı sunarken daha sonraki yıllarının siyasi çerçevesinin ise yeniden anlamlandırılmasına kapı aralamıştır.

KAYNAKÇA

1) ARŞİV KAYNAKLARI:

A) BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ:

BOA, A. {DVNSMHM. d. 3, 6, 8, 11, 13, 24, 25, 32, 37, 38, 39, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 73.

BOA, TS.MA. d., nr.10104.

BOA, TS.MA. d., nr.9614.

BOA, TS.MA. d., nr.7856.

BOA, TS.MA. d., nr.5649.

BOA, TS.MA. d., nr.2024.

BOA, TS.MA. d., nr.8335.

BOA, TS.MA. d., nr. 34.

BOA, TS.MA. e., nr.433/38.

BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.225.

BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.239.

BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.241.

BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.253.

BOA, KK. d., Ru'ûs, nr.246.

BOA, C.TZ., 11-509.

BOA, C.TZ., 155-7743.

BOA, İE. AS., 1-78.

BOA, İE. AS., 14-1351.

BOA, İE. EV., 46-5234.

BOA, İE. EV., 46-5234.

BOA, EV. d., nr.30787.

BOA, AE.SMST.III / 97-7354.

BOA, AE.SMST.III / 98-7380.

BOA, AE. SAMD.I /9-850.

BOA, AE. SAMD.I /9-849.

BOA, D. BŞM. MHF. / 1-14

B) VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ

VGMA/BOA, EV.MKT, nr.01544.
VGMA/BOA, EV. MKT, nr.00295.
VGMA/BOA, EV. MKT, nr.00300.
VGMA, IMUF-EHMM, nr.0055.
VGMA, IMUF-EHMM, nr.00676.
VGMA/BOA, EV. MKT, nr.3134.
VGMA, IMUF-EHMM, nr.00533.
VGMA, IMUF-EHMM, nr.00564.
VGMA/BOA, EV. MKT, nr.03134.
VGMA/BOA, EV. MKT, nr.00249.
VGMA, TKIBM/TMSSK. d., 00701.
VGMA/BOA, EV. ZMT, nr.00166.
VGMA/BOA, EV. MKT, nr.3535/3.
VGMA/BOA, EV. MKT, nr.3134-81.
VGMA/BOA, EV. MKT.EVM, nr.38-23.
VGMA, nr.02720.
VGMA, nr.02837.

C) YAZMA ESER KÜTÜPHANELERİ ARŞİVİ:

Koçi Bey Risalesi. Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu nr. 2447.
Koçi Bey Risalesi. Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, nr. 2237, nr. 2067-004, nr. 2473-002, Fatih Koleksiyonu, nr. 3506.
Kavanin-i Yeniçeriyân. Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr.1973.
Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâ'id. Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 76/01.
Mecmû'a-i Eş'âr. Süleymaniye Ktp., Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 80/05.
Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr.* Nuruosmaniye Ktp. nr. 3409.
Seyyid Lokman. *Tomar-ı Hümayun/Mücmelü't-Tomar,* TSMK, III. Ahmed nr.3599.
Seyyid Lokman. *Zübdetü't Tevârih,* TİEM nr.1973.

Talîkîzâde Mehmed Subhî. *Târih-i Gazavât-ı Özdemirzâde Osman Paşa*, TSMK, Revan nr.1300.

Tarih-i Peçuylu. Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631.

2) KAYNAK ESERLER:

Abdurrahman Hibrî Efendi. *Defter-i Ahbâr*. Haz. Muhittin Aykun. Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL Tezi, İstanbul 2004.

Abdurrahman Şeref. *Fezleke-i Devlet-i Tarih-i Osmaniye*. Haz. M. Sait Karaçorlu. Kocaeli: Volga Yayınları, 2014.

Abdurrahman Şeref. *Târîh-i Devlet-i Osmâniyye*. Haz. Musa Duman. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005.

Ahmet Cevdat Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Haz. Mehmet İpşirli. Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Akçelik, Erhan. *39 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-118)*. Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2013.

Akıllı, Kadir. *Peçevî Tarihi (184b-218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, YL Tezi, İstanbul, 2008.

Alan, Sebahat. *8 Numaralı Mühimme Defteri'nin (977-978/1569-1570) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Mardin Artuklu Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2017.

Asafî Dal Mehmed Çelebi. *Şecâ'atnâme, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*. Haz. Abdulkadir Özcan. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın 2006.

Âşıkpaşazâde Tarihi [*Osmanlı Tarihi (1285-1502)*], Haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

Atıcı, Mehmet Ali. *Mühimme Defteri-61(994-995/15861587), Metin-Tahlil (Sayfa:1-100; Hüküm:1-243)*. İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arşivcilik Anabilim Dalı, YL Tezi, İstanbul 1997.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî' Efendi, Süleymân Besîm Efendi. *Hadîkatü'l Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*. haz. Ahmed Nezhî Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

Aytaç, Reyhan. *66 Numaralı (H.997-998/M.1589-1590) Mühimme Defteri (İnceleme-Metin)*. Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, YL Tezi, İstanbul 2014.

Bayramoğlu, Ömer. *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (277-433)*. Bitlis Eren Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2018.

Bülbül, Ali Rıza. *24 Numaralı Mühimme Defterinin (H.981-982/M.1573-1574) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s. 81-161)*. Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2019.

Canpolat, İbrahim. *72 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.160-320)*. Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2013.

Eroğlu, Süleyman. *Âsafî'nin Şecâatmâmesi (İnceleme-Metin)*. Uludağ Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Dr. Tezi, Bursa 2007.

Esmâri't Tevârih. Haz. S. Faruk Göncüoğlu, Selâhattin Alpay. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2006.

Evlîya Çelebi *Seyahatnâmesi*. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman. C.II-1. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Feridun Ahmet Bey. *Münşeat I*. TBMM Kütüphanesi.

Feridun Ahmet Bey. *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar*. Haz. H. Ahmet Arslantürk, Günhan Börekçi. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l-Ahbâr (II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri)*. C: I-II-III. Haz. Faris Çerçi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü'l-Ahbâr (4.Rükün 5.Cilt)*. Haz. Suat Donuk. Edt. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024.

Gelibolulu Mustafa 'Âli. *Nusret-nâme*. Haz. H. Mustafa Eravcı. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Gündüz, Ömer Orhan. *62 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.995-996/M.1587-1588) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-134)*. Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2022.

Hasan Bey-zâde Tarihi I-II-III. Haz. Şevki Nezihi Aykut. Ankara: TTK Yay., 2004.

Haydar Çelebi Ruznâmesi. Haz. Yavuz Senemoğlu. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz.

Haz. Hacı Osman Yıldırım v.dğr. *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Özet- Transkripsiyon ve İndeks I*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:28, 1995

Hüseyin Hafız Ayvansarayî. *Hadikatü'l Cevâmi*. TBMM Kütüphanesi, 1281.

İlâveli Esmârü't-Tevârih Maa Zeyl. Haz. Mehmet Karataş. K. Maraş: Ukde Kitaplığı 58, 2009.

İskender Bey Münşî-yi Türkmen. *Târîh-i Âlem-Âra-yi Abbâsî*. c. I. Çev. Ali Genceli. Haz. İsmail Aka. Ankara: TTK Yayınları, 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri. Rumeli Sadaret Mahkemesi 56 Numaralı Sicil. (H.1042-1043/M.1633) Edt. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

İstanbul Şer'îyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu. Haz. Bilgin Aydın v.dğr. Ankara: İSAM Yayınları, 2004.

İzgi, Şuayib. *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri: [s.201-400] Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL Tezi, İstanbul 2006.

Kar, Serdar. *63 Numaralı Mühimme Defteri (995-996/1587-1588) Özet ve Transkripsiyon*. Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, YL Tezi, İstanbul 2002.

Kâtip Çelebi. *Fezleke I*. Haz. Zeynep Aycibin. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016.

Kaya, Kenan. *11 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H.978-979/1570-1578) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Bahçeşehir Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi, İstanbul 2019.

Kırayit, Yunus. *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1-120)*. Bitlis Eren Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2017.

Koca Sinan Paşa Telhisleri. Haz. Halil Sahillioğlu. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2004.

Koçi Bey Risalesi, Haz. Ali Kemalî Aksüt, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1939.

Koçi Bey Risaleleri. Haz. Seda Çakmakçıoğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.

Koçi Bey Risalesi. Haz. Zuhuri Danışman. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Kritovulos Tarihi (1451-1467). Çev. Ali Çokona. II. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.

Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu. Haz. Sevgi Işık, Songül Kadioğlu, Mehmet Yıldırım. Ankara: Tapu Kadastro Genel Müd., Yayınları, 2012.

Lokmacı, Süleyman. *Şark Seferleri/ Ebubekir Bin Abdullah, Tahlil-Metin ve Tıpkıbasım*. İstanbul: Akıl fikir Yayınları, 2018.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî II*. Haz. Nuri Akbayer, Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996.

Mustafa Âli. *Künhü'l-Ahbâr*. TTK Kütüphanesi Y/546 numarada kayıtlı nüshasının (4. Rûkn) tıpkıbasımı. Ankara: TTK Yayınları, 2009.

Mustafa Âlî. *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*. Haz. Ali Öztekın. Ankara: TTK Yayınları, 1996.

Mustafa Nuri Paşa. *Netâyicü'l Vukû'ât I-IV*. Haz. Yılmaz Kurt. Ankara: Birleşik Yayınları, 2008.

Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i. Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar. Ankara: TTK Yayınları, 2003.

Nev'îzâde Atâyî. *Şakâ'ik Zeyli*. Haz. Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Oruç Bey. *İlişkilerle Bir Şii/ Katolik Oruç Bey Bayat/ İranlı Don Juan*. Tercüme ve Notlar. Çev. Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.

Osmanzâde Taib. *Hadîkatü'l Vüzera ve Zeylleri*. Haz. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.

Özbek, Özgül. *Kavânîn-i Yeniçeriyân (İnceleme-Metin-Dizin)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyat Anabilim Dalı, Dr. Tezi, Çanakkale 2017.

Özdemir, Mehmet. *Ferâhî, Sûrnâme: Bir Özge Âlem Osmanlı Pâyitahtında 1582 Şenliği*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Özgül, İbrahim. *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzetü'l Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahili -Metin*. Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Dr. Tezi, Erzurum 2010.

Peçevi Tarihi I-II. Haz. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Rahimî-zâde İbrahim Çavuş, Harimî. *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*. Haz. Günay Karaağaç, Adnan Eskikurt. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2010.

Rahîmîzâde İbrahim (Harîmî) Çavuş'un Gence Fetihnâmesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Kritizasyonu. Haz. Hasan Dünder. Afyon Kocatepe Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, YL Tezi, Afyon 2006.

Rumlu Hasan. *Ahsenü't Tevarih, (Şah İsmail Tarihi)*. Çev. Cevat Cevan. Ankara: Ardıç Yayınları, 2004.

Sağırılı, Abdurrahman. Mehmed b. Mehmed er- Rûmî (Edirneli)'nin, *Nuhbetü't-Tevarih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*. İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Dr Tezi, İstanbul 2000.

Sâî Mustafa Çelebi. *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l- Bünyan ve Tezkiretü'l- Ebniye (Mimar Sinan'ın anlıları)*. Haz. Hayati Develi. İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım, 2003.

Solak-zâde Tarihi I-II. Haz. Vahid Çabuk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Sönmez, Ferdi. *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (434-590)*. Bitlis Eren Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, TL Tezi, 2019.

Sungur, Çetin. *Rahîmîzâde İbrahim Harîmî Çavuş'un, "Zafername-i Sultan Murad Han" adlı Eserinin Transkripsiyonu*. Kırıkkale Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, YL Tezi, Kırıkkale 1998.

Şahin, Zafer. *72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (VR.243-143)*. Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, YL Tezi, 2014.

Şeref Han. *Şerefname II*. Haz. Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Ant Yayınları, 1971.

Şeyh Vefâyî Mehmed. *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*. Haz. Erhan Afyoncu. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.

Şeyh Vefâyî Mehmed. *Tevârih-i Gazavât-ı Sultân Murad'ı Sâlis, (1585-1586 Tebriz Seferi)*. Haz. Metin Aydar. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.

Tanrıvermiş, Abdullah. *72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (VR.1-230)*. Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2014.

Târih-i Na'îmâ. Haz. Mehmet İpşirli. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Tarih-i Nihâdî. Haz. Hasine Biga. Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL Tezi, İstanbul 2004.

Tarih-i Selânikî I-II. Haz. Mehmet İpşirli. İstanbul: İÜEFY, 1989.

Tatar, Sümeyra. *48 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 990-991/M. 1582-1583) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.254-380)*. Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2019.

Tayyâr-zâde Atâ. *Osmanlı Saray Tarihi-Târîh-i Enderun II*. Haz. Mehmet Arslan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.

Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil) I-II. Haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: TTK Yayınları, 2013.

Tursun Bey. *Târîh-i Ebü'l-Feth*. Haz. A. Mertol Tulum. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.

Uğurlu, Muhammed. *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (121-276)*. Bitlis Eren Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2018.

Ülker, Hikmet. *51 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*. İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, YL Tezi, 1996.

Ünal, Mehmet Ali. *44 Numaralı Mühimme Defteri*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1995

Yiğit, Osman. *Topkapı Müzesi Arşivi 34 Numaralı Filori Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon)*. Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, YL Tezi, İstanbul 2018.

Yıldırım, Filiz. *1141 Numaralı ve 1593-1595 Tarihli Tahvîl Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme -Dizin)*. Fırat Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi, Elâzığ 2010.

Yıldız, Cevat. *Mühimme Defteri 60 (sayfa 209-314; Hüküm 492-942; Tarih 993-994/1585-1586) (Tahlil-Metin)*. İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü. Arşivcilik Bölümü, YL Tezi, İstanbul 1998.

Yıldız, Hasan. *XLIX Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*. İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi, YL Tezi, İstanbul 1996.

Yılmaz, Betül. *47 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 990/M. 1582) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (s.133-266)*. Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2019.

Yılmaz, Özdemir. *72 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-159)*. Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, 2013.

Yücel, Yaşar. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitabı Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l- Mü'minîn, Hırzû'l- Mülûk*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

3) ELÇİLİK RAPORLARI VE SEYAHATNÂMELER:

Gerlach, Stephan. *Türkiye Günlüğü*, c. I-II (1573-1578). Çev. Türkis Noyan, İstanbul: KitapYayınevi, 2007.

Önal, Ahmet, Afyoncu, Erhan. *Venedik Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı'nın İhtişamlı Yılları*. Çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.

Özkan, Nevin. *Modena Devlet Arşivi'ndeki Osmanlı Devleti'ne İlişkin Belgeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004.

Rehinhold Lubenau *Seyahatnamesi-Osmanlı Ükesinde,1587-1589*. C. I. Çev. Türkis Noyan. İstanbul: KitapYayınevi, 2012.

Reyhanlı, Tülay. *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

Seidel, Friedrich. *Sultanın Zindanında, Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*. Çev. Türkis Noyan. 2.Baskı. İstanbul: KitapYayınevi, 2017.

Schweigger, Salomon. *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. Çev. Türkis Noyan. İstanbul: KitapYayınevi, 2014.

Wratislav, Baron W., *Anılar "16 Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler"*. Çev. M. Süreyya Dilmen. İstanbul: Karacan Yayınları, 1981.

4) ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER:

Abou-El- Haj-, Rıfat Ali. *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*. Çev. Çağdaş Sümer. Ankara: Tan Kitapevi Yayınları, 2011.

_____. *Modern Devletin Doğası, 16.Yüzyıldan 18.Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Oktay Özel-Canay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2018.

Afyoncu, Erhan. “Müteferrika”, *DİA*, 32:183-185. İstanbul, 2006.

Allahverdi, Reyhan Şahin. *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeni Çağ Tarih Programı, Dr. Tezi, İstanbul 2012.

Altaylı, Yasemin. “Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (1566-1578)”, *AÜDTCFD* 49, sy.2 (2009):157-171.

Alvan, Türkan. *Sultan Murad-ı Salis'in Dünyası/ Mektupları ve Rüyalari Işığında Bir Derviş Padişah*. İstanbul: İz Yayınları, 2021.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”*. İstanbul: YKY Yayınları, 2009.

_____. “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”. *AÜDTCFD* 5, sy.3 (Mayıs-Haziran 1947):292-309.

Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri. I. Kitap*. İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1990.

Arslan, Mehmet. *Türk Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*. Ankara: ATAM Yayınları, 1999.

_____. *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri İntizâmî Sûrnâmesi*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2009.

Atasoy, Nurhan. *1582 Surname-i Hümayun Düğün Kitabı*. İstanbul: Koçbank, 1997.

Atçıl, M. Zahit. “Kanûnî Neden Oğlu Şehzade Mustafa'yı Boğdurdu?”. Tarih ve Umran, İSAR Podcast'i, Sunucu: Hasan Umut, 14.05.2020.

_____. “Why Did Süleyman the Mannificent Execute His Son Şehzade Mustafa?”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLVIII (2016):67-103.

Aydoğmuşoğlu, Cihat. *Safevîye Tarikatı Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları, 2014.

_____. *Şah Abbas ve Zamanı*. Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Dr. Tezi, Ankara 2011.

Aycibin, Zeynep. “Çöküş Edebiyatı”nın Merkezinde Bir Padişah Manevi Dünyası ile Sultan III. Murad. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 2016.

Barkan, Ömer Lütfi. “Timar”. *İA*, 12/1:286-333. İstanbul, 1979.

_____. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *VD II*, (1942):279-386.

_____. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”. *Yeni Türkiye*, sy. 66 [Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I] (2015):491-518.

Barkey, Karen. *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. Çev. Zeynep Altok. İstanbul: TVYY, 1999.

Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. c. 2. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayınları, 1990.

Bozkurt, Doğukan. *Serdar Ferhad Paşa’nın Hayatı; Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1566-1595)*. Bahçeşehir Üniv., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, YL Tezi, İstanbul 2022.

Börekçi, Günhan. “İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Krizi”. *Dîvân* 14, sy.26/1 (2009):45-96.

_____. “On the Power, Political Career and Patronage Networks of the Ottoman Royal Favourites (Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries)”, *Sofia University* 26-27 (Oct. 2012):1-45.

_____. “1589 Beylerbeyi Vak’ası Sırasında Çıkan Büyük İstanbul Yangını”. *29 Mayıs Üniv. I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Tebliğ Özeti*, İstanbul, 2013.

_____. “The Rise and Fall of a Sixteenth-century Ottoman Royal Favorite: Doğancı Mehmed Pasha and the Beylerbeyi Incident of 1589 Revisited”, *Talk Given at Harvard University-Center for Middle Eastern Studies*. (Noveber 24, 2014):1-17.

_____. “Sultan ve Musahipleri”. *Osmanlı Tarihi Podcast*’i. Emrah Safa Gürkan, Chris Gratien. No:123/ 2013.

Canatar, Mehmet. *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 1009 (1600) Târihli*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004.

Cezar, Mustafa. *Mufasssal Osmanlı Tarihi I*. İstanbul: Şehir Matbaası, 1957.

_____. *Mufasssal Osmanlı Tarihi II*. İstanbul: Şehir Matbaası, 1958.

_____. *Mufasssal Osmanlı Tarihi III*. İstanbul: Tan Matbaası, 1959.

Çavuşoğlu, Mehmed. “Bâkî”. *DİA*, 4:537-540. İstanbul 1991.

Çiftçi, Hilal. *Osmanlı-Safevî İlişkilerinin Diplomatik Dili*. Çankırı Karatekin Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Dr. Tezi, Çankırı 2015.

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I*. İstanbul Türkiye Yayınları, 1947.

_____. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II*. Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948.

_____. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi III*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1950.

_____. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi V*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.

Değirmenci, Tülin. *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar, II. Osman Devrinde Değişen Güç Dengeleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Demir, Enes. *Lala Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (?-1580)*. Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, YL Tezi, İstanbul 2016.

Dervişoğlu, Elif. *III. Murad Dönemi Devlet Adamlarından Ferhad Paşa*, Ordu Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, Ordu 2021.

Efendiyev, Oktay. *Azerbaycan Safevî Devleti (XIV. Yüzyıl)*. Çev. Ali Asker. İstanbul: Teas Press, 2018.

Emecen, Feridun M. *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.

_____. “İhtilalci Bir Mehdilik” Hareket mi? Şahkulu Baba Tekeli İsyanı Üzerine Yeni Yaklaşımlar”, *Ötekilerin Peşinde: Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*. İçinde. Haz. M. Öz, F. Yeşil. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015):521-53.

_____. “Manisa Sarayı'ndan Saray-ı Hümayun'a III. Murad'ın Şehzadelik Yılları”. *Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa*. İçinde, edt. Ersin Gülsoy. Bursa: Gaye Kitapevi, (2021):13-30.

_____. “Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve İç Yansımaları”. *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*, (2003):33-48.

_____. “Süleyman I”. *DİA*, 38:62-74. İstanbul, 2010.

_____. “Osmanlı Taşrasında Saray Bürokrasisi: Şehzade Selim’in Kazâya Defteri. *Osmanlı Araştırmaları*, sy.46 (Ağustos 2015): 213-30.

Eravcı, H. Mustafa. *Özdemiroğlu Osman Paşa, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı (Ehl-i Örf)*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2018.

Faroghi, Suraiya. “Krizler ve Değişim 1590-1699”. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*. İçinde, edt. Halil İnalcık ve Donald Quataert. Çev. A. Berktaş, S. Andıç, S. Alper. (2004): 543-757.

Felek, Özgen. *Kitabü’l-Menamat Sultan III. Murad’ın Rüya Mektupları*. İstanbul: TVYY, 2014.

Fetvacı, Emine. *Sarayın İmgeleri, Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*. Çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: YKY, 2013.

Finkel, Caroline. *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923*. Çev. Z. Kılıç. İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.

Fleisher, Cornell H. *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*. Çev. Ayla Ortaç. İstanbul: TVYY, 1996.

Fodor, Pal. “Sultan, Imperial Council, Grand Vizier: Changes in the Ottoman Ruling Elite and the Formation of the Grand Vizieral Telhis”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 47/1-2, (1994): 67-85.

_____. “The Grand Vizieral telhis. A Study in the Ottoman Central Administration 1566-1656”. *Archivum Ottomanicum*, Edited by György Hazai 15 (1997):137-188.

_____. “Telhis”. *DİA*, 40: 402-404. İstanbul, 2011.

Gül, Abdulkasim. *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*. Atatürk Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Dr. Tezi, Erzurum 2020.

Gül, İsmail. *Osmanlı Devleti’nde Sultan IV. Murad Dönemi Yeniçeri İsyanları (1623-1640)*. Sakarya Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, YL. Tezi, Sakarya 2006.

Gündüz, Tufan. *İlişkiler Bir Şii/ Katolik Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.

_____. “Safevîler”. *DİA*, 35:451-457. İstanbul, 2008.

Gümüş, Nebi. *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*. Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Dr. Tezi, İstanbul 2000.

Gökyay, Orhan Şaik. “Bir Saltanat Düğünü”. Topkapı Sarayı Müzesi, *Yıllık- I*, İstanbul, 1986.

Gökbilgin, M. Tayyib. *Kanunî Sultan Süleyman*. İstanbul: MEB Yayınları, 1992.

_____. “Süleyman I”. *İA*, 11:99-155. İstanbul, 1979.

İnalcık, Halil. “İstanbul”. *DİA*. 23:220-239. İstanbul, 2001.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: YKY, 2003.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarih I*. Çev. Halil Berktaş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları, 1993.

_____. “*The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed The Conqueror*”. *Culture Turcica, Vol. IV, No.1-2, Ankara 1967*. Çev. Fahri Unan. “Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası”. Ondokuz Mayıs Üniv., Eğitim Fakültesi Dergisi, sy.3, (1988):215-225.

İnalcık, Halil. & Kafadar, Cemal. Eds., *Süleyman the Second and His Time*. İstanbul: The Isis Press, 1993.

İpşirli, Mehmet. “Ferhad Paşa”. *DİA*, 12:383-384. İstanbul, 1995.

Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*. Çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2009.

Káldy – Nagy, Gy. “Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)”. *Belleten LIV*, sy. 210, (1990):649-663.

Karafil, Mustafa. *Harîmî’nin Zafernâme ve Gonca’sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*. İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL. Tezi, İstanbul 1998,

Kevseranî, Vecih. *Fakih ve Sultan (Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi)*. trc. Ramazan Yıldırım. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2006.

Kılıç, Remzi. *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006.

Kırzioğlu, M. Fahrettin. *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*. Ankara: TTK Yayınları, 1998.

Koçu, Reşad Ekrem. *Yeniçeriler*. İstanbul: Koçu Yayınları, 1964.

Köprülü, M. Fuat. "Bâkî". *İA*, 2:243-253. İstanbul, 1979.

Kunt, İ. Metin. "Bir Şehzade Sancağa Çıkar (Bir İhtimal Dönmek Üzere)". (2012):79-90. Der. Baki Tezcan, Karl K. Barbir. *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*. Norman Itzkowitz Armağanı içinde. Çev. Zeynep Nevin Yelçe. İstanbul: Bilgi Üniv. Yayınları, 2012.

_____. "Devlet, Pâdişah Kapısı ve Şehzâde Kapıları". *Osmanlı VI, Teşkilat*, (1999):393-399.

_____. *The Sultan's Servants, The Transformation of Ottoman Provincial Government 1550-1650*. New York: Columbia University Press, 1983.

Kunt, Metin ve Woodhead, Christine. (Edt.). *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*. İstanbul: TVYY, 2015.

Küpeli, Özer. *Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1612-1639)*. Ege Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Çağ Tarihi Anabilimdalı, Dr. Tezi, İzmir 2009.

Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri (1578-1612)*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1993.

_____. "Murad III". *İA*, 8:615-625. İstanbul: MEB Yay., 1979.

_____. "Murad III". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31:172-176. Ankara, 2020.

Levend, Ağâh Sırrı. *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi*. 2.Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Matthee, Rudi. "The Ottoman- Safavid war of 986-998/1578-1590: motives and causes". *International Journal of Turkish Studies*, vol.20, no:1-2(2014):1-20. Çev. İlker Külbilge. "Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı". *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, sy. IV/2- (Aralık 2018):115-140.

Mohammednejad, Hamidreza. *Osmanlı-Safevî İlişkileri (1501-1576)*. Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dr. Tezi, Ankara 2015.

Murphey, Rhoads. "Süleyman's Eastern Policy". *Suleyman The Second And His Time*, (1993):229-248. içinde, ed. Halil İncalcık, Cemal Kafadar. İstanbul: The Isis Press, 1993.

_____. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*. Çev. M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.

Necipoglu, Gülru. 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari. Tören ve İktidar. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: YKY Yayınları 2013.

_____. Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Bilgi Üniv. Yayınları, 2013.

Nejad, N. Nader. *XVI. Asırda İran Kaynaklarına Göre Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1502-1590,1620)*. Atatürk Üniv., Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Dr. Tezi, Erzurum 1986.

Ocakaçan, Levent Kaya. *Geç 16. ve Erken 17. Yy 'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi*. Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, Dr. Tezi, İstanbul 2016.

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler (1597-1607)*. İstanbul: İÜEFY, 1970f

Ozansoy, Firdevs Ahmed. *Serdar Ferhat Paşa (? -1595)*. İstanbul Üniv., Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (Mükrimin Halil Yinanç tarafından yönetilen) Lisans Bitirme Tezi, İstanbul 1968.

Önal, Ahmet. *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520? -1596)*, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Dr. Tezi, İstanbul 2012.

Öz, Mehmet. *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.

Özcan, Abdülkadir. "Kapıcı". *DİA*, 24:346. İstanbul, 2001.

Özkan, Nevin. "Bir İtalyan Arşiv Belgesine Göre Şehzade Mehmet'in Sünnet Düğünü (1582)", *Uludağ Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, sy.4, (2003):89-110.

_____. *Modena Devlet Arşivi'ndeki Osmanlı Devleti'ne İlişkin Belgeler (1485-1791)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004.

Öztürk, Muhammed Hüseyin. *Sadrızam Ferhad Paşa'nın Hayatı (Ö.1595)*. Hacı Bayram Veli Üniv., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yeniçağ Tarih Anabilim Dalı, YL Tezi, Ankara 2021.

Öztürk, Yücel. "Sokullu İktidarının İnşa ve İkinci Selim'in Pasifize Edilme Aracı Olarak Sigetvar Seferi". *edt. Fırat Yaşa, içinde, Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa*, (43-67), Bursa: Gaye Kitabevi, 2020.

Peirce, Leslie P. *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*. Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: TVYY, 1996.

Polat, Süleyman. "Ferhad Paşa". In K. Fleet. G. Krämer. D. Matringe. J. Nawas and D. J. Stewart (eds.). *Encyclopaedia of Islam Three Online*, Brill, 2017.

Purgstall, Baron Joseph Von Hammer. *Büyük Osmanlı Tarihi IV*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1990.

Rasim, Ahmet. *Osmanlı Tarihi I-VI*. İstanbul: Emre Yayınları, 2002.

Sakin, Orhan. *Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2011.

Sungur, Çetin. *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşa'sı: Özdemiroğlu Osman Paşa*. Hacettepe Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dr. Tezi, Ankara 2001.

Sümer, Faruk. *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: TTK Yayınları, 2021.

Tansel, Selâhattin. *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*. Ankara: TTK Yayınları, 2017.

Tezcan, Baki. *The Second Ottoman Empire, Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge University Press, 2010.

Turan, Şerafettin. *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Kapı Yay., İstanbul, 2011.

_____. "Bayezid, Şehzade". *DİA*, 5:230-31. İstanbul, 1992.

Uluçay, M. Çağatay. "Selim-Bâyezid Mücadelesi", *Tarih Vesîkaları I*, sy.3(18), (1961):374-387.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları, 1984.

_____. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

_____. *Kapıkulu I-II*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

_____. *Osmanlı Tarihi*, c. III, Kısım. I, Ankara: TTK Yayınları, 2009.

_____. *Osmanlı Tarihi II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Antlaşmasına Kadar*. III. Cilt 1.Kısım, Ankara: TTK Yayınları, 2009.

_____. *Osmanlı Tarihi XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*. III. Cilt, 2.Kısım, Ankara: TTK Yayınları, 2011.

V.J., Parry. "Ferhâd Pasha". *The Encyclopaedia of Islam*. Vol:2, C-G, (1991):.880-881.

Yazıcı, Tahsin. "Safevîler". *İA*, 10:53-59.

Yinanç, Mükrimin Halil. "Cüneyd". *İA*, 3:243-245. İstanbul, 1988.

Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1574 – 1623)*. c. III. Çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.